

**T.C.
BARTIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

TÜRK DÜNYASI EFSANELERİNDE HAYVANLARLA İLGİLİ MOTİFLER

DOKTORA TEZİ

**HAZIRLAYAN
NESLİHAN HURİ YİĞİT**

**DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ ŞERİFE SEHER EROL ÇALIŞKAN**

BARTIN-2018

T.C.
BARTIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DÜNYASI EFSANELERİNDE HAYVANLARLA İLGİLİ MOTİFLER

DOKTORA

HAZIRLAYAN

Neslihan Huri YİĞİT

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN

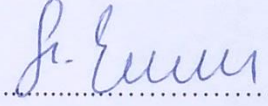
“Bu tez 03/09/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	İMZA
Dr. Öğr. Üyesi Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN	
Dr. Öğr. Üyesi Haluk ÖNER	
Dr. Öğr. Üyesi Berna FİLDİŞ	
Dr. Öğr. Üyesi Berna AYZ	
Dr. Öğr. Üyesi Turgay KABAK	

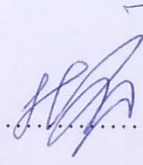
KABUL VE ONAY

Neslihan Huri YİĞİT tarafından hazırlanan “Türk Dünyası Efsanelerinde Hayvanlarla İlgili Motifler” başlıklı bu çalışma, 03/09/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda **oy birliği** ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Doktora Tezi** olarak kabul edilmiştir.

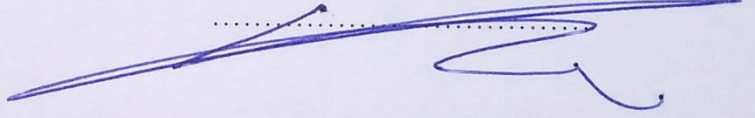
Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN
(Danışmanı)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Haluk ÖNER

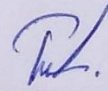
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Berna FİLDİŞ

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Berna AYZAZ

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Turgay KABAK

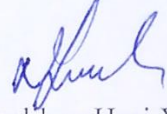

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Metin SABAN
Enstitü Müdürü

BEYANNAME

Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Dr. Öğr. Üyesi Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN danışmanlığında hazırlamış olduğum **“Türk Dünyası Efsanelerinde Hayvanlarla İlgili Motifler”** başlıklı doktora tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

Neslihan Huri YİĞİT

03/09/2018

ÖZET

Doktora Tezi

Türk Dünyası Efsanelerinde Hayvanlarla İlgili Motifler

Neslihan Huri YİĞİT

Bartın Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN

Bartın-2017, XII+345 sayfa

Türkiye’deki halkbilimi çalışmaları son yirmi yılda önemli ölçüde artmıştır. Halka ait olan her parça, değerlendirilmeye, kayıt altına alınmaya çalışılmış; elde edilen veriler akademik platformlarda incelenmiştir. Batı’da “efsane” türünün masaldan ayrı bir tür olarak ele alınmasından beri efsane derleme çalışmaları da hız kazanmıştır. Türkiye’de de halkbiliminin ayrı bir disiplin olarak kabul edilmeye başlandığı 1960’lardan itibaren her bölgenin efsanelerinin kayıt altına alınabilmesi için teşvikler yapılmış, yarışmalar düzenlenmiştir.

1990-2000 yılları arasındaki tezleri dikkate aldığımızda Anadolu sahası efsane derlemelerinin ön plana çıktığı görülür. 2000 yılı sonrasındaki tezlerde ise Türk dünyası topluluklarının efsanelerinin Türkiye Türkçesine kazandırıldığı ve incelendiği görülmektedir. Bu çalışmalar, elde edilen efsaneleri bütüncül bir yaklaşımla incelerken, metinlerin tasnif edilmesine yönelik bir değerlendirme yolu izlenmiştir. Ayrıntılı motif incelemesi yapılan tezler çok azdır.

Çalışmamızda Türk dünyası topluluklarına ait hayvanlarla ilgili efsanelerde ayrıntılı motif çalışması yapılmış olup, sıklıkla karşılaşılan hayvan motifleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halkbilim; folklor; efsane; hayvan motifi; Türk dünyası.

ABSTRACT

Ph. D. Thesis

Motifs about Animals in the Legends of Turkish World

Neslihan Huri YİĞİT

Bartın University

Institute of Social Sciences

Department of Turkish Language and Literature

Thesis Advisor: Asst. Prof. Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN

Bartın-2017, XII+345 pages

In the last twenty years, folkloric studies has significantly increased in Turkey. Every piece belongs to the folklore has been tried to be evaluated, registered, and collected datas has be studied in the academic platforms. Since “legend” is distinguished as a separate type from the “fable“, compilations of legends has accelerated. From 1960s onward in which folkloric studies has started to be accepted as a different discipline in Turkey, in order to register every region’s legends, incentives have been given and competitions have been organized.

When we consider academic thesis between 1990-2000, we can see that compilations of the legends of Anatolia are prevailing. After 2000 we can see the translations to the Turkish of Turkey and studies of the legends of the communities of the Turkish world. These studies while approaching to the collected legends in a wholistic perspective, prefers the classification of the writings. There are a few thesis that examine motifs in a detailed manner.

In our studies, a detailed motif examination has been made about the animal motifs in the legends of the communities of the Turkish world and the animal motifs that has been frequently encountered has been determined.

Key words: Folklore; legend; animal motif; Turkish world.

ÖNSÖZ

Adriyatik denizi kıyılarından Çin Seddi'ne kadar uzanan geniş bir coğrafyada yıllarca hüküm sürmüş olan Türk boyları, gittikleri her bölgede adlarını, tarih sayfalarına altın harflerle yazdırmışlardır. Gelecek nesillerine miras bıraktıkları maddi kültür unsurlarının yanı sıra, sözlü geleneğe dayalı ürünler de Türklerin inanışlarının, yaşam tarzlarının, karakterlerinin izlerini bugüne kadar taşımıştır. 20.yüzyılın birçok savaşı bünyesinde barındırması neticesinde kültürler arası kopukluk had safhaya çıkmıştır. Ancak 1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları ile birlikte Türk boylarının geçmişte sahip oldukları kardeşlik ruhu tekrar canlanmıştır. Özellikle Türkiye'nin Orta Asya'daki bağımsız ve özerk Türk Cumhuriyetlerle yaptığı işbirliği; tarihî, siyasî ve kültürel paylaşımlar bu kenetlenmeyi her geçen gün daha güçlü kılmaktadır.

Ülkemizde son yıllarda, diğer Türk boylarına ait gramer kitapları, sözlükler, edebî eserler Türkiye Türkçesine aktarılmakta ve bunların farklı açılardan analizleri yapılmaktadır. Elde edilen veriler ışığında Türklerin sahip oldukları ortak değerler, motifler ve eserler göz önüne alınmakta ve tarih boyunca Türk boyları arasındaki süregelen etkileşim orta konulmaya çalışılmaktadır. Biz de bu çalışmamızda, Türk insanının hayatındaki en önemli varlıklardan biri olan “hayvan”ı hem kültürel, hem de folklorik boyutta inceleyerek son dönemde yapılan çalışmalara bir yenisini ekledik.

Çalışmamızın odak noktasını, anlatmaya dayalı türlerden “efsane” oluşturmaktadır. Genel olarak “Türk dünyası” kavramıyla ifade ettiğimiz farklı Türk boylarına ait derlenmiş efsanelerin incelenmesinden yola çıkarak, hayvan motifinin kapsadığı alanı tespit etmeye çalıştık. Özellikle şimdiye kadar genel değerlendirmelerin yapıldığı efsane türüne daha spesifik bir değerlendirmeyle katkıda bulunmayı istedik. Bu anlamda çalışmamız *Giriş* ve *Sonuç* bölümleri haricinde beş bölümden ve geniş bir *Kaynakça*'dan oluşmaktadır.

Çalışmamızın *Giriş* bölümünde *Araştırmanın Konusu, Amacı, Yöntemi ve Sınırlılıkları* dile getirilmiştir. Bu bölüm, tezimizin değerlendirilmesindeki ön koşulları bildirmesi bakımından önemlidir. Çalışmamızın birinci bölümünü *Türk Dünyası Hakkında Genel Bilgiler* oluşturmaktadır. Bu bölümde ilk olarak çalıştığımız geniş coğrafi sahayı tanımak ve tanıtmak amacıyla *Türk Adı ve Türk Dünyası* başlığı ile Türk adının ilk telaffuz edildiği dönemden başlayarak bugün geldiği “Türk dünyası” kavramına geçiş sürecini,

sonraki bölümlerimize yardımcı olacak şeklide kısaca ele aldık. *Anadolu* başlığı altında ise Anadolu sahasının geçirdiği kültür çeşitliğini, Anadolu adının bugüne kadar geçirdiği evreleri değerlendirdik. Bu bölümün ikinci başlığı olan *Araştırmaya Konu Olan Türk Dünyası Devletleri ve Toplulukları Hakkında Kısa Bilgiler* ile altısı devlet, onu özerk cumhuriyet olan Türk boylarının tarihî, siyasî ve kültürel yönlerine kısaca değindik.

Çalışmamızın ikinci bölümü *Bir Tür Olarak Efsane ve Motifleri* başlığını taşımakta ve üç kısımdan oluşmaktadır. Bu bölüm efsanenin ve motifin tanımı, efsanelerin tasnifi, teşekkülleri ve işlevleri; efsanenin diğer türlerle ilişkisi ve efsane ile motif üzerine yapılmış çalışmaların değerlendirilmesini kapsamaktadır. Bu bölümün *Efsane ve Motif* başlıklı birinci kısmı *Efsanenin Tanımı, Efsanelerin Teşekkülü ve İşlevi, Efsanelerin Tasnifi* başlıklarıyla; Batı’da ve Türkiye’de efsane üzerine yapılmış araştırmalardan yola çıkılarak oluşturulmuştur. *Motifin Tanımı* ve Stith Thompson’un *Motif Index of Folk Literature* isimli motif kataloğunun tanıtımı da bu bölüm dâhilindedir. *Efsanenin Anlatmaya Dayalı Diğer Türlerle İlişkisi* başlıklı ikinci kısımda efsanenin mit, masal, destan ve halk hikâyesi ile olan benzerlikleri ile farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. *Efsane ve Motifleri Üzerine Yapılan Çalışmalar* başlıklı üçüncü kısımda ise 2010 yılı ve sonrasında konuyla ilgili yapılmış çalışmalar “Kitaplar”, “Tezler”, “Makaleler” ve “Sempozyum Bildirileri” alt başlıkları altında tasnif edilmiş ve söz konusu çalışmalar tanıtılıp değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümü *Türk Kültüründe Hayvanların Yeri ve Önemi* başlığını taşımakta ve iki kısımdan oluşmaktadır. *Tarih Boyunca Türk Kültüründe Hayvanlar* başlıklı birinci kısımda ilk olarak *Hayvanların Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatını Düzenlemedeki Rolü*’ne değinilerek efsane metinlerine konu olan hayvanların tarihsel süreçteki önemleri değerlendirilmiştir. Konunun akabinde Türklerin zamanı tayinlerinde başvurdukları bir yöntem olan *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*’nin menşei sorununa ve özelliklerine değinilmiştir. Birinci kısım *Türk Boylarının Sembollerindeki Hayvanlar* başlığı ile tamamlanmaktadır ve bu kısımda sembollerin kullanım alanları nedir, üzerlerindeki şekiller nelerdir ve Türkler için değerleri nedir gibi sorulara cevap bulunmaya çalışılmıştır. Ayrıca *Hayvan Motifi ve Türk Kültüründeki Hayvanlarla İlgili Yapılan Çalışmalar*’ın kısa bir kaynakçası da bu kısımda yer almaktadır. Üçüncü bölümün ikinci kısmını *Efsane Dışındaki Metinlerde Hayvanlar* konusu oluşturmaktadır. Geniş bir çalışmanın ürünü olabilecek bu başlığı, destan, masal, halk hikâyesi alanlarında yapılan araştırmalardan yola çıkarak özetlemeye çalıştık.

Çalışmamızın dördüncü bölümü *Türk Dünyası Efsanelerinde Hayvanlar ve Bunlara Bağlı Olarak Ortaya Çıkan Motifler* başlığını taşımaktadır. Üç kısımdan oluşan bu bölümde ilk olarak *Türk Dünyası Efsanelerinin “B-Hayvanlar” Motifine Göre Değerlendirilmesi* yapılmış, Motif Index of Literature’un B grubunu oluşturan motifler temel alınarak, seçtiğimiz 132 efsane metni değerlendirilmiştir. İkinci kısımda *Türk Dünyası Efsanelerinde Yer Alan Hayvan Motiflerinin Değerlendirilmesi* yapılmış ve bu grupta öne çıkan motifler iki aşamada değerlendirilmiştir. Birinci aşama *Motif İndeks’e Göre Tespit Edilen Hayvan Motiflerinin Değerlendirilmesi* şeklinde olmuştur. İkinci aşama ise *Türk Dünyası Efsanelerindeki Hayvanlarla Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatındaki Hayvanların Karşılaştırılması* şeklinde çalışılmıştır. Bu bölümün son kısmında ise *Türk Dünyası Hayvan Efsanelerinin Yapı, Konu ve İşlev Bakımından Değerlendirilmesi* yapılmış, bütünü yansıtmaya için titizlikle seçilmiş efsane metinlerinden yola çıkılarak, hayvan motifi temelinde genel bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmamızın temelini oluşturan 132 efsane metni beşinci bölümde verilmiş ve bu metinlere ait ayrıntılı kaynakça bilgisi de eklenmiştir. Verilen metinler alfabetik olarak sıralanmıştır.

Çalışmamız *Sonuç, Kaynakça ve Özgeçmiş* bölümü ile tamamlanmaktadır. Çalışmamızın *Kaynakça* bölümünde incelememiz sırasında başvurduğumuz eserlerin yanı sıra bizden sonraki çalışmalar için rehber olabilecek bazı eserlere de yer vererek geniş bir liste hazırladık.

Çalışmamız uzun soluklu bir temponun ve aşılmış birçok zorluğun ürünü olarak karşınıza çıkmaktadır. Bu süreçte karşılaştığım her türlü sorunun çözümünü kolaylaştıran, bilgi birikimi ve tecrübeleriyle bana rehberlik eden, beni yapabileceğime inandıran ve uzak mesafelerde de olsa desteğini her zaman arkamda hissettiğim değerli Hocam Dr. Öğr. Üyesi Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN’a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca doktora eğitimim ve tez çalışmam boyunca benden yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE’ye, dostum Dr. Can ŞEN’e ve bu günlere gelmemde büyük emekleri olan aileme teşekkür ederim. Son olarak maddi ve manevi desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen, bana tahammül eden ve yürüdüğüm bu yolda zamanımı, ilgimi kendisinden esirgemek zorunda kaldığım eşime ne kadar teşekkür etsem azdır.

Neslihan Huri YİĞİT

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	II
BEYANNAME	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ	VI
ŞEKİLLER DİZİNİ	XI
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1
1. TÜRK DÜNYASI HAKKINDA GENEL BİLGİLER	1
1.1. Türk Adı ve Türk Dünyası	3
1.1.1 Türk Adı	4
1.1.2 Türk Dünyası	7
1.1.3 Anadolu	16
1.2. Araştırmaya Konu Olan Türk Dünyası Devletleri ve Toplulukları Hakkında Kısa Bilgiler	22
1.2.1 Türk Dünyası Devletleri	23
1.2.2 Türk Dünyası Toplulukları	27
2. BİR TÜR OLARAK EFSANE VE MOTİFLERİ	33
2.1. Efsane ve Motif	33
2.1.1 Efsanenin Tanımı	33
2.1.2. Efsanelerin Teşekkülü ve İşlevi	46
2.1.3. Efsanelerin Tasnifi	49
2.1.4. Motifin Tanımı	60
2.1.5. Motif Kataloğu: “Motif Index of Folk Literature”	62
2.2. Efsanenin Anlatmaya Dayalı Diğer Türlerle İlişkisi	64
2.2.1 Efsane-Mit İlişkisi	65
2.2.2 Efsane-Masal İlişkisi	67
2.2.3 Efsane-Destan İlişkisi	69
2.2.4 Efsane-Halk Hikâyesi İlişkisi	70
2.3. Efsane ve Motifleri Üzerine Yapılan Çalışmalar	72
2.3.1 Kitaplar	73
2.3.2 Tezler	73
2.3.3 Makaleler	81
2.3.4 Sempozyum Bildirileri	84
3. TÜRK KÜLTÜRÜNDE HAYVANLARIN YERİ VE ÖNEMİ	87
3.1. Tarih Boyunca Türk Kültüründe Hayvanlar	87
3.1.1 Hayvanların Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatını Düzenlemedeki Rolü	87
3.1.1.1 At	94
3.1.1.2 Kurt	96
3.1.1.3 Koyun, Koç	97
3.1.1.4 Geyik	98
3.1.1.5 Kartal	99
3.1.1.6 Köpek	100
3.1.2 Türklerde Zamanın Tayini: “On İki Hayvanlı Türk Takvimi”	104
3.1.2.1 Takvimin Menşei Hakkında	104
3.1.2.2 Takvimin Unsurları ve Özellikleri	109

3.1.3 Türk Boylarının Sembollerindeki Hayvanlar	117
3.2 Efsane Dışındaki Anlatmaya Dayalı Metinlerde Hayvanlar	123
3.2.1 Türk Masallarında Hayvanlar	124
3.2.2 Türk Destanlarında Hayvanlar	127
3.2.2.1 At Motifi	128
3.2.2.2 Kurt Motifi	130
3.2.2.3 Diğer Hayvanlar	132
3.2.3 Halk Hikâyelerinde Hayvanlar	133
4. TÜRK DÜNYASI EFSANELERİNDE HAYVANLAR VE BUNLARA BAĞLI OLARAK ORTAYA ÇIKAN MOTİFLER	135
4.1. Türk Dünyası Efsanelerinin “Motif Index-B. Hayvanlar” Grubuna Göre Motifleri	135
4.2. Türk Dünyası Efsanelerinde Yer Alan Hayvan Motiflerinin Değerlendirilmesi ...	192
4.2.1. Motif İndeks’e Göre Tespit Edilen Hayvan Motiflerinin Değerlendirilmesi ...	192
4.2.2. Türk Dünyası Efsanelerindeki Hayvanlarla Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatındaki Hayvanların Karşılaştırılması	203
4.2.2.1. Yılan	204
4.2.2.2. Köpek	208
4.2.2.3. Kurt	210
4.2.2.4. Geyik	211
4.2.2.5. At	213
4.2.2.6. Ayı	213
4.2.2.7. Kuşlarla İlgili Efsaneler	214
4.2.2.8. Diğer Hayvanlarla İlgili Motifler	218
4.3. Türk Dünyasındaki Hayvanlarla İlgili Efsanelerin Yapı, Konu ve İşlev Bakımından Değerlendirilmesi	220
4.3.1. Türk Dünyasındaki Hayvanlarla İlgili Efsanelerin Yapı Özellikleri	220
4.3.2. Türk Dünyasındaki Hayvanlarla İlgili Efsanelerin Konu Özellikleri	222
4.3.3. Türk Dünyasındaki Hayvanlarla İlgili Efsanelerin İşlev Özellikleri	225
5. İNCELENEN EFSANE METİNLERİ	228
5.1. Efsane Metinlerine Ait Kaynak Listesi	228
5.2. İncelenen Efsane Metinleri	232
SONUÇ	325
KAYNAKLAR	330
1. Kitaplar	330
2. Tezler	336
3. Makale ve Bildiri	338
4. Sözlükler	342
5. Elektronik Kaynaklar	343
ÖZGEÇMİŞ	345

ŞEKİLLER DİZİNİ

Harita 1:	Türklerin Ana yurdu	9
Harita 2:	M.Ö. 2000'lerde Anadolu'ya hâkim olan uygarlıklar	17
Harita 3:	M.Ö. 2. Yüzyılda Anadolu	18
Harita 4:	10.-11. Yüzyıllarda Anadolu	20
Harita 5:	14. Yüzyılda Anadolu beylikleri	20
Şekil 1:	Anlatıların temel özellikleri	71

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.b.	: Adı geçen bildiri
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
Al.	: Almanca
AÜ	: Anadolu Üniversitesi
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
E.T.	: Erişim tarihi
Fr.	: Fransızca
İng.	: İngilizce
İst.	: İstanbul
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa numarası
ss.	: Sayfadan sayfaya
s.s.y.	: Sayfa sayısı yok
S.	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: Ve diğerleri
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
y.e.y.	: Yayın evi yok

GİRİŞ

Araştırmamızın konusunu, sekizi bağımsız, onu özerk, ikisi azınlık olmak üzere Doğu Avrupa'dan Orta Asya'ya kadar halen varlığını sürdürmekte olan Türk topluluklarının sözlü geleneklerinden derlenip yazıya geçirilmiş efsanelerinin incelenmesi oluşturmaktadır. İncelememize dâhil olan Türk boyları şunlardır: Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Özbekistan, Türkmenistan ve Karakalpakistan Türkleri ile Altay, Başkurt, Çuvaş, Gagavuz, Karaçay-Balkar, Kazan (Tatar), Kumuk (Dağıstan), Saha (Yakut), Hakas, Tuva, Uygur Türkleri ile Balkanlar'da yaşayan Türk topluluklarından Boşnak Türkleri ve Bulgaristan Türkleridir. Bu bağlamda çalışmamızın temel kaynağını Türk dünyası toplulukları ile ilgili hazırlanmış ansiklopediler, kitaplar, makaleler ve tezlerden derlenmiş efsaneler oluştururken, daha özelden bu metinlerin hayvanlarla ilgili olması göz önünde bulundurulmuştur. Yaklaşık 2000 tezin taranması neticesinde konunun genelini değerlendirmemize ışık tutacak hayvanlarla ilgili ve hayvan motifi taşıyan 132 efsane metni belirlenmiştir. Bu metinlerin seçiminde farklı türde motifleri taşıyan efsanelerin konuya dâhil edilmesine özen gösterilmiştir.

Araştırmamız üç amaç etrafında şekillenmiştir. İlk olarak efsane türünün tanımı, tasnifi, diğer türlerle ilişkisi, motifleri gibi konulardaki genel problemlerin değerlendirilmesi ile ulaşılabilecek çözümlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. İkinci olarak hayvanların Türk kültüründeki yerinin ve öneminin tayin edilmesi için gerekli verilerin toplanması ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Son olarak ise bizden önceki çalışmalarda genel değerlendirmelere tabi tutulmuş efsane metinlerinin Stith Thompson'un *Motif Index of Folk Literature* (Halk Edebiyatının Motif İndeksi) adlı eserindeki "B-Hayvanlar" grubuna göre incelenip bir motif haritası çıkarılması amaçlanmıştır. Bu amaçla taradığımız kaynaklarda konuyu en iyi şekilde yansıtacak örneklerin seçilmesine özen gösterilmiş, çalışmanın hacim olarak da makul sınırlarda tutulması sağlanmıştır.

Sözlü yaratmanın ürünü olan efsanelere ve onunla ilgili çalışmalara her geçen gün yenilerinin eklenmesi çalışmamızın örneklem sahasını genişletirken, biz çalışmamızı olabildiğince sınırlamaya çalıştık. Özellikle Türkiye Türkçesine kazandırılmış olan diğer Türk boylarına ait efsanelerin çokluğu da bizi sınırlandırmaya iten başka bir etkidir. Bu sebeple efsane metni seçerken öncelikle her boya ait metinler farklı kaynaklardan taranarak tamamı okunmuş, ardından sıkça tekrar edilen motifleri ve nadir görülen motifleri içeren

metinler incelemeye dâhil edilmiştir. Aynı konuyu içeren efsanelerin seçiminden uzak durulmasına rağmen bazı efsanelerin varyantlarındaki farklılıkları ortaya koymak adına benzer konuları anlatan efsaneler de incelemeye alınmıştır.

Yaptığımız çalışmanın bizden sonra efsane türü ve hayvan motifiyle ilgili çalışma yapacak araştırmacılara faydalı olacağı kanaatindeyiz. Ayrıca Türk dünyasının hayvanlarla ilgili sahip olduğu kültür, inanış ve gelenek haritası da bu çalışmayla birlikte ortaya konularak alana katkı sağlayacağı inancındayız.

1. TÜRK DÜNYASI HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. Türk Adı ve Türk Dünyası

Türklerin tarih sahnesinde ne zaman rol oynamaya başladıkları her zaman müphemliğini korumuştur. Milattan önce yaşadığı kabul edilen Sümerlerin dillerinde görülen bazı kelimelerden yola çıkarak Türk dilinin yaşını hesaplamaya çalışan Prof. Dr. Osman Nedim Tuna, Türklerin en pinti hesaplamalarla 8500 yıllık bir geçmişe sahip olduklarını belirtmiştir.¹ Bu kadar köklü bir geçmişe sahip milletin tarih boyunca çoğalmasa, bölünmesi, göç etmesi, kaybolması ve tekrar güçlenerek dünyaya hükmetmesi kadar doğal bir şey yoktur. Ancak yazılı tarihin Türkleri, milattan sonra kayda geçirmesi sebebiyle Türk tarihi 5.yüzyıldan itibaren net bilgilere sahiptir. Jean-Paul Roux *Türklerin Tarihi -Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 yıl-* adını taşıyan eserinde Türkleri şöyle özetlemektedir: “*Türkler insanlık tarihinde Pasifik'ten Akdeniz'e, Pekin'den Viyana'ya, Cezayir'e, oradan Troyes'e uzanan iki bin yıllık tarih demektir; kaderleri dünyanın tüm eski halklarının kaderiyle harmanlanmıştır; ve tarihimizdeki pek çok büyük olayda, biz bilmesek de onların payı ya da etkisi söz konusudur.*”²

Hüseyin Namık Orkun, *Türk Sözüünün Aslı* adlı eserinde bazı yabancı bilginlerin 6. yüzyılda Kin-şan dağları dolaylarında Juan-Juan'lara tâbi iken sonra bağımsızlığını kazanan bir kavmin kendine Türk adını vermesinden dolayı Türk sözüünün varlığını bu tarihten itibaren başlattıklarından bahseder.³ Tabii ki bir kavmin birdenbire ortaya çıkması söz konusu olamayacağı içindir ki Orkun şu açıklamayı yapar:

“Avrupalı bilginlerin önemli bir kısmı Türk sözüünün VI. yüzyılda tarih sahasına çıkan ve bizim Göktürk dediğimiz kavmin ismiyle birlikte bilinen bir kelime olduğunu kaydetmektedirler. İşte bunun içindir ki bazı bilginler Türklerin kendilerine Türk adını vermeden önceki en eski adını araştırmışlar ve bunun *Hun* olduğunu kabul etmişlerdir.”⁴

Devamında Çin tarihlerinde rastlanılan M.Ö. 1600'lü yıllara kadar uzanan Türk tarihinden bahsederek “*Çincedeki Tik özel adı Türk kelimesi olunca Çin tarihlerinde bu*

¹ Osman Nedim Tuna, **Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi İle Türk Dilinin Yaşı Meselesi**, TDK Yayınları, Ankara, 1990, ss.48-49.

² Jean-Paul Roux, **Türklerin Tarihi -Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 yıl-**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2010, s.23.

³ Hüseyin Namık Orkun, **Türk Sözüünün Aslı**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.11.

⁴ Hüseyin Namık Orkun, a.g.e., s.13.

kavim hakkında verilen bilgileri kaydettiğimizde yüce Türk kavminin de ne kadar eski olduğunu kendiliğinden meydana çıkarabiliriz” der.⁵

Türk tarihine ait bilgilerin oldukça eski dönemlere kadar uzanmasına karşılık Türk sözünün taşıdığı anlam her devirde yeni bir izahat yapılmasını gerektirmiştir. Bu bölümde Türk adının tarih boyunca taşıdığı anlamlardan, Türk dünyası kavramıyla çizilen sınırdan ve Anadolu coğrafyasından bahsedilecektir.

1.1.1 Türk Adı

Tarihî süreç içinde her dönem farklı anlamlarda kullanılan Türk adı, pek çok araştırmacının eserlerine konu olmuşsa da en doğru bilgiyi, birincil kaynakları referans alarak yayın yapan bilim insanlarından öğrenmekteyiz. Bunların hepsine yer vermemiz mümkün olmamasına karşın, Türk dili, tarihi ve folkloru için mihenk taşı olan araştırmacılarımızın görüşlerini sıralamak yerinde olacaktır.

Hüseyin Namık Orkun tarafından 1934 yılında *Ülkü* mecmuasında iki makale halinde yayınlanan *Türk Sözü'nün Aslı*, daha sonra Türk Dil Kurumu tarafından kitap olarak basılmıştır. Eserde Türk sözüne Kaşgarlı Mahmut'tan 1900'ün başlarına kadar atfedilen anlamların tarihçesi neden-sonuç ilişkisi içinde verilmiştir. 6.yüzyılda “adam” anlamı yüklenen Türk sözü, daha sonra “türemiş mahlûk, insan” anlamına geldiği öne sürülmüştür.⁶ Ancak Doğu Türkistan'da Uygur Türklerine ait bazı metinlerde ve Orhun Yazıtları'nda geçen bazı cümlelerde Türk sözünün bir kavim adı olarak değil de anlamlı bir kelime olarak kullanıldığı fark edilmiştir. Alman bilginlerin bu konuda yayınladığı eserleri inceleyen Hüseyin Namık Orkun sözünü şöyle tamamlar: “*O hâlde buraya kadar verdiğimiz açıklamadan şu sonuç çıkar ki Türk sözü önceleri Türkçede "güç, kuvvet, kudret" anlamına gelirdi. Sonra bu kelime bir kavme alem olmuştur.*”⁷

İbrahim Kafesoğlu ise *Türk Milli Kültürü* adlı eserinde Türk sözünün bugüne kadar yüklendiği anlamları ve kaynaklarını şu şekilde sıralamıştır:

“Türk adına gerek kaynaklarda, gerek araştırmalarda türlü manalar verilmiştir: T'ü-küe (Türk) – miğfer; Trk (Türk) – terk edilmiş; Türk – olgunluk çağı; Takyé; deniz kıyısında oturan adam; cezb

⁵ Hüseyin Namık Orkun, a.g.e., s.16.

⁶ Hüseyin Namık Orkun, a.g.e., s.26.

⁷ Hüseyin Namık Orkun, a.g.e., ss.27-28.

etmek vb. gibi. Geçen asırda A. Vámbéry (1879)'nin ilmî izaha doğru ilk adım kabul edilen fikrine göre "Türk" kelimesi "türemek"ten çıkmıştır. J. Deny (1939) de bu fikirdedir. Z. Gökalp (1923) ad "türelî" (kanun ve nizam sahibi) diye açıklamıştır. W. Barthold (1927)'un düşüncesi de buna yakındır. Kelimenin törük>türük>Türk şeklinde gelişmesini mümkün görmeyen ve bir kabile adı da olmadığını belirten G. Doerfer (1965)'e göre, Orhun kitabesindeki "Türk" tabiri daha ziyade "devletin esas halkını teşkil eden millet" ("Staatsvolk") manasına gelmektedir. Fakat "türk" sözünün cins ismi olarak (sıfat hali ile: güçlü-kuvvetli) manasını taşıdığı 1911'de neşredilen eski bir Türkçe vesikadan [Ulgurica] anlaşılmıştır. Burada geçen "türk" kelimesinin millet adı "Türk" sözü ile aynı olduğu A. v. Le Coq tarafından ileri sürülmüştür (1912) ve Gök-Türk kitabesinin çözücüsü V. Thomsen tarafından da kabul edilen (1922) bu görüş, daha sonra Gy. Nemeth'in araştırmaları ile (1927) kesinlik kazanmıştır."⁸

Türk folklor çalışmalarının Avrupa'daki çalışmalara nazaran daha geriden gelmesi Türk sözünün menşei konusunda da Avrupalı bilim adamlarını referans almamızı gerektirmiştir. İbrahim Kafesoğlu'nun eserinde daha öz bir biçimde aktardığı bu meseleyi Tuncer Baykara *Türk, Türklük ve Türkler* adlı eserinde ayrıntılı olarak ele almıştır.⁹ İlk insandan günümüze kadar yüzyıllar boyunca farklı kültür ve medeniyetlerin Türk sözüne ve dolayısıyla Türk milletine yüklediği anlamları kronolojik olarak ele alan Baykara, konunun sonunda Türk sözünün kazandığı anlamları şöyle bir tablo ile sunar:

V-VI-X. yüzyıllar	: Güçlü, kuvvetli, kudretli; becerikli
VIII-IX. yüzyıllar	: Terkedilmiş, bozkırda bırakılmış (Araplar)
IX-XX. yüzyıllar	: Güzel (kızlar) ve yakışıklı (erkekler) insan. : Asker, savaşçı : Edepli, terbiyeli, akıllı ve temiz kalpli. : Yaratılmış, vücuda getirilmiş.
XI. yüzyıl	: Kemal, olgunluk, mükemmellik çağı : (Nuh'un oğlu) Yafes'in oğlu ve bir şehir adı (Özel isim)
XI-XX. yüzyıl	: Mert, cesur, kaba-saba, savaşçı, yiğit.
XII-XV. yüzyıl	: Güzel, civan, saf, sadedil, kolay inanan
XIII-XX. yüzyıl	: Şehirli olmayan, göçer-evli, dağlı
XV-XX. yüzyıl	: Kaba-saba, köylü, taşralı, mert, cesur, kahraman, gözü pek." ¹⁰

Türk sözünün tarih boyunca kazandığı anlamlar daha çok Türklerin Orta Asya'da yaşadığı dönemleri işaret etmektedir. Ancak günümüzde her kıtada, farklı Türk boylarından soydaşların yaşadığı gerçeğini göz önüne alırsak, Türk sözünün -bugünkü- anlamı nedir? sorusu karşımıza çıkar. Nadir Devlet, *Çağdaş Türk Dünyası* adlı eserine başlarken Türk sözü üzerine yapılan mülahazaları bir kenara bırakarak, kelimenin Türkiye'deki ilmî görüşe göre dar ve geniş anlamlarını tanımlar. Dar anlamıyla "Türk", Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan ve T.C. vatandaşı olan topluluk için kullanılır. Geniş anlamıyla ise bütün

⁸ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1986, s.43.

⁹ Tuncer Baykara, **Türk, Türklük ve Türkler**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, ss. 116-175.

¹⁰ Tuncer Baykara, a.g.e., s.160.

Türk soyluların, yaşadığı yer fark etmeksizin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarınca kabul edildiği addır ki burada soy birliği ön plana çıkmaktadır.¹¹ Oysa Göktürk Devleti dışında devlet adında Türk ismini kullanan başka bir siyasi oluşum olmadığı için Türk adı Kazak, Özbek, Saka, Tatar, Türkmen, Uygur gibi birçok alt adlandırmalarla geniş coğrafyalara yayılmıştır.¹² Bu sebeptendir ki günümüzde Türk sözünün cins ismi olarak tanımı geriye atılırken, kavim adı olarak “Çin sınırlarından Volga kıyılarına kadar uzayan Türk kavimleri”¹³ tanımı da yetersiz kalmaktadır. Jean-Paul Roux, “Türklerle ilgili olarak kabul edilecek tek tanım dilbilimsel olandır. Türk, Türkçe konuşandır. Başka bir tanım son derece yetersiz kalır” dedikten sonra araştırmasının sınırlılığını şöyle açıklar: “Şayet Türk gerçekliğini ele almak amacıyla, sadece kendilerini Türk olarak adlandıran halkları saysaydık, araştırma alanımızı çok daraltmış ve çoğu zaman Türkçe konuşmuş olan toplulukları dışarıda bırakmış olurduk.”¹⁴

Benzer bir tanımlamaya Ahmet Bican Ercilasun da *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler* eserinde yer vermiştir. Yaşadıkları ortak tarihin, bütün Türk halklarında ortak bir kültür, dil ve edebiyat oluşturulmasına katkı sağladığını ifade eden Ercilasun, şöyle devam eder:

“(…) Göktürkler hepimizin ata-babaları. Onların bir büyük, ülken işi daha var. Türk kağanlığı zamanında hepimize, Türkçe konuşan bütün halklara “Türk” dediler. O zamandan beri bizim adımız Türk olup kaldı; bizim dilimize Türkçe, Türk dili diye ad verildi. Moğolistan’da, Kıtay’da (Çin’de) yaşayan, Doğu ve Batı Türkistan’da yaşayan, Kafkaslarda, İdil-Ural’da, Kırım’da, Türkiye’de ve Balkanlar’da yaşayan bütün Türk dilli halklar o zamandan beri Türk adını aldılar.”¹⁵

Günümüzde Türk boylarının 7. yüzyılda çizilen sınırların dışında dünyanın pek çok bölgesinde yaşadığı dikkate alındığında, genel bir Türk tanımı yapılması zorunluluk arz eder. Bize göre de Türk, coğrafi olarak yaşadığı yer fark etmeksizin Türkçe konuşan kimseye verilen addır. Din, kültür, inanış birliğinin sağlanmasının güç olduğu bir dönemde bütün Türk halklarını bir arada tutacak yegâne olgu dildir. Ayrıca Türk dilinin sahip olduğu yapı özellikleri Türkün karakterini de ön plana çıkarmaktadır ki bu da soyda birliğe uzanan bir

¹¹ Nadir Devlet, *Çağdaş Türk Dünyası*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1989, s.1.

¹² Tuncer Baykara, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, AKM Yayınları, Ankara, 2001, ss.18-19.

¹³ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İst., 2001, s.38.

¹⁴ Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi -Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 yıl-*, Kabalcı Yayınevi, İst., 2010, s.28.

¹⁵ Ahmet Bican Ercilasun, *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011, s.18.

yapı teşkil eder:¹⁶

“Bu dilbilimsel yapı Türk karakterinin temel özelliklerini, onun ayrıntıdan esasa giden zihin yönetimini, mantığını, bireşim, kesinlik, düzenlilik, belirli ve değişmez kurallara düşkünlük ile uyum ve denge eğilimini ortaya koymayı sağlar. Dilin tutuculuğu o dili konuşanın tutuculuğuyla örtüşür.”¹⁷

Bu tutuculuk sebebiyledir ki, Türk milletinin sahip olduğu tarih, Türk dilinin eskiliğiyle doğru orantılı olarak bugüne kadar uzanmıştır. Kendisine yüklenen değişik anlamlara rağmen Türk adı, dün “*güçlü, kuvvetli, kudretli; becerikli*” anlamlarını taşıırken bugün Türk dilini konuşan bütün halkları bünyesinde barındıran bir anlam ve misyon yüklenmiştir.¹⁸

1.1.2 Türk Dünyası

Türklerin tarihteki tanımlarının “Türk” adı ile olmadığı hususunda bütün araştırmacılar hemfikirdir. Başka bir deyişle, Türkî kavimler en eski çağlardan beri varlıklarını başka devletlerle, imparatorluklarla idame ettirmişler ve isimleri bunlarla anılmıştır. İlk Türk hakanı olarak Asya Hun İmparatorluğu’nun kurucusu Mete Han kabul edilmiş, onun devlet ve millet adına belirlediği töreler bin yıllık Türk hâkimiyetinin anahtarı olmuştur. Diğer taraftan Mete Han, sadece Türk kavimlerini değil, diğer Orta Asya kavimlerini de Çinlilere ve Moğollara karşı birleştirerek yaptıkları savaşlar sonucunda dünya tarihinde yeni bir çağ açmıştır.¹⁹ Asya Hun İmparatorluğu, -bugün Türklerin ana yurdu olarak da kabul edilen- Ötüken merkez olmak üzere Orhun ve Selenga nehirleri çevresinde

¹⁶ Mehmet Dikici, ırk-soy-dil kavramları için şu noktaya dikkat çeker: “*İrk kavramı, dil ile milliyet ile karıştırılmamalıdır. İrk, kavim ve millet kavramları birbirinden farklıdır. Bir Latin ırkı, bir Germenlik ırkı, bir Slav ırkı hiçbir zaman olmamıştır. İrk zoolojik bir olay, dil ise sosyal bir olaydır. Aynı ırktan insanlar tarihleri boyunca konuştukları dilleri değiştirebilirler, ama anatomik yapı aynı kalır. Tabiatıyla aynı şekilde Türk ırkından bahsedilmesi de mümkün değildir.*” Mehmet Dikici, **Anadolu’da Türkler – Anadolu’ya Türk Göçleri**, Burak Yayınevi, İstanbul, 1998, s.14. “İrk”ın belli fiziksel özellikleri bünyesinde barındırdığını göz önüne aldığımızda, bir Türk ırkının söz konusu olmamasını Jean-Paul Roux şöyle ifade ediyor: “*Türkler dışarıdan evlenme eğiliminde oldukları ve eşlerini Türk olmayanlar arasından seçtikleri, rastladıkları kavimle karıştıkları, dilleri çok büyük bir çekim gücüne sahip olduğu ve pek çok topluluk da bu dili benimsediği için Türklerle ilgili karakteristik denebilecek fiziksel herhangi bir özellikte saptama olanağı kalmamıştır.*” Jean-Paul Roux, a.g.e., s.29.

¹⁷ Jean-Paul Roux, a.g.e., s.37.

¹⁸ *Türk Adı* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Tuncer Baykara, **Türk Adının Anlamı**, Atatürk Kültür Merkezi AKM Yayınevi, Ankara, 1998; Hüseyin Salman, **Türk Tarihi ve Kültürü**, Cemil Öztürk (Ed.), Pegem Yayıncılık, Ankara, 2007; Avni Ali Candar, **Türklüğün Kökleri ve Yayılışı**, Necmi İstiklal Matbaası, İstanbul, 1934; Zeki Velidî Togan, **Türklüğün Mukadderatı Üzerine**, Tuncer Baykara (Yay. Haz.), Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1977; Selahi Diker, **Anadolu’da On Bin Yıl-Türk Dili’nin Beş Bin Yılı**, Töre Yayınları, İzmir, 2000.

¹⁹ Bahaeddin Ögel, a.g.e., ss.61-63.

kurulmuştur. Bağımsızlıklarına olan düşkünlükleri, nüfusun gittikçe artması, iklim şartları gibi sebeplerle Türkler sürekli göç etmek zorunda kalmış, olumlu yanı ise topraklarını Çin sınırlarından Avrupa kapılarına kadar genişletmişlerdir:

“Türk tarihinin ilk ve en önemli özelliği hareketliliktir. Öyle ki, bilinen ilk zamanlarından itibaren Türk kavmi kaynağından taşan ve dünyanın her yanına yayılan coşkun bir su gibidir. Bu hareketlilik onun yüksek bir ruhî gerilime sahip olduğunu gösterir ve aynı zamanda bu ruhî gerilimi besler. Göçebe oluşları ve ata hakimiyetleri, onların dünyasını sürekli yenilemelerine ve ufuklarını genişletmelerine imkân vermiştir. Sürekli hareket, sürekli amel üzere olmanın değerini çok iyi anlayan Türk ataları “*Oturak olmayasuz*” diye vasiyet etmişlerdir.”²⁰

Hun adından sonra *Türk* adıyla anılmaya başlanan Türklerden Çinli tarihçiler “Tiele” adıyla söz etmişler, özellikle Kin-şan dağları civarında birleşerek yurtlarını korumak için savaştıklarından ve demircilikte çok önde olduklarından bahsetmişlerdir.²¹ M.S. 522 yılında kurulan Göktürk Devleti, Türk adını devlet adı olarak kullanan ilk siyasi teşkilatlanma olarak tarihe geçmiştir. Bu sayede Türk adı siyasi olarak da üstün bir konuma yükselmiş, Orta Asya bir Türk ili/eli olarak kabul edilmeye başlanmıştır:

“Türklerin tarih sahnesine çıktıkları coğrafi alanı kendileri Türkçe deyişle “Türk-eli” olarak adlandırmakla birlikte Farsça ekle yapılan “Türkistan” kelimesi daha yaygın bir biçimde kullanılmıştır. “Türkistan” ismi kayıtlara göre 7. ve 9. yüzyıllarda Farsça kaynaklarda, daha sonra Arapça ve diğer kaynaklarda kullanılmıştır. “Türkistan” adı 9-10.yüzyıldan itibaren coğrafi ve etnografik terim olarak kullanılmıştır. Bu bölge, bugünkü isimlendirmelere göre Hazar Denizi’nin doğusundan, Ceyhun/Amu Derya ötesine ve Altay Dağlarını içine alan bölge olarak tanımlanmaktadır.”²²

²⁰ Nevzat Kösoğlu, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1991, ss.19-20.

²¹ Bahaeddin Ögel, a.g.e., s.7.

²² Umay Türkeş Günay, **Türklerin Tarihi – Geçmişten Geleceğe-**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s.25.

Harita 1: Türklerin Ana Yurdu

Haritadan da anlaşılacağı üzere Göktürk Devleti'nin hâkim olduğu saha Asya kıtasının yarısını kapsamaktadır. Bu bölge *Türk-eli* adından sonra *Türkistan* adıyla anılmış, özellikle İslamiyet'in kabulünden sonra Osmanlı döneminde genişleyen Türk yurtlarının tamamı da yine "Türkistan" adıyla anılmaya devam etmiştir. Öyle ki "1855 yılında Osmanlı Devleti ile İngiltere ve Fransa arasında yapılan bir anlaşmada Osmanlı padişahı Abdülmecid, kendisini şöyle tanımlamıştır: "Türkistan ve Türkistan'ın şâmil olduğu nice memalik ve büldânın padişahı (...) Abdülmecid Hân."²³ Bugün "Türk dünyası" adıyla tanımladığımız bu bölgenin bir dönem "Türkiye" adıyla da anıldığı görülmektedir:

"Coğrafi ve siyasi olarak, "Turkhia"/"Türkiye" Bizans kaynaklarında kullanılmıştır. 6. yüzyılda Orta Asya, 9-10. yüzyıllarda İtil/Etil/İdil/Volga nehrinden Orta Avrupa'ya kadar uzanan geniş bölgeler "Türkiye" olarak adlandırılmıştır. Anadolu ise 12. asırdan itibaren Türkiye olarak isimlendirilmiştir."²⁴

Bu tarihi seyir bize göstermektedir ki, Türkler Orta Asya'yı yurt edinmişler ve bu bölgeyi korumak için savaşmışlar, yeni göçlerle Türk-ilini genişletmişlerdir. Yabancı kaynaklara da bu bölgenin Türk yurdu olduğunu her adımlarıyla tescil ettirmişlerdir.

²³ Umay Türkeş Günay, a.g.e., s.25.

²⁴ İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s.44.

Buradan itibaren *Türk dünyası* olarak tanımlayacağımız bu bölgenin Türkler için önemi sadece doğdukları yurt olmasından kaynaklanmamaktadır. Orhon, Lena, Yenisey, Siriderya nehirleri; Altay, Tanrı Dağları, Aral gölü, zengin tarım bölgeleri Türklerin ve Türk tarihinin vazgeçilmez birer doğal simgesi olmuşlardır. “*Türklerin hayatında dağlar, yaylalar ve bozkırlar, hayvan sürüleri için en ideal otlak alanlarıdır. Bu sebeple de geçmişte Türkler; dağlı olarak da anılmışlardır.*”²⁵ Diğer taraftan İran ile Çin arasında uzanan İpekyolu’nun da Türk dünyasından geçmesi, ticari bakımdan da bu bölgeyi kıymetli kılmıştır:

“Türklerin tarihe doğduğu coğrafya, Tanrı Dağlarının batı ve kuzey yamaçlarından Aral gölüne doğru yayılan geniş Orta Asya sahasıdır. İlk yurt olarak anılan bu bölge, Aral gölü ile Altay ve Tanrı Dağları arasında kalan ve Balkaş gölünü de içine alan büyük üçgen olarak tarif edilir. Bölgenin açık denizlerle irtibatı yoktur. Deniz seviyesinden çok yüksekte bozkır ve ovalar hakimdir. Tanrı Dağlarının yüksekliği güneyde 7300 metreyi bulur. Batıya doğru gelindikçe dağlar küçülür. Ceyhun ve Seyhun nehirleri Aral gölüne dökülür. Kuzeyde İrtiş nehri ve kolları vardır. Yenisey ve Selenga ırmakları Baykal gölüne akar. Tarım Nehri Karakurum Dağlarından doğar.”²⁶

Yüzyıllar boyunca Türk tarihinde görülen savaşlar, fetihler, göçler, antlaşmalar sonucunda da 21. yüzyıldaki Türk Dünyasının sınırları, önemli merkezleri bünyesinde barındıracak şekilde korunmuştur. Şunu belirtmekte yarar var. Türk Dünyasının sınırları Avrupa Birliği gibi kesin sınırlarla çizilerek yaptırımlarla, yasalarla korunmakta değildir. Ancak Türk yurtlarının 1991 yılına kadar maruz kaldığı Rus baskısı, sosyal ve kültürel çöküşleri beraberinde getirdiği için, Türk adının canlandırılması ve Türk gücünün tekrar kazandırılması için Türkiye Cumhuriyeti başkanlığında yeni adımlar atılmaktadır. Siyasi, kültürel, sosyal ve eğitim odaklı bu adımlar için ilk adım Türk dünyasının sınırlarının belirlenmesi olmuştur. Bu sınırlar belirlenirken birkaç kriter öne çıkarılmış ve her biri için ayrı bir Türk dünyası tanımı yapılmıştır.²⁷

Prof. Dr. Hayati Doğanay Türk dünyasını “*alanı 11.2 milyon km²yi aşan ve nüfusu 1990’da 140 milyona ulaşan, bir büyük siyasi coğrafya birliğinin adı*” şeklinde tanımlar ve sınırlarını kabaca şöyle çizer: “*Bu kültürel ve etnik birliğin sınırları, Adriyatik denizi kıyılarından başlar ve Çin’in başkenti Pekin yakınlarındaki, ünlü tarihi Çin seddine kadar*

²⁵ Ramazan Özey, *Türk Dünyası Coğrafyası -Ülkeler, İnsanlar ve Sorunlar-*, Aktif Yayınları, İstanbul, 2006, s.1.

²⁶ Nevzat Kösoğlu, *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1991, ss.25-26.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Lars Johanson, “Türk Dünyası’nın Sınırları: Türk Topuluklarının Gelişmesinde Bağlayıcı ve Ayırıcı Unsurlar”, Nurettin Demir (Çev.), *Türkbilgi*, S.2, ss.168-177.

*devam eder.*²⁸ Daha ayrıntılı bir sınır çizilmek istendiğinde ise Türk dünyası; kuzeyden Rusya Federasyonu, doğudan Çin, güneyden Pakistan, Afganistan ve İran, güneybatıdan Arap ülkeleri ve batıdan Avrupa ülkeleriyle sınırlıdır.²⁹ Avrupa kıtasından daha büyük bir yüzölçümüne sahip bu bölgede bugün sekiz bağımsız Türk devleti (Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Tacikistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti³⁰)nin yanı sıra Çin ve Rusya'ya bağlı özerk Türk toplulukları vardır:

“Doğu Türkistan, henüz Çin devleti sınırları içinde bir Özerk bölgesidir. Öte yandan Kafkasya’da Abazya, Karaçay, Kabartay-Balkarlar, Çeçen, İnguş ve Dağıstan gibi özerk cumhuriyet ve bölgeler de vardır. Bunlar Kafkas Ülkeleri adıyla anılmaktadır. Öte yandan Rusya Federasyonu içinde, en az 16 tane otonom[muhtar] cumhuriyet ve ayrı ortak bölgeler vardır. Otonom cumhuriyetler açısından bakıldığında, bunların 10 tanesinin Müslüman Türk ya da Müslüman olmayan Türk olduğunu görmekteyiz. Ayrıca Ham, Komi, Mari, Udmur gibi Hristiyan veya Ateist ama Rus olmayan gruplar bulunmaktadır.”³¹

Asya kıtasının tam ortasında jeopolitik olarak da önemli bir konumda bulunan Türk dünyası, sadece Türk soylular için değil yabancılar için de büyük bir öneme sahiptir. Öyle ki Türkiye üzerinden Karadeniz, Ege, Akdeniz sayesinde okyanuslarla bağlantısı vardır. Türk ülkelerinin birbiriyle kara ulaşımı kolaylığı mevcuttur. Diğer taraftan bu bölge Asya-Avrupa-Afrika üçgenindeki hava yolu bağlantılarıyla da kritik öneme sahiptir.³²

Türk dünyası için yapılan bu tanımlar coğrafi özellikler temel alınarak yapılan tanımlardır ve tek başına yeterli değildir. Nadir Devlet, bir Türk dünyasından bahsedilebilmesi için beş unsurun dikkate alınması gerektiğinden bahseder: Coğrafi birlik, tarihî birlik, dil birliği, kültür birliği ve din birliği.³³ Çünkü bağımsız devletler haricinde kalan Türk boylarının bulunduğu ülkelerdeki siyasî ve idarî sistem tek başına bir kriteri sağlamaya yetmemektedir. Emine Gürsoy Naskali bu görüşü destekleyerek şu örneği verir:

“Türk dünyasının, dili esas alan bir kavram olarak telakki edilmesi -siyasî sınırların ve soy kavramının yarattığı engelleri aşması bakımından- pragmatik yönden kolay anlaşılabilir ve uygulanabilir bir tanımlama olduğunu düşünebiliriz. Peki bir kimse Türkçeyi unutmuşsa, Türkçeyi öğrenememişse, doğduğundan itibaren Rusça gibi yabancı bir dil ortamında bulduysa ve Türkçeyi konuşamıyorsa ne olacak?”³⁴

²⁸ Hayati Doğanay, “Türk Dünyasının Siyasi Sınırları”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.3, ss.23-56.

²⁹ Ramazan Özey, a.g.e., s.3.

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, TTK, Ankara, 1996.

³¹ Necdet Öztürk ve Ali Satan (Ed.), **Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.22.

³² Ramazan Özey, a.g.e., s. 3

³³ Nadir Devlet, a.g.e., ss.5-7.

³⁴ Necdet Öztürk ve Ali Satan (Ed.), a.g.e., s.14.

Kendisini Türk olarak değil de Kazak, Tatar, Özbek, Azerî olarak tanıtan birinin bu tercihi nasıl değerlendirilmelidir? Avrupa’da yaşayan Türkçe konuşan, Türk kültürünü yaşayan ama coğrafi olarak çizilen sınırlar dışında bulunan bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Türk dünyasına ait olamaz mı? Bu ve buna benzer daha birçok nedenden dolayı, Türk dünyasının tek bir ölçüt temel alınarak tanımlanması güçtür. Bu sebeple Türk dünyası kavramı “*dil ve soyun yanı sıra toprakla, toprakla birlikte kökleri tarihe uzanan bir kültürle, bir birikimle ilgilidir.*”³⁵ Her ne kadar Türk soyluları bir tanım etrafında toparlamaya çalışsak da her bir Türk topluluğunun tarihi, kültürü, edebiyatı ve siyasi yapılanması farklıdır. O yüzden bu konuyla ilgili yapılan araştırmalarda belli bir kategori çerçevesinde incelemeler yapılmaktadır ki öne çıkan metot Türk topluluklarının önce siyasî (bağımsız devlet, özerk topluluk, azınlık) bakımdan üçe ayrılması, sonrasında özerk ve azınlık toplulukların coğrafi dağılımları göz önünde bulundurularak sınıflandırılmasıdır. Türklerin ve Türk dünyasının tarihiyle ilgili yayınlarda hemen hemen aynı sınıflandırma kullanılıyor olsa da Prof. Dr. Umay Türkeş Günay’ın *Türklerin Tarihi*³⁶ kitabında yer alan sınıflamayı daha kapsamlı olması bakımından buraya ekliyoruz:

a) BAĞIMSIZ TÜRK DEVLETLERİ

- Türkiye Cumhuriyeti
- Azerbaycan Cumhuriyeti
- Kazakistan Cumhuriyeti
- Özbekistan Cumhuriyeti
- Karakalpak Özerk Cumhuriyeti
- Kırgızistan Cumhuriyeti
- Türkmenistan Cumhuriyeti
- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

b) BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU'NDA VE RUSYA FEDARASYONU'NDA FEDERE VE MUHTAR TÜRK CUMHURİYET VE GRUPLARI

- Nahcivan Muhtar Cumhuriyeti
- İdil/Volga-Ural Bölgesinde Türkler
- Tataristan Muhtar Cumhuriyeti
- Başkurdistan /Başkurdistan Muhtar Cumhuriyeti
- Çuvaşistan Muhtar Cumhuriyeti
- Gagavuz Özerk Cumhuriyeti

³⁵ Necdet Öztürk ve Ali Satan (Ed.), a.g.e., s.16.

³⁶ Umay Türkeş Günay, a.g.e., s.13.

Aşağı İdil/Volga ve Kırım'da Türkler

Karaimler ve Kırımçaklar

Kırım Özerk Cumhuriyeti

Kafkasya Türkleri/Türkmenleri

Ahıska/ Meshet/Mesket Türkleri

c) SİBİRYA'DA TÜRK HALKLARI

Yakut/Saka/Saha Muhtar Cumhuriyeti/Saha Eli

Tuva Özerk Cumhuriyeti

Batı Sibirya Tatarları

Hakasya Muhtar Cumhuriyeti

Altay Muhtar Cumhuriyeti

Şorlar ve Dolganlar

ç) ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NDE TÜRKLER

Sincan-Uygur Özerk Bölgesi/Doğu Türkistan

d) AZINLIK KONUMUNDA TÜRK TOPLULUKLARI

- BALKANLAR'DA TÜRKLER

Makedonya Türkleri

Kosova Türkleri

Batı Trakya Türkleri

- ORTADOĞU'DA TÜRKLER

Irak Türkmenleri

Suriye Türkmenleri/Türkleri

İran Türkmenleri/Azeriler

e) ORTA ASYA'DA TACİKİSTAN'DA VE AFGANİSTAN'DA TÜRKLER

f) MOGOLİSTAN'DA KAZAK TÜRKLERİ

Bu ve buna benzer sınıflandırmalar yukarıda belirttiğimiz ölçütlerden coğrafi ve tarihî birlik unsurları dikkate alınarak yapılmaktadır. Şunu belirtmekte yarar var: Orta Asya ve Balkanlar dışında kalan bölgelerde yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları da gerek siyasî, gerekse kültürel ve sosyal olarak dikkate alınmakta, ancak onlar Türk dünyası sınırları içinde sayılmamaktadır. “Gurbetçi” diye isimlendirdiğimiz bu vatandaşlarımızın bazı yayınlarda “*Dış Türkler*” kavramı ile ifade edildiğini görmekteyiz.³⁷

Son olarak Türk dünyasını yeniden canlandırmak için Türkiye Cumhuriyeti tarafından açılan kurumlardan, uygulanan politikalarından ve yayınlardan bahsetmek yerinde olacaktır.

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. “Dış Türkler Özel sayısı”, **Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S.70.

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı 1988 yılında Prof. Dr. Turan Yazgan tarafından kurulmuştur. Türk dünyası adına birçok ilke (toplantı, kurultay, sempozyum, vs.) imza atan vakıf, Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, Akademik Bakış Dergisi ve Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi'nin yayınlanmasında da öncü olmuştur.³⁸

Türk dünyasının UNESCO'su olan **TÜRKSÖY (Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı)**, 1993 yılında, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye Cumhuriyeti kültür bakanları tarafından imzalanan anlaşmayla kurulmuştur. Misyonu Türk halklarının gönül birlikteliğini ve kardeşliğini güçlendirmek, ortak Türk kültürünü gelecek nesillere aktarmak ve dünyaya tanıtmaktır.³⁹ TÜRKSÖY Faaliyetlerini ve Türk dünyası ile ilgili önemli gelişmeleri *TÜRKSÖY Dergisi* aracılığıyla kamuoyuyla paylaşmaktadır.

Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2003 yılında Türkiye'de "Türk dili ve lehçelerinin konuşulduğu ülkeler, bölgeler ve buralarla coğrafi, tarihi, kültürel ortaklıkları bulunan yerlerdeki kent ve kent yönetimi ile ilgili çalışmalar yapmak" amacıyla kurulmuştur. "Yerel yönetimler arasında iş birliğinin geliştirilmesi" temel ilkeyi oluşturmaktadır.⁴⁰

Türk Dünyası Vakfı, 2012 yılında Türk Dünyası Kültür Başkenti ünvanını Astana'dan devralan Eskişehir'de "Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı" tarafından kurulan bir vakıftır. Vakfın amacı bilimsel ve kültürel alanda faaliyetler düzenleyerek, "Türk kültürünün uluslararası düzeyde benimsenmesine ve yaygınlaştırılmasına" ön ayak olmaktadır.⁴¹

Yunus Emre Enstitüsü, 2007 yılında sadece Türk dünyası ülkelerinde değil, diğer kıtalarda da faaliyet göstermek için kurulmuştur. Misyonu "Türkiye'yi, kültürel mirasını, Türk dilini, kültürünü ve sanatını tanıtmak, Türkiye'nin diğer ülkeler ile dostluğunu geliştirmek, kültürel alışverişini arttırmak, bununla ilgili yurt içi ve yurt dışındaki bilgi ve belgeleri dünyanın istifadesine sunmak, Türk dili, kültürü ve sanatı alanlarında eğitim almak

³⁸ <http://turandunya.org.tr/turk-dunyasi-arastirmalari-vakfi/> E.T.: 08/02/2018

³⁹ <https://www.turksoy.org/tr/turksoy/about> E.T.: 08/02/2018

⁴⁰ <http://www.tdbb.org.tr/?lang=tr> E.T.: 08/02/2018

⁴¹ <http://www.turkdunyavakfi.org.tr/hakkimizda> E.T.: 08/02/2018

isteyenlere yurt dışında hizmet vermektir.”⁴²

Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2007 yılında Kültür Bakanlığı'nın himayesinde kurulmuştur. Alanın tanınmış araştırmacılarının desteğiyle faaliyet gösteren vakıfta, Türk kültürünün tanıtılması için kurslar (Ebru, hat, seramik, müzik, ...) ve sergiler düzenlenmekte; yazılı ve görsel yayınlar yapılmaktadır. Yine vakıf tarafından 12 cilt olarak bastırılan *Türk Dünyası Kültür Atlası*, Türklerin tarih sahnesinde çıktıkları yer olan Orta Asya'dan başlayarak tarihi akış içerisinde ulaştıkları ülkelere/şehirlere yayılış ve yerleşiminde ortaya koyduğu kültürel gelişimi bir atlas muhtevisyatında sunmaktadır.⁴³ Özellikle 5. cildi Türk dünyası topluluklarını iki dilli (Türkçe/İngilizce) olarak tanıtmaya ayrılmıştır.⁴⁴

Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA)⁴⁵ 1992 yılında Orta Asya'da yeni kurulan ülkelerde yaşayan soydaşlarımıza sosyal, ekonomik ve kültürel alanda hizmet vermek amacıyla kurulmuştur. İlk etapta maddi ve manevi yardımlar sağlayarak görevini yürüten TİKA, zaman içinde çalışmalarını uzun soluklu projelere, kalkınma merkezli işbirliği çalışmalarına dönüştürmüştür. Son dönemde ise TİKA, ortak değerlere sahip olduğumuz ülkeler başta olmak üzere birçok bölge ve ülkede Türk dış politikasının uygulayıcısı, bir aracı haline gelmiştir.

Türk dilinin, Türk kültürünün gelişmesi için çabalamak sadece kurumlar bazında değil, şahıslar bazında da mümkün olmaktadır. Bu alanda çalışan araştırmacıların yayınlarını paylaşabilmeleri için çok sayıda dergi vardır. *Bilig/ Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, *Eskişehir Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim (ESTÜDAM Eğitim) Dergisi*, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, *Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, *Türk Dünyası-Dil ve Edebiyat Dergisi*, *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi*, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi* bu dergilerin başlıcalarıdır.

⁴² <http://www.yee.org.tr/> E.T.: 08/02/2018

⁴³ <http://tkhv.org.tr/> E.T.: 08/02/2018

⁴⁴ Ahmet Taşağıl ve Emine Gürsoy Naskali (Ed.), **Türk Dünyası Kültür Atlası: Türk Devlet ve Topulukları**, C.5, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.

⁴⁵ <http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649> E.T.: 23/02/2018

1.1.3 Anadolu

Anadolu yarımadası, tarih boyunca coğrafi özelliklerinden dolayı jeopolitik bakımdan büyük bir öneme sahip olmuştur. Asya ve Avrupa kıtaları arasında bir köprü olması ve üç tarafındaki denizlerle Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına açılabilmesi Anadolu'yu bütün medeniyetlerin gözbebeği yapmıştır. Diğer taraftan Anadolu, bölgede hüküm süren iklimin yaşam sürmeye elverişli olması, doğuda ve batıda yer alan uygarlıkların tam ortasında yer alması, bölgenin sahip olduğu toprağın hem hayvancılık yapmaya hem de tarıma uygun olması, ticaret ve göç yollarının üzerinde yer alması gibi sebeplerden dolayı da en çok tercih edilen coğrafya olmuştur. Coğrafi özelliklerinin yanı sıra zengin yerüstü ve yer altı kaynakları da Anadolu'nun farklı köşelerinde, çoğu zaman birbirinden habersiz toplumların, farklı gelişim süreçleri geçirmelerine olanak sağlamış; adeta "bölgesel uygarlıklar ülkesi" olmuştur.⁴⁶ Demir ilk defa Hititler tarafından Anadolu'da işlenmiş, Anadolu ve Trakya iyi sulandıkları dönemlerde dünyanın belli başlı tahıl ülkelerinden biri olmuş, Anadolu ormanları Yakın Doğu'nun kereste ihtiyacını tek başına karşılamıştır:

"Anadolu'da tarihi merkezlerin kurulması ve nüfusun kesifleşmesi, akarsu bölgelerine münhasır kalmamış, içerilere, yüksek yaylalara, geçit bölgesi alanlara kadar yayılmıştır. Erzurum, Konya, Sivas, Ankara gibi büyük tarihi merkezler, bin metreyi aşan yükseklikteki topraklarda ortaya çıkmıştır."⁴⁷

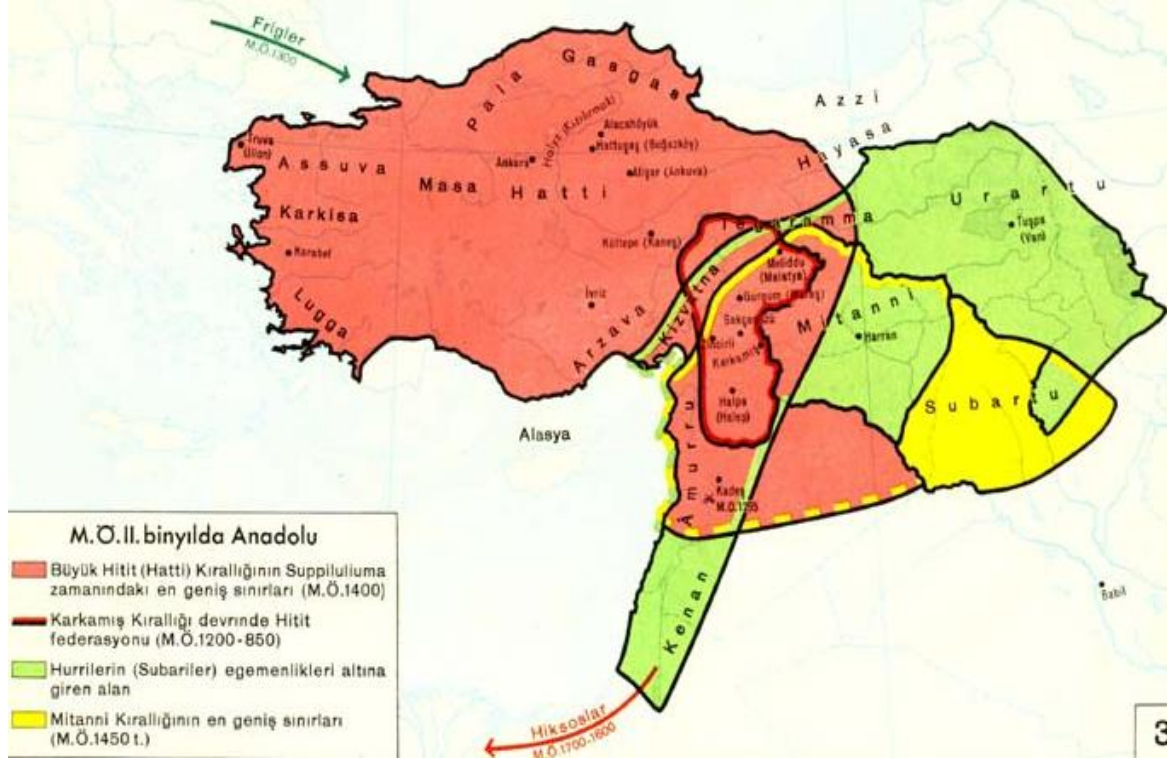
Anadolu coğrafyasında *Hitit (Hatti)*, *Urartu*, *Frigya*, *Lidya*, *Karia*, *Likya* krallıkları/uygarlıklarının yanı sıra birçok kavim hüküm sürmüştür. Aşağıdaki haritalardan (*Harita-2*, *Harita-3*) da anlaşılacağı üzere her uygarlık Anadolu'nun tamamına olmasa bile belli bir bölgesine hâkim olmuş ve hala günümüzde arkeolojik kazılarla gün yüzüne çıkartılabilen koca bir tarih bırakmışlardır. Bu medeniyetlere ait çanak-çömlek gibi yeme içme araçları, av malzemeleri, süs eşyaları, mezarlar, amfiler, arenalar Anadolu'nun geçirmiş olduğu tarihi çeşitliliği gözler önüne sermektedir.⁴⁸ Bu çeşitliliğin oluşmasındaki hiç şüphesiz en önemli

⁴⁶ Veli Sevin, **Anadolu Arkeolojisi**, Der Yayinevi, İstanbul, 2003, s.2.

⁴⁷ Yılmaz Öztuna, **Cumhuriyet Dönemi Öncesinde Türkler**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İst., 2004, s. 40.

⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekrem Akurgal, **Anadolu Kültür Tarihi**, TÜBİTAK, Ankara, 1998; Ahmet Ünal, **Hititler Devrinde Anadolu I-II-III**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İst., 2005; Jak Yakar, **Anadolu'nun Etnoarkeolojisi**, Selen Hırçın Riegel(Çev.), Homer Kitabevi, İst., 2007; Oğuz Tekin, **Eski Anadolu ve Trakya Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12.- MS 4. yüzyıllar arası)**, İletişim Yayınları, İst., 2007; Veli Sevin, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I**, TTK Yayınları, Ankara, 2007; C.W. Ceram, **Tanrıların Vatanı Anadolu**, Esat Mermi Erendor (Çev.), Remzi Kitabevi, İst., 2008; Selçuk Gür, **İlk İnsandan Selçuklu'ya Anadolu Uygarlıkları ve Antik Şehirler**, Alfa Yayınları, İst., 2010; Kemalettin Köroğlu (Ed.), **Eski Anadolu Tarihi**, AÜ Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 2011; Ekrem Akurgal, **Anadolu Uygarlıkları**, Phoenix Yayinevi, Ankara, 2014.

etken Anadolu'nun coğrafi yapısıdır. 19. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'yu bizzat gezerek *Anadolu'nun (Küçük Asya'nın) Tarihi Coğrafyası* eserini kaleme alan William M. Ramsay, Anadolu'nun sahip olduğu doğal özelliklerinin, onu, “şark ruhuyla garp ruhunun cenk meydanı” yaptığından bahsederek şöyle devam eder:

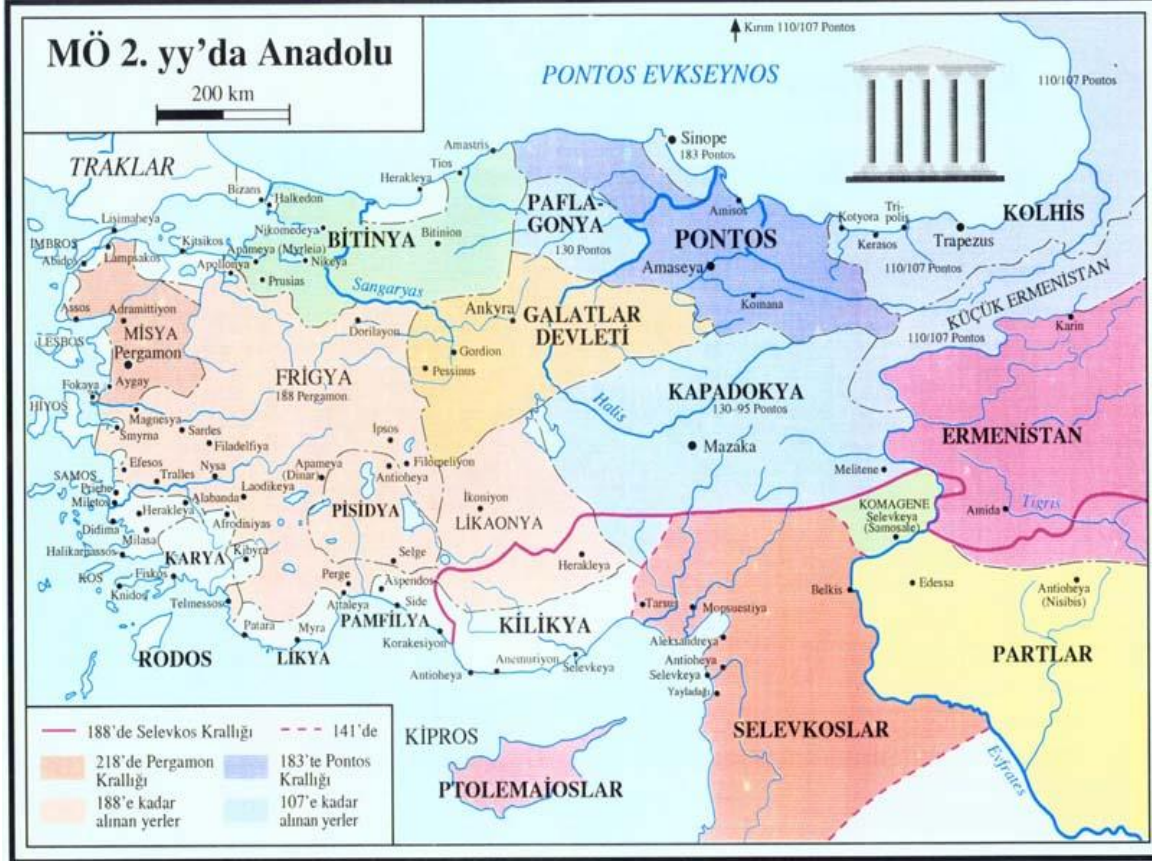

Harita 2⁴⁹: M.Ö. 2000’lerde Anadolu’ya hâkim olan uygarlıklar.

“Asya ile Avrupa’nın arasında bir köprü gibi uzanan Anadolu yarımadası tarihin başlangıcından beri şark ile garbın harp meydanı olmuştur. Bu köprüden şarkın dini, sanatı, medeniyeti Yunanistan’a geçmiş, yine bu köprüden Yunan medeniyeti Makedonyalı İskender’in eliyle şarkı zapt ve teshir etmek, Asya’yı tâ Hindistan’ın kalbine kadar değiştirmek üzere geri dönmüştür. Şarkın garbı yenmek için yaptığı her teşebbüste sırası ile Farslar, Araplar, Mongollar ve Türkler hep bu yoldan gelip geçmişlerdir.”⁵⁰

⁴⁹ http://www.6dtr.com/TARİH/haritalar/3-MO-II_binyilda_Anadolu.jpg E.T.: 14/02/18.

⁵⁰ William M. Ramsay, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, Mihri Pektaş (Çev.), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960, s.23.

Harita-3⁵¹: M.Ö. 2. Yüzyılda Anadolu

Görüldüğü üzere birbirinden oldukça farklı medeniyetlerin uğrak yeri olan Anadolu'nun kaderi 1040 yılında kurulan Büyük Selçuklu Devleti ile ciddi anlamda değişmiştir. Anadolu topraklarının Türkleşmesi yolunda ilk adımın atılmasında büyük etkisi olan bu devletin Türklüğün kaderi bakımından tarihte oynadığı en önemli rol, “*anavatan Orta Asya'dan binlerce kilometre uzakta, Asya ile Avrupa'nın birleştiği bir noktada, yani stratejik bakımdan son derece önemli bir yer olan Anadolu'da, Türklüğe yeni bir vatan açmış olmasıdır.*”⁵²

1040 yılından sonra Anadolu'nun tarihî seyrini değiştiren birkaç olaydan daha bahsetmek gerekir. 1071 kazanılan Malazgirt zaferi, Anadolu'nun fethedilmesi ve Türk vatani haline gelmesi sonucunu doğurmuştur. 1147-1148 yıllarında II. Haçlı Seferi adı altında Anadolu'ya çıkartma yapan ve bozguna uğrayan Bizans ordusu, aldığı yenilgi sonrası

⁵¹ http://www.6dtr.com/TARİH/haritalar/17-mo_2_anadolu.jpg E.T.: 14/02/18.

⁵² Salim Koca, “Diyâr-ı Rûm”un (Roma Ülkesi=Anadolu) “Türkiye” Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.23,s. 4.

Batı dünyasının Anadolu'yu bir Türk yurdu olarak kabul etmesinde etkili olmuştur. “Nitekim, Batı dünyasının tarihçileri, II. Haçlı seferi sırasında Türklerle dolu olarak gördükleri ve onların büyük bir gayretle savundukları Anadolu'yu, bundan böyle “Türkiye” (*Turkhia, Turquia*) adıyla anmaya başlamışlardır.”⁵³ Anadolu'daki Türk varlığının tescili ise 1176 Miryokefalon zaferi ile yapılmıştır. Öyle ki diğer İslâm toplulukları gibi Türklerin de bir süre “*Diyyâr-ı Rûm*” adıyla andıkları Anadolu, bu zafer sonrası, “Türkiye” yani bir Türk vatani haline getirilmiştir.

Türk kültürü ve tarihi içinde Anadolu ve Türkiye isimleri çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmıştır. Ancak bugün Türkiye Cumhuriyeti devleti ve Anadolu coğrafyası Türk dünyası toplulukları içinde farklı bir öneme sahiptir. Bu sebeple Türkiye ve Anadolu isimlerinin geçmişte kazandıkları anlamları ve ortaya çıkış şekillerini, aşağıda yer alan, Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilmesinden önceki ve sonraki durumu gösteren iki haritayla (*Harita-4, Harita-5*) anlatmak yerinde olacaktır.

Anadolu adı ilk defa, Bizans İmparatoru Constantine VII. Prophyrogenitus'un (913-959) Asya kıtasında kalan Bizans'a ait toprakları “*thema*” adı verilen yönetim bölgelerine ayırınca kullanılmaya başlanmıştır. Harita-4'te *Anatolikoi* adıyla görünen bölgeye Bizans'a göre doğuda (*Anatolos*) bulunduğu için, “*Thema Anatolia*” adı verilmiştir. Daha sonraları Avrupa'da yazılan eserlerde *Anatolia* (*Anatolie, Anatolien*) şeklinde yer alan adlandırma Türkçenin ses uyumuna uydurularak Anadolu şeklini alıp bu biçimiyle dilimize yerleşmiştir.⁵⁴ Anadolu deyimini, bir yönetim terimi olarak kullanılırken Türkler arasında kazandığı anlamlarla birlikte coğrafi bir bölgeyi işaret eden terim haline gelmiştir:

“Anadolu, (...) XI. yüzyılda Türkçeye giren, fakat ancak Osmanlıların Avrupa'ya geçmesi ile XIV. yüzyıl ortalarından itibaren mana yüklenen bir addır. Bu ad, zamanla bütün Asya Türkiye'si anlamını da kazanmıştır. Bu açıdan günümüzde de Türkiye'nin Asya topraklarının bütününe içine alır. Başka dillerden, ülkenin bazı kısımlarını ifade eden kelimeler olabilir. Ancak bunların hiçbiri, Türkçedeki Anadolu'nun yerini tutmaz. Anadolu, aslında Grekçe bir kelime olmasına rağmen, Türkler arasında, “ana” ve “dolmak” kelimeleriyle birlikte apayrı bir anlam da kazanmıştır.”⁵⁵

⁵³ Salim Koca, a.g.m. s.12.

⁵⁴ Osman Çetin, Osmangazi, http://plural-publications.eu/wp-content/uploads/2017/02/osmangazi_leseprobe.pdf E.T.: 13/02/2018.

⁵⁵ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, s. 9.

Harita-4⁵⁶: 10.-11. Yüzyıllarda Anadolu

Harita-5⁵⁷: 14. Yüzyılda Anadolu Beylikleri

⁵⁶ http://www.6dtr.com/TARİH/haritalar/32-10_11_yy_anadolu.jpg E.T.: 19/02/2018.

⁵⁷ http://www.6dtr.com/TARİH/haritalar/40-anadolu_beylikleri.jpg E.T.: 19/02/2018.

“Ana” ve “dolmak” kelimelerinin oluşturduğu Anadolu kelimesiyle ilgili iki efsaneye Saim Sakaoğlu *101 Türk Efsanesi* adlı eserinde yer vermiştir. Bunlardan yaygın olarak anlatılanı şu şekildedir:

“...Şöyle Anadolu'nun ortasına Ankara'ya yakın Kızılcahamam'a kadar uzanınız. Biraz ileride Taşlıca köyü var. Köyün yanı başında bir taş oluk, oluğun yanı başında da bir yadır vardır. Anadolu dile gelir, ağızlar açılır, başlar anlatmaya... Türk sultanı asker toplar, sefere çıkar; dağ taş, dere tepe aşarlar. Ağustos güneşi, dudakları çatlatır, asker “Su!..” diye kıvranmaya başlar. İşte bu sırada, ta karşığı tepelerden omuzunda ayran bakracı, ak saçlı bir nine görünür. Yanık dudakların tek umudu bu ihtiyar anada... Kadın, buradaki taş oluğun başına gelir, ayranı döker. Askerler oluğun başına üşüşürler. Manga manga, bölük bölük ellerindeki bakır mataraları doldururlar. “Doldur oğlum!” “Dolu ana...” “Doldur yiğitlerim!” “Ana dolu...” İhtiyar anne “Doldur!” dedikçe askerler “Ana dolu!” diyerek buz gibi ayranla bağrırlarını serinletirler. Öyle ki bir bakraç ayran, koca bir ordunun susuzluğunu giderir. O günedek “Belde-i Rum” olan bu kutsal toprakların adı da “Anadolu” olur.”⁵⁸

Bir yönetim birimi veya coğrafi bir terim olarak Anadolu adının henüz bu topraklara verilmediği devirlerde, “Anadolu” yerine *Asya/Asia* ve *Küçük-Asya/Asia Minör* isimleri kullanılmıştır. Zaman içinde Anadolu'nun Türkleşmesi, *Harita-5*'te görülen Türk beyliklerinin Anadolu'da hüküm sürmeye başlaması, Bizans'ın Anadolu'yu geri kazanmak için yaptığı her hamlede Türklerle karşılaşması gibi sebeplerle Anadolu coğrafi terimi, yerini *Türkiye* adına bırakmıştır:

“Türkiye adı, bazıları bugün bize şaşkınlık veren kimi anlamlar kazanmıştır. Örneğin Marco Polo Küçük Asya'ya (Anadolu) Türkomanlar ya da Türkmenler, yani göçebe Türkler ülkesi anlamına gelen “Türkmenistan”, Lob-nor'dan Kaşgar'a, yani Çin Türkistan'ına “Büyük Türkiye” adını vermiştir. İbn Batuta ise Anadolu'ya “el Türkiye” diyecek, ama aynı zamanda da buranın Müslüman Türkmenlerin koruması altındaki “Rumların ülkesi” (yani Romalıların, dolayısıyla onların mirasçısı Yunanlıların ülkesi) olduğunu ekleyecektir. Arap tarihçi ve coğrafyacılarda Türklerin sayıca az olmalarına karşın, Memluk Mısır ve Suriye'sini 1917'ye kadar “Devletü'l-Türkiye” ve “Devletü'l-Etrak”, yani Türklerin Devleti adıyla anacaklardır.”⁵⁹

Yunan araştırmacı *Demetrius Georgacas* Anadolu ile ilgili ilk coğrafi çalışmalara M.Ö. 4. yüzyılda Aritoteles'in yazılarında rastlandığını, M.S. 1.yüzyılda Strabo'nun *Geographica* adlı eserinde kuş bakışı Anadolu'nun haritasının yer aldığını anlatır.⁶⁰ Herodot zamanında belli bir adı olmadan “*anakara*” anlamına gelen Yunanca bir isimle anılan bölgeden, daha sonraları sırasıyla “Asia”, “Micra Asia”, “Asia Minor” gibi isimlerle

⁵⁸ Saim Sakaoğlu, *101 Türk Efsanesi*, Akçağ Yayınları, Ankara, ss.133-134.

⁵⁹ Jean-Paul Roux, a.g.e., s.31

⁶⁰ Demetrius J. Georgacas, *The Names for the Asia Minor Peninsula: and Register of Surviving Anatolian Pre-Turkish Placenames*. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1971, s.24.

bahsedilmiştir.⁶¹ Ancak 3.yüzyıla gelindiğinde “Asia Minor” tanımı, içinde Suriye, Mezopotamya ve Mısır’ı da barındırdığı içindir ki “*East, Orient, Levant[Doğu, Doğudaki yer, Doğu Akdeniz Ülkesi]*” anlamlarına gelen Yunanca “*Anatoah*”, “*Western Asia Minor [Batıdaki Küçük Asya]*” anlamında “*Anadoli*” terimleri kullanılmaya başlanmış ve Osmanlı dönemine kadar da bu kullanım devam etmiştir.⁶² 11.yüzyıldan itibaren Osmanlı’nın bölgedeki hâkimiyetinin artmasıyla birlikte, Yunanca birçok şehir isminin Türkçe diyalektlere uyarlanması hadisesinden *Anadoli* ismi de etkilenmiş ve bugünkü kullanımıyla “*Anadolu, Anadolu*” şeklini almıştır. 14.yüzyıldan itibaren Türkleşmeye başlayan Anadolu toprakları, Avrupa kıtasında bulunan topraklarını da kapsayacak şekilde “*Türkiye*” adını almış ve dünya kamuoyunda resmî bir ülke adı olarak tanıtılmıştır.⁶³

1.2. Araştırmaya Konu Olan Türk Dünyası Devletleri ve Toplulukları Hakkında Kısa Bilgiler

Tarih boyunca değişik adlarla bilinen Türk dilli halklar genel olarak Türkler olarak adlandırılmış ve birbirlerini soydaş olarak kabul etmişlerdir. Adı Kazak, Kırgız, Tatar, Nogay, Türkmen olması fark etmeksizin yaşadıkları coğrafyada Türk kimliğini, kültürünü ve tarihini devam ettirmektedirler. Bugün Türk Dünyası devletleri ve toplulukları adı altında incelediğimiz Türk boyları, Avrupa’da yaşayan Anadolu kökenli Türkleri saymazsak coğrafi olarak birbirine komşu şu dört bölgede yaşamaktadırlar: 1. İdil (Volga) – Ural, 2. Kafkasya, 3. Orta Asya (Batı Türkistan), 4. Sibirya. “*İdil – Ural bölgesinde başlıca Tatar, Başkurt ve Çuvaşlar; Kafkasya’da Azeri, Kumuk, Karaçay, Balkar ve Nogaylar; Orta Asya’da Kazak, Türkmen, Özbek, Kırgız, Karakalpaklar; Sibirya’da Yakut (Saha), Tuva, Hakas ve Altaylılar yaşamaktadırlar.*”⁶⁴

Bu başlık altında, araştırmamıza konu olan Türk dünyası devletlerinin ve topluluklarının coğrafi, siyasi, kültürel ve dil bakımından kısaca tanımları yapılacaktır. Türk topluluklarının tarih içindeki gelişim süreçlerinin incelenmesi başka bir araştırma

⁶¹ Georgacas, a.g.e., s.27.

⁶² Georgacas, a.g.e., s.40.

⁶³ Georgacas, a.g.e., ss.47-48.

⁶⁴ Nadir Devlet, “*Çağdaş Türk Devletleri ve Toplulukları*”, **Türk Tarihi ve Kültürü**, Cemil Öztürk (Ed.), Pegem Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 176.

konusu olduğu için bu alana değinilmeyerek sadece ilgili kaynakların listesi verilecektir. Ancak şunu belirtmekte fayda var. Bugün bağımsız birer devlet olarak saydığımız Türk devletlerinin en büyük ortak noktası Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, diğer adıyla Rusya Federasyonu'nun 1991 yılında dağılması sonucu dünya haritasında sınırlarının çizilmiş olmasıdır.

1.2.1. Türk Dünyası Devletleri⁶⁵

1.2.1.1 Azerbaycan Cumhuriyeti⁶⁶

Dil özellikleri bakımından Türkiye Türkçesine en yakın lehçeye sahip olan Azerbaycan Cumhuriyeti, 1828 yılında Çarlık Rusya'sı ile İran Şahlığı arasında ikiye bölünmüş bir ülkedir. Kuzey Azerbaycan, kendisine bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile bağımsızlığını 18 Ekim 1991 yılında kazanmıştır. 1989 yılında Sovyet yönetimi tarafından Azerbaycan'ın elinden alınarak merkezi idareye bağlanan Dağlık Karabağ da 1992'de özerklik statüsü kaldırılarak Azerbaycan'a tekrar bağlanmıştır. Ancak hala bu bölge için Ermenistan'la tam bir uzlaşma sağlanamamıştır.

Güney Azerbaycan ise bugün hala İran sınırları içerisinde bulunmaktadır ve ona tabidir. Bu sebeple Kuzey Azerbaycan Türkleri Batı Türkçesinin en kuvvetli dalını teşkil eden Azeri Türkçesini en iyi şekilde konuşurlarken, Güney Azerbaycan Türkleri kendi dillerini okuyup yazma hakkından mahrumdurlar. Birleşmiş Milletler üyesi olan Azerbaycan'da yönetim şekli olarak başkanlık sistemi mevcut olup bağımsızlık yılı olan 1991 yılı sonundan beri Latin alfabesi kullanılmaktadır. Petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının zenginliğinden dolayı Azerbaycan'da olup biten olaylar, Rusya, Çin, İran ve ABD tarafından yakından izlenmektedir.

Ebulfeyz Elçibey, Bahtiyar Vahapzade, Mehemed Hüseyin Şehriyar, Mehmed Emin Resulzade, Haydar Aliyev önemli siyaset ve ilim adamlarından bazılarıdır.

⁶⁵ Bu bölümün oluşturulmasında şu kaynaklardan yararlanılmış olup, bölüm başlıkları dışında ayrıca dipnot gösterilmeyecektir: Nadir Devlet, "Çağdaş Türk Devletleri ve Toplulukları", **Türk Tarihi ve Kültürü**, Cemil Öztürk (Ed.), Pegem Yayıncılık, Ankara, 2007; Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999; Ahmet Taşağıl ve Emine Gürsoy Naskali (Ed.), **Türk Dünyası Kültür Atlası: Türk Devlet ve Toplulukları**, C.5, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.

⁶⁶ Saadettin Gömeç, a.g.e., ss. 3-58; Ahmet Taşağıl ve Emine Gürsoy Naskali (Ed.), a.g.e., ss. 411-468.

1.2.1.2 Kazakistan Cumhuriyeti⁶⁷

Kazakistan Türk devletleri arasında yüzölçümü en büyük devlet olmasına rağmen kuzeyde yer alan Sibiry ve bozkır kuşağı, ülkenin orta sahasında yer alan ıssız bölgeden dolayı nüfus yoğunluğu en az ülkedir. Kazakistan'da kuzeybatı Kıpçak grubuna dahil Kazak Türkçesi konuşulmakta olup, Türk şive grupları içerisinde en geniş sahayı işgal eder. “*Hür, müstakil, mert, cesur, asker*” manalarına gelen Kazak adı, Rusya sınır boylarında bekçilik yapan ve çoğunluğunu Slavların teşkil ettiği Kazak/Kazaçî'lerle zaman zaman karıştırılmaktadır. 15. yüzyılda Özbek Hanlığı'ndan koparak meydana gelmiş bir Türk boyu olan Kazaklar, bağımsızlıklarından sonra Kazak Türkçesini yazı dili olarak kullanmaya başlamışlardır. Petrol rezervleri açısından dünyanın dikkatle takip ettiği bir ülke haline gelen Kazakistan'da, ilk devlet başkanı Nursultan Nazarbayev, ülkenin bağımsızlığı sonrasında özellikle Avrupa tarafından tanınmasında önemli rol oynamıştır.

İbray Altınсарın, Dükenbay Doscanov, Muhtar Avezov, Olcas Süleymanov, Abay Kunanbayev önemli Kazak eğitimci ve ilim adamlarından bazılarıdır.

1.2.1.3 Kırgızistan Cumhuriyeti⁶⁸

Günümüzde Issık Göl, Altay, Pamir ve Tanrı Dağları civarında yaşayan Kırgızlar, milattan önceki isimlerini günümüze kadar muhafaza edebilmiş tek Türk boyudur. 31 Ağustos 1991'de bağımsızlıklarını ilan ederek Orta Asya'nın en küçük cumhuriyetini kurmuşlardır. Ülkede konuşulan Kırgızca, Kıpçak grubu lehçelerinden olup ses özellikleri bakımından Altay Türkçesine benzemesine rağmen diğer yönleriyle Karakalpak, Kazak ve Nogay Türkçelerine yakın bir lehçedir. 1924'e kadar Arap harflerini, 1928-1940 arası Latin alfabesini kullanan Kırgızlar, 1940'ta Kiril harflerini kabul etmişlerdir.

Kırgızların Türk tarihi ve kültürü içindeki en önemli özelliği *Manas* destanının *manasçı* diye tabir edilen halk şairleri tarafından nesilden nesile aktarılmasında gizlidir. Şokan Velihanov, Tortogul Satılganov, Sayakbay Karayalev *Manas* destanının keşfedilmesinde ve aktarılmasında katkıları büyük, ozanlardır. Ayrıca Kırgız yazar Cengiz

⁶⁷ Nadir Devlet, a.g.e., s. 175; Saadettin Gömeç, a.g.e., ss. 59-98; Ahmet Taşağıl ve Emine Gürsoy Naskali (Ed.), a.g.e., ss.469-518.

⁶⁸ Nadir Devlet, a.g.e., ss.176; Saadettin Gömeç, a.g.e., ss.99-126; Ahmet Taşağıl ve Emine Gürsoy Naskali (Ed.), a.g.e., ss.519-552.

Aytmatov sadece Kırgız edebiyatının değil Türk dünyasının tanınmasında önemli rolü olan bir edebiyatçıdır.

1.2.1.4 Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti⁶⁹

İlk olarak 1960 yılında resmen cumhuriyet olarak kurulan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, yaşanan saldırılar ve yapılan baskılar sebebiyle tekrar Rumların tekeline geçmiş, 20 Temmuz 1974'te Türkiye Cumhuriyeti'nin başlattığı askeri harekât sonucunda tekrar bağımsızlığını ilan etmiştir. *Kypros* adı ilk kez Homeros'ta görülmüştür. İklim, bitki örtüsü, ekonomik faaliyetler gibi alanlarda Anadolu coğrafyasından farkı olmayan ülke, Türkiye tarafından “yavru vatan” olarak adlandırılmaktadır.

Rauf Denктаş, Harid Fedai, İsmail Bozkurt, Oğuz M. Yorgancıoğlu, Mahmut İslamoğlu Kıbrıslı önemli kişilerden bazılarıdır.

1.2.1.5 Özbekistan Cumhuriyeti ve Karakalpakistan⁷⁰

Altın-Orda hükümdarı Öz-Bek'ten kaynaklanarak bugüne kadar gelen Özbek adı, önceleri siyasî birliğin adı iken 15. yüzyıldan sonra etnik bir anlam kazanmıştır. Buhara, Semerkant, Fergana, Taşkent, Aral Gölü, Amu-Derya ve Sir-Derya gibi Türk tarihinde ve kültüründe önemli yere sahip mekânları sınırları içinde barındıran Özbekistan, 31 Ağustos 1991 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Sovyet yönetimi, zengin kaynakları ve sosyal bakımdan Orta Asya'nın en etkili toplumuna sahip olması dolayısıyla Özbekistan'ı, ideolojik ve ekonomik kalkınma için örnek model seçmiştir. Bu doğrultuda desteklediği ekonomik, kültürel ve dini faaliyetler Özbekistan'ı Orta Asya'nın vitrini durumuna getirirken, diğer taraftan uyguladığı tarım politikaları dünyanın ikinci büyük krater gölü olan Aral Gölü'nün kurumasına sebep olmaktadır.

Türk dilinin Çağatay (güneydoğu) grubuna giren Özbek Türkçesini konuşan Özbekler de Kırgızlar gibi bir dönem Arap harflerini, Latin harflerini, Kiril alfabesini kullanmışlar ve sonra olarak 1993'te yeniden Latin alfabesini kabul etmişlerdir. Ali Şir

⁶⁹ Nadir Devlet, a.g.e., s.188; Saadettin Gömeç, a.g.e., ss.127-140; Ahmet Taşağıl ve Emine Gürsoy Naskali (Ed.), a.g.e., ss.553-576.

⁷⁰ Nadir Devlet, a.g.e., ss.185-188; Saadettin Gömeç, a.g.e., ss.141-180; Ahmet Taşağıl ve Emine Gürsoy Naskali (Ed.), a.g.e., ss. 577-624.

Nevaî, Abdulhamid Muhammed Çolpan, Şeref Reşidov, Musa Aybek Özbek boyunun önemli edebiyat ve fikir adamlarıdır.

Özbekistan'ın adı 1936 yılında özerk cumhuriyet statüsünde kendisine bağlanan Karakalpak Özerk Cumhuriyeti (Karakalpakistan)⁷¹ ile birlikte anılmaktadır. Gerek nüfus yoğunluğu gerekse ekonomik faaliyetler bakımından Özbekistan'dan farklı bir durum içerisinde olmayan Karakalpakistan, bir dönem Sovyetler Birliği'nin en dindar bölgesi olmuştur ve bölgedeki dini faaliyetler Sovyet yönetimince desteklenmiştir. Orta Asya sufiliğinin merkezini oluşturan ülkenin kuzey bölgesinde halen Nakşibendî, Kubrevî, Yesevî ve Kalenderî tarikatlarının faal olduğu bilinmektedir.

Karakalpak Türkçesi, Özbekçeden farklı olarak Kazak Türkçesinin bir ağız durumunda olup, Türkmen Türkçesinin de dil özelliklerini taşımaktadır. Ülkede halen Kiril alfabesi kullanılmaktadır. Karakalpaklar Edige, Alpamıs, Kublandı gibi destanlar başta olmak üzere zengin bir sözlü edebiyat geleneğine sahiptir.

1.2.1.6 Türkmenistan Cumhuriyeti⁷²

Türkmen adının Müslüman olmayan Oğuzlar tarafından “Müslümanlığı kabul etmiş Oğuzlar”a ithafen söylendiği kabul edilir. Diğer taraftan “konar-göçer Türk”; -man, -men ekinin eklenmesiyle de “Türklük” manalarına gelebileceği yolundaki görüşler yaygındır. Bugünkü Türkmen boyu Türkiye ve Azerbaycan Türklerine dil ve kültür bakımından en yakın boydur. Türkmenler, bazı eski dil özelliklerini korudukları gibi, Çağatay ve Kıpçak sahası boyları arasında kaldıklarından onlarla birlikte gelişmişler ve diğer Oğuz grubu ağızlarında görülmeyen özellikleri benimsemişlerdir.

Bugün Orta Asya Türkleri arasında en muhafazakâr toplum görünümünde olan Türkmenler, dil, din ve geleneklerini korumak için Sovyet rejimine karşı ciddi savaşlar vermişlerdir. Bu çerçevede aldıkları ilk resmi karar, 1989 yılında Türkmen Türkçesini Rusça ile birlikte cumhuriyetin resmî dili ilan etmek olmuştur. Bağımsızlık kararlarını ise 27 Ekim

⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Selahettin Dünder, Haydar Çetinkaya, **Terekemeler (Karapapak Türkleri) El Kitabı**, Dünder Eğitim Yayınları, Ankara, 2004; Salih Yılmaz, **Karakalpak Türkleri ve Karakalpakistan Tarihi (1873-2003)**, TTK, Ankara, 2008.

⁷² Nadir Devlet, a.g.e., s. 180; Saadettin Gömeç, a.g.e., ss. 181-204; Ahmet Taşağıl ve Emine Gürsoy Naskali (Ed.), a.g.e., ss. 625-669.

1991’de halkoyuyla almışlardır. Türkmenistan Cumhuriyeti’ni Orta Asya ülkeleri arasında farklı bir konuma yükselten diğer bir olay ise, Birleşmiş Milletler konseyinde 185 ülkenin oybirliği ile “dünyadaki tek tarafsız ülke” ilan edilmesidir. Bu olay sonrasında Türkmenistan bayrağına zeytin dalı motifi eklenmiştir.

Mahdum Kulı, Ata Atacanoğlu, Ata Govşudov ile Guseyin Muhtarov başlıca önemli Türkmen edebiyatçılarıdır.

1.2.2. Türk Dünyası Toplulukları⁷³

1.2.2.1 Altay Türkleri⁷⁴

Altaylılar geniş manada Şor, Teleüt, Altay-Kiji, Tuba, Kumandın, Kuğu ve Telengitleri; Altay ve Alatağ bölgesinde yaşayan bütün Türk boylarını içine alır. Dar manada ise Altay-Kijileri kapsayan bir Türk boyu olarak tanımlanmaktadır. Altay Türkleri günümüzde Batı Sibiryaya ve Moğolistan Cumhuriyeti’ni birbirinden ayıran, Rusya Federasyonu’na bağlı Altay Özerk Türk Cumhuriyeti’nde ve bu cumhuriyete komşu bölgelerde yaşamaktadırlar.

Altay Türkleri, bütün Türk boylarının içinde en bozulmamış grubu teşkil eder. Eski Türk inancına olan bağlılıkları onları yabancı tesirlerden korurken, Rus işgalinden sonra maruz kaldıkları asimilasyona karşı da sert bir duruş sergilemişlerdir. Öyle ki Hristiyan misyonerlerin çabalarına “Burhanizm” adıyla bilinen “Ak-Yang” hareketiyle cevap vermişlerdir. Şamanizm ile Budizm’in karışımı görünümündeki bu inanışa göre Ruslarla yemek yemek, dost olmak; kanlı kurban eti yemek, Rus paralarını kullanmak yasaktır.

Kahramanlık hikâyeleri ve şarkılarıyla bezeli olan Altay folkloru ilk defa Verbitskiy tarafından derlenip neşredilmiştir. Daha sonra ise Radloff Altay Türkleri üzerine araştırmalar yapmıştır. Altay Türkleri için en büyük ilah olarak “Ülgen” sayılmaktadır. Alıp Manaş, Altay Büçay gibi destanları vardır.

⁷³ Bu bölümün oluşturulmasında şu kaynaklardan yararlanılmış olup, bölüm başlıkları haricinde ayrıca dipnot gösterilmeyecektir: Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999; Ahmet Taşağıl ve Emine Gürsoy Naskali (Ed.), **Türk Dünyası Kültür Atlası: Türk Devlet ve Toplulukları**, C.5, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.

⁷⁴ Saadettin Gömeç, a.g.e., ss.205-212; Ahmet Taşağıl ve Emine Gürsoy Naskali (Ed.), a.g.e., ss.59-70.

1.2.2.2 Başkurt Türkleri⁷⁵

İdil-Ural Türk boyları arasında kabul edilen Başkurt Türkleri, 1990 yılında bağımsızlığını ilan eden Başkurdistan Özerk Cumhuriyeti'nde ve %7'lik kısmı da Orta Asya'da yaşamaktadır. Başkurt adına İslamî kaynaklarda 10.yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır. Halk rivayetleri Başkurt adını her ne kadar kurdun yüceltilmesiyle ilişkilendirirler de Başkurt tarihçileri, böri/börü kullanımına dikkat çekerek, adı, Hazar Kağanlığına bağlı askeri kumandanlardan Bargırd'dan getirmektedirler.

İnanış olarak uzun yıllardır İslamiyet'i benimsemiş olan Başkurt Türkleri, Kuvakan, Yurmat ve Buryan ağızlarına dayanan Başkurt Türkçesini konuşmaktadırlar. 1920 yılından sonra yazı dili olarak da kullanılmaya başlayan Başkurt Türkçesi halen Kiril alfabesi ile yazılmaktadır. *Ahmet Zeki Velidi Togan* Türk halkları ve özellikle Başkurtlar için önemli bir Başkurt devlet adamı ve tarihçisidir.

1.2.2.3 Çuvaş Türkleri⁷⁶

Eski Bulgarca ve Tatar Türkçesinde “*sakin, barışsever; yavaş*” manalarına geldiği söylenen Çuvaş adı 16.-17. yüzyıllarda haraç vermek zorunda kalan Bulgar kökenli yerli halkı işaret ederek “*çiftçi*” (haraç veren Çüvaslar/Süvaslar=Çiftçi) manasına geldiği de söylenir. Kabul edilen yaygın bir görüşe göre Çuvaşlar, İslamiyet'i seçmemiş İdil boyu Bulgarlarının Fin-Ugor unsurlarıyla karışarak ortaya çıkmışlardır. Çuvaş Türkleri Hristiyanlığı benimsemiş olmakla birlikte, gelenek ve göreneklerindeki Şamanizm'e ait unsurlarla bu dini harmanlamışlardır.

Çuvaş Türklerini diğer Türk boylarından ayıran en önemli özellik, konuştukları lehçedir. Aşağı (Anotri) ve yukarı (Viryal) olmak üzere iki ana kola ayrılan Çuvaş Türkçesinin Bulgar Türkçesinden temellendiği görüşü yaygındır. Çuvaş Türkçesi, 1990 yılında bağımsızlığı ilan edilen Çuvaşistan Özerk Cumhuriyeti (Çuvaşya)'nin ikinci resmi dilidir.

⁷⁵ Saadettin Gömeç, a.g.e., ss. 213-221; Ahmet Taşağıl ve Emine Gürsoy Naskali (Ed.), a.g.e., ss. 117-132.

⁷⁶ Saadettin Gömeç, a.g.e., ss. 237-346; Ahmet Taşağıl ve Emine Gürsoy Naskali (Ed.), a.g.e., ss. 133-146.

1.2.2.4 Hakas Türkleri⁷⁷

Eski Rus etnografya edebiyatında “Abakan” veya “Minusinsk Tatarları” olarak adlandırılmış olan Hakaslar, Kırgız kökenli bir Türk boyuna mensupturlar. Bu adlandırılmanın etkisinde kalan Hakas halkı, kendilerini Tatar olarak tanıtmalarına karşı çıkan 20.yy Hakas aydınları, Çinliler tarafından Kırgızlar için ilk kez 11.yüzyılda kullanılan *Hakas* adını ulusal ad olarak benimsemişlerdir.

Günney Sibirya halkları hakkında ilk ciddi çalışmayı yapan Radloff, Abakan Türk diyalektlerini ortaya koyarken Hakas halkının bünyesinde yer alan ve farklı ağızlar konuşan diğer topluluklardan da bahsetmiştir. Bunlar Sagaylar, Kaçalar, Kızıllar, Çulımlar, Koyballar, Çatlar, Kamasinler ve Şorlar’dır.

Yazılı edebiyatı 1917 ihtilalinden sonra gelişen Hakasların en önemli halk destanları *Altın Arıg*, *Albinji* ve *Pora Ninji* olup Hakas soyundan gelmiş önemli halkbilimcileri *Katanov* ve *Maynagaşov*’dır.

1.2.2.5 Karaçay-Balkar Türkleri⁷⁸

Karaçay-Balkarlar, dil, din, gelenek, folklor ve tarih bakımından bir bütünlük gösteren, 15.yüzyıldan 1944’e kadar Karaçay-Balkar veya Tavlı (Dağlı) adıyla tek bir topluluk halinde Kuzey Kafkasya’da yaşamış eski bir Türk halkıdır. Ancak Sovyet rejiminin baskılarından dolayı sürgünle topraklarından ayrılarak Orta Asya ve eski Sovyetler Birliği’nde dağınık halde yaşamak zorunda bırakılan halk, daha sonra tekrar yurtlarına göç etseler de eski sayılarına ulaşamamışlardır. Bugün Karaçay-Çerkez Muhtar Cumhuriyeti ve Kabatay-Balkar Muhtar Cumhuriyeti olmak üzere iki farklı ad altında yaşamak zorunda bırakılan Karaçay-Balkarlar, şaşırtıcı derecede eski geleneklerine bağlılıklarıyla dikkat çekerler. Eski asalet unvanlarını ve toplumsal tabakalara bölünmüşlüğü hiçbir siyasi ve ekonomik sebep olmaksızın halen korudukları görülür. Kafkas halkları arasında yaygın olarak görülen nart efsaneleri Karaçay-Balkarlar arasında da yaygın olarak anlatılagelmiştir.

⁷⁷ Saadettin Gömeç, a.g.e., ss. 256-264; Ahmet Taşağıl ve Emine Gürsoy Naskali (Ed.), a.g.e., ss. 73-84.

⁷⁸ Saadettin Gömeç, a.g.e., ss. 276-281; Ahmet Taşağıl ve Emine Gürsoy Naskali (Ed.), a.g.e., ss. 199-212.

1.2.2.6 Kazan (Tatar) Türkleri⁷⁹

Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nde varlıklarını devam ettiren Tatarlar, Kırım Tatarlarından ayırt edilmesi için Kazan Tatarları adıyla da anılmaktadırlar. Kazan Tatarları, Türk dünyasının kuzeybatı ucunda kalan üç Türk boyu (Çuvaş, Başkurt, Tatar) arasında en kalabalık ve siyasi alanda en etkin olan boydur. Tatar ismine ilk olarak Kök Türk Kitabelerinde ve Çin kaynaklarında (Çince Ta-ta) rastlanmaktadır. Ancak Cengiz Han zamanında Moğollara karşı öncü birlik olarak kullanılan Tatarların adları, Batılılar tarafından Latince “cehennem” adını taşıyan “Tartar” adıyla da özdeşleştirilmiştir.

Halk arasında konuşulmakta olan Kıpçak Türkçesinin lehçelerinden Kazan Tatar Türkçesi, yaygın adıyla Tatarca, Türk lehçeleri içinde en köklü yazı dili olması hasebiyle önemlidir. 14.yüzyılda yazılan Codex Cumanicus'un Türkçe metinlerinde de bu lehçeye rastlanmaktadır.

1.2.2.7 Kumuk (Dağıstan) Türkleri⁸⁰

Azerîlerden sonra Kafkasya'da yaşayan ikinci kalabalık Türk boyu olan Kumuklar, toplu olarak Dağıstan Muhtar Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Kumuk adının etimolojisiyle ilgili kesin bir sonuca varılamamış olmakla birlikte, Kumuk lehçesi üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan Bekir Çobanzade şu görüşü öne sürer: “*Kumuk veya kumuk kelimesinin kuma kökünden -ak ve -uk ekleri ile türediğini düşünecek olursak, bunların kuman ve kuban kelimeleri ile karşılaştırılması mümkün olacaktır.*” Halk arasında konuşulan Kumuk Türkçesi Kıpçak Türkçesinin kuzeybatı grubundan olup, *Codex Cumanicus*'un diline yakın çağdaş lehçeler arasındadır. Güçlü bir sözlü edebiyat geleneğine sahip olan Kumuklar, *yır* adı verilen destanî mahiyetteki türküleriyle öne çıkarlar.

Kumuklar; Azerî, Nogay, Balkar ve Kumuk derneklerini kapsayan “Kafkasya-Karadeniz Türk Halkları Birliği'nin kuruluşunda da önemli rol oynamışlardır.

⁷⁹ Saadettin Gömeç, a.g.e., ss. 282-299; Ahmet Taşağıl ve Emine Gürsoy Naskali (Ed.), a.g.e., ss. 147-182.

⁸⁰ Saadettin Gömeç, a.g.e., ss. 328-331; Ahmet Taşağıl ve Emine Gürsoy Naskali (Ed.), a.g.e., ss. 253-266.

1.2.2.8 Saha (Yakut) Türkleri⁸¹

Kendilerini “Saha” diye adlandıran Yakutların çoğu Rusya Federasyonu içerisinde yer alan Saha (Yakutistan) Cumhuriyeti’nde yaşamaktadırlar. Eski efsanelerde “Uraanhay Saha” şeklinde isimlendirilen Yakutların “Yakut” ismi Evenk (Mançu-Tunguz) dilinden gelmektedir. 1924 yılında Yakut isminin Türkçe olmadığı öne sürülerek *Saha* veya *Sahastan* isimleri kullanılırken, 1990 yılından itibaren önce “Saha-Yakut Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti”, ardından “Saha(Yakut) Özerk Cumhuriyeti” son olarak ise “Yakutistan(Saha) Özerk Cumhuriyeti” adlandırmaları tarihte yer almıştır.

Yapı olarak Türkiye Türkçesine yakın bir lehçe olan Yakut Türkçesi, kelime hazinesi bakımından barındırdığı çok sayıda eski Türkçe kelimedenden ve kendi içine kapalı olarak gelişmesinden dolayı diğer Türk lehçelerinden ayrı düşer. Diğer taraftan Yakutistan’ın coğrafi olarak en kuzeyde kalması; sahip olduğu yer altı kaynaklarından ve politik sebeplerden dolayı Rusların istilasına uğramış olması dil ve kültür bakımından Yakutları diğer Türk boylarından uzaklaştıran sebeplerdir.

Yakutların halk edebiyatında kahramanlık türküleri ve Olonho Destanı önemli yer tutar. Rusların realist edebiyatının etkisindeki edebiyat ürünleri ise 1900 yılların başından itibaren ortaya konulur. A. Kulakovskiy, İ. Vinokuroy-Çağılğan, G. Makarov, İ.Gogolev başlıca önemli Yakut yazarlardır.

1.2.2.9 Tuva Türkleri⁸²

Soyonlar ya da *Urenhaylar* olarak da bilinen Tuvalar Rusya’ya bağlı Tuva Cumhuriyeti’nde ve küçük bir bölümü Moğolistan’da yaşayan, Şamanizm’le Budizm karışımı bir inanç benimsemiş Türk halkıdır. Büyük oranda Moğolcanın etkisinde kalmış bir Türk lehçesi konuşan Tuvalar, diğer Türk boylarının aksine onların göç ettikleri dönemde yerlerini bırakmayan, adlarını ve dillerini koruyarak bugüne kadar gelen Türk boyuna mensupturlar. Diğer bir deyişle Tuvalar, Türk boyları arasında ana dilin korunmuşluğu açısından en üst sıralarda yer almaktadırlar. Yazı dili 1930 yılından sonra oluşan Tuvalar, millî kültürlerini en iyi şekilde korumuşlar, sayıca az olmalarına rağmen Rus kültürünün etkilerinden kendilerini uzak tutmuşlardır.

⁸¹ Saadettin Gömeç, a.g.e., ss. 337-350; Ahmet Taşağıl ve Emine Gürsoy Naskali (Ed.), a.g.e., ss. 101-116.

⁸² Saadettin Gömeç, a.g.e., ss. 354-362; Ahmet Taşağıl ve Emine Gürsoy Naskali (Ed.), a.g.e., ss. 95-100.

1.2.2.10 Uygur (Doğu Türkistan) Türkleri⁸³

Çin hâkimiyeti altındaki Şincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayan Uygurlar, Doğu Türkistan Türk toplulukları arasında sayıca en fazla olan boydur. Kaşgar şehrinin en önemli kültür ve ticaret şehri olduğu bu bölgede, Uygurlar halen Arap alfabesini kullanmaktadırlar. Uygurlar dil olarak *Yeni Uygur Türkçesi* (Kazakistan sınırlarında kalan grup konuşmaktadır), *Sarı Uygur Türkçesi* (Şamanist inançtaki Uygurlar) ve *Salar Türkçesi* (Müslüman olup yazı diline sahip olmayan Uygurlar) konuşmaktadırlar.

Uygur edebiyat ürünlerinde Anadolu sahası ürünlerle konu benzerlikleri taşıyan halk hikâyeleri, fıkralar ve destanlar ağırlıklı olarak yer alır. *Oğuznâme*, İslamiyet öncesi Uygurların yaşayışlarını, örf ve adetlerini, tarihi olaylarını anlatan önemli Uygurca bir eserdir. Uygur Türklerinden olan Lutfullah Mutallip, İsa Yusuf Alptekin, Abdurrahim Ötkür, Abdulaziz Maksum, Ziya Semediy son yüzyılın başlıca şair ve yazarlarıdır.

1.2.2.11 Balkanlar'da Yaşayan Türk Toplulukları⁸⁴

Balkanlar denildiğinde kalabalık bir Türk topluluğu karşımıza çıkar. Ağırlıklı olarak Batı Trakya (Yunanistan'daki Dedeoğaç, Gümölcine ve İskeçe), Bulgaristan, Makedonya, Kosova, Bosna Hersek ve Romanya Türkleri altında incelenen Balkan Türkleri, 20.yüzyılda büyük devletlerin siyasî anlaşmalarında sıkça gündeme alınmış ve göçe mecbur bırakılmışlardır. Yaşadıkları bölgelerde azınlık olarak Türk dilini ve kültürünü asimilasyondan koruyarak yaşamaya çalışan Balkan Türkleri, köklerinde var olan milliyetçi ruhlarını da beraberlerinde taşırlar. Bulgaristan'dan Osman Aziz, Recep Küpçü; Makedonya'dan Nimetullah Hafız, Necati Zekeriya, Fahri Kaya; Batı Trakya'dan Mehmet Hilmi, Alırıza Saraçoğlu, İbrahim Şerif başlıca Türk şair ve yazarlardandır.

⁸³ Saadettin Gömeç, a.g.e., ss. 241-255; Ahmet Taşağıl ve Emine Gürsoy Naskali (Ed.), a.g.e., ss. 531-374.

⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Saadettin Gömeç, a.g.e., ss. 222-236; Ahmet Taşağıl ve Emine Gürsoy Naskali (Ed.), a.g.e., ss. 277-340.

2. BİR TÜR OLARAK EFSANE VE MOTİF KAVRAMI

Halkbiliminin bel kemiğini oluşturan halk anlatıları, geçmişten günümüze taşıdıkları bilgi, gelenek, kültür ve inanç unsurlarıyla kuşaklar arasında etkileşimi artıran sözlü ürünlerdir. “Anlatılar kendilerini herhangi bir yöresel ve sosyal hayata uyarlayabilirler. Geçmişe dayalıdırlar ve önemlidirler; ama aynı zamanda yeni ve günceldirler.”⁸⁵ Bu halk anlatısı türlerinden biri olan efsane, halkın inanışlarını ve halk dinini yansıtmaları bakımından diğer türlerden ayrılırken, kültürel yapının anlaşılmasına katkıda bulunan edebi yaratımlar olarak da yüzyıllardır güncellenerek anlatılmaktadır.

Efsane türü, halkbiliminin bağımsız bir disiplin olarak kabul edilmesinden beri masaldan sonra en çok dikkati çeken türlerden birisi olmuştur. Dünyada ve Türkiye’de pek çok araştırmacı efsanenin yapısı, muhtevası, işlevi ve diğer sözlü kültür ürünleriyle ilişkisi üzerinde durmuştur.⁸⁶ Biz de çalışmamız kapsamında ulaşabildiğimiz Türk dünyası topluluklarının efsanelerinden yola çıkarak *hayvan motifini* ele alacağız. Çalışmamızın ana bölümüne geçmeden önce efsanenin masaldan farklı bir tür olarak kabul edilmesinden bu yana yaşanan tanım ve tasnif sorunlarına değinerek bu başlık altında efsanenin tanımını, tasnif esaslarını, diğer türlerle ilişkisini ve son beş altı senede efsaneyle ilgili yapılan çalışmaları vermeye çalışacağız. Diğer taraftan konunun anlaşılmasında vazgeçilmez bir unsur olan motif terimine değinerek *Stith Thompson*’ın motif kataloğunu değerlendireceğiz.

2.1 Efsane ve Motif

2.1.1 Efsanenin Tanımı

“Efsane” terimi günümüz Türkiye Türkçesinde kullanıldığı şekliyle dilimize Farsçadan geçmiş bir kelimedir. Farsça aslı “fesâne” olan, Arapçada “ustûre/esâtir” terimi ile karşılık bulan efsane teriminin, sözcük anlamı sözlüklerde şöyle yer almaktadır: “*Asılsız hikâye, masal, boş söz, saçma sapan lakırdı; dillere düşmüş, meşhur olmuş hadise*”.⁸⁷ “*Asılsız, hayal mahsulü hikâye, söylence, masal, fesâne; halkın hayal gücünden doğan ve*

⁸⁵ Linda Dégh, “Halk Anlatısı”, **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1**, Zerrin Karagülle (Çev.), Gülin Ögüt Eker vd. (Yay. Haz.), Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 91.

⁸⁶ Özkul Çobanoğlu, **Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, s.12.

⁸⁷ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, “Efsane”, Aydın Kitabevi, Ankara, 2004.

dilden dile söylenirken bu hayal gücüyle şekil değiştirerek olağanüstü nitelikler kazanan hikâye”.⁸⁸ “Eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayalî hikâye, söylence; gerçeğe dayanmayan, asılsız söz, hikâye vb.”⁸⁹ “Ağızdan ağıza anlatılarak sürüp gelmiş bulunan olağanüstü nitelikli öykü.”⁹⁰ Türk Dil Kurumu’nun internet sitesi üzerinden yayınladığı Büyük Türkçe Sözlükte ise efsane şu şekilde tanımlanmaktadır:

“Efsane: (İng. Myth) Tanrıların, insanların, kahramanların ve evrenin yaratılışının yanı sıra ilk günahı, ilk ölümü, tufanı, tanrıların insanları nasıl cezalandırdıklarını, ikinci planda ise avcılığın ve hayvancılığın başlangıcını, bitkilerden nasıl yararlandığını, ateşin ilk kez elde edilmesini, cinsel hayatın başlangıcını; ilk ailenin, törelerin ve toplumsal kurumların ortaya çıkışını konu edinen; bunları destansı ve şiirli bir dille anlatan, çoğu zaman kutsal sayılan öyküler. (BSTS / Budunbilim Terimleri Sözlüğü 1973)

Efsane: (İng. Myth) Tarih öncesi Tanrıların yaşamları ve kahramanların serüvenleri yoluyla bir toplumun inançlarını, duygularını, eğilimlerini ve düşünce dizgesini yansıtan olağanüstü öykü. (BSTS / Gösterim Sanatları Terimleri Sözlüğü 1983)

Efsane: (Fr. Légende) Bir tarafı az çok tarihe dayanmakla beraber inanılmaz olgularla süslü olan halk hikâyesi. (BSTS / Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü 1948)”⁹¹

Efsanenin Batı dillerindeki ve Türk lehçelerindeki karşılıklarını vermeden önce Ferhat Aslan’ın *Halkbilimsel Bir Terim Olarak Efsane Üzerine Bazı Dikkatler* adlı makalesinde öne çıkardığı bir hususu belirtmekte fayda vardır. İncelediği Divanlar, yazmalar ve tevarihden yola çıkarak, efsanenin halk biliminin bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasından evvel 16. yüzyıldan itibaren daha çok "inanılması mümkün olmayan tuhafıklar, anlatılar", "yalan", "boş söz" anlamlarında kullanıldığını belirten Arslan, günümüzde efsanenin sıfat ve fiil halleriyle de dillere pelesenk olduğuna dikkat çekmektedir:

“Günümüze geldiğimizde günlük konuşma dilinde efsane kelimesinin Osmanlı dönemindeki "inanılmayacak söz", "tuhaf anlatılar", "yalan", anlamından farklı anlamlarda da kullanıldığını görmekteyiz. Bu farklı anlamlardan ilki; "efsane" kelimesinin bir sıfat olarak; herhangi bir iş ya da meslek konusunda "uzmanlaşmış" ve "çok başarılı", "efsaneleşmiş" siyasetçi, şarkıcı, futbolcu, vb. "kişiler" ya da "markalar" için kullanılmasıdır. (...) İkincisi ise; "efsane yazmak" ya da "efsaneleşmek" şeklinde bir fiil olarak "başarmak, bir işte başarılı olmak" anlamında kullanıldığı görülmektedir.”⁹²

88 İsmet Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, “Efsane”, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2008.

89 Türkçe Sözlük, “Efsane”, TDK Yayınları, Ankara, 2005.

90 Orhan Hançerlioğlu, **Dünya İnançları Sözlüğü: Dinler, Mezhepler, Tarikatlar, Efsaneler**, “Efsane”, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

91 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b001ffddcf0f9.93123189 E.T. 05-05-2018.

92 Ferhat Aslan, “Halkbilimsel Bir Terim Olarak Efsane Üzerine Bazı Dikkatler”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.5, S.23, ss.82-84.

Efsane terimi için Batı dillerinde çoğunlukla Latince kökenli “legendus” kökünden türemiş terimler kullanılmaktadır. Bu terim için İngilizler “legend”, Fransızlar “légende”, Almanlar “legende” ve “sage”, İtalyanlar “leggenda”, İspanyollar “leyenda”, Ruslar “legende”, “predaniye” ve “skaz”, Yunanlar “mythe/mythos” kelimelerini tercih etmektedirler.⁹³ Batıdaki bu “legendus” kelimesinin aksine Orhan Hançerlioğlu ise efsanenin Yunanca “mythos” kelimesinden türetildiğini söylemektedir:

“Efsane (Fr., Al. Mythe, İng. Myth) gerçekte masal anlamını dile getirir. Batı dillerindeki karşılığı mit sözcüğü, Yunanca söz ve öykü (hikâye) anlamlarını dile getiren *mythos* sözcüğünden türetilmiştir. Efsane deyimi gerçek bir olayın olağanüstü anlatılışı için kullanıldığı gibi doğasal olayların açıklanması için tümüyle hayal ürünü olan öyküler için de kullanılır. Mitoloji, bütün efsaneleri birbirleriyle bağıntılı olarak sistemleştirir.”⁹⁴

Funk&Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend'da ise “legend” terimi için “*başlangıçta, dini törenlerde veya dini yemeklerde okunan genellikle bir azizin ya da şehidin hayatını anlatan şeyler*” ifadeleri kullanılmıştır. Buna örnek olarak ise azizlerin hayatlarını toplu bir biçimde anlatan Jacobus de Voragine'in⁹⁵ *Golden Legend*'ı verilmiştir. Daha sonraları bu terim “*bir kişi, yer veya olaydan bahseden, geleneksel malzemelerle harmanlanmış gerçek olduğu varsayılan anlatı/hikâye*” şeklinde kullanılageldiği not edilmiştir.⁹⁶ Buna benzer başka bir tanıma Fransızca bir sözlükte de yer verilmiştir: “*Efsane, bir azizin hayatını anlatan çeşitli sebeplerle manastırlarda okunan hikâye ve bu tür hikâyeler içeren derleme, koleksiyon. Az ya da çok hayalî, geleneksel halk masalı. Bkz. →fabl, mit*”⁹⁷

Efsane terimi Anadolu Türkleri arasında “menkıbe”, “esatir” ve “mitoloji” terimleri ile de karşılık bulurken diğer Türk lehçelerindeki kullanımları ise şu şekildedir: Azerbaycan Türkçesinde “*esatir, mif, efsane*”; Kırım Tatar Türkçesinde “*efsane*”; Özbek Türkçesinde “*rivayat, efsane*”; Uygur Türkçesinde “*rivayet, epsane*”; Türkmen Türkçesinde “*epsana, rovayat*”; Karakalpak Türkçesinde “*epsane/epsana, rivayat, aňız, aňız-engime, legenda*”;

⁹³ Saim Sakaoğlu. **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980, s.4; M. Metin Türkteş, **Denizli Efsaneleri**, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli, 2013, s.33.

⁹⁴ Orhan Hançerlioğlu, a.g.e., s.128.

⁹⁵ 1230-1298 yılları arasında yaşamış İtalyan yazar ve derleyici.

⁹⁶ Maria Leach ve Jerome Fried (Ed.), **Funk&Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend**, Funk&Wagnalls, New York, 1972, s.612.

⁹⁷ **Le Robert Dictionnaire Pratique de la Langue Française**, “Légende”, Club France Loisirs, Paris, 2002.

Kazak Türkçesinde “*anız, ańız-engime, epsane-hikâyet*”; Kırgız Türkçesinde “*ulamış, legenda*”; Başkurt Türkçesinde “*rivayat, legenda*”; Kazan Tatar Türkçesinde “*rivayat, legenda, ekiyet, beyt*”; Altay Türkçesinde “*kuuçın, kep-kuuçın, mif-kuuçın, legenda-kuuçın*”; Hakas Türkçesinde “*kip-çooħ, legenda, çooħçaah*”; Tuva Türkçesinde “*tool-çurgu çuugaa, töögü çugaa*”; Yakut Türkçesinde “*kepsen seħen, kepsel, bıırgı seħen*” ve Çuvaş Türkçesinde “*halap, mif, legenda, umah*” terimleri kullanılmaktadır.⁹⁸ Görüldüğü üzere Türk lehçeleri arasında görülen bu söylem çeşitliliği Farsça kökenli “efsane”, Arapça kökenli “rivayet” ve Latince kökenli “legenda” terimlerinin yaygın kullanımları neticesindedir.⁹⁹

Efsane türünün tanımlanmasıyla ilgili ilk çalışmalar halkbiliminin bir bilim dalı olarak kabul edildiği 19. yüzyıla kadar inmektedir. O dönemin Avrupa ve Amerika’ında masal derleme çalışmaları sırasında halkbilimciler, elde edilen verilerle, efsanenin masaldan farklı bir tür olduğunu ortaya koymuşlar ve bu farklılığın sınırlarını belirlemeye çalışmışlardır. Bu alandaki ilk çalışma halk biliminin de kurucusu olarak kabul edilen Alman dilbilimcisi ve halkbilimcisi Grimm Kardeşler adıyla tanınan, *Jakob Ludwig Karl Grimm* (1785-1863) ile *Wilhelm Grimm* (1786-1859) tarafından sunulmuştur. Grimm Kardeşler şimdiye kadarki efsane tanımlarının dayanağını oluşturan şu tanımları yapmışlardır: “*Efsane, gerçek veya hayalî muayyen şahıs, hadise veya yer hakkında anlatılan bir hikâyedir.*”¹⁰⁰ Bu tanım gerek alanında ilk olması gerekse sonrasında yapılan birçok efsane tanımına kaynaklık etmesi bakımından oldukça önemlidir.

20.yüzyılın başlarından itibaren Max Lüthi, Linda Dégh, Vladimir Propp gibi birçok Avrupalı bilim adamı da masal araştırmaları sırasında, efsane türüyle ilgili de düşüncelerini paylaşmışlar ve bir efsane tanımı ortaya koymaya çalışmışlardır. Ancak ortaya çıkan tanımların her biri, birbirlerinden farklı bakış açıları ihtiva ettiği içindir ki aralarında bir birlik görülememektedir. Çünkü “*efsanelerin konusu sınır tanımaz; her şey efsanenin*

⁹⁸ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi**. C. 1. TDK Yayınları, Ankara, 1997, s. 5-6.

⁹⁹ Efsanenin Türk Dünyası topluluklarında aldığı isimlerin ve bu konudaki araştırmaların detayları için bkz. Muvaffak Duranlı, **Yakut Efsaneleri**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2004, ss. 5-6; Aygerim Dişkanbaeva, **Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2004, ss. 45-46; Pınar Dönmez Fedakâr, **Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, ss.102-119.

¹⁰⁰ Saim Sakaoğlu, **Efsane Araştırmaları**, Kömen Yayınevi, Konya, 2009, s. 19.

konusu olabilir.”¹⁰¹ “Efsaneler öyle geniş bir türdür ki halk kültürünün her yerine dokunmaktadır. (...) İster yerleşimle ilgili ister atasözü ve isterse konuşma şekilleri olsun halk hayatının şu veya bu yolla bir efsaneye bağlanamayacak bir kısmı yoktur.”¹⁰² Diğer taraftan “araştırmacının bakış açısı, uyguladığı yöntem ve derlediği, üzerinde çalıştığı sınırlı sayıdaki malzeme, yapmış olduğu tanımı etkilemektedir.”¹⁰³ Ancak Grimm Kardeşlerin yaptığı ilk tanımla birlikte efsanenin ortaya konan üç temel özelliği, daha sonraları yapılan tanımlamalarda ve araştırmalarda da büyük ölçüde kendini göstermiştir: 1. Efsane, belirli bir tarihi olayla ya da belirli bir şahısla (gerçek ya da hayalî) bağlantılıdır. 2. Efsane, belirli bir yerle bağlantılıdır. 3. Efsane, olağanüstü vakalar barındırır da anlatıcılar ve dinleyiciler ona inanır.¹⁰⁴

Efsaneyi mit, masal gibi diğer nesir anlatılardan ayırması bakımından oldukça önemli bir kıstas olan “inanma ve inandırma” unsuru Max Lüthi’nin yaptığı tanımda kendini daha belirgin göstermektedir. Lüthi efsaneyi “*duygusal bir anlatımla, anlatıcı tarafından bilinçli olarak gerçek olaylar anlatıldığını iddia eden, dinleyicilere bu olayın gerçek olup olmadığını, gerçek ise nasıl olduğunu düşündüren ve bu gerçekten haberdar olmayı isteyen, nesilden nesile sözlü aktarım yoluyla geçen ve karakteristik bir şekle sahip anlatım türü*”¹⁰⁵ şeklinde tanımlar. Ayrıca Lüthi’ye göre efsane “*gerçekte vukua gelmiş hadiseleri hikâye eder*”. Ancak bu gerçeklik efsanenin ağızdan ağıza nakledilirken değişikliğe uğramasından ve şairler tarafından edebi olarak işlenmelerinden kaynaklı olarak bozular.

Linda Dégh ise efsaneyi; yapı, konu ve işlev bakımından en kapsamlı şekliyle tanımlayarak ve efsanenin temel özelliklerini bir arada değerlendirerek kendinden önceki

¹⁰¹ İsmet Alpaslan, “Saim Sakaoğlu ile Efsane Üzerine Bir Konuşma”, **Milli Folklor**, S.13, s.34.

¹⁰² Leopold Schmidt ve Linda Dégh’ten alıntı. Özkul Çobanoğlu, a.g.e., s.14.

¹⁰³ “Hatta bazen aynı araştırmacının farklı çalışmalarında "efsane" türünü farklı şekillerde tanımladığını görebilmekteyiz. Örneğin; (...) Linda Dégh *Legend and Belief: Dialectics of a Folklore Genre* adlı çalışmasında efsaneleri halk hikâyesi, saf ve eleştiremeyen halk bilimi, halk didaktiği, bilgelik ve felsefe, gerçek dünyanın fantastik yansıması, din ve mitoloji, bilinçli ya da bilinçsiz fikirlerin yansıması, toplumsal belirsizliklere karşı ortaklaşa tepki, anlatımın açık biçimi, anlatımsal yeterlilik, sembol sistemi, sitil, biçim ve estetikler şeklinde tanımlamaktayken aynı yazar “*Günümüz Bağlamında Efsane Üzerine Teorik Bir Düşünme ve Efsanenin Tanımı*” adlı çalışmasında efsaneleri: Sanatsal olarak formüle edilmiş, üçüncü bir şahsa anlatılan ve geçmişte ya da tarihsel geçmişte kurulmuş geleneksel bir hikâye ya da anlatıdır. Aslında gerçek değildir; ancak anlatıcı ve dinleyicileri tarafından gerçek olduğuna inanılır. Geçmişte ya da tarihsel geçmişte kurulmamış, geleneksel olma özelliği kazanmamış ve yaşanan an ile ilgili efsaneler de bulunabilir diye tanımlamaktadır.” Ferhat Aslan, a.g.m., s.86.

¹⁰⁴ Saim Sakaoğlu, a.g.e., s.19.

¹⁰⁵ Max Lüthi, “Masalın Efsane, Menkıbe, Mit, Fabl ve Fıkra Gibi Türlerden Farkı”, Sevgül Sönmez (Çev.), **Milli Folklor**, S.25, s.66.

tanımların bir adım daha önüne geçmiştir:

“Halk hikâyesi, saf ve eleştirilemeyen halk bilimi, halk didaktiği, bilgelik ve felsefe, gerçek dünyanın fantastik yansıması, din ve mitoloji, bilinçli ya da bilinçsiz fikirlerin yansıması, toplumsal belirsizliklere karşı ortaklaşa tepki, anlatımın açık biçimi, anlatımsal yeterlilik, sembol sistemi, sitil, biçim ve estetikler.”¹⁰⁶

Max Lüthi'nin efsane için ortaya koyduğu “gerçeklik/inandırıcılık” algısına da değinen Linda Dégh, efsanenin sanatsal olarak formüle edilmiş, üçüncü bir şahsa anlatılan, geçmişte ya da tarihsel geçmişte kurulmuş geleneksel bir hikâye ya da anlatı olduğunu belirtmiştir. Efsane “*aslında gerçek değildir ancak anlatıcı ve dinleyiciler tarafından gerçek olduğuna inanılır.*”¹⁰⁷ Juha Pentikainen de Carl-Herman Tillhagen'den nakille “*Efsane şiiirdir fakat gerçeğin de malıdır.*” sözünü hatırlatarak efsanenin gerçekliğinin günlük hayatın olağan akışının bir parçası olmasından ileri geldiğini söylemektedir.¹⁰⁸ Wilfried Buch ise efsanelerin inanılabilirlikleri hakkında mümkün olduğu kadar güçlü deliller barındırdığından bahsederek şöyle devam eder:

“«Bunu bizzat yaşadım», değişik şahitlerin ismini verir («halâ yaşıyorlar»), mekân ve zaman bildirir vs. ve prensip olarak bir güven de kazanırlar, çünkü onlar öncelikle rapordan, “rivayet”ten başka bir şey değildir. Tabiatıyla, normal olan, günlük olan değil, bilâkis daha çok özel, “dikkat çekici” şey rapor edilir. Ve bunlar da çoğunlukla uğursuz şeyler olur. (...) Efsaneler öyleyse her şeyden önce dikkati çeken, rahatsız edici hadiselerin rapor edilmesidir. Bu halleriyle inanılabilirlik iddiasındadırlar ve bunu da istemeye hakları vardır – tıpkı bugün haberlerinden normalde prensip olarak şüphe etmediğimiz kitle iletişim araçları gibi.”¹⁰⁹

Efsaneler mitlere nazaran daha sonraki dönemlerde oluştuğu içindir ki gerek anlatıcısı gerekse dinleyici tarafından gerçekliği kabul edilmektedir. Çünkü efsaneler diğer nesir anlatılara oranla ilahi olmaktan çok dünyevîdirler ve ana karakterleri insanoğludur. Konu olarak göçlerden, savaş ve zaferlerden, eski kahramanların, şeflerin ve kralların yaptıklarından ve hükümranlıkları ile başarılarından söz eder. “*Bu anlamda genellikle yazılı tarihin, sözlü gelenekteki bir karşılığıdır; ama azizlerin, perilerin, hayaletlerin ve gömülerin*

¹⁰⁶ Linda Dégh, **Legend and Belief: Dialectics of a Folklore Genre (Efsane ve İnanç: Folklor Türlerinin Diyalektiği)**, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 2001, s. 23; Pınar Dönmez Fedakâr, **Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, s.95'ten alıntı.

¹⁰⁷ Linda Dégh, “Günümüz Bağlamında Efsane Üzerine Teorik Bir Düşünme ve Efsanenin Tanımı”, **Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar-2**, Selcan Gürçayır (Çev.), Gülin Öğüt Eker vd.(Yay. Haz.), Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2005, s.345

¹⁰⁸ Pentikainen, Juha; “Efsanenin Yapısı ve Fonksiyonu.” İsmail Görkem (Çev.), **Milli Folklor**, S.25, s.46

¹⁰⁹ Wilfried Buch, “Masal ve Efsane Üzerine”, Ali Osman Öztürk (Çev.), **Milli Folklor**, S.13, ss.12-13.

konu edildiği yerel anlatımları da içerir.”¹¹⁰ Diğer taraftan “efsanelerin bir kısmında dünyanın, insanın, varlıkların, davranış ve toplumsal kuralların sebepleri, kaynakları ve ortaya çıkışı” da anlatıldığı içindir ki efsanelerde “inanma” ve “gerçeklik” algısı en üst seviyededir. Bu sebep sonuç ilişkisi, efsaneleri mit ve dini anlatımlarla kesiştirirken aynı zamanda onlara kutsallık atfedilmesini beraberinde getirmiştir; çünkü her şeyin var oluşunu açıklayan kutsal bilgiler barındırmaktadırlar.¹¹¹

Buraya kadar görüşlerine yer verdiğimiz bilim adamları, efsane türünü masal, mit, vb. gibi halkbiliminin diğer nesir anlatılarını tanıtırken verdikleri tanımlarla anlatmışlardır. Bir tanımda efsanenin konusu üzerinde durulurken diğerinde yapı özelliklerine değinilmiş, bir diğerinde ise fonksiyonu dile getirilmiştir. Bu noktada Linda Dégh’in yaptığı efsane tanımı türün bütün bu özelliklerini bir araya getirmesi bakımından önemlidir: “*Efsane, başlıca halk bilimi formlarıyla anlatılabilecek bir masal, bir öykü, konuşmaya dayalı bir sanat (anlatım), sosyal bir olay, canlandırılmalı bir tür, uyarıcıya bir masal yanıtı, kültürel evrensel, şiirsel bir türdür.*”¹¹² Linda Dégh’in bu tanımını tamamlayıcı bir efsane tanımı da Fin folklor araştırmacısı Lauri Simonsuuri tarafından verilmiştir:

“Efsane, bir insan, bir görüş, ya da kesin bir zamana ve mekâna sahip bir olay hakkında yayılmış söylenceleri yâd etmektir. Efsane; açıklık, kesinlik ve varsayılan gerçeğin özetini içerir. Bu gerçek, inandırıcı ve öğretici bir şekilde açıklanır. [Bağlayıcı bir] mekândan bahsetmesine rağmen anlatma büyük kitlelerce bilinir.”¹¹³

Büyük kitlelerce bilinen bu anlatı türünü “*bireysel düşüncelerin, hareketlerin hakimi ve yaygın kaygılara, dünya ve insan varlığı hakkındaki can alıcı sorulara gönderme yapan kitle davranışları*” olarak da ele alan Linda Dégh, efsane anlatıcısının konusunu anlatırken aynı zamanda alışılmış karşıt fikirlerle de mücadele ettiğini söyler. Bu durum, efsanenin temel tanımlayıcı özelliğidir ki onu diğer halkbilimi türlerinden ayırır. Tartışla bilirlilik durumunu, efsanenin hakiki özü kabul eden Dégh, “*Efsane cevapları zorlar, ancak kati olmasa da yaşamın en gizemli, en eleştirel en az cevap verilebilir sorularına çözüm getirir*” diyerek, türe farklı bir bakış açısı getirmiştir.¹¹⁴

¹¹⁰ William R. Bascom, “Folklorun Biçimleri: Nesir Anlatılar”, R. Nur Aktaş vd. (Çev.), **Milli Folklor**, S.59, s.79.

¹¹¹ Pınar Dönmez Fedakâr, a.g.t., s. 89.

¹¹² Pınar Dönmez Fedakâr, a.g.t., s. 94.

¹¹³ Pınar Dönmez Fedakâr, a.g.t., s. 98.

¹¹⁴ Linda Dégh, **Günümüz Bağlamında...**, s.343.

Türkiye sahasında yapılan efsane araştırmalarına geçmeden önce Pınar Dönmez Fedakâr'ın Karakalpak Türklerinin efsanelerini değerlendirdiği çalışmasında öne çıkardığı bir konuyu da not etmekte fayda vardır. “Gerçeklik” ve “inanç” buraya kadarki efsane tanımlamalarında üzerinde durulan efsanenin iki temel özelliğidir. Bunların yanında bazı efsane tanımlarında yer verilen “korku” ve “cezalandırma”nın da üzerinde durulması gerektiğini açıklayan Fedakâr, Lutz Röhrich ve Wilfred Buch'un efsanenin bu yönü hakkındaki görüşlerine yer verir. Lutz Röhrich efsaneyi “*korkunun kültürel dili*” olarak tanımlar. Röhrich'e göre insanlar, “*endişelerini ve korkularını açıklamak, korkularının zalim gücünden kendilerini kurtarmak için*” efsaneler anlattığını nakleden Pınar Dönmez Fedakâr devamında efsane-korku ilişkisini şu cümlelerle detaylandırır:

“Efsanelerde korku, anlatmanın olmazsa olmaz bir parçası olmamakla birlikte, en hızlı yayılan efsanelerin korkuyla ilgili olduğunu da söylemek yersiz olmaz. Wilfred Buch'un efsane, masal ve korku ilişkisini vurgulayan görüşü de bu önermeyi desteklemektedir. Buch'a göre; “*Önce efsane sonra masal; insanın fikri ve ruhi kurtuluşunun iki adımı. Efsane, dünya görüşüne bağlı açıklamasıyla dünyanın karanlığını aydınlanmaya, korkuyu atmaya yardım eder ve masal bu zorluğu ve zarureti de açar, korkuyla daha oyun[s]ju bir şekilde ilgilenir. Çünkü bu korku 'esasen' ortadan kalkmıştır.*” Röhrich ve Buch, efsane ve korku ilişkisini işlevsel bir yaklaşımla ele almış ve bir bakıma efsaneleri korkuyu ve endişeleri bertaraf etmek ya da korkunun etkisini azaltmak işlevine sahip olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir. Efsanelerin korkuyla kurulan bu işlevsel bağının sebebini, belki de, yine “inanç” kavramında aramak gerekir. Hemen bütün efsane tanımlarının üstünde birleştiği ortak özellik olan “inanma”nın, dinin kutsal kabul edilen inançlarına benzer bir inanma olması, tıpkı dini anlatılarda olduğu gibi korkuyu da beraberinde getirmiş olmalıdır. Bununla birlikte insanın korku ve korkuya dair her şeye karşı olan bitmek tükenmez merakı da anlatmaları bu yönde tetiklemiş olabilir.”¹¹⁵

Max Lüthi efsane tanımlarından birinde de bu korku olgusuna değinmektedir. Efsane “*dar manada, masallardaki gibi tabiatüstü olayların hikâye edililişidir; asıl halk efsanesi ise alışılmamış, tuhaf ve ekseriyetle huzursuzluk meydana getiren şeylerden, şekillerden ve hadiselerden bahseder.*”¹¹⁶ Huzursuzluk oluşturan her olgu beraberinde korkuyu da getirir. Bu sebeple nesilden nesile aktarılan efsanelerin bir kısmı huzursuzluk ve korku hislerini bertaraf ederken (bilinmeyi açıklama gibi), bir kısmı ise korku halini devam ettirir.

Avrupalı araştırmacıların efsane üzerine yaptıkları tanımlardan ve açıklamalardan yola çıkarak efsanenin, üzerinde hemfikir olunan bazı özelliklerini şöyle sıralayabiliriz: Efsane bir hikâye ve anlatıdır. Mitler kadar eski olmamakla beraber tarihi bir dönem içinde yer almışlardır. Anlatan da dinleyen de anlatının gerçek olduğuna inanır. Geleneksel öğeler ağır basar. Konuları evrenseldir ve şiirsel bir türdür.

¹¹⁵ Pınar Dönmez Fedakâr, a.g.t., s.93.

¹¹⁶ Saim Sakaoğlu, **Efsane Araşt...**, s.20.

Buraya kadar verilen Avrupalı araştırmacıların efsane tanımları ve açıklamalarından sonra Türkiye sahasındaki efsane araştırmacılarının görüşlerini de değerlendirmek yerinde olacaktır. Burada unutulmaması gereken nokta Türkiye’deki efsane araştırmalarının Batı’daki çalışmaların epey gerisinde kaldığıdır. Halkbilim çalışmalarının Türkiye’de geç başlaması, efsanenin adının masalla birlikte anılmış olması ve efsane derlemelerinin zamanında yeterince yapılamamış olması, efsaneyle ilgili çalışmaların sekteye uğramasındaki etkenlerin başlıcalarıdır.

Türk araştırmacıların efsane tanımlarına kronolojik olarak bakacak olursak, ilk tanıma Ziya Gökalp’in *Türk Töresi* eserinde rastlamaktayız. Gökalp, “Eski Türk Kozmogonisi ve Türk Menkıbeleri” başlı altında incelediği mitolojik ve efsanevî eserlere geçmeden önce, mitlerin ve menkıbelerin ayrımını belirterek şu tanımları yapar: “*Üstürelere, ilahlara taalluk eden maceralardır. Menkıbeler de kahramanlara yani nim-ilahlara isnad olunan sergüzeştlerdir.*”¹¹⁷ Ayrıca Gökalp, “kozmogoni” anlatılarıyla, üstürelere ve menkıbelerin iki toplumsal rolünün olduğundan bahsederken kozmogonilerin rolünün “bazı hadiselerin izahı”na¹¹⁸ haiz olduğunu belirterek şöyle devam eder:

“Birincisi âyini roldür. Yani üstürelere ve menkıbeler bir içtima esasında manzum yahut mensur olarak, musiki ve raksle müterafık ve gayr-i müterafık olarak okunursa, hatta bazan dinî bir trajedi halinde oynanır, sahiyyen dinî bir tesir icra eder, yahut büyük bir sevap kazanılmış olur. İkinci rolü, itikadîdir. Bu rolde kıymet, menkıbenin mevzuunda ve manasındadır. Menkıbenin naklettiği vaka, herhangi bir teşkilatın yahut müessesenin ne suretle tekevvün ettiğini izah etmek ister.”¹¹⁹

Batılı bilim adamlarının, nesir anlatılar üzerine yaptıkları araştırmalardan yola çıkarak ortaya koydukları, efsanelere anlatıcının ve dinleyicilerinin atfettiği “kutsiyet” ve “inanç” olgularını Ziya Gökalp’in açıklamalarında da görmekteyiz. Gökalp’in açıklamaları mit, efsane ve menkıbeler konusuna değinen ilk çalışma olması açısından önemlidir.

Efsane türünün ilk ortaya çıkış öyküsünde adının sürekli masalla birlikte anılması, diğer halkbilim türleriyle farkının ortaya konulmasındaki zorluklar gibi etkenlerden dolayı “mit”, “menkıbe”, “efsane”, “masal” ve “destan” tanımları hep içi içe geçmiştir. Bu problem Türkiye’de yapılan araştırmalarda da kendini göstermiş, konunun genişliğinden dolayı net bir tanım ortaya konulması zorlaşmıştır. Ziya Gökalp’in efsane, menkıbe, mit üçlüsünde

¹¹⁷ Ziya Gökalp, **Türk Töresi**, Hikmet Dizdaroglu (Yay. Haz.), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1976, s.105.

¹¹⁸ Ziya Gökalp, a.g.e., s.83.

¹¹⁹ Ziya Gökalp, a.g.e., s.105.

vardığı ayrımın bir benzerini, içerdiği efsane metinleri ve motifleri bakımından en zengin çalışmalardan biri olan Bahaeddin Ögel'in *Türk Mitolojisi* eserinde de görmekteyiz.

Ögel, Almanların Brockhaus ansiklopedinden yaptığı bir alıntı ile mitolojinin sınırını çizmeye çalışmış ve kısmen de olsa efsanenin bir tanımını yapmıştır: “*Tarihte adı geçmeyen, artık unutulmuş büyük kahramanlara ait efsaneler, mitolojinin kadrosuna girer. Tarihte yaşadıklarını bildiğimiz kişilere ait efsaneler ise destan, yani ‘legende’dir.* Konunun devamında mitolojiden, yani efsaneleri inceleyen ilim dalından da bahseden Ögel şöyle devam eder: “*E. A. Gardner’e göre mitoloji, “Tabiat varlıkları ile olaylarına, kişilik verme sureti ile anlatma şeklidir.” Burada şunu da bilhassa belirtmek istiyorum: Efsanelerin kendilerine mythus veya mythe denir.*”¹²⁰ “Destan”, “efsane” ve “mit” terimlerinin tanım ve tasnif bakımından birbirine geçtiği bu açıklamalardaki karışıklık, efsanenin diğer sözlü halkbilim türleriyle olan benzerliklerinin ve ortaklıklarının çokluğundan kaynaklanmaktadır: İnanç ve gerçeklik unsurları, tarihî kişi ve olaylara bağlılık, gerçek mekânlarla ilişki ve kutsallık gibi özellikler bu karışıklığın nedenleri arasındadır.

Türkiye’deki halkbilim araştırmalarının artması ve bununla orantılı olarak efsane araştırmalarının daha yapıcı bir yönde ilerlemesi sayesinde efsane türü, tek başına çalışılan bir alan haline gelmiş ve sınırları daha net çizilmeye başlanmıştır. Bu sınırı belirleyenlerin başında Pertev Naili Boratav gelmektedir. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* adlı eserinde “Efsane” başlığı altında cevapladığı sorularla türün tanımını ve özelliklerini sıralamıştır. Boratav’a göre efsane “*kendine özgü bir üslubu, kalıplaşmış, kurallı biçimleri olmayan, düz konuşma dili ile bildirilen bir anlatı türüdür.*” Boratav devamında ise efsanenin özelliklerini, diğer türlerle karşılaştırarak şöyle değerlendirir:

“Efsanenin başlıca niteliği inanış konusu olmasıdır; onun anlattığı şeyler doğru, gerçekten olmuş diye kabul edilir. Bu niteliği ile efsane masaldan ayrılır, hikâye ve destana yaklaşır. Başka bir niteliği de düz konuşma diliyle ve her türlü üslup kaygısından yoksun, hazır kalıplara yer vermeyen kısa bir anlatı oluşudur. Bir destan parçası karmaşık ve uzun soluklu anlatı bütününden kopup kendine özgü üslup niteliklerini, sanatlık süslemeleri yitirince, sadece olağanüstü yönleriyle bir kişiyi, ya da bir olayı bildirme göreviyle sınırlanınca *efsane* olur. (...) Hiçbir olağanüstü yanı bulunmayan efsanelere rastlarız. Bir tarih olayı gerçekte olduğu gibi anlatılmamışsa, gerçekten uzaklaşan bir biçim almışsa efsaneleşmiş demektir.”¹²¹

Efsanenin tanımı ve özellikleri üzerinde duran bir başka halkbilimci Bilge

¹²⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi 1*, TTK Yayınları, Ankara, 1993, s.V.

¹²¹ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969, ss.106-107.

Seyidoğlu, efsaneden “*temelinde inanç unsuru olan, objektif bir gerçeklik de barındırmayan, sözlü geleneğin ürünü, bir veya birkaç motif ihtiva eden, kısa anlatım türü*” olarak bahseder.

“Efsanelerde gizli ve esrarengiz bir âlem vardır. Bu âlemin sırlarına erişilemez. Gerçeklik unsurunun yanında olağanüstülük ve kutsallık da sahip olduğu unsurlardandır. (...) Efsaneler tarihî devirler içinde teşekkül etmişlerdir. Konusu bir olay, dini bir şahsiyet yahut belli bir yer olabilir. Tarihî devirler içinde teşekkül ettikleri için efsaneler mitlerden bu konuda ayrılırlar.”¹²²

Efsanelerin geçtiğine inanılan tarihî devirlerin yanında onlara gerçeklik inancını atfeden diğer bir unsurun, olayların belli bir yere bağlı olarak karşımıza çıkmasından kaynaklandığını söyleyen Seyidoğlu, evler, çeşmeler, kuytu ve ıssız yerler, mezarlıklar, hamamlar ve ahırlar etrafında teşekkül eden pek çok efsanenin varlığından bahseder. Bu mekânların etrafında bulunan olağanüstü yaratıklarla birlikte, efsanevî olaylar gelişmektedir.¹²³ Gelişen bu olaylar neticesinde halk nezdinde belli şahsiyetlerin ve mekânların kutsiyet kazanmasının önü açılmaktadır. Çünkü halk kendisine hizmet edenleri efsanelerle yüceltmeye meyleder ve onları unutulmaz kılmak ister. Bilge Seyidoğlu efsanelerin nasıl oluştuğunu açıklarken onların toplumsal yararına da değinerek farklı bir bakış açısı göstermiştir: “[Halk] ayrıca içinde yaşadığı toprakları da kutsal sayarak onu korur. Hayatı daha mânâlı bir hale getirir. Efsaneler insanların hayatına mânâ ve derinlik katarken bir taraftan da çevreyi korur tabiatın tahrip edilmesini önlerler.” Lutz Röhrich, Wilfred Buch ve Max Lüthi’nin efsane ile korku duygusu arasında kurduğu ilişkiye de değinen Bilge Seyidoğlu, efsanelerin yapıcı ve olumlu yönlerinin çokluğu kadar olmasa da korkutucu ve ürkütücü yanlarının da olduğunu belirtir. Hayaletler ve hortlaklardan bahseden, mezarlıklar etrafında oluşturulmuş, dinleyicide ürperme ve korku uyandıran negatif efsaneler de vardır.¹²⁴

Batı’da yapılan ilk çalışmalarda olduğu gibi efsaneyi masalın bir alt türü olarak değerlendiren Şükrü Elçin efsaneyi “*İnsanoğlunun tarih sahnesinde görüldüğü ilk devirden itibaren, aynı coğrafya, muhit veya kavimler arasında doğup gelişen, zamanla inanç, âdet, an’ane ve merasimlerin teşekkülünde az çok rolü olan bir çeşit masal*” şeklinde tanımlar.¹²⁵ Efsaneyi bu tanımla masaldan bağımsız bir tür olarak düşünmeyen Elçin, konunun ilerleyen

¹²² Bilge Seyidoğlu, “Efsane”, **Türk Dünyası El Kitabı**, C.3, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, s.316.

¹²³ Bilge Seyidoğlu, a.g.e., s.319.

¹²⁴ Bilge Seyidoğlu, a.g.e., s.320.

¹²⁵ Şükrü Elçin, **Halk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 314.

bölümlerinde mitos devri insanların dünyanın teşekkülü, insanın yaratılışı, tabiat ve gökyüzü olayları, canlı-cansız varlıkların bunlar karşısında verdikleri tepkileri anlamlandırma eğilimleri sonucu kurdukları hayallerden bahseder. Bu aşamada masal olarak nitelendirilen bu hayal, tasavvur ve düşüncelerin pozitif bilimlerle biraz gerçeklik kazandığı noktada efsane türü olarak masaldan ayrılmaktadır.

Efsaneleri günlük hayatın ayrılmaz parçaları olarak gören ve bu alanda en yetkin isimlerden biri olan Saim Sakaoğlu efsane için “*küçük bir hikâyedir*” der:

“Ancak özelliği, inanılan bir hikâye olmasıdır. Şahıslar, olaylar veya yerlerle ilgili olabilir. Bunların gerçek olması da gerekmez, hayalî bile olabilir. Efsanenin en önde gelen özelliği ona inanılmasıdır; Onu masaldan ayıran en önemli özelliği budur. Olayı dinledikten/okuduktan sonra, inanmak zorundasınız. Çünkü efsane mantığı bunu gerekli kılmaktadır.”¹²⁶

Efsaneyi tek başına bir tanıma sığdırmak yerine incelediği yerli ve yabancı efsane araştırmalarından yola çıkarak türün özelliklerini sıralamayı tercih eden Sakaoğlu, şu bilgileri verir:

- a) Şahıs, yer ve hadiseler hakkında anlatılırlar.
- b) Anlatılanların inandırıcılık vasfı vardır.
- c) Umumiyetle şahıs ve hadiselerde tabiatüstü olma vasfı görülür.
- d) Efsanelerin belirli bir şekli yoktur; kısa ve konuşma diline yer veren bir anlatımadır.¹²⁷

Efsaneyi sınırlı bir tanımla değil de özelliklerini vererek açıklamayı tercih eden bir diğer halkbilimcimiz Sedat Veyis Örnek, *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane* adlı eserinde efsane için “*bilim öncesi bilimdir*” der. Efsaneyi daha çok ilkel zaman insanların efsaneye bakışı noktasında değerlendiren araştırmacı, türün konularını, işlevini, yapısını ve icra ortamını şöyle değerlendirir:

“Efsanelerin çoğu «açıklayıcı» karakterdedir; (...) «nasıl» sorusunu karşılarken, ara ara «niçin» sorusuna da cevap vermeye çalışırlar. Efsaneler, tanrıların ve kahramanların söz konusu edildikleri olağanüstü, kutsal ve değişik bir hayat alanında geçerler. (...) Anlatıldıkları toplumda «gerçek» ve «kutsal» olarak kabul edilirler. (...) Yalnız belli zamanlarda anlatılır ve canlandırılırlar.”¹²⁸

Efsanelerin ilkellerin evren ve dünya içindeki yerlerini, davranış biçimlerini belirlemeye yardımcı olduğunu söyleyen Sedat Veyis Örnek, efsanelerin sadece dünyanın, insanın, bitkilerin, hayvanların yaratılışını değil, aynı zamanda âdetlerin, kurumların,

¹²⁶ İsmet Alpaslan, a.g.m., s.32.

¹²⁷ Saim Sakaoğlu, a.g.e., s.21.

¹²⁸ Sedat Veyis Örnek, *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Gerçek yayınevi, İst., 1988, s.191.

törenlerin de ilkin nasıl ortaya çıktıklarını konu edindiklerinden bahseder. Efsanelerin işlevsel yönüne de değinen Örnek, insanın yaşaması için gerekli olan “*temel bilgilerin, tekniklerin ve değerlerin efsaneler aracılığıyla tanrılar ve kahramanlar tarafından insanlara öğretildiğini*” söyler.¹²⁹

Özellikle 2000 yılı sonrası Türkiye’de artan efsane araştırmaları yeni tanımları ve bakış açılarını da beraberinde getirmiştir. Türkmen efsaneleri üzerine geniş bir çalışma hazırlayan Şerife Seher Erol efsaneyi yaratım, icra, yapı, içerik ve işlev özelliklerini dikkate alarak şöyle tanımlamaktadır:

“Efsane, kendine özgü bir üslubu, kalıplaşmış, sabit biçimleri olmayan, düz konuşma dili ile herhangi bir yerde ve zamanda, herhangi bir kişi tarafından anlatılabilen; konularını olağan ya da olağanüstü varlık ve olaylardan alan; eğitmek, ders vermek, açıklama getirmek gibi işlevler üstlenen; mitolojik, tarihî, dinî ve sosyal hayata dair unsurlar içeren; dinleyici tarafından gerçek ve kutsal olduğuna inanılan; sözlü geleneğin ürünü olan bir anlatı türüdür.”¹³⁰

Uygur efsaneleri üzerine bir çalışma hazırlayan Adem Öger ise efsaneyi;

“Herhangi bir yerde ve zamanda, herhangi bir kişi tarafından anlatılan; yaratılış temelinde mitolojik, tarihî, dinî ve sosyal hayata ilişkin unsurlar içeren; konusu, insan, insanüstü ve doğal varlıklar olan, konularını içinde yaşadığımız dünya üzerinden aldığı için gerçek ve kutsal olduğuna inanılan; nesir şeklinde yaratılan ve sanatsal olarak formüle edilmeyen; belirli olay, durum, varlık, davranış ve geleneklerin köken ve nedenine açıklık getiren, doğüstü olayların açıklanması, belirli yerlerin ve sosyal değerlerin korunması gibi işlevler üstlenen sözlü kültür ürünüdür.”¹³¹

şeklinde tanımlamıştır. Karakalpak efsanelerini çalışırken başvurduğu yerli ve yabancı kaynakların genişliğiyle bu sahaya yeni bir soluk getiren Pınar Dönmez Fedakar ise, sınırlı bir efsane tanımı yapmak yerine efsanenin özelliklerini çok yönlü sıralayarak araştırmacıların istifadesine sunmuştur:

“Efsaneler, yapı bakımından “kısa anlatmalar olma”, “bazen, ‘şundan duyduğuma göre’, ‘bu gerçekten olmuş’ vb. gibi başlangıç formellerine sahip olma” ve “sözlü geleneğin ürünü olan nesir anlatmalar olma”; içerik bakımından “bir olay, tarihî veya dinî bir şahsiyet yahut bir yeri konu edinme”, “gerçeklik unsurunun yanında olağanüstülük ve kutsallık özelliğine de sahip olma”, “insan veya yarı tanrılar konu edinme”, “günümüzde de oluşabilme”, “dünyanın bugünkü şeklinden bahsetme”; icra bakımından “profesyonel anlatıcı tarafından anlatılması şart olmamakla birlikte, iyi efsane anlatmasıyla “güngörmüş”, “bilgili” ve “yaşlı” gibi sıfatlarla anılan kişiler tarafından anlatılması makbul olma”, “belirli bir anlatım yeri ve zamanı olmamakla birlikte, daima uygun bir sosyal şart ve çevreye bağlı olarak anlatılma” ve “anlatıcı ve dinleyici tarafından gerçek üzerine

¹²⁹ Sedat Veyis Örnek, a.g.e., s.210.

¹³⁰ Şerife Seher Erol, **Türkmen Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2012, s.80.

¹³¹ Adem Öger, **Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, s.106

kurulduğuna inanılma”; işlev bakımından “öğüt verme, örnek gösterme”, “toplumsal kural ve davranışları öğretme ve uygulamaya yönlendirme”, “toplumca hoş karşılanmayan tutum ve davranışları yasaklama ve bunlardan caydırma”, “dünya, evren, insan ve diğer canlılar, maddeler, toplumsal olgu, davranış ve kurallar ve sosyal kurumların kökeni ve işlevi hakkında açıklayıcı bilgi verme” özelliklerine sahiptir.”¹³²

Bu başlığı tamamlamadan, son olarak buraya kadarki tanımların, açıklamaların, bakış açılarının bir özeti olarak Ali Berat Alptekin’in konu üzerine görüşlerini not etmek gerekir. Alptekin, *Efsane ve Motifleri Üzerine* adlı çalışmasında efsanenin özelliklerini maddeler halinde şöyle sıralar:

1. Efsaneler şahıs, yer ve olaylar hakkında anlatılır.
2. Anlatılanların inandırıcılık özelliği vardır.
3. Genellikle şahıs ve olaylarda olağanüstü olma özelliği görülür.
4. Efsanelerin belirli bir şekli yoktur; kısa ve konuşma diline yer veren anlatmalardır. (...) Efsanenin üslubu yalındır.
5. Efsanelerin gerçek olmamasına karşın gerçekmiş gibi kabul edilir.
6. Efsanelerde zaman, geçmiş zamanla şimdiki zaman arasında değişir.
7. Efsanelerin mekânı yaşadığımız dünyadır.
8. Efsaneyle kazanılan kutsiyet zamanla o mekânı veya şahsı dokunulmaz yapar.
9. Efsanelerin tarihle çok yakın bir ilişkisi vardır.
10. Efsaneler büyük ölçüde millîdirler, ancak milletlerarası özelliği olan gezgin efsaneler de vardır.
11. Efsaneler genellikle tek motif üzerine kurulurlar.¹³³

Bize göre efsane, sosyal hayatın hafızasıdır. Toplumlara pozitif bilimlerden daha çok etkileyen, insanın hayatını yönlendirmesinde istem dışı da olsa etkin rol oynayan olguların basit formlarını efsanelerde buluruz. Efsane, gerçeklik ve inanma unsurlarının ön planda olduğu, bünyesinde mitolojik, tarihi, dini ve sosyal hayattan olaylar barındıran, bilinmeyişi açıklama, düzensizliği kurala bağlama, öğüt verme gibi işlevleri olan düz yazı biçiminde yazılıp sabit formlara bağlı kalmadan anlatılan bir anlatı türüdür.

2.1.2 Efsanelerin Teşekkülü ve İşlevi

Halktan derlenen sözlü anlatıların her birinin nasıl ki yapısı, işlevi, konusu farklılık gösteriyorsa oluşum süreci de aynı şekilde farklılık arz etmektedir. Beslendikleri kaynakların farklılıkları her bir türü alt sınıflara ayırmayı zorunlu kılar. Yukarıda verilen tanım ve açıklamalarda yer yer değinilen efsanelerin teşekkülü meselesini burada kısaca özetleyeceğiz.

Her milletin, kültürün ve halk topluluğunun farklılık gösteren inanışları, değerleri,

¹³² Pınar Dönmez Fedakar, a.g.t., s.101.

¹³³ Ali Berat Alptekin, *Efsane ve Motifleri Üzerine*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014, ss.16-17.

kutsalları, kendi içlerinde oluşturdukları yazılı ve sözlü ürünleri de etkiler. Efsaneler konularını gerçek hayattan aldıkları içindir ki oluşumları en ufak bir farklılıktan dahi etkilenmektedir. Batılı araştırmacıların konuyla ilgili görüşlerini değerlendiren Saim Sakaoglu, R. Rosière'in efsanelerin teşekkülüyle ilgili öne sürdüğü kaideleri şöyle sıralar:

1. *Menşelerle ilgili kaide*: Aynı aklı kapasiteye sahip olan bütün milletlerde muhayyile aynı şekilde tezahür eder. Böylece benzer efsanelerin yaratılışına sebep olur.
2. *Birinin yerine diğerinin geçmesi kaidesi*: Bir kahramanın hatırası zayıfladıkça onun şerefine yaratılmış olan efsane bu kahramanı terk eder ve daha meşhur birine mal olur.
3. *Adapte olabilme kaidesi*: Çevre değiştiren her efsane yeni çevrenin sosyal ve etnografik şartlarına kendisini adapte eder.¹³⁴

Konuyu daha geniş bir bakış açısıyla değerlendiren Metin Ergun, efsanelerin teşekkülünün açıklanabilmesi için ilk olarak köklerinin araştırılması gerektiğini belirtmiştir. “Çünkü efsaneler teşekkül ederlerken beslendikleri kaynaklara, köklerine göre farklılık arz etmektedirler.”¹³⁵ Efsanelerin beslendikleri kökleri bakımından “1.Mitolojik kökler, 2. Tarihî kökler, 3. Dinî kökler, 4.Hayalî, fantastik kökler” olmak üzere dört gruba ayıran Ergun, bunların hepsinin her efsanede görülmediği gibi, bazen birkaç kökün bir efsanede toplanmış olabileceğinin altını çizer.¹³⁶ Ancak efsane türünün “kısa halk anlatması” olarak tanımlanmasından yola çıkarsak, birkaç kökten beslenen efsanelerin sayıca az olduğu görülür. Ayrıca diğer nesir anlatılarının içine karışmış efsane anlatılarının varlığı da zaman zaman yanıltıcı olmaktadır. Linda Dégh ise efsaneleri, teşekkül süreçleri bakımından “1. Tarihî efsaneler, 2. Etiyolojik efsaneler, 3. Demonolojik efsaneler” olmak üzere üçe ayırmaktadır.¹³⁷

Ali Berat Alptekin de çalışma hayatı boyunca edindiği deneyimler ve yaptığı araştırmalar neticesinde efsanelerin oluşumunu üç ana başlık altında değerlendirdiğini söyler. Alptekin'in konuyla ilgili görüşleri şöyledir:

1. *Efsanelerin kaynağı dinîdir*: Her semavi dinin bir kitabı vardır. Hemen hemen bunların hepsinde bugünkü efsane motiflerinin ilk örneklerini bulabiliriz.
2. *Efsanelerin kaynağı mitolojidir*.
3. *Efsaneler gerçek hayatın artıklarıdır*: Halk arasında inanış veya gelenek görenek olarak da bilinen hikâyeler zamanla efsaneleşmektedir.¹³⁸

¹³⁴ Saim Sakaoglu, a.g.e., s.21.

¹³⁵ Metin Ergun a.g.e., s.40.

¹³⁶ Metin Ergun, a.g.e., s.41.

¹³⁷ Pınar Dönmez Fedakâr, a.g.t., s.121.

¹³⁸ Ali Berat Alptekin, a.g.e., ss.18-19.

Efsanenin tasnifine geçmeden önce bir özet olması bakımından türün işlevine de değinmek de yarar vardır. Bir folklor ürününün işlevinden bahsederken aklımıza ilk gelen icra edilen ürünün anlatıcı ve dinleyici üzerinde oluşturduğu etki ve bıraktığı iz olur. Folklor ürünlerinin birçok işlevine rağmen bunu “*Folklorun Dört İşlevi*” başlığıyla özetleyen William Bascom’un görüşleri, efsanenin işlevlerini de ön plana çıkardığı için öncelikle değerlendirilmelidir. Bascom folklor ürünlerinin işlevlerini şöyle sıralar:

- 1- Hoşça vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme işlevi: Bu bağlamda folklorun bütün icraları sadece bir eğlence olmaktan uzaktır. Eğlenme veya eğlendirme her ne kadar folklorun çok önemli işleviyse de tek işlevi değildir.
2. Değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme: Folklorun ikinci işlevi, içinde yer aldığı kültürdeki icraları yapanlara ve icraları seyredip dinleyenlere, söz konusu kültürdeki ritüellerin toplumsal kurumları ve değerleri doğrulayıp onaylamasıdır. Böylece bu kurum ve değerlerin güncelleşmesini, güçlenip köklenmesini sağlar.
3. Eğitim ve kültürün gelecek kuşaklara aktarılarak eğitilmesi işlevi: Folklorun üçüncü işlevi ise, özellikle yazılı kültür geleneği olmayan veya sözlü kültür ortamının tek kültür ortamı olduğu toplumlarda, folklorun taşıdığı bilgiler gerçek ve önemli olarak kabul edilir. Bu bağlamda folklor, kültürün aynası ve insanlara kılavuz olarak kabul edilmektedir.
4. Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için bir kaçıp kurtulma mekanizması: Folklorun yerine getirdiği bir başka işlev de, kabul edilmiş davranış kalıplarına uygun olarak davranıyor olmak ve bu yolla da meydana gelen toplumsal ve kişisel baskılardan kaçıp kurtulabilmeyi sağlamaktır.¹³⁹

Efsaneler yukarıda bahsettiğimiz folklorun dört ana işlevini, ilki kısmen olmakla beraber, tamamen kapsamaktadırlar. Ancak efsanelerin inanma, kutsallık ve yaptırım gücünün fazla olması, ona kendisine benzeyen türler karşısında farklı bir konum kazandırmaktadır. Efsanelerin işlevleri konusuna, *Erzurum Efsaneleri* adlı çalışmasında değinen Bilge Seyidoğlu yukarıda da konuyla ilgili tanımlarına yer verirken değindiğimiz görüşlerini şöyle sıralar:

1. Efsaneler, gelenek ve göreneklerin koruyucusudurlar.
2. Efsaneler topluma yön verir, onlara iyi olmayı ve nelerin yapıp nelerin yapılmayacağını telkin ederler.
3. Efsaneler, etrafında teşekkül ettikleri yerlere mana kazandırır.
4. Koruyucu ve tedavi edici rolü vardır. Mekânla ilgili efsanelerin hem oluştuğu yerleri hem de onlara inananları koruyucu fonksiyonları vardır.^{140 141}

¹³⁹ Özkul Çobanoğlu, *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, ss.235-236.

¹⁴⁰ Bilge Seyidoğlu, *Erzurum Efsaneleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, 271-273.

¹⁴¹ Erdal Atay tarafından hazırlanan *Kütahya İli Türbe ve Yatırları Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar* başlıklı doktora tezi bu durumu destekleyici bilgilerle doludur. İncelediği 140 türbe ve 352 yatırdan yola çıkarak derlediği menkıbelerle bu çerçevede devam edegelen inanç ve uygulamaları değerlendiren Atay konuyu şöyle özetler: “Türbe ve yatırlar, olağanüstü güç ve kuvvete haiz olduğu düşüncesiyle kutsallık atfedilen, anlatılan menkıbelerle bunu ispatlayan mekânlardır. Velî, sağlığında gösterdiği kerametlerin yanı sıra özellikle öldükten sonra anlatılan kerametlerle insanlar üzerinde koruyucu ve korkutucu özelliğini devam ettirir. Bu etkiyi devam ettirmede hiç kuşkusuz tarihi şahsiyetlerinden çok menkıbevi şahsiyetleri önemlidir.”(s.768) Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdal Atay, *Kütahya İli Türbe ve Yatırları Etrafında Oluşan*

Efsanelerin bu özellikleri dikkate alındığında dinî ritüellerin öğrenilmesinde ve aktarılmasında önemli rol üstlendikleri görülür. Ayrıca efsanelerin halk üzerindeki yaptırımları, sosyal yaşantıyı düzenleyici bir işlevi de beraberinde getirir. Halkın kanunları kabul edilen, sözlü niteliklerine rağmen bağlayıcılıkları yazılı kanunlardan daha fazla olan töreler de efsaneler aracılığıyla geniş kesimlere ulaştırılmaktadır.

2.1.3 Efsanelerin Tasnifi

Masalın bir alt türü olarak ortaya çıkan efsaneler, 19. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa’da masaldan ayırt edilerek ilgi görmeye başlamış, ancak ciddi bir araştırma ve incelemeye tabi tutulmaları 20. yüzyılın başlarını bulmuştur. Bu tarihten itibaren bir taraftan derlemeler yapılmış diğer taraftan masallar gibi efsanelerin de bir tip kataloğu oluşturularak tasnifine çaba harcanmıştır. Ancak efsanelerin tasnifi diğer türlerin tasnifinden çok daha problemlidir: “Çünkü efsanelerin konuları açısından çok geniş bir karakter sergilemesi, olağanüstü, tarihî, dinî ve mitolojik unsurları bir arada içermesi, sabit bir şekle sahip olmayıp her türlü konuşmanın arasına girebilen bir tür olması efsane metinlerinin tasnifini de oldukça zorlaştırmıştır.”¹⁴²

20. yüzyılın başlarından itibaren efsane metinlerinin neşrine hız verilirken konu üzerine ilk ciddi incelemeler de yapılmaya başlanmıştır.¹⁴³ Bu dönemde yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak efsane kavramının teşekkülü, gelişmesi, çeşitleri ve masalla olan benzerlikleri ile farklılıklarının tespitine yönelik olmuştur. Efsaneyi diğer sözlü kültür ürünlerinden ayırmanın ve tasnif etmenin kolay olmadığına dikkat çeken Linda Dégh, efsaneleri üç başlık altında tasnif etme yoluna gitmiştir. Linda Dégh efsaneleri, “sabitliğe karşı hareketlilik yargısına bağlı olarak; 1. Yerel Efsaneler, 2. Gezgin Efsaneler” olmak üzere ikiye ayırır. Tematik açıdan, “1. Tarihî efsaneler 2. Mitik efsaneler ve 3. Etiyolojik efsaneler”¹⁴⁴ şeklinde sınıflandıran Dégh son olarak efsaneleri teşekkül süreçlerine göre şöyle bir sınıflamaya tâbi tutar: “1. Tarihî efsaneler 2. Etiyolojik efsaneler 3. Demonolojik efsaneler”.¹⁴⁵

İnanç ve Uygulamalar, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi SBE, 2013.

¹⁴² Şerife Seher Erol, a.g.t., s.81.

¹⁴³ Yapılan araştırma ve incelemelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Saim Sakaoğlu, **Efsane Araştırmaları**, Kömen Yayınevi, Konya, 2009, ss. 25-28.

¹⁴⁴ Linda Dégh, **Günümüz Bağlamında...**, ss.343-344.

¹⁴⁵ Pınar Dönmez Fedakâr, a.g.t., s.121.

Juha Pentikainen ise efsaneyi yapı ve fonksiyonları bakımından değerlendirdiği çalışmasında Honko'nun bu konudaki görüşlerine yer vererek efsaneyi Linda Dégh gibi "mahallî ve gezgin efsaneler" olarak ikiye ayırmanın mümkün olduğundan bahseder.¹⁴⁶ Diğer taraftan efsanenin yapısal olarak incelenmesinin onun fonksiyonlarını ön plana çıkarmaya yardımcı olduğunu belirten Pentikainen, yapı-fonksiyon arasındaki ilişkiyi açıklayarak şöyle bir efsane tasnifi yapar:

"Yapısal analiz, bir efsanede muhtelif boyutlu kuralların fevkinde yerine getirilmektedir. Ben, sadece yapı üzerinde çalışmayı, aynı zamanda onların fonksiyonel ilişkilerini de inceliyorum. Fonksiyonel değişim, onların farklı yapısal kalıplarındaki karşılıkları olarak da görünmektedir. Beş farklı yapısal kalıp arasında, onlardan herhangi birinin veya birisinin sahip oldukları fonksiyonu öne çıkararak, "inanış efsanesi, öğütleyici efsane, eğlendirici efsane, hakikî efsane ve mahallî efsane" şeklinde bir sınıflandırma yapmak da mümkündür."¹⁴⁷

Linda Dégh ve Pentikainen'in tasnif önerileri dikkat alındığında efsanenin kökeninin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Nitekim 1959 yılına kadar bireysel olarak yapılan efsane çalışmaları, bu tasniflerin ötesine geçememiş, bu tarihten sonra araştırmacılar arasında efsanenin ortak bir konu haline gelmesiyle tasnif çalışmaları detaylandırılmıştır. Efsane araştırmaları tarihinde "Kongreler Devri" olarak adlandırılan 1959-1969 tarihleri arasında, sadece efsaneyi konu alan altı kongre düzenlenmiştir. "*International Society for Folk-Narrative Research (Uluslararası Halk Anlatıları Topluluğu)*" tarafından düzenlenen kongrelerden 6-8 Eylül 1962 yılında Anvers'te, 14-16 Ekim 1963 yılında Budapeşte'de düzenlenen kongreler, efsane konusunda sunulan teklifler açısından en önemlileridir.

Budapeşte'deki kongrede milletlerarası efsane tip ve motifleri katalogunun hazırlanması, tiplerin kısımlara ayrılıp numaralanması ve her şeyden önce mahallî katalogların hazırlanıp milletlerarası katalog çalışmalarına hız verilmesi hususunda kararlar alınmıştır. Söz konusu kararlar ve varılan görüş birliği bugün de aynen kabul edilmektedir.¹⁴⁸ Batı'daki bu çalışmalar sonraki dönemlerde Türkiye'deki efsane tasnif çalışmalarını da etkilemiş ve yapılan tasnifler bu ilk çalışmaların ışığında şekillenmiştir.

Budapeşte Kongresi'nde efsanelerin milletlerarası düzeyde tasnif edileceği ana grupların listesini hazırlamak üzere bir uzmanlar komitesi oluşturulmuştur. Bu komitenin

¹⁴⁶ Juha Pentikainen, a.g.m., s.46.

¹⁴⁷ Juha Pentikainen, a.g.m., s.55.

¹⁴⁸ Saim Sakaoglu, **Efsane Araşt...**, s.28.

hazırlamış olduğu altı ana gruptan oluşan efsane tasnifi, bütün üyeler tarafından gözden geçirilmiş, birkaç değişiklikle dört ana grup ve bunların alt grupları şu şekilde belirlenmiştir:

- I. Dünyanın yaratılışı ve sonu (kıyamet) ile ilgili efsaneler
- II. Tarihi efsaneler ve medeniyet tarihi ile ilgili efsaneler
 - A. Medeniyet ile ilgili yer ve eşyanın menşei
 - B. Bazı yerler ile ilgili efsaneler
 - C. Dip tarihi (prehistorya) ve ilk zamanlarla ilgili efsaneler
 - D. Harpler ve felaketler
 - E. Temâyüz etmiş kişiler
 - F. Bir düzenin bozulduğu
- III. Tabiatüstü varlıklar ve kuvvetler-mitik efsaneler
 - A. Kader
 - B. Ölüm ve ölümler
 - C. Tekin olmayan yerler ve hayaletler
 - D. Hayaletlerin resmigeçidi ve savaşları
 - E. Öbür dünyada ikâmet
 - F. Cinler, periler, ruhlar
 - G. Medeniyetle ilgili yerlerdeki hayaletler
 - H. Değişmiş varlıklar
 - I. Şeytan
 - K. Hastalık yapan kötü ruhlar (cinler) ve hastalıkları
 - L. Tabiatüstü (sihrî) kuvvetlere sahip kimseler
 - M. Efsanevî (mitik) hayvanlar ve bitkiler
 - N. Hazineseler
- IV. Dinî efsaneler-Tanrı ve kahramanlarla ilgili efsaneler.¹⁴⁹

Budapeşte’de düzenlenen kongreye iştirak eden Pertev Naili Boratav, yukarıda listelenen tasnifin Türkiye sahası efsanelerinin sınıflandırılması için uygun olmadığını belirterek, Türk efsaneleri için daha uygun olan alt grupların bulunması yoluyla yeni bir efsane tasnifi yapmıştır. Boratav’ın hazırladığı efsane tasnifi şöyledir:

- I. Dünyanın yaratılışı ve sonu ile ilgili efsaneler
- II. Tarihlik efsaneler
 - A) Adları belli yerler (dağ, göl vb.) üzerine anlatılanlar,
 - B) İnsan topluluklarının oturdukları yerler (şehir, köy, vb.),
 - C) Ünlü büyük yapılar (kilise, cami, köprü, vb.),
 - D) Tarihlik sayılan kişilerden, ya da uluslardan kaldığına inanılan defineler,
 - E) Milletler, hükümdar soyları,
 - F) Büyük âfetler,
 - G) Tarihlik niteliği olduğuna inanılan ünlü kişilerin savaştıkları olağanüstü güçlü yaratıklar,
 - H) Savaşlar, fetihler, yayılışlar,
 - İ) Yerleşmiş bir düzene baş kaldırmalar,
 - K) Başkaca tarihlik önemli olaylar, ya da sivrilmiş kişiler (uygarlıkta kılavuz olmuş kişiler, bilginler, şairler, şeyhler, mürşitler, vb.),
 - L) Sevda maceraları ile ün almış âşıklar; kişilerin aile içi çeşitli ilişkileri,
 - M) Çeşitli başka olaylar içindeki yerleri ile bir toplumun tarihinde iz bırakmış «önemsiz» kişiler (örneğin: çoban, hizmetçi, vb.) üzerine anlatılar.
- III. Tabiatüstü şahıslar ve varlıklar üzerine efsaneler
 - A. Alın yazısı

¹⁴⁹ Saim Sakaoglu, a.g.e., ss.29-30.

- B. Ölüm ve ötesi
 - C. Tekin olmayan yerler
 - D. Tabiatın bir parçası olan yerler (orman, göl vs.) ile hayvanların sahipleri (koruyucuları)
 - E. Cinler, periler, ejderhalar, vb. olağanüstü güçte yaratıklar
 - F. Şeytan
 - G. Hastalık ve sakatlık getiren varlıklar (Albastı gibi)
 - H. Olağanüstü güçleri olan kişiler (büyücü, üfürükçü, efsuncu gibi)
 - İ. “Mythique” nitelikte hayvan ve bitkiler (adamotu gibi) üzerine anlatmalar
- IV. Dinî efsaneler¹⁵⁰

Budapeşte Kongresi’nde kabul edilen tasnifi örnek alarak, bazı alt gruplarda çeşitli ekleme, birleştirme ve kaldırmalar yapan Boratav, elde ettiği bu tasnif şablonuyla sadece belirli bir bölgeden derlenen ve belirli bir konu ya da motifi içeren efsanelere bağlı olarak değil, ulusal düzeyde yapılacak incelemelerde de kullanılabilir bir yapı oluşturmaya çalışmıştır. Farklı milletlere ait efsanelerin ve milletlerarası bir katalogun incelenmesi neticesinde ortaya çıkan bu tasnifte, efsane türünün bütün özelliklerinin bulunması dikkat çekmektedir. Boratav’ın 1969 yılında oluşturduğu bu tasniften sonra yapılan diğer tasnif denemelerinin, sınırlı sayıda efsane metninden ya da belirli bir konu hakkında derlenmiş efsanelerden yola çıkılarak yapıldığı görülmektedir. Bu alanda ilk olarak “taş kesilme motifi”ni konu alan efsanelerin tasnifine yönelik bir çalışma yapan Saim Sakaoğlu dikkati çeker. Sakaoğlu, konuyla ilgili derlediği Anadolu sahası efsanelerinden yola çıkarak hazırladığı tasnif şu şekildedir:

- 1-45 Aşk
- 51-100 Zor durumdan kurtulma
- 111-160 Saygısızlıklar
- 171-190 Kötü huylar
- 201-220 Hızır ve insanlar
- 231-280 Değişik taş kesilmeler
- 291-300 Eksik anlatılanlar¹⁵¹

Bilge Seyidoğlu’nun 1978 yılında hazırladığı *Erzurum Efsaneleri* başlıklı çalışması ise belirli bir bölgeye ait efsanelerin konularına göre tasnifine örnek teşkil eden ilk çalışma olması bakımından önemlidir. Seyidoğlu’nun tasnifi şu şekildedir:

- I. Dinî Binalarla İlgili Efsaneler
 - A. Camiler ve mescitler üzerine söylenen efsaneler
 - B. Kutsal kabirlerle ilgili efsaneler
 - C. Tekkeler, ocaklar ve müritlerle ilgili efsaneler
 - D. Türbeler üzerine söylenen efsaneler
 - E. Kaleler üzerine anlatılan efsaneler

¹⁵⁰ Pertev Naili Boratav, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 108-114.

¹⁵¹ Saim Sakaoğlu, **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980, s. 65.

- II. Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler
 - A. Alkarısı ve peri kızı ile ilgili efsaneler
 - B. Çobanların ve köprülerin efsaneleri
 - C. Değirmen ile ilgili efsaneler
 - D. Evler hakkında anlatılan efsaneler
 - E. Hamamlar üzerine söylenen efsaneler
 - F. Kahve ve lokanta üzerine söylenen efsaneler
 - G. Keramet sahiplerinin efsaneleri
 - H. Köylerle ilgili efsaneler
 - I. Kuyu ile ilgili efsane
 - İ. Tekin olmayan yerlerde yaşayan teklin olmayan yaratıklar
- III. Tabiat ve Kırlarla İlgili Efsaneler
 - A. Çeşme ile ilgili efsane
 - B. Düzlüklerle ilgili efsaneler
 - C. Göller ve şelalelerle ilgili efsaneler
 - D. Kaplıcalarla ilgili efsaneler
 - E. Mağaralarla ilgili efsaneler
 - F. Nehirle ilgili efsane
 - G. Pınarla ilgili efsane
 - H. Taşlar ve kayalarla ilgili efsaneler¹⁵²

Efsane tasniflerinde “şekil”, “konu”, “tip”, “motif”, “kahramanlar”, “yapı, işlev ve icra (performans)”, “anlatıcı” ve “dinleyici” göz önünde bulundurularak farklı tasnifler oluşturulabilir. Ancak birçok efsane araştırması metin merkezli çalışıldığı için elde edilen veriler “konuları” bakımından tasnif edilerek değerlendirilmektedir. Belli bir konu etrafında şekillenen tasnif örneklerinden bir diğeri ise Metin Ergun’a aittir. *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi* başlıklı çalışmasında “şekil değiştirme motifi”ni inceleyen Ergun bu kapsamda şöyle bir tasnif oluşturmuştur:

- I. Taşa Dönme (Taş Kesilme)
- II. Hayvana Dönme
 - a) Kuşa Dönme
 - b) Diğer Hayvanlara Dönme
- III. Bitkiye Dönme
 - a) Ağaca Dönme
 - b) Çiçeğe ve Ota Dönme
- IV. Dağa, Tepeye ve Toprağa Dönme
- V. Denize, Göle, Nehire ve Pınara Dönme
 - a) Denize ve Göle Dönme
 - b) Nehire ve Pınara Dönme
- VI. Uzay Cisimlerine Dönme
 - a) Yıldız Dönme
 - b) Güneşe Dönme
- VII. Tabiatüstü Varlıklara Dönme
- VIII. Tabiat Hadiselerine Dönme
 - a) Rüzgâra Dönme
 - b) Kara Dönme
 - c) Diğerleri
- IX. Madene Dönme

¹⁵² Bilge Seyidoğlu, a.g.e., ss.7-8.

- a) Tuza Dönme
- b) Altına Dönme
- c) Diğerleri
- X. İnsana Dönme
- XI. Diğer Şekil Değişiklikleri
- XII. Eksik Anlatılanlar¹⁵³

Şimdiye kadar yapılan akademik çalışmalarda yer verilen tasnif örnekleri alanlarında ilk olmaları bakımından büyük önem taşımaktadırlar.¹⁵⁴ Burada son yıllarda yapılan çalışmalardan da örnekler vermek istiyoruz. Denizli ilinin efsanelerini derleyerek elde ettiği metinlerden hareketle bir çalışma hazırlayan Mevlüt Metin Türkteş şöyle bir tasnif hazırlamıştır:

1. Oluşum ve Dönüşümle İlgili Efsaneler
 - 1.1. Taş kesilme efsaneleri
 - 1.2. Gök cisimlerinin oluşumuyla ilgili efsaneler
 - 1.3. Bulutların oluşumuyla ilgili efsane
 - 1.4. Hayvanların yaratılışı ile ilgili efsaneler
 - 1.5. Pınarların oluşumuyla ilgili efsaneler
2. Olağanüstü Varlık ve Olaylarla İlgili Efsaneler
 - 2.1. Meleklerle ilgili efsaneler
 - 2.2. Cinler ve şeytanlarla ilgili efsaneler
 - 2.3. Evranla ilgili efsaneler
 - 2.4. Rüyada haber verme ile ilgili efsaneler
 - 2.5. Tayyi mekân motifini içeren efsaneler
3. Açıklayıcı Efsaneler
 - 3.1. Yerleşim yerleriyle ilgili efsaneler
 - 3.2. Tabiat unsurları ile ilgili efsaneler
 - 3.3. Sularla ilgili efsaneler
 - 3.4. Ağaç, orman ve bitkilerle ilgili efsaneler
 - 3.5. Yer adlarıyla ilgili efsaneler
 - 3.6. Aşk ve sevgi ile ilgili efsaneler
 - 3.7. Mesleklerle ilgili efsaneler
 - 3.8. Diğer açıklayıcı efsaneler
4. Dinî Efsaneler
 - 4.1. İzlerle ilgili efsaneler

¹⁵³ Metin Ergun a.g.e., s.198.

¹⁵⁴ Diğer efsane tasnifleri için bkz. Ruhi Kara, “Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma”, Yayımlanmamış YL Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 1991, ss.4-98. Kudret Yıldırım Yağbasan, “Malatya Efsaneleri (Metinler-İnceleme)”, Yayımlanmamış YL Tezi, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya, 1991, ss.24-28. Zekeriya Karadavut, “Yozgat Efsaneleri (İnceleme- Metin)”, Yayımlanmamış YL Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 1992, ss.32-44. Seyit Emiroğlu, “Konya Efsaneleri (İnceleme-Metin)”, Yayımlanmamış YL Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 1993, s.37. Refiye Okuşluk, “Adana Efsaneleri Araştırması (Derleme-İnceleme)”, Yayımlanmamış YL Tezi, Çukurova Üniversitesi SBE, Adana, 1994, ss.24-25. Nilgün Çıblak, “İçel Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)”, Yayımlanmamış YL Tezi, Çukurova Üniversitesi SBE, Adana, 1995, ss.69-74. Neşe Işık, “Doğu Karadeniz Efsanelerini Derleme ve Araştırma (Trabzon, Rize ve Artvin Efsaneleri)”, Yayımlanmamış YL Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Trabzon, 1998, ss.14-19. Mehmet Erol, “Taşeli Platosu Efsaneleri (İnceleme-Metinler)”, Yayımlanmamış YL Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 1996. İmran Gündüz Alptürker, “Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)”, Yayımlanmamış YL Tezi, Nevşehir Üniversitesi SBE, 2013. Mehmet Dervişoğlu, “Edirne Efsaneleri”, Yayımlanmamış YL Tezi, Trakya Üniversitesi SBE, Edirne, 2016.

- 4.1.1. Peygamberimizin ayak iziyle ilgili efsane
- 4.1.2. Peygamberimizin atının ayak iziyle ilgili efsane
- 4.1.3. Hazreti Ali'nin atı Düldül ve köpeğinin ayak iziyle ilgili efsaneler
- 4.1.4. Evliyanın ayak iziyle ilgili efsane
- 4.1.5. Köroğlu'nun atının ayak iziyle ilgili efsane
- 4.2. Hızır üzerine efsaneler
- 4.3. Yatırlar ve mezarlıklarla ilgili efsaneler
- 4.4. Kesik başla ilgili efsane
5. Tarihle İlgili Efsaneler
 - 5.1. Tarihi olaylarla ilgili efsane
 - 5.2. Tarihi şahsiyetlerle ilgili efsaneler
 - 5.3. Tarihi ve turistik yerlerle ilgili efsaneler
6. Hayvanlarla İlgili Efsaneler
 - 6.1. Büyükbaş hayvanlarla ilgili efsaneler
 - 6.2. Küçükbaş hayvanlarla ilgili efsaneler
 - 6.3. Kuşlarla ilgili efsaneler
 - 6.4. Diğer hayvanlarla ilgili efsaneler¹⁵⁵

Metin merkezli başka bir efsane tasnifi ise Adem Öger'e aittir. Uygur efsanelerini incelediği çalışmasında efsaneleri şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Tarihi ve Dinî Şahıslarla İlgili Efsaneler
 - 1.1. Tarihi ve Dinî Erkek Şahıslarla İlgili Efsaneler
 - 1.2. Tarihi ve Dinî Kadın Şahıslarla İlgili Efsaneler
2. Millet, Boy, Kavim ve Kabilelerle İlgili Efsaneler
3. Bazı Geleneklerin Ortaya Çıkışıyla İlgili Efsaneler
4. Gök Cisimlerinin Özellikleri ve Gök Olaylarıyla İlgili Efsaneler
5. Hayvanlarla İlgili Efsaneler
 - 5.1. Evcil Hayvanlarla İlgili Efsaneler
 - 5.2. Yabanî Hayvanlarla İlgili Efsaneler
6. Bitkilerle İlgili Efsaneler
 - 6.1. Ağaçlarla İlgili Efsaneler
 - 6.2. Tahıllarla İlgili Efsaneler
 - 6.3. Meyvelerle İlgili Efsaneler
 - 6.4. Sebzelerle İlgili Efsaneler
 - 6.5. Otlarla İlgili Efsaneler
7. Yeryüzü Şekilleri ve Doğal Oluşumlarla İlgili Efsaneler
 - 7.1. Dağ ve Tepelerle İlgili Efsaneler
 - 7.2. Pınarlarla İlgili Efsaneler
 - 7.3. Nehirlerle İlgili Efsaneler
 - 7.4. Göllerle İlgili Efsaneler
 - 7.5. Çöllerle İlgili Efsaneler
8. Yerleşim Yerleriyle İlgili Efsaneler
 - 8.1. Şehirlerle İlgili Efsaneler
 - 8.2. Kasabalarla İlgili Efsaneler
 - 8.3. Köylerle İlgili Efsaneler
 - 8.4. Semt ve Mahallelerle İlgili Efsaneler
 - 8.5. Belirli Yapılar ve Harabelerle İlgili Efsaneler
9. Müzik Aletleriyle İlgili Efsaneler
10. Atasözleri ve Deyimlerle İlgili Efsaneler
 - 10.1. Atasözleriyle İlgili Efsaneler
 - 10.2. Deyimlerle İlgili Efsaneler
11. Diğer Konulardaki Efsaneler¹⁵⁶

¹⁵⁵ M.Metin Türktaş, a.g.e., ss.41-42.

¹⁵⁶ Adem Öger, a.g.t., ss.121-122.

Çalışmamızın merkezini Türk dünyası topluluklarının efsaneleri oluşturduğu için bu alanda yapılmış tasnif örneklerinden birkaç tane daha sunmak istiyoruz. Metin merkezli sınıflandırmaların diğer tasnif çalışmalarına göre daha tutarlı olması sebebiyle tercih edilme oranı yüksektir. Bunlardan biri de Türkmen efsanelerini derleyip inceleyen Şerife Seher Erol'un yaptığı çalışmadır ki sınıflandırmasını şu şekilde yapmıştır:

1. Mekânlarla İlgili Efsaneler
 - 1.1. Şehirlerle İlgili Efsaneler
 - 1.2. Kale, Medrese, Cami ve Minarelerle İlgili Efsaneler
 - 1.3. Tepe, Ova ve Göllerle İlgili Efsaneler
2. Şahıslarla İlgili Efsaneler
 - 2.1. Tarihi Şahıslarla İlgili Efsaneler
 - 2.1.1. Padişahlarla (Hanlarla), Kahramanlarla İlgili Efsaneler
 - 2.1.2. Şairlerle (Sanatkârlarla) İlgili Efsaneler
 - 2.2. Dinî Şahıslarla İlgili Efsaneler
 - 2.3. Diğer Şahıslarla İlgili Efsaneler
3. Hayvanlarla İlgili Efsaneler
4. Bitkilerle İlgili Efsaneler
5. Gökyüzü ile İlgili Efsaneler
6. Atasözü ve Deyimlerle İlgili Efsaneler
7. Diğer Efsaneler¹⁵⁷

Ferah Türker de Altay Türklerinin efsaneleriyle ilgili çalışmasında Pertev Naili Boratav'ın tasnifini esas alarak şöyle bir sınıflandırma yoluna gitmiştir:

1. Yaratılış, oluşum ve dönüşüm efsaneleri
 - 1.1. Yaratılış ve tufan ile ilgili efsaneler
 - 1.1.1. Yaratılış efsaneleri
 - 1.1.2. Tufan ile ilgili efsaneler
 - 1.2. Oluşum efsaneleri
 - 1.2.1. Tabiat unsurları ve hadiselerinin oluşumu ile ilgili efsaneler
 - 1.2.2. Gök cisimlerinin ve özelliklerinin oluşumu ile ilgili efsaneler
 - 1.2.3. Boyların özelliklerinin oluşumu ile ilgili efsaneler
 - 1.2.4. İnsanların özelliklerinin oluşumu ile ilgili efsaneler
 - 1.2.5. Hayvanların ve özelliklerinin oluşumu ile ilgili efsaneler
 - 1.2.6. Bitkilerin ve özelliklerinin oluşumu ile ilgili efsaneler
 - 1.2.7. İnançların ve geleneklerin oluşumu ile ilgili efsaneler
 - 1.2.8. Atasözlerinin oluşumu ile ilgili efsaneler
 - 1.3. Dönüşüm efsaneleri
 - 1.3.1. İnsana dönüşüm ile ilgili efsaneler
 - 1.3.2. Hayvana dönüşüm ile ilgili efsaneler
 - 1.3.3. Taş kesilme ile ilgili efsaneler
2. Tarihi efsaneler
 - 2.1. Kültürel unsurlar ile ilgili efsaneler
 - 2.2. Milletler ile ilgili efsaneler
 - 2.3. Savaşlar ile ilgili efsaneler
 - 2.4. Tarihi şahsiyetler ile ilgili efsaneler
 - 2.5. Tarihi yerlerin adlandırılması ile ilgili efsaneler
3. Olağanüstü varlıklar ve olaylar ile ilgili efsaneler

¹⁵⁷ Şerife Seher Erol, a.g.t., s. 100-101

- 3.1. Şeytan ile ilgili efsaneler
- 3.2. Kötü ruhlar ile ilgili efsaneler
- 3.3. Tabiatın ruhları (iyeler) ile ilgili efsaneler
- 3.4. Şekil değiştiren varlıklar ile ilgili efsaneler
- 3.5. Olağanüstü insanlar ile ilgili efsaneler
- 3.6. Olağanüstü hayvanlar ile ilgili efsaneler
- 3.7. Hazinelele ilgili efsaneler¹⁵⁸

Son olarak Kırgız efsane araştırmacısı Aygerim Diykanbaeva'nın Kırgız araştırmacıların tasniflerini değerlendirdikten sonra Boratav'ın efsane tasnifinden de faydalanarak hazırladığı tasnifi bu alanda hazırlanan kapsamlı tasniflerden biri olması hasebiyle aktarmak istiyoruz. Diykanbaeva'nın hazırladığı sınıflandırma şöyledir:

1. Yaratılış, Oluşum ve Dönüşüm Efsaneleri:
 - 1.1. Oluşum Efsaneleri:
 - 1.1.2. Boyun Oluşumu.
 - 1.1.3. Törenin Oluşumu.
 - 1.1.4. Tabiat Unsurları ve Hadiselerinin Oluşumu:
 - 1.1.4.1. Ateş İle İlgili Efsaneler.
 - 1.1.4.2. Karla İlgili Efsaneler.
 - 1.1.4.3. Dağ, Tepe ve Taşlarla İlgili Efsaneler.
 - 1.1.4.4. Göller, Pınar, Akarsular ve Özellikleriyle İlgili Efsaneler.
 - 1.1.5. Gök Cisimleri ve Özelliklerinin Oluşumu:
 - 1.1.6. Aletin Oluşumu.
 - 1.1.7. Hayvan ve Özelliklerinin Oluşumu:
 - 1.1.7.1. Kedi ile İlgili Efsaneler.
 - 1.1.7.2. Köpek ile İlgili Efsaneler.
 - 1.1.7.3. Kurt ile İlgili Efsaneler.
 - 1.1.7.4. Kuşlarla İlgili Efsaneler.
 - 1.1.8. Bitki, Meyve ve Özelliklerinin Oluşumu.
 - 1.1.9. Deyim ve Atasözlerin Oluşumu.
 - 1.1.10. Ağıt ve Ezgilerin Oluşumu.
 - 1.1.11. Oyunların Oluşumu.
 - 1.2. Dönüşüm Efsaneleri:
 - 1.2.1. Yıldıza Dönüşme.
 - 1.2.2. Dağa Dönüşme.
 - 1.2.3. Rüzgâra Dönüşme.
 - 1.2.4. Göle Dönüşme.
 - 1.2.5. Hayvana Dönüşme:
 - 1.2.5.1. Ayı, Tilki ve Maymun Şekline Girme.
 - 1.2.5.2. Sıçan ve Porsuk Şekline Girme.
 - 1.2.5.3. Yabani Hayvan Şekline Girme.
 - 1.2.5.4. Kaplumbağa Şekline Girme.
 - 1.2.6. Kuşlara Dönüşme:
 - 1.2.6.1. Baykuş Şekline Girme.
 - 1.2.6.2. Guguk Şekline Girme.
 - 1.2.6.3. Keçisağan Kuşu Şekline Girme.
 - 1.2.6.4. Kumru Şekline Girme.
 - 1.2.6.5. Ördek Şekline Girme.
 - 1.2.7. Taş Kesilme:
 - 1.2.7.1. Kız ve Kadının Taş Kesilmesi.

¹⁵⁸ Ferah Türker, "Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2011, ss.68-69.

- 1.2.7.2. Erkeğin Taş Kesilmesi.
 - 1.2.7.3. Sevgili ve Eşlerin Taş Kesilmesi.
 - 1.2.7.4. Topluca Taş Kesilme.
 - 1.2.7.5. Uzuvarın Taş Kesilmesi.
 - 1.2.7.6. Hayvanların Taş Kesilmesi.
 - 1.2.7.7. Eşyaların Taş Kesilmesi.
2. Tarihi Efsaneler:
 - 2.1. Tarihi Şahsiyetler.
 - 2.2. Tarihi Yapılar:
 - 2.2.1. Kaleler.
 - 2.2.2. Minareler.
 - 2.2.3. Değirmenler.
 - 2.2.4. Diğer Yapılar.
 - 2.3. Tarihi Yerler:
 - 2.3.1. İlçeler ve Özellikleri.
 - 2.4. Tarihi Olaylar:
 - 2.4.1. Yerleşme.
 - 2.4.2. Ad Alma:
 - 2.4.2.1. Kişi Adları.
 - 2.4.2.2. Boy Adları.
 - 2.4.2.3. Kuş Adları.
 - 2.4.2.4. Gök Cisimlerinin Adları.
 - 2.4.2.5. Dağ ve Tepe Adları.
 - 2.4.2.6. Taş ve Kaya Adları.
 - 2.4.2.7. Göl Adları.
 - 2.4.2.8. Yer Altı Kaynakları.
 - 2.4.2.9. Orman Adları.
 - 2.4.2.10. Bitki Adları.
 - 2.4.2.11. Yerleşim Yerleri Adları.
 - 2.4.2.12. Arazi Adları.
 - 2.4.2.13. Yapı Adları.
 - 2.4.2.14. Türbe Adları.
 - 2.4.2.15. Oyun Adları.
 - 2.4.2.16. Ezgi ve Ağıt Adları.
 3. Olağanüstü Varlık, Kavram ve Olaylar:
 - 3.1. Hüner.
 - 3.2. Olaylar.
 - 3.3. Hayali (olağanüstü) Hayvanlarla İlgili Efsaneler.
 4. Dinî Efsaneler:
 - 4.1. Hayvanların ve Bazı Yerlerin Sahipleri ile İlgili Efsaneler.
 - 4.2. Kâhin ve Tabiplerle İlgili Efsaneler.
 - 4.3. Hızır'la İlgili Efsaneler.¹⁵⁹

Buraya kadar verdiğimiz sınıflandırmalar belli bir mekân, topluluk ya da konu çerçevesinde oluşmuş efsanelerin değerlendirilmesiyle yapılmış sınıflandırmalardır. Bizim çalışmamız da Türk dünyası topluluklarının efsanelerinde yer alan hayvan motiflerinin tespitine yönelik bir çalışma olmasından dolayı iki farklı tasnif listesi hazırlamak mümkündür. Bu tasnifler şu şekildedir.

¹⁵⁹ Aygerim Dişkanbaeva, “Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2004, s.66-69.

Hayvanlarla İlgili Efsaneler-I:

1. Yaratılış, Oluşum ve Dönüşümle İlgili Efsaneler
 - 1.1. Hayvanların yaratılışı ile ilgili efsaneler
 - 1.2. Hayvanların ve özelliklerinin oluşumu ile ilgili efsaneler
 - 1.3. Boyların oluşumu ile ilgili efsaneler
 - 1.4. Hayvana dönüşüm ile ilgili efsaneler
 - 1.5. Taş kesilme ile ilgili efsaneler
2. Tarihi Efsaneler
 - 2.1. Millet, boy, kavim ve kabilelerle ilgili efsaneler
 - 2.2. Tarihi yerlerin adlandırılmasıyla ilgili efsaneler
3. Olağanüstü Varlık ve Olaylarla İlgili Efsaneler
 - 3.1. Olağanüstü hayvanlar ile ilgili efsaneler
 - 3.2. Hazinelele ilgili efsaneler
 - 3.3. Kötü ruhlarla ilgili efsaneler
 - 3.4. Olağanüstü evlilikler ve çocuklar ile ilgili efsaneler
 - 3.5. İnanışlarla ilgili efsaneler
4. Dinî Efsaneler
 - 4.1. Peygamberlerle ilgili efsaneler
 - 4.2. Evliyalarla ilgili efsaneler
 - 4.3. Yatırlarla ilgili efsaneler

Hayvanlarla İlgili Efsaneler-II:

1. Evcil Hayvanlarla İlgili Efsaneler
 - 1.1. Büyükbaş hayvanlarla ilgili efsaneler
 - 1.2. Küçükbaş hayvanlarla ilgili efsaneler
2. Yabanî Hayvanlarla İlgili Efsaneler
3. Kuşlarla İlgili Efsaneler
4. Mitolojik Hayvanlarla İlgili Efsaneler

2.1.4 Motifin Tanımı

“Bir masalda geleneği devam ettirme gücüne sahip en küçük parça”¹⁶⁰ şeklinde tanımlanan motif kavramı, derleme çalışmalarının akabinde yapılan metin incelemelerinde sıkça karşılaşılan bir terimdir. Ancak kavramın tanımının net bir biçimde ortaya konulamamış olması, yapılan motif tespiti çalışmalarının güvenilirliğini sekteye uğratmaktadır. İlk efsane çalışmalarına başlandığı yıllarda Stith Thompson, Janos Honti,

¹⁶⁰ Saim Sakaoğlu, *Anadolu Türk Efs...*, s.24.

Max Lüthi'nin motif üzerine görüşleri ve değerlendirmeleri; son yıllarda artan tanımlanmaya ve örneklendirmeye yönelik çalışmalar motif kavramıyla ilgili belirsizliklerin giderilmesine katkı sağlamıştır.

Motif ile ilgili olarak halkbilim alanında görüşlerini ortaya koyanların başında Arthur Christensen gelmektedir. Ona göre motif "*Canlılıklarıyla kendilerini kabul ettiren, tarifi güç bir psikolojik kanuna göre dinleyiciyi avuç içine alabilen ve iptidai fikir silsilelerinden yeni terkiplere girmek için az veya çok parçalara ayrılabilen unsurlar*"dır. Max Lüthi ise motifi "*Kendisini an'anede muhafaza etme gücüne sahip olan, hikâye etmenin en küçük unsuru*" şeklinde tanımlar.¹⁶¹

Rus bilim adamlarından A. Nikolay Veselovski, motif için şu tanımları yapar: "*Motif sözcüğünden, anlatının en yalın birimini anlıyorum. Motif imgelerle yüklü, temel bir taslak biçiminde olmasıyla kendini belli eder; ileride sunduğumuz mit ve masal öğeleri böyledir: Daha küçük parçalara ayrılamazlar.*"¹⁶² Vladimir Propp ise Veselovski'nin öne sürdüğü motiflerin bölünmezliğine karşı çıkararak bu konudaki görüşlerini şu şekilde açıklar:

"Motifler gerçekten ayrılamaz olsalardı çok iyi olurdu. Böylece, motifler dizini oluşturabilirdi. Ama şu motifi ele alalım: "Ejderha kralın kızını kaçırmış" (...) Bu motif, her biri ayrı ayrı değişebilecek dört öğeye ayrılır. Ejderhanın yerini Koşçey, rüzgâr, şeytan, bir şahin, bir büyücü alabilir. Kaçırma eyleminin yerini, masalda yok olmaya yol açan vampirlik ve başka eylemler alabilir. Kızın yerini, kız kardeş, nişanlı kız, karı, ana alabilir. Kral, yerini kralın oğluna, bir köylüye, bir papaza bırakabilir. Öyle ki, Veselovski'ye karşın, motifin yalın olmadığını ve ayrıştırılamayacak bir birim olmadığını ileri sürmek zorunda kalırız."¹⁶³

Veselovski'nin masal incelemelerinde Rus biçim bilimciler arasında süregelen konu-motif önceliği tartışmasında öne çıkarttığı "*motif sorununu, konu sorunundan ayırmak gerekir*" görüşünü destekleyen Propp, motif unsurunu kastederek "*temel ve ayrıştırılamayan birim mantıksal ya da estetik bir bütün değildir*" der.¹⁶⁴ Bu görüşüyle birlikte motifin ayrıştırılmasında benimsenilen görüşleri ve yöntemleri detaylı olarak eserinde açıklar.

Motif ile ilgili en geniş değerlendirmeler şüphesiz ki Motif Index of Folk - Literature'nin da düzenleyicisi olan Stith Thompson'a aittir. *Standart Dictionary of Folklore*,

¹⁶¹ Saim Sakaoğlu, a.g.e., s.24.

¹⁶² "A.N.Veselovski, *Poetike siyujeiov (Konuların Poetikası)*"-Vladimir Propp, **Masalın Biçimbilimi-Olağanüstü Masalların Yapısı**, Mehmet Rifat-Sema Rifat (Çev.), Om Yayınevi, İst., 2001, s.31'den alıntı.

¹⁶³ Vladimir Propp, a.g.e., s.31.

¹⁶⁴ Vladimir Propp, a.g.e., s.32.

Mythology and Legend'da "motif" başlığı altında tanım ve açıklamalarda bulunan Thompson motifi, en basit haliyle "halkbilimde irdelenebilecek en küçük anlatı ögesi" şeklinde tanımlar.¹⁶⁵ *Motif Index of Folk Literature*'ın giriş bölümünde ise "motifler anlatıları oluşturan detaylardır. Ayrıca halk anlatısındaki en küçük sabit parçalardır" der.¹⁶⁶ Daha geniş manada ise Thompson motifi *The Folktale* adlı eserinde şu şekilde açıklar: "Motif bir masaldaki en küçük unsur olup, bu unsur gelenekte sürekli bir varoluş gücüne sahiptir. Bu güce sahip olabilmek için bu unsur görülmemiş ve çarpıcı bir özelliğe sahip olmak zorundadır."¹⁶⁷ Propp'un biçimsel olarak incelediği motif unsurunu, Thompson anlam bakımından irdeler. Motiflerin bazen çok basit kavramlardan oluştuğunu ve geleneksel anlatılarda devamlı şekilde bulduklarını söyleyen Thompson şöyle devam eder:

"Bunlar periler, cadılar, devler, ejderhalar, hain üvey anneler, konuşan hayvanlar vb. gibi görülmemiş yaratıklar olabilir. Motifler şahane dünyaları içine alırlar ki orada büyü her zaman güçlüdür. Büyü ise görülmemiş fiziki meydana gelişler ve oluşlardır. Bir motif özü itibarıyla kısa ve basit bir anlatıma da olabilir. Motif, seyirci halindeki dinleyiciye yeteri kadar çarpıcı gelen veya onları cezbedecek kadar şaşırtıcı olan bir oluşumdur."¹⁶⁸

Thompson bir anlatıdaki her unsurun motif kavramı ile açıklanamayacağını, motif olabilmesi için bazı farklı özelliklere sahip olması gerektiğini ifade eder. Ona göre motif geleneğin bir parçasıdır ve bu özelliğini devam ettirebilmesi için de insanların onu hatırlayacağı ve tekrar edeceği, geleneğe has bir özelliğe sahip olması gerektiğinden bahseder. "Sahip olunan bu özellik sıradan ve bayağı bir özellik değil, farklılığı gösteren bir özelliktir." Motif ile diğer anlatı unsurlarının farklılıklarını ortaya koymak adına Thompson şu örneklerle açıklamalarını sürdürür:

"Masalda bir anne olmak motif değildir. Hain üvey anne ise bir motif olabilir, çünkü o en azından görülmemiş bir şey olarak düşünülmüştür. Hayatın gelişigüzel olayları motif değildir. 'John giyindi ve kasabaya doğru yürüdü' demek hatırlamaya değer bir tek motif bile ihtiva etmez, fakat 'kahraman kendisini görünmez yapan şapkasını giydi; büyü, uçan halısına oturdu ve güneşin doğusundaki, ayın batısındaki ülkeye gitti' demek en azından dört motifi, yani şapkayı, halıyı, şahane ülkeyi ve büyü hava yolcuğundan oluşan motifleri, ihtiva eder."¹⁶⁹

¹⁶⁵ Stith Thompson, "Motif." **Funk&Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend**, Maria Leach ve Jerome Fried (Ed.), Funk&Wagnalls, New York, 1972, s.753.

¹⁶⁶ Linda Dégh, **Halk Anlatı...**, s.100.

¹⁶⁷ Metin Ekici, "Halk Bilimi Çalışmalarında Metin (Text), Doku (Texture), Sosyal Çevre ve Şartlar (Konteks) İlişkisinin Önemi", **Milli Folklor**, S.39, ss.30-31.

¹⁶⁸ Metin Ekici, a.g.m., s.30.

¹⁶⁹ Metin Ekici, a.g.e., s.31.

Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere bir efsane metnindeki ya da genel olarak bir halk anlatısındaki her unsur motif kavramıyla açıklanamaz. Bir anlatı ögesinin motif kabul edilebilmesi için onun doğal özellikleri dışında olağanüstü özelliklere haiz olması, muadillerinden çarpıcı bir biçimde ayırt edilebilmesi gerekmektedir. M. Metin Türkteş bu anlamda motifleri iki gruba ayırır ve onların iki temel özelliğinden bahseder:

“Bunlardan birincisi; motif, yapısal olarak metnin içinde, bir sonraki aşamaya metni taşımalıdır. Bu tip motifler yavrulayan ya da doğurgan motifler olarak adlandırılır. Anlatıcılar, metnin bir sonraki aşamaya geçmesini bunlar sayesinde gerçekleştirir. İkinci temel özelliği ise, metni renklendirmek, metni süslemektir. Bunlar bir imza şeklindeki motiflerdir. Bunların olay örgüsünü açıcı ya da sonuca götürücü olma özellikleri yoktur. Motifler, ister doğurgan olsun, isterse süsleme amacıyla olsun daima bir kültür taşıyıcılığı özelliği taşırlar.”¹⁷⁰

Bir anlatı türüne ait metinde motif çalışması, gerek metnin ait olduğu kültürün özelliklerini ortaya koymaya katkı sağlaması, gerekse ilgili konuda çalışacak diğer araştırmacılara kaynak oluşturması bakımından önemlidir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, motif kavramının karşıladığı anlama uygun verileri ortaya çıkarmaktır.

2.1.5 Motif Kataloğu: “Motif Index of Folk Literature”

Halk anlatılarının tasnifine yönelik çalışmalardan biri olan *Motif Index of Folk Literature* (Halk Edebiyatının Motif İndeksi), Stith Thompson tarafından hazırlanmış ve ilk baskısı 1932-36 yıllarında yapılmıştır. Halkbilimi araştırmaları için, ansiklopedik olarak üretilmiş en geniş ve en önemli referans kaynağı olan eser 1955-58 yıllarında tekrar basılmıştır. “Bu hazırlanan yeni kataloglar – ki W. Eberhard ve P.N. Boratav’ın “*Typen Türkischer Volksmärchen*” adıyla hazırladıkları katalogun içerdiği Türk masal tipleri bunlar arasındadır- ve işlenen diğer yeni malzeme de ilave edilerek daha da zenginleştirilmiştir.”¹⁷¹

Halk bilimciler arasında kısaca “*Motif Index*” olarak adlandırılan bu eser uzun yıllar halk bilim çalışmalarında örnek çalışma olarak gösterilmiştir. Eserin ilk beş cildinde motif kataloğu, altıncı cildinde ise bu ciltlerde yer alan kavramların ve kaynakların alfabetik indeksi bulunmaktadır. Motif İndeks’te yer alan konu başlıkları ve bunların karşılığı olan harfler şu şekildedir:

¹⁷⁰ M. Metin Türkteş, a.g.e., s.66.

¹⁷¹ Özkul Çobanoğlu, *Halkbilimi Kuram...*, s.120.

- A. Mitolojik Motifler
- B. Hayvanlar
- C. Yasak (Tabu)
- D. Sihir (Büyü)
- E. Ölüm
- F. Olağanüstülükler (Harikuladelikler)
- G. Devler
- H. Denemeler (Sınama, İmtihan Etme)
- J. Akıllılar ve Aptallar
- K. Aldatmalar
- L. Talihin (Kaderin) Tersine Çevrilmesi
- M. Geleceği Belirleme/Geleceğin Tayini
- N. Şans ve Kader/Talih
- P. Toplum
- Q. Ödüller ve Cezalar
- R. Tutsaklar (Esirler) ve Kaçaklar
- S. Anormal Zulümler
- T. Cinsiyet
- U. Hayatın Tabiatı
- V. Din
- W. Karakter Özellikleri
- X. Mizah
- Z. Çeşitli Motifler¹⁷²

Yirmi üç ana başlık altında toplanan motiflerin daha alt gruplara ayrılması ve her bir alt grubun numaralarla ifade edilmesi söz konusudur. Harflerin sonuna eklenen rakamlarla sistematik bir şekilde oluşturulan katalog, şu şekilde detaylandırılır:

- B. HAYVANLAR
- B₀-B₉₉. MİTOLOJİK HAYVANLAR
- B₁₁₀-B₁₉₉. SİHİRLİ HAYVANLAR
- B₁₁₀-B₁₁₉. Hayvanların Hazinesi
- B₁₂₀-B₁₆₉. Sihir kabiliyetine Sahip Hayvanlar
- B₁₇₀-B₁₈₉. Diğer Sihirli Hayvanlar¹⁷³

Bu şekilde detaylandırılan motiflerin bazılarında çapraz eşleştirmelerinin olduğunu gösteren açıklamalar ve yönlendirmeler vardır. Çapraz motif¹⁷⁴ terimiyle açıklanan bu yönlendirmelerden “B₁₉₀. *Sihirli hayvanlar: çeşitli motifler.*” başlığı altında şu şekilde çapraz motifler bulunur:

“B250.Dindar hayvanlar. B500.Hayvanların sihirli gücü. B771.1.Azizin kutsallığı nedeniyle evcilleştirilen hayvan. D684.0.1. Sihirli hayvanın biçim değişirmesi. D1611.13. Sihirli bit kaçak için yanıt verir. D1840.2. Hayvanların sihirli görünmezliği. D1841.3.1. Sihirli hayvan yanmaya karşı

¹⁷² Metin Ekici, “Kuramlar ve Yöntemler”, **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, M.Öcal Oğuz (Ed.), Grafiker Yayınları, Ankara, 2015, ss.76-77.

¹⁷³ Ali Berat Alptekin, **Halk Hikaye...**, s.297.

¹⁷⁴ “Çapraz motif: Bir motifle ilgili diğer yirmi üç ana bölümde yer alan benzer motiflerin gösterildiği motiftir.” Deniz Çağlayan, “**Türk Masallarında Hayvan Motifleri**”, Yayınlanmamış YL Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara, 2006, s.19.

kanıttır. D1841.6.1. Sihirli hayvan boğulmaya karşı kanıttır. F167.1. Öbür dünyadaki hayvanlar. F241. Perilerin hayvanları. F980.Hayvanlarla ilgili olağandışı oluşumlar. H1251. Sihirli hayvanın yiyeceğinin örneği için öbür dünyada araştırma.”¹⁷⁵

Bu yönlendirmeler belli bir motif kapsamındaki bütün bağlantıları göstermesi bakımından önemli olup, araştırmacıların çalışmalarını da kolaylaştırması bakımında oldukça kıymetlidir.

Türkiye’de motif çalışmaları son yıllarda artmıştır. Bizim konumuz olan efsane dışında da masal, halk hikâyesi, destan, fıkra gibi türlerin de motif tasnifleri çalışılmış, yukarıdaki ana başlıklar binlerce alt başlığa ulaşmıştır.¹⁷⁶ Efsane türünün motif yapısıyla ilgili yapılan çalışmalar bir sonraki başlık altında değerlendirilecektir.

2.2 Efsanenin Anlatmaya Dayalı Diğer Türlerle İlişkisi

“Anlatım süreklidir. Hikâye etme eğilimi ve onu dinleme ihtiyacı, anlatıyı uygarlık tarihi boyunca insanların doğal yoldaşı yapmıştır.”¹⁷⁷ İnsanoğlunun bu daimi özelliği çeşitli anlatım metotlarını ve hikâye türlerini de beraberinde getirmiştir. Anlatıcının vermek istediği mesaj, yaşadığı veya tanık olduğu olayların neticesinde şekillenerek farklı formlarda muhatabına/dinleyiciye ulaşır. Bu anlatı formlarına bir halkbilimi öğrencisinin bakış açısı, farklılıkları ayırt etmeye yöneliktir:

“Halk, anlatılarının inatçı ve sürekli açıklanmış fikirler içerdiğini kabul ederken, halkbilimi öğrencisi halk hikâyelerini farklı insan grupları tarafından biçimlenmiş ve nakledilmiş bir sanat eseri olarak düşünür. Farklı anlatı formlarını, içerik elementleri ve yapı çatısı dâhil, sözlü sanatın karışık bütünlüğü olarak görür.”¹⁷⁸

Sözlü sanatın bu karışık bütünlüğünü ayırt etmeye yönelik ortaya atılan türlerin tasnifi fikri, son yüzyılda epey ilerleme kaydetmiştir. Ancak birbirinden beslenmeye açık olan edebî türlerin taşıdığı farklılıkları ve benzerlikleri sıralamak metinler arası karşılaştırmalarda oldukça önemlidir. Çalışmamızın bu bölümünde her ne kadar sınırları

¹⁷⁵ Deniz Çağlayan, a.g.t., s. 68.

¹⁷⁶ Diğer anlatı türlerindeki motif çalışmaları için bkz. Esmâ Şimşek, **Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması**, C.1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, ss.156-164.

¹⁷⁷ Linda Dégh, “Halk Anlatısı”, **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1**, Zerrin Karagülle (Çev.), Gülin Ögüt Eker vd.(Yay. Haz.), Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2005, s.91.

¹⁷⁸ Linda Dégh, a.g.m., s.91

kesin çizgilerle çizilmeye çalışılsa da adlarının çoğu kez birlikte anılmasına alışık olduğumuz, anlatmaya dayalı mit, destan, masal gibi türlerin efsane ile olan ilişkilerine değineceğiz. Bu karşılaştırmaları yaparken dikkate aldığımız hususlar şekli olmaktan ziyade zaman, inanç, mekân ve kutsallık gibi içerik yönünden özelliklerdir. Çünkü izafi bir kavram olan uzunluk-kısalık, nesir anlatıların sınıflandırılıp değerlendirilmesinde kesin bir yargı olamaz. Diğer taraftan efsanenin üslup ve konu bakımından diğer türlere göre daha kısa olması ve daha az yapısal birime sahip olması tek başına ayırıcı bir özelliktir.

2.2.1 Efsane-Mit İlişkisi

Efsane türünün işlevsel olarak en yakın olduğu anlatmaya dayalı tür mittir. Her ikisinin de gerçek olduğuna inanılması, kısmen konularının benzer olması, icra edildikleri ortamların benzerlikleri, iki türün de halk dini ve halk inançlarıyla doğrudan ilgili olması bu iki türün birbirinden ayrılmasını zaman zaman güçleştirmektedir. Önceki bölümlerde efsanenin geniş manada tanımlarına ve özelliklerine yer verdik. Bu noktada mitin tanımı ve özelliklerinden yola çıkarak bir karşılaştırma yapmak faydalı olacaktır.

Miti “çok sayıda ve birbirini bütünler nitelikteki bakış açılarına göre ele alınıp yorumlanabilen son derece karmaşık bir kültür gerçekliği”¹⁷⁹ cümlesiyle özetleyen Mircea Eliade, mitin, sınırları kesin çizilmiş ve herkesçe ortak kabul görmüş bir tanımını yapmanın zorluğundan bahseder. Bu konuda en geniş incelemelerin de sahibi olan Eliade, miti tek bir cümlede anlatmak yerine özelliklerini sıralayarak şöyle tanımlamaya çalışır:

“Mit, kutsal bir öyküyü anlatır. En eski zamanda, “başlangıçtaki” masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Bir başka deyişle mit, Doğaüstü Varlıklar’ın başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik, yani kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası (sözelimi bir ada, bir bitki türü, bir insan davranışı, bir kurum) olsun, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini anlatır. Demek ki mit, her zaman bir “yaratılış”ın öyküsüdür. Bir şeyin nasıl yaratıldığı, nasıl var olmaya başladığı anlatılır. Mit ancak gerçekten olup bitmiş, tam anlamıyla ortaya çıkmış olan şeyden söz eder. Mitlerdeki kişiler Doğaüstü Varlıklar’dır. Özellikle “başlangıçtaki o eşsiz zamanda yaptıkları şeylerle tanınırlar. Demek ki mitler, onların yaratıcı etkinliğini ortaya koyar ve yaptıklarının kutsallığını (ya da yalnızca “doğaüstü” olma özelliğini) gözler önüne serer.”¹⁸⁰

Eliade’nin açıklamalarında geçen “olup bitmiş olayı anlatır”, “her zaman bir “yaratılış”ın öyküsüdür”, “kişiler doğaüstü varlıklardır” ifadeleri mitin efsaneden farklarını ortaya koyan açıklamalardır. Efsanelerin mite nazaran daha yakın zamanı konu edinmeleri,

¹⁷⁹ Mircea Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, Sema Rifat (Çev.), Om Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 15.

¹⁸⁰ Mircea Eliade, a.g.e., ss.15-16.

hayatın her safhasını işlemeleri, mekân olarak dağ, göl, mezarlık, ev gibi gerçek ortamları kullanması ve efsane kişilerinin tanrılar ya da yarı tanrılar değil olağanüstü güçleri olan kahramanlar olmaları efsaneyi miften ayıran başlıca özelliklerdir. “*Mitolojiler ilkel dönemlerin ve ilkel kültürlerin mahsulleri oldukları halde efsaneler günümüzde oluşabilir ve tarih çıkabilirler.*”¹⁸¹

William R. Bascom ise mit ve efsanenin yapı, işlev, icra ortamı, inanış ve zaman bakımından özelliklerini sıralayarak aralarındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaya çalışmıştır.

“Mitler, söylendikleri toplumda, eski çağlarda yaşanmış olayların gerçeğe uygun olduğu düşünülen, nesir anlatıdır. İnanca uygundur, inanılmak için öğretilir ve bilgisizlik, şüphe veya inançsızlığa karşı verilen yanıtları doğrularlar. Mitler dogmanın temelidir. Genellikle kutsaldır ve çoğunlukla ayin ve törenlerle bağdaştırılırlar. (...)

Efsaneler; mitler gibi, anlatıcısı ve dinleyicisi tarafından gerçekliği kabul edilmiş, ama mitlere göre daha sonraki, yani bugünkünden çok da farklı olmadığı dönemlerde oluşmuştur. Efsaneler ilahi olmaktan çok dünyevidir ve ana karakteri insanoğludur. Göçlerden, savaş ve zaferlerden, eski kahramanların, şeflerin ve kralların yaptıklarından ve hükümlerlerinden ve başarılarından söz eder.”¹⁸²

Bu karşılaştırmada dikkati çeken husus, her iki türün de inanma yönünden gerçek olarak kabul edilmeleridir. Ancak “*efsane gerçek gibi anlatılır; miften gerçek oluşu ise onu dinleyenlerin inancına dayandırılır.*”¹⁸³ Bilge Seyidoğlu “*modern toplumlar için mitik devir kapandığı halde efsane dönemi henüz kapanmamıştır*”¹⁸⁴ derken Lauri Honko ise miften anlatılan olayların, inandığı dine aşırı şekilde bağlı bir insan için büyük önem taşıdığını ve bu olayların değişkenlik göstererek sürekli var olduğunu söyler ve miften bu yönünü şöyle açıklar:

“Mit toplumun dinî değerlerini ve normlarını yansıtır. Mitlerde taklit edilmesi gereken davranış kalıpları anlatılır. Bütün bunlar miften, insan hayatı üzerinde ne kadar etkili olduğunu gösterir. Miften gerçek değeri, dinî törenlerde görülür, çünkü bu törenlerde mitlerden alınan birçok unsur bulunur. Mitlerde anlatılan olayların taklit edilmesiyle dünya kendini ayakta tutar ve çökmekten kurtulur. Bazı olayların tekrar canlandırılması miften, amacıdır.”¹⁸⁵

¹⁸¹ Bilge Seyidoğlu, “Efsane”, **Türk Dünyası El Kitabı**, C.3, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, s.315.

¹⁸² William R. Bascom, “Folklorun Biçimleri: Nesir Anlatılar”, R. Nur Aktaş vd.(Çev.), **Milli Folklor**, S.59, s. 79.

¹⁸³ Saim Sakaoğlu, **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980, s.21.

¹⁸⁴ Bilge Seyidoğlu, a.g.e., s.316.

¹⁸⁵ Lauri Honko, “Miften Tanımlama Problemi”, Nezir Temür (Çev.), **Milli Folklor**, S.59 s.101.

Mitlerin sahip olduğu bu kutsiyet, konusunda din, dini liderler veya veliler bulunan efsaneler dışındaki pek çok efsanede yoktur. Ama mitlerin insanoğlunun hayatını ve davranışlarını düzenlemedeki görevine efsaneler de sahiptir. Nasıl ki mitlerin dinî yönden yaptırımları olduğu kabul ediliyorsa efsanelerin de sosyal hayatı, gelenekleri, töreleri düzenleyici rolü olduğunu anlatıcı da dinleyici de kabullenir.

2.2.2 Efsane-Masal İlişkisi

Efsane tek başına bir tür olarak kabul edilmeden önce masal türünün bir alt dalı olarak kabul edilmesinden dolayı, adı en çok masalla birlikte anılmıştır. Öyle ki Grimm Kardeşler'in derlediği masalların arasında çok sayıda efsane özelliği gösteren anlatılar da vardır. Çünkü kısalığı ve nesirle anlatılmış olması sonucu efsane, masala çok yakın durur. Her ne kadar masal, konusu itibariyle ve olağanüstü olaylarla kişilere sahip olması sebebiyle efsaneden ayrılıyor olsa da Pertev Naili Boratav başka bir belirleyici özelliğinden daha bahseder: “Efsaneyi masaldan ayırt etmeye yarayan bir özellik de onun sonunun acıklı bitmesi -zorunlu değilse bile- olanağıdır; buna karşılık, biliyoruz, masal her zaman sonunu tatlıya bağlayan bir anlatı türüdür.”¹⁸⁶

Linda Dégh ise masal ile efsane arasındaki ayrımın Jacob Grimm'in “*das Märchen ist poetischer, die Sage historischer*” (masal şiidir, efsane tarih) ifadesinden sonra kabul edildiğini söyler ve aralarındaki şu farkı belirtir: “Birbirleriyle olan doğal ilişkileri ve bağlantıları sayesinde, iki şekil (çeşit) insan kültüründeki başlıca davranışları nakleder; büyü masalları[märchen] gerçekten kaçıştır, efsaneler ise gerçekle yüzleşmektir.”¹⁸⁷

Masal ile efsanenin farkını özetlemek için kullanılan -masal için- “tamamen fantastik” ve -efsane için- “yarı fantastik” tanımlamalarını ve bunların akabinde masal dostu efsane düşmanı tutum sergileyen halkbilimcileri tasvip etmediğini belirten Wilfried Buch,¹⁸⁸ konuyu şöyle özetler: “Masal ve efsane gerçi tamamen farklıdır, ama temelde farklı değerde değildir. Her ikisi de yüksek insan kültürünün iki “bacağı”nı teşkil ederler, ikisine de sahip olmamıza müteşekkire olmalıyız. Efsaneyle ilim, masalla “saf” edebiyat başlar.”¹⁸⁹ Konunun

¹⁸⁶ Pertev Naili Boratav, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969, s.107.

¹⁸⁷ Linda Dégh, a.g.m., s.98.

¹⁸⁸ Wilfried Buch, “Masal ve Efsane Üzerine”, Ali Osman Öztürk (Çev.), **Milli Folklor**, S.13, ss.10-11.

¹⁸⁹ Wilfried Buch, a.g.m., s.11.

devamında efsanenin, inanılırlığını yitirmiş, geçersiz hale gelmiş ve böylelikle serbest kalmış kalıntılarından masalların oluştuğunu ifade eden Buch, masalın artık kimseye ait olmayan şeyleri kendine mal ettiğini, bu sayede insanlığın “ilk üniversitesi” sayılan efsaneye karşılık, masalın artık inanılmaması, bilâkis zevk alınması gereken ilk hür ve saf sanatı olduğunu söyler.¹⁹⁰

Max Lüthi ise masal ve efsanenin birbirine yaklaştığı noktada “*olağanüstülüğe ve inanılmaza olan tercih*”in; bu iki anlatı türünü birbirinden ayırdığını belirtir. Lüthi, bu ayrım dışında masalla efsane arasındaki farkları şöyle sıralar:

“Masalda, ilahi güce duyulan hassasiyet eksiktir, diğer taraftan masal, içinde tüyer ürpertici, korkunç şeyler barındırmaz. (...) Efsane, her iki dünyayı, dünyevi ve ilahi olanı, iki hassas boyutu bir arada bulundurarak sürekli gerginlik yaratır. Masal ise gerginlik yaratmak şöyle dursun, daha başlangıcında insanı adeta büyüler. Efsanedeki sanatsal öz, karmaşık ve sanatkârane yapılı masalın yanında son derece basit ve gösterişsiz kalmaktadır. Bunun yanında efsane de anlatıcısına ve dinleyicisine güçlü ve değişik bir coşkunluk yaşatır. Efsane duygusal, ahlakî (etik), objektif, zamana ve mekâna bağlı bir anlatım türüdür. Masal şiirsel bir anlatıma sahipken efsanede tarihî ve didaktik bir anlatım vardır (Grimms. V). Bu anlatım türlerinden bir tanesi üzerinde yoğunlaştığında işlevsel farklılıklar ortaya konabilir. Halk anlatılan efsaneye, "halkın saf ve eleştirisiz hayatını anlattığı için" (Friedrich Ranke) inanmak isterken, masalda, kimi ironik bitirme formellerinin de işaret ettiği gibi herhangi bir inandırma kaygısı yoktur.”¹⁹¹

Masal ile efsane arasında görülen farklılardan bir diğeri de bazı efsanelerde dinî ve kutsal kitaplardan alınan motiflerin görülmesine karşılık, masallarda bu tip motifleri görmenin mümkün olmamasıdır. Mitteki tam kutsiyet, efsanedeki yarı kutsiyet yerini masalda kutsal dışına bırakır. Efsanelerdeki mahallî ve millî motiflerin çokluğuna karşılık masallarda daha evrensel motifler kullanılır ve masal kişileri cin, dev, peri gibi bütün milletlerce kabul edilen ortak varlıklardır.

Zaman ve mekân mevhumu da masal ile efsane arasındaki farklılardan biridir. Efsanenin zamanı yakın geçmiş iken ve mekânları gerçekte var olan yapılar, şehirler iken masalın cereyan ettiği zaman dilimi herkesçe bilinen bir zaman dilimi değildir ve mekân olarak “masal ülkesi” diye tabir edilen hayalî ülkeler, şehirler kullanılmaktadır.

Son olarak bu iki tür arasındaki yapısal farka değinmek gerekir. Masalın başlangıcında ve sonunda söylenegelen söz kalıplarına (tekerlemeler) efsanelerde

¹⁹⁰ Wilfried Buch, a.g.m., s.13-14.

¹⁹¹ Max Lüthi, “Masalın Efsane, Menkıbe, Mit, Fabl ve Fıkra Gibi Türlerden Farkı”, Sevgül Sönmez (Çev.), **Milli Folklor**, S.25, s.66-67.

rastlanmaz. Masallarda yer alan “Bir varmış bir yokmuş”, “evvel zaman içinde”, “gökten üç elma düştü” gibi kalıplara karşılık efsane olabildiğince kısa, olay odaklı ve yalındır.

2.2.3 Efsane-Destan İlişkisi

Destan, Batı dillerindeki adıyla *epos*, bir boy, kavim veya millet hayatında nazım şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı ürünlerinden biridir. “*Sözlü geleneğe bağlı bu anonim mahsuller, zaman ve mekân içinde cemiyetin iradesini ellerinde tutan “Kahraman-Bilge” şahsiyetlerin menkıbevi ve hakiki hayatları etrafında teşekkül etmiş uzun, didaktik hikâyelerdir.*” Tarihe bağlı olmakla beraber, tarih sayılmayan; cemiyetin ortak hayat görüşü ile ülkülerini aksettiren bu eserlerin teşekkülü için bir “yaratma zemini” ile savaş, din değiştirme, göç, kuraklık vb. gibi büyük hadiselerin millet vicdanında birtakım sarsıntılara sebep olması lazımdır.¹⁹² Kısaca bu şekilde tanımlayabileceğimiz destan türü, efsane ile hem çok benzer hem de çok farklıdır.

Benzer yönlerinin başında efsane ve destandaki olayların gerçekten cereyan etmiş olarak kabul edilmesi ve gerçekleştiği yer bakımından her iki türün de günümüz dünyasını kendilerine mekân olarak seçmeleri gelir. Buna karşılık efsane ile destanın cereyan ettiği zaman farklıdır. “*Bir hâdisenin destan olabilmesi için eski bir devirde vuku bulması, aradan geçen zamanda meydana gelmesi gerekir. Yani, destanın konusu olan hâdise ile destanın teşekkülü arasında uzun zamanın geçmesi gerekir.*”¹⁹³

Destanlarda anlatılan olayları tarih kitaplarında okumamız mümkünken efsane için bu her zaman geçerli olmaz. Diğer taraftan efsanelerin benzerlerine, başka milletlerde rastlama ihtimalimize karşılık destanlar millî oldukları için benzerleri olamaz, sadece bir millete ait kalırlar. Bu sebeple “*destanı anlamak o kültürün yaşam koşullarına, inançlarına ve ideolojilerine genel bir bakışla olur.*”¹⁹⁴ Ayrıca efsanelerin bazen taşıdıkları kutsiyet destanlarda yoktur ama millî olmaları yönünden bir orijinallik taşırlar.¹⁹⁵

Destanı efsaneden ayıran son özellik ise yapısal durumudur. Efsanenin nesir tarzında, kısa ve öz oluşuna karşılık destan manzumdur, anlattığı olaylara paralel olarak daha

¹⁹² Şükrü Elçin, **Halk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s.72.

¹⁹³ Yakup Karasoy, “Destan Kavramı”, **Milli Folklor**, S.10, ss.40-41.

¹⁹⁴ Linda Dégh, **Halk Anlatısı...**, s.118.

¹⁹⁵ Saim Sakaoğlu, “**Anadolu-Türk...**”, s.22.

hacimlidir ve edebî bir yaratıma ihtiyaç duyar. Efsane herkes tarafından anlatılagelirken destan ilk olarak “destancı” adı verilen bir sanatçı tarafından edebî bir dilde anlatılmaya başlanır.¹⁹⁶

2.2.4 Efsane-Halk Hikâyesi İlişkisi

Şükrü Elçin tarafından “*Türk halk hikâyeleri, zaman seyri ve coğrafya-mekân içinde ‘efsane, masal, menkabe, destan, vb.’ mahsullerle beslenerek, dinî, tarihî, içtimâî hadiselerin potasında iç bünyelerindeki bağlarını muhafaza ederek milletimizin roman ihtiyacını karşılayan eserlerdir*”¹⁹⁷ şeklinde tanımlanan halk hikâyesi türünün efsane ile ciddi bir benzerliği yoktur. Halk hikâyesi, “*destanın aslî karakterini tayin eden sosyal şartların gittikçe ortadan kaybolmasıyla*”¹⁹⁸ birlikte ortaya çıkmaya başlayan nazım-nesir karışık bir anlatı türü olup en çok destanla mukayese edilir. Efsanenin sadece nesir anlatı olduğu göz önünde bulundurulduğunda halk hikâyesi ile aralarında önemli bir fark olduğu göze çarpar.

Halk hikâyelerinde ağırlıklı olarak aşk ve kahramanlık konuları daha gerçekçi formlarda işlenirken efsanelerde sosyal ve tarihî olaylar olağanüstülük içinde anlatılır ve olayların inandırıcılığı anlatıcı ve dinleyiciye bırakılır. Halk hikâyelerinde efsanelere nazaran daha secîli anlatımlara ve uzun tasvirlerle rastlanır. Ayrıca giriş bölümlerinde masallardaki gibi söz kalıplarına yer verilir.

Bir halk hikâyesi metninde masal, efsane, fıkra, dua, beddua, deyim, atasözü gibi örneklere rastlanabilirken aynı şekilde bazı halk hikâyelerinin efsaneleştiğini ya da bazı efsanelerin halk hikâyelerinden esinlenerek anlatılageldiğini görürüz. “*Özellikle bazı dua ve beddua sonucu taş kesilme efsanelerindeki kızın ve erkeğin taş kesilmesi ya da aşk konulu bazı efsaneler, manzum kısımları zamanla unutulmuş halk hikâyelerini çağrıştırmaktadır.*”¹⁹⁹ Örneğin Köroğlu’yla ilgili bazı hikâyelerin efsane türünde anlatıldığı görülmektedir.

Efsanenin anlatmaya dayalı türlerle ilişkisine değindiğimiz bu bölümü William R.

¹⁹⁶ M.Öcal Oğuz (Ed.), “Destan”, **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2015, s.165.

¹⁹⁷ Şükrü Elçin, a.g.e., s.444.

¹⁹⁸ Pertev Naili Boratav, **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, Adam Yayınları, İstanbul, 1988, s.63.

¹⁹⁹ M. Metin Türkteş, **Denizli Efsaneleri**, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli, 2013, s.58.

Bascom'un oluşturduğu "Nesir Anlatıların Temel Özellikleri"²⁰⁰ başlıklı tablosundan yola çıkarak, incelediğimiz bütün türleri karşılaştıran bir tablo ile özetlemek istiyoruz. Mit, efsane, masal, destan ve halk hikâyesini karşılaştırdığımız tablo şu şekildedir:

1. Biçimsel Özellikler	Şekil 1: Anlatıların Temel Özellikleri				
	Mit	Efsane	Masal	Destan	Halk Hikâyesi
2. Geleneksel Başlangıç	Yok	Yok	Çoğunlukla	Yok	Çoğunlukla
3. Geceleyin Anlatılma	Sınırlama yok	Sınırlama yok	Çoğunlukla	Sınırlama yok	Sınırlama yok
4. İnanma	Gerçek	Gerçek	Kurmaca	Gerçek	Gerçek
5. Kurgu	Herhangi bir zaman ve yere bağlı	Herhangi bir zaman ve yere bağlı	Bir yer ve zamana bağlı değil	Herhangi bir zaman ve yere bağlı	Herhangi bir zaman ve yere bağlı
a) Zaman	Çok uzak geçmiş	Yakın geçmiş	Herhangi bir zaman	Uzak geçmiş	Yakın geçmiş
b) Yer	Erken veya diğer dünya	Bugünkü gibi bir dünya	Herhangi bir yer	Bugünkü gibi bir dünya	Bugünkü gibi bir dünya
6. Kabul Edilme Tavrı	Kutsal	Kutsal	Kutsal değil	Kutsal değil	Kutsal değil
7. Temel Karakterler	İnsan dışı varlıklar	İnsan	İnsan veya diğer varlıklar	İnsan	İnsan
8. Metnin Yapısı	Nesir	Nesir	Nesir	Manzum-nesir karışık	Manzum-nesir karışık

2.3. Efsane ve Motifleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türkiye halkbilimi sahasında, akademik anlamda ilk çalışmalar 1924 yılında İstanbul Üniversitesi bünyesinde kurulan "Türkiyat Enstitüsü" ile başlamıştır. Mehmet Fuat Köprülü tarafından halkbilimi alanında bilimsel araştırmalar yapılmakta ve öğrenciler bu alanda teşvik edilerek, elde edilen veriler *Türkiyat Mecmuası*'nda yayınlanmaktadır. Daha sonra 1938 yılında Pertev Naili Boratav tarafından Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde açılan "Folklor ve Halk Edebiyatı" adlı müstakil ders halkbilimi çalışmalarını bir adım daha öteye taşımıştır. Bu iki girişim her ne

²⁰⁰ William R. Bascom, a.g.m., s.81.

kadar kısa sürede 1960'lı yıllarda sekteye uğramış olsa da halkbilimi alanında farkındalık oluşturması ve uzman yetiştiriciliğinin başlamasına katkıları sebebiyle oldukça önemlidir.

Saim Sakaoğlu, Bilge Seyidoğlu, Umay Günay, Fikret Türkmen, Sedat Veyis Örnek başta olmak üzere birçok akademisyen, halkbilim alanına gönül vermiş ve deneyimlerini, araştırmalarını, önerilerini gerek kitap gerekse makale, bildiri şeklinde öğrencileri ve kamuoyuyla paylaşmışlardır. Yapılan bu çalışmalar bugüne kadar birçok tezde ve yayında tanıtılmış ve değerlendirmeleri yapılmıştır. Biz de çalışmamızın bu başlığı altında konunun dağılmaması ve çalışmamızla doğrudan ilişkilerini göz önünde bulundurarak sadece efsane ve motiflerini kapsayan araştırmaları tanıtacağız. Ancak bizden önce yayınlanan üç eserde efsane türü ve motifleri üzerine yapılan çalışmaların ayrıntılı olarak ele alındığına şahit olduk. Bu sebeple tekrara düşmemek adına ve diğer incelemelerde kapsam dışı kalan birkaç çalışmayı da ele almak için değerlendirmemiz 2011 yılı ve sonrasında sınırlandırma gereği duyduk.

Bu yayınların en kapsamlısı Murat Karaca tarafından 2014 yılında hazırlanan *Türk Efsaneleriyle İlgili Kitapların Açıklamalı Bibliyografisi (1928-2011)*²⁰¹ adlı yüksek lisans tezidir. Çalışmada 2011 yılına kadar efsane üzerine yazılmış 102 kitabın tanıtımlarına, değerlendirmelerine ve yazarlarının biyografilerine alfabetik olarak yer verilmiştir. Her ne kadar eserde akademik çalışmaların azlığı dikkat çekse de, var olan eksikliği diğer iki çalışma tamamlamaktadır.

İkinci olarak Ali Berat Alptekin tarafından hazırlanan *Efsane ve Motifleri Üzerine*²⁰² adlı eser, Türk Edebiyatının ilk başvuru kitaplarından, 2012 yılına kadar yapılan doçentlik, doktora ve yüksek lisans tezlerine kadar hepsinin değerlendirmeleri içermektedir. Eserde bahsi geçmeyen birkaç tezin incelemelerine çalışmamızda yer vereceğiz.

Üçüncü yayın ise Aslıhan Yıldız tarafından hazırlanan *Anadolu Efsanelerinin Tanımı ve Tasnifi*²⁰³ başlıklı yüksek lisans tezidir. Eserde Anadolu sahası efsaneleriyle ilgili 13 kitabın ve 1993-2011 yılları arasında yapılmış 24 tezin ayrıntılı tanıtımı yer almaktadır. Türk

²⁰¹ Murat Karaca, “*Türk Efsaneleriyle İlgili Kitapların Açıklamalı Bibliyografisi (1928-2011)*”, Yayınlanmamış YL Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2014.

²⁰² Ali Berat Alptekin, *Efsane ve Motifleri Üzerine*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014.

²⁰³ Aslıhan Yıldız, “*Anadolu Efsanelerinin Tanımı ve Tasnifi*”, Yayınlanmamış YL Tezi, Kafkas Üniversitesi SBE, Kars, 2011.

dünyası efsaneleriyle ilgili hazırlanmış tezleri kapsamayan bu çalışmada ayrıca halkbilimi ve anlatı türleri üzerine yazılmış 50 kitabın ve çeşitli sempozyumlarda ve toplantılarda sunulmuş 141 bildirinin künyesi verilmiştir.

Biz de 2011 yılı ve sonrasında yayınlanmış çalışmaları, karışıklığın önüne geçmek için dört başlık altında inceleyeceğiz.

2.3.1 Kitaplar²⁰⁴

- ALPTEKİN, Ali Berat, **Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015.
- ASLAN, Ferhat, **İstanbul Efsaneleri**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., İstanbul, 2015.
- BAYDEMİR, Hüseyin, **Özbek Efsaneleri**, Fenomen Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- SAKAOĞLU, Saim, **Efsane Araştırmaları**, Kömen Yayınevi, Konya, 2009.
- YAĞBASAN, Kudret Yıldırım, **Malatya Efsaneleri**, Malatya Valiliği Malatya Kitaplığı Yayınları, Malatya, 2013.

2.3.2 Tezler

Türkiye’de 2011-2018 yılları arasında yapılan akademik çalışmaları incelediğimiz bu bölümde, araştırmaların kısa kısa künyeleri kronolojik sıra takip edilerek verilecektir. Ayrıntılı değerlendirmeler çalışmamızın asıl amacı dışına taşacağı ve bu tür bir yaklaşım başlı başına bir incelemenin konusu olduğu için böyle bir sınırlandırma yapmayı uygun gördük. Özellikle sayıca fazla olan yüksek lisans tezlerinin bir kısmının sadece künyeleri verilerek bu bölüm özetlenecektir. Bu çalışmaların bazıları kitap olarak basıldığı halde bu grup içinde değerlendirerek karışıklığın önüne geçmeye çalıştık.

2.3.2.1 Doktora Tez Çalışmaları

Türkiye’de 2011’den beri halkbilim alanında hazırlanan doktora tezlerinden on bir tanesi doğrudan efsanelerle ilgilidir.²⁰⁵ Esas itibarıyla belli bir bölgeye ait ya da bir

²⁰⁴ Efsane ve diğer nesir anlatı türleriyle ilgili daha geniş kaynakça için bkz. M.Öcal Oğuz (Ed.), **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2015, ss.227-238.

²⁰⁵ Türkiye’de halkbilimi alanında daha önce yapılan doktora tezlerinin kısa değerlendirmesi için bkz.: Mustafa Duman, “Türkiye’de 2000-2012 Yılları Arasında Halk Bilimi Alanında Hazırlanan Doktora Tezleri Üzerine

topluluğun efsanelerini derleme ve tasnif etme şeklinde hazırlanan bu tezler, gerek hacimleri gerekse alana getirdikleri yeni bilgi ve birikimlerden dolayı oldukça değerli çalışmalardır. Bu çalışmaları şöyle sıralayabiliriz:

1. Ferah Türker tarafından 2011 yılında tamamlanan *Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)*²⁰⁶ adlı tezi, bugün Rusya Federasyonu içerisinde yaşayan Altay Türklerinin sahip oldukları zengin sözlü geleneğin ürünlerinden olan efsanelerini bilim dünyasına tanıtmaya yöneliktir. Çalışma, “Giriş” dışında dört bölümden oluşmaktadır. “Giriş” bölümünde, Altay Cumhuriyeti ve Altay Türkleri hakkında genel bilgi verilirken Türkiye’de Altay folkloru üzerine yapılan çalışmalar da tanıtılmıştır. “Efsane Kavramı ve Altay Efsaneleri” adlı birinci bölümde Altay Cumhuriyeti’nde efsane türü üzerine yapılan çalışmalar değerlendirilmiş, ayrıca efsane tanımları ve tasnifleri üzerinde durulmuştur. “Altay Efsanelerinin Motif Yapısı” adlı ikinci bölümünde “motif” kavramı ele alınmış, Stith Thompson’ın “Motif-Index of Folk Literature” adlı eseri tanıtılmış ve Altay efsanelerinin motif yapısı, bu kataloğa göre tasnif edilmiştir. “Altay Efsanelerinin Kültürel Boyutu” adlı üçüncü bölümde efsaneler olay örgüsü ve kültürel boyutu bakımından incelenmiştir. “Metinler” adlı dördüncü bölümde Altay efsane metinleri, önce Altay Türkçesi ile ardından da Türkiye Türkçesinde aktarılmış şekilleriyle verilmiştir. Çalışma “Sonuç”, “Dizin” ve “Kaynaklar” ile son bulmaktadır.

2. Bibigül Ospanaliyeva tarafından hazırlanan *Kazakistan’ın Jambil Bölgesi Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*²⁰⁷ tezi, Kazakistan’ın sadece Jambil bölgesindeki efsanelerin derlenmesinden oluşmuştur. Çalışmanın “Giriş” bölümünde Kazakistan’ın tarihi, geçirdiği süreçler ve sosyal konumu üzerine ve özellikle de Jambil bölgesi hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. “Kazakistan’da Yapılan Folklor Çalışmaları” başlıklı birinci bölümde Kazakistan’daki folklor çalışmalarını Çarlık Rusya, Sovyet Rusya ve 1990 dönemi sonrası olmak üzere üç bölümde ele almıştır. “Bir Tür Olarak Efsane ve Kazakistan Efsaneleri” başlıklı ikinci bölümde efsane türüyle ilgili Dünyadaki, Türkiye’deki ve Kazakistan’daki bilim adamlarının tanım ve tasnifleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde başta

Bir Değerlendirme”, *Milli Folklor*, S.99, ss.159-174.

²⁰⁶ Ferah Türker, “*Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2011.

²⁰⁷ Bibigül Ospanaliyeva, “*Kazakistan’ın Jambil Bölgesi Efsaneleri (İnceleme- Metinler)*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2011.

Kazakistan olmak üzere efsane türü üzerine yapılan çalışmalar alfabetik sırayla değerlendirilmiştir. “Kazakistan Efsanelerinin Özeti, Türü ve Kültürel Boyutu” başlıklı dördüncü ve ana bölümde Jambil bölgesi efsanelerinin yapısı, özeti, türü ve kültürel boyutu incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın beşinci bölümünde Kazakistan'da yayınlanmış çalışmalardan elde edilmiş doksan efsane metninin öncelikle Kazak Türkçesiyle daha sonra bu metinlerin Türkiye Türkçesine aktarımlarına yer verilmiştir. Tez “Sonuç”, “Kaynakça” ve “Dizin” bölümleriyle sona ermektedir.

3. Türkiye sahasındaki efsanelerin derlenmesiyle oluşturulan ve oldukça özel bir sahayı kapsayan bir diğer çalışma Nursel Uyaniker tarafından *Eyüp Sultan Türbesi Etrafında Teşekkül Eden Efsanelerin Tespiti ve İncelenmesi*²⁰⁸ başlığıyla 2011 yılında tamamlanmıştır. İstanbul'un önemli ziyaretgâhlarından birisi olan Eyüp Sultan Türbesi ve Camii etrafında oluşan efsaneler, ilk kez yazılı, sözlü ve elektronik kültür ortamlarından derlenerek bir araya getirilmiş ve bilimsel metotlarla incelenmiştir. Dört ana bölüme ayrılan tez sırasıyla “Ebû Eyyûb El-Ensârî'nin Hayatı ve Eyüp İlçesi”, “Efsane Kavramı, Menkabe Kavramı, Efsane ve Menkabe Arasındaki İlişki”, “Eyüp Sultan ve Türbesi Etrafında Teşekkül Eden Efsanelerin İncelenmesi”, “İnanç ve Ritüeller'in İncelenmesi” başlıklarıyla oluşturulmuştur. Belgeler, fotoğraflar, haritalarla desteklenen çalışmada kişilerden derlenen efsane metinlerine de yer verilmiştir. Son olarak “Sahada Karşılaşılan Zorluklar” a da değinen Uyaniker, her halkbilimcinin yaşadığı veya yaşaması muhtemel sıkıntıları aktarmıştır.

4. Efsane metinlerini farklı bir bilimsel yaklaşımla ele alan Ahmet Dağlı *Yapısalcı Açıdan Amasya Efsaneleri*²⁰⁹ tezini 2012 yılında tamamlamıştır. Dilsel olan ve olmayan her türlü “anlamli bütün”leri çözümleme yöntemi olan “yapısalcılık”ı örneklem alma yoluyla seçilen on efsane metnine uygulayan Dağlı, bu sayede efsane türü ve özellikle Amasya efsanelerinin ortak özellikleri hakkında sonuçlara ulaşmaya çalışılmıştır. Araştırmacı sonuç bölümünde derlediği efsaneleri konular (vaka), anlatıcılar ve bakış açısı, kişiler, zaman, uzam, kurgu ve anlatı seviyesi, anlatım teknikleri, eyleyenler, anlatı çizgesi yönünden ve tematik/fikrî açıdan değerlendirmeye tabi tutmuştur.

²⁰⁸ Nursel Uyaniker, “*Eyüp Sultan Türbesi Etrafında Teşekkül Eden Efsanelerin Tespiti ve İncelenmesi*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2011.

²⁰⁹ Ahmet Dağlı, “*Yapısalcı Açıdan Amasya Efsaneleri*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun, 2012.

5. Gülcan Karini tarafından *İran-Halhal Yöresi Türklerinin Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*²¹⁰ başlığıyla hazırlanan çalışma İran'ın güneyinde yer alan ve Türk sözlü kültürü bakımından zengin bir bölge olan Halhal yöresinden derlenen 107 efsaneden yola çıkarak oluşturulmuştur. Çalışmanın Giriş bölümünde İran Türkleri ve Halhal hakkında coğrafi, demografik ve tarihi bilgilere yer verilmiş; İran Türklerinin sözlü kültür ürünleri hakkında yapılan çalışmalar listelenmiş; efsanelerin derlenme ve araştırma yöntemi belirtilmiştir. “Bir Tür Olarak Efsane ve Halhal Efsaneleri” başlıklı Birinci Bölümde, efsanenin tanımı ve Halhal'da efsane adlandırması hakkında bilgiler verilmiş, Halhal efsaneleri konu, yapı ve işlev bakımından tasnif edilmiştir. “Halhal Efsanelerinin Olay Örgüsü” başlıklı İkinci Bölümde, efsanelerin adı, konusu, kaynağı belirtilmiş ve efsaneler maddeler halinde özetlenmiştir. “Halhal Efsanelerinin Tür Özellikleri Bakımından Değerlendirilmesi” başlıklı Üçüncü Bölümde, efsaneler konu, yapı, işlev ve yaratım-aktarım özellikleri bakımından incelenmiştir. Son ana bölümde “Halhal Efsanelerinde Yer Alan Başlıca Kültürel Unsurlar” başlığı altında efsanelerde yer alan motifler hem karşılaştırmalı hem de icra (performans) yöntemi ile incelenmiştir. Çalışma Halhal efsanelerinin metinlerinin orijinal şiveyle ve transkript şekillerinin verildiği bölüm, Sonuç, Sözlük, Kaynak Kişiler Tablosu, Bibliyografya ve Haritalar bölümleri ile sona erer.

6. Türkiye sahası derleme çalışmalarından biri olan *Denizli Efsaneleri* Mevlüt Metin Türkteş tarafından 2012 yılında doktora tezi olarak tamamlanmış, 2013 yılında ise Denizli Belediyesi tarafından basılmıştır.²¹¹ Giriş bölümü dışında üç ana başlık altında hazırlanan çalışma Denizli bölgesinin tarihî, coğrafi, sosyolojik ve kültürel yönlerinin sunulmasıyla başlar. “Efsane ve Efsanenin Diğer Anlatı Türleri ile İlişkisi” başlıklı Birinci Bölümde konuya genel bir giriş yapan Türkteş, İkinci Bölümde “Denizli Efsanelerinin Anlatıcıları, İşlevsel Özellikleri ve Motif Yapısı”nı Motif İndeks'e göre ele almıştır. “Denizli Efsanelerinin Tasnifi ve Efsane Metinleri” başlığını taşıyan Üçüncü Bölümde bölgeden derlenen 220 efsane metni konuları bakımından tasnif edilmiştir. Fotoğraflarla desteklenen çalışma Sonuç, Kaynaklar ve Kaynak Kişilerin Listesi ile sona erer.

7. 2012 yılında hazırlanan bir diğer tez *Türkmen Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma*:

²¹⁰ Gülcan Karini, “**İran-Halhal Yöresi Türklerinin Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2012.

²¹¹ Mevlüt Metin Türkteş, “**Denizli Efsaneleri**”, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi SBE, Denizli, 2012.

*İnceleme-Metinler*²¹² başlığıyla Şerife Seher Erol'a aittir. Giriş bölümü haricinde dört bölümden oluşan tezde ilk olarak "Türkmenistan Türkleri ve Türkmenistan" başlığı altında Türkmenistan Cumhuriyeti hakkında genel bilgiler verilmiş ve Türkmenistan halk kültürü üzerine Türkiye'de yapılan çalışmalara değinilmiştir. "Efsane Kavramı ve Türkmen Efsaneleri" başlıklı Birinci Bölümde ilk olarak efsanenin "tanım" ve "tasnif" sorunu üzerinde durulmuş, başta Batı'da olmak üzere Türkiye'de ve Türkmenistan'da efsane türü hakkında ileri sürülen görüşler ele alınarak yapılmış olan efsane tanımları "yapı", "konu" ve "işlev" bakımından değerlendirilmiştir. Efsanenin sözlü kültür ortamı ve anlatmaya dayalı mit, masal, destan, halk hikâyesi ve memorat gibi türlerle ilişkisine de değinen Erol, bölümün sonunda Türkmen efsanelerinde adlarına sıkça rastlanılan tarihî şahıslar hakkında bilgi vermiştir. Çalışmanın "Türkmen Efsanelerinin Olay Örgüsü ve Motif Yapısı" adını taşıyan İkinci Bölümünde, derlenen efsanelerin her biri, "Efsanenin Adı, Kaynak Bilgisi, (eğer varsa) Efsanenin Yer Aldığı Diğer Kaynaklar, Olay Örgüsü, Formeller (Formel Sayılar, Formel İfadeler), Ara Sözler, Atasözü- Deyimler, Motifler, Nazım Kısımlar, Tekerlemeler, Mekân, Zaman, Konu ve İşlev" şeklinde tek tek incelenmiştir. "Türkmen Efsanelerinin Yapı, Konu, İşlev ve Motif Bakımından Değerlendirilmesi" başlıklı Üçüncü Bölümde ise Türkmen efsaneleri, yapıları, muhtevaları, işlevleri ve motifleri açısından genel olarak değerlendirilmiştir. Çalışma efsanelerin Türkmenistan Türkçesi ve Türkiye Türkçesine aktarmalarının yer aldığı "Metinler" bölümü, "Sonuç", "Bibliyografya" ve "Dizin" ile sona erer.

8. Bairma Ochirova tarafından 2013 yılında tamamlanan *Türk ve Buryat Efsanelerinde Dağ Kültü*²¹³ başlıklı doktora tezi Giriş dışında üç bölümden oluşur. Birinci Bölüm'de Türklerde ve Buryatlarda görülen Dağ kültürünü Ağaç, Mağara, Ta ve Su gibi tabiat kültürleriyle karşılaştırılarak bu kültürlerin özellikleri anlatılır. "Din ve İnanışlarında Dağ Kültü" başlıklı İkinci Bölümde arkaik döneminden başlayıp Şamanizm, Budizm, Hıristiyanlık ve İslam gibi dünyada yer alan din ve inanışlarda dağın yeri, önemi ve özellikleri anlatılmıştır. Üçüncü Bölümde ise dağ kültürüyle ilgili Türk ve Buryat efsaneleri karşılaştırılarak dağa kurban sunma, ata olarak dağ, tanrı mekânı olarak dağ gibi çeşitli yönlerden gösterdikleri

²¹² Şerife Seher Erol, "Türkmen Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma: İnceleme-Metinler", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2012.

²¹³ Bairma Ochirova, "Türk ve Buryat Efsanelerinde Dağ Kültü", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2013.

benzerlikler ortaya çıkartılmıştır. Çalışmanın iki farklı kültürün efsanelerini karşılaştırmasının yanında Buryat efsane metinlerinin ilk kez halkbilim sahasına dahil edilmesi yönünden de önemlidir.

9. *Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratları (Derleme, İnceleme, Metin)*²¹⁴ başlığıyla Tuğrul Balaban tarafından hazırlanan çalışma 2013 yılında doktora tezi olarak tamamlanmış, 2014 yılında ise Amasya Valiliği tarafından basılmıştır. Eser giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Amasya ve Amasya'nın halkbilimi içerisindeki yeri, efsane, menkabe ve memorat türlerinin özellikleri değerlendirilmiştir. Birinci bölümde derlenen efsane, menkabe ve memoratların özetleri verilmiş, genel değerlendirmeleri yapılmış ve anlatıma etki eden unsurlar karşılaştırılmıştır. Amasya bölgesinde yapılan derleme çalışması sonucu elde edilen 323 metnin, "Motif Index of Folk Literature" esas alınarak motifleri çıkartılarak değerlendirmeleri yapılmıştır. İkinci bölümde ise elde edilen metinler konularına göre sınıflandırılmıştır. Maddi izi bulunan efsanelerin fotoğraflarına da yer verilen çalışma Sonuç, Kaynakça ve Metinler bölümleriyle tamamlanmıştır. 2014 yılında Amasya Valiliği tarafından basılarak ilgililere sunulmuştur.

10. Mehmet Dervişoğlu tarafından hazırlanan *Edirne Efsaneleri*²¹⁵ tezi Edirne civarında tespit edilen 241 efsanenin motif, tür, içerik, işlevleri, oluşum sebepleri, mesajları ve kaynakları bakımından incelenmesini kapsamaktadır. Yazılı ve sözlü kültür ortamlarından derlenen efsaneler birçok farklı kültürün uğrak yeri olan Edirne'deki folklorik çeşitliliği gözler önüne sermektedir.

11. Cavit Güzel tarafından hazırlanan *Kırşehir'de Derlenen Efsanelerin Retorik Analizi*²¹⁶ başlıklı doktora tezi Türkiye'de efsane türünü farklı bir yöntemle analiz eden ilk çalışma olması bakımından önemlidir. Ahilik teşkilatının sağladığı sözlü kültür içinden derlenen 173 efsaneye, Aristo tarafından sistemleştirilen ve Elliott Oring tarafından efsanelere uygulanan "Retorik Analiz Metodu" güncellenerek uygulanmıştır. Kırşehir'de derlenen efsaneler performans teorisinin özellikleri dikkate alınarak -anlatıcı, anlatı ve

²¹⁴ Tuğrul Balaban, "**Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratları (Derleme, İnceleme, Metin)**", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2013.

²¹⁵ Mehmet Dervişoğlu, "**Edirne Efsaneleri**", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi SBE, Edirne, 2016.

²¹⁶ Cavit Güzel, "**Kırşehir'de Derlenen Efsanelerin Retorik Analizi**", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ahi Evran Üniversitesi SBE, Kırşehir, 2016.

dinleyici özelliklerinden arındırılmadan- bu analize tabi tutulmuşlardır. Türkiye'de ilk defa bu çalışma aracılığıyla incelenen efsanelerin retorik boyutu ve bu retorik yönün oluşmasına katkı sunan unsurlar, ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

2.3.2.2 Yüksek Lisans Tez Çalışmaları

Türkiye’de halkbilim çalışmaları son yıllarda nicelik olarak büyük ivme kazanmıştır. Özellikle üniversitelerde yapılan yüksek lisans çalışmalarının bu zenginlikteki payı oldukça yüksektir. 2011-2018 yılları arasında halkbilim alanında tamamlanan 550’ye yakın yüksek lisans tezinden 21 tanesi doğrudan efsane türü ile ilişkilidir. Sayıca fazla olması sebebiyle sadece künyelerini vererek iki grup halinde değerlendirdiğimiz bu çalışmalarda dikkat çeken husus, belli bir yöreyle ait efsanelerin derlenmesine yönelik tezlerin son dönemde arttığıdır.

a) Belli bir bölgenin efsanelerini derlemeye yönelik hazırlanan yüksek lisans tezleri:

1. YÜKSEL, Gülşah, “**Kastamonu Efsaneleri**”, Bozok Üniversitesi SBE, Yozgat, 2011.
2. GÜNDÜZ ALPTÜRKER, İmran, “**Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma: İnceleme-Metinler**”, Nevşehir Üniversitesi SBE, Nevşehir, 2013.
3. ACAR, Hakan, “**Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**”, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta, 2013.
4. KIZILOĞLU, Müjdat, “**Tortum ve Köylerinde Derlenen Memoratlar Üzerine Bir Araştırma**”, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2013.
5. ALAKUŞ, Elif, “**Afyonkarahisar Merkezde Yer Adlarına Bağlı Oluşan Efsaneler: Derleme-İnceleme-Metinler**”, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, Afyonkarahisar, 2014.
6. SAİFİ, Noorullah, “**Belh (Afganistan) Özbeklerinin Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**”, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 2016.
7. ORAL, Şerife, “**Kayseri Yöresi Efsaneleri: İnceleme- Metinler**”, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 2016.
8. KESER, Alper, “**Nazilli Bölgesi Efsane ve Memoratları**”, Pamukkale Üniversitesi SBE, Denizli, 2017.
9. SARIKAYA, Dilek, “**Ardahan Efsaneleri**”, Ardahan Üniversitesi SBE, Ardahan, 2017.
10. TÜRKMEN, Osman, “**Alaşehir Yöresindeki Efsane ve Memoratlar**”, Pamukkale

Üniversitesi SBE, Denizli, 2017.

11. YAKIN, Salih, **“Kütahya Efsaneleri”**, Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE, Çankırı, 2017.

12. AKKUŞ, Erol, **“Ordu Efsaneleri”**, Ordu Üniversitesi SBE, Ordu, 2018.

13. ORAL, Şerife, **“Safranbolu Efsaneleri ve Memoratları Üzerine Bir Araştırma”**, Bartın Üniversitesi SBE, Bartın, 2018.

b) Efsane metinlerinin belli bir motif veya yöntem etrafında değerlendirilmesiyle ortaya çıkan tezler:

1. ATLI, İbrahim, **“Çan Yöresi Efsanelerinin Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi”**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi SBE, Çanakkale, 2012.

2. DEMİRTAŞ, Sezai, **“Savaş ve Fetih Olguları Bağlamında Anadolu Sahası Türk Efsaneleri Üzerine İncelemeler”**, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 2013.

3. DEĞER, Mete Bülent, **“Hatay Efsanelerinin Bağlam Merkezli Halk Bilimi Yöntemleri Açısından İncelenmesi”**, Mersin Üniversitesi SBE, Mersin, 2014.

4. KARACA, Murat, **“Türk Efsaneleriyle İlgili Kitapların Açıklamalı Bibliyografisi (1928-2011)”**, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2014.

5. ERGÖZ, Ramazan, **“Anadolu Efsanelerinde Yasaklar ve Cezalar”**, Ardahan Üniversitesi SBE, Ardahan, 2014.

6. SARP KAYA, Seçkin, **“Türkiye Sahası Masal ve Efsanelerinde Demonolojik Varlıklar”**, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2014.

7. BATI, Nurşen, **“Terme İlçesinin Kültürel Dokusunda Amazon Efsanesi”**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun, 2015.

8. NARŞAP, Mazhar, **“Destan ve Efsanelere Göre Bozkır Kavimlerinde Kültürel Hayat”**, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara, 2017

9. KOCAER, Seval, **“Türk Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatların İşlevsel Açıdan İncelenmesi”**, Bartın Üniversitesi SBE, Bartın, 2017.

2.3.3 Makaleler

2011- 2018 yılları arasında ulusal ve uluslararası dergilerde yayınlanmış, doğrudan efsane türüyle ilişkili makalelerin alfabetik sıralaması şu şekildedir:

1. ALPTEKİN, Ali Berat, “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde Anlatılan Efsanelerin Motif ve Tip Yapısı”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S. 33, ss.11-44.
2. ASLAN, Ferhat, “Süleymaniye Camii Efsaneleri”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, S.47-48, 2010-2011, ss.333-352.
3. ASLAN, Ferhat, “Halk Bilimsel Bir Terim Olarak "Efsane" Üzerine Bazı Dikkatler”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.5, S.23, ss.81-90.
4. BALABAN, Tuğrul, “Amasya Taş Kesilme Efsaneleri ve Motifleri”, **Turkish Studies**, C.8, S.8, ss.1671-1686.
5. BALIKÇI, Şakire, “Şahmeran Efsanesi ve Yılan Tılsımlarının Psikanalitik Açından Değerlendirilmesi”, **Folklor Akademi Dergisi**, S.1, ss.53-64.
6. CANDAŞ, Utku, “Anadolu’da Kesik Baş Motifli Efsaneler Üzerine”, **Turkish Studies**, C.12, S.22, ss.215-232.
7. ÇELEPİ, Mehmet Surur, “Teke Yöresi Efsanelerinin Yaratılma Estetiği”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi**, C.4, s.1166-1187.
8. ÇOLAK, Faruk, “Gerdek Pınarı (Gaziantep) Efsanesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S.32, ss.43-57.
9. EROL ÇALIŞKAN, Şerife Seher; BAŞARAN, Cihan Barış, “Türkmen Efsanelerinde Vatana İhanet ve Cezası”, **İdil Dergisi**, C.6, S.34, ss.1715-1733.
10. DEMİR, Gonca Kuzay, “Kosova’da Anlatılan Kesik Baş Efsaneleri”, **Turkish Studies**, C. 6, S.42, ss.77-86.
11. DÜLGER, Elif, “Oruç Bey’in Aktardığı Efsaneler ve Bunların Türk Efsaneleri İçindeki Yeri”, **Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, C.11, S.66, s.y.

12. DÜNDAR, Zehra; BAYSAN, Sultan, “Sosyal Bilgiler Öğretiminde Efsanelerin Kullanımı”, **Turkish Studies**, C.12, S.18, ss.293-310.
13. ERDOĞAN, Oğuz, “Dinî Şahsiyetler Etrafında Oluşan Anlatı Türlerinin Tasnif ve Derlenmesi Üzerine Düşünceler: Aziz Mahmud Hüdâyî Örneği”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.49, ss. 95-118.
14. FEYZİOĞLU, Nesrin, “Gelin Kaya Efsaneleri ve Taş Kesilme Motifi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.9, ss.115-133.
15. GÖDE, Halil Altay, “Tarihi Yeniden Kurma Kuramı: Veli Baba Üzerine Anlatılan Efsaneler”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.30, ss.115-127.
16. GÜVEN, Ahmet, “Türk Efsanelerinin Değerler Eğitimi Bakımından İncelenmesi”, **Mustafa Kemal Üniversitesi SBE Dergisi**, C.11, S.26, ss.225-246.
17. IRMAK, Yılmaz, “Mitten Efsaneye Bir Halk Oyunu: Bingöl Kartal Oyunu”, **Studies of the Ottoman Domain (Osmanlı Hâkimiyet Sahası Çalışmaları)**, C.6, S.10, ss.90-105.
18. KARACA, Murat, “Sarıköz ve Gelin Kayası Efsanelerinin Psikolojik ve Sosyal Açından İncelenmesi (Derleme ve Tespit)”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, S.5, ss.363-372.
19. KARAKAŞ, Rezan, “Garzan ve Raman Yöresi Efsane ve Halk İnanışlarında Dağ ve Su Kültü”, **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi**, C.1, S.1, ss.1131-1141.
20. KARAKAŞ, Rezan, “Siirt Efsane ve Halk İnanışlarında Yılan Miti”, **Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Folklor/Edebiyat**, C.19, S.73, ss.49-62.
21. KARİNİ, Gülcan, “Halhal (İran) Efsanelerine Eş Zamanlı Yaklaşımlar: Al Karısının Kolyesi ve Sümerler”, **Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C.13, S.2, ss.67-76.
22. KARTAL, Atila, “Konya’da Türbeler Etrafında Oluşan Adlandırmalar”, **Turkish Academic Research Review (Türk Akademik Araştırmalar Dergisi)**, C.2, S.3, ss.55-68.
23. KOÇAK, Aynur ve GÜRÇAY, Serdar, “Altın Beşik Efsanesinin Göstergebilimsel

İncelenmesi”, **Turkish Studies**, C.11, S.20, ss.383-400.

24. KUMARTAŞLIOĞLU, Satı, “Fatma Ana Üzerine Anlatılan Efsaneler”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C. 6, S.6, s.106-115.

25. KUMARTAŞLIOĞLU, Satı, “Şekil Değiştirme Motifli Efsanelerde Lanet”, **EKEV Akademi Dergisi**, S.69, 89-104.

26. MAMMADOVA, Aytan, “Religious Faiths and Myths as Sources of Idioms (Set Expressions) In Turkish and Russian Languages (Türk ve Rus Dillerinde Dini ve Efsanevi Kökenli Deyimler)”, **Turkish Studies**, C.8, S.9, ss.1895-1902.

27. NAR, Mehmet Şükrü, “Günümüz Toplumunda Mitler: Anadolu Efsaneleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Kıbrıs Ün. Folklor/Edebiyat**, S.79, ss.55-77.

28. ÖZKAN, Selim Hilmi, “Gündoğmuş (Antalya) ve Köylerinde Anlatılan Geyik Efsanesi ve Bu Efsane Üzerine Bir Değerlendirme”, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, C.3, ss.47-54.

29. SARP KAYA, Seçkin, “Türk Dünyası Efsanelerinde Ayı Tasavvurunun Değişim ve Dönüşümü”, **Milli Folklor**, S.101, ss.149-161.

30. SAVAŞ, Hasan, “Türk Efsanelerinde Karşılaşılan Tabuların Tasnifine Dair Bir Deneme”, **Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S.4, ss.163-174.

31. ŞENOCAK, Ebru, “Halk Muhayyilesinde İbn Sîna ve Hayatı Etrafında Anlatılan Efsaneler”, **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi**, C.3, S.7, ss.175-185.

32. ŞENOCAK, Ebru, “Canbulat Paşa” Adlı Kıbrıs Efsanesinden Hareketle Türk Efsanelerinde Kendilik Bilinci”, **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi**, C.5, S.13, ss.83-103.

33. ŞİMŞEK, Esmâ, “Türk Kültüründe, Kaplumbağalarla İlgili Efsaneler Üzerine Bir Değerlendirme”, **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi**, C.4, S.12, ss.51-63.

34. ŞİMŞEK, Esmâ, “Türk Kültüründe “Alkarısı” İnancı ve Bu İnanca Bağlı Olarak Anlatılan Efsaneleri”, **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi**, C.5, S.12, ss.99-115.

35. TOZLU, Necdet, “Adıyaman Efsanelerini Tasnif Denemesi ve Bunlar Üzerine Bir Değerlendirme”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S.26, ss.119-136.
36. TOZLU, Necdet, “Adıyaman Üryan Baba Efsanesi’nin Yöreye Toplumsal Yansımaları ve Üç Yeni Eş Metni”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S.27, ss.163-176.
37. TÜRKAN, Kadriye, “Azerbaycan Efsanelerinde Şekil Değiştirme/ Kuşa Dönüşme”, **Turkish Studies**, C.11, S.15, ss.433-444.
38. YILDIRIM, Seyfullah, “Kazak Türklerinin Toponomik Efsaneleri”, **Turkish Studies**, C.7, S.1, ss.2101-2121.

2.3.4 Sempozyum Bildirileri

Üniversitelerin diğer kamu kurumlarıyla yaptıkları iş birliği neticesinde düzenlenen sempozyumlar, akademik bilgi alışverişinin yüz yüze yapılmasında etkin rol oynarken, disiplinler arası veri paylaşımını da hızlandırmaktadır. Ancak bu bölümü hazırlarken karşılaştığımız en büyük sorun düzenlenen sempozyumlarda sunulan bildirilerin tam listelerine ulaşamamak oldu. Geçmişe dönük taramalarda birçok sempozyuma ait internet adresinin aktif olmadığını gördük. Aktif olanların ise sayfa güncellemesi yapılmadığı için sadece duyuru amaçlı açıldığını fark ettik. Diğer taraftan bildirilerin tamamlanmış hali sempozyum programlarından çok sonra basıldığı ve çoğu doğrudan yazara basılı haliyle iletildiği için erişim sıkıntısı yaşadık. Bu ve benzeri sorunlar neticesinde ulaşabildiğimiz, 2011-2018 yılları arasında sunulmuş ve doğrudan efsanelerle ilgili sempozyum bildirileri aşağıda listelenmiştir. Sempozyum bildiri kitaplarına ulaşamadığımız ve sadece program listeleri üzerinden isimlerine ulaştığımız bildirilerde sayfa numaraları verilememektedir.

05-07 Mayıs 2016 tarihleri arasında Yozgat’ta düzenlenen “*Uluslararası Bozok Sempozyumu*” kapsamında yörenin efsaneleriyle ve inanışlarıyla ilgili sunulan dört bildiri şunlardır:

- AYAZ, Berna ve GÜMÜŞTEPE, P. Nurdan, “Efsanelerde Sosyal Normlar: Yozgat Efsaneleri Örneği”, C.3, ss.410-413.
- HÜSEYNOVA, Şebnem, “Yozgat ve Eski Türklerde Mitolojik Karakter –Alkarısı”, C.3, ss.419-426.
- KARADAVUT, Zekeriya, “Yozgat Efsanelerinin Anadolu Türk Efsaneleri İçindeki Yeri”, C.3, ss.385-409.

- YEŞİLDAL, Ünsal Yılmaz, “Yozgat Menkıbeleri”, C.3, ss.427-437.

05-07 Nisan 2018 tarihleri arasında Afyonkarahisar’da düzenlenen “VIII. Uluslararası Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu” kapsamında yörenin efsaneleriyle ilgili sunulan beş bildiri şu şekildedir:

- ALAKUŞ, Elif, “Afyonkarahisar’da Savaşlarla İlgili Anlatılan Efsanelerde Atalar/Evliya Kültü”.
- DUYMAZ, Ali, “İki Şehir, İki Efsane Ortak Tıp: Sarıkız”.
- KARADAVUT, Zekeriya, “Anadolu’da Düldül İzi/Düldül Özü Efsaneleri: Afyonkarahisar Örneği”.
- KARTAL, Atila, “Afyonkarahisar ve Konya Efsanelerinde Kemiklerden Diriltme Motifi”.
- KOÇAK, Aynur, “Anlatıların İzinde Afyonkarahisar Suları”.
- ÖZKAN, İbrahim, “Ali İhsan (Sabis) Paşa’nın Hayatı Etrafında Afyonkarahisar’da Oluşan Efsaneler”.

Ulaşabildiğimiz diğer sempozyum bildirimleri şunlardır:

- BAYRAKTAR, Zülfikar, “Keramet Sahibi Şahıslarla İlgili Burdur Efsanelerinin Diğer Türk Efsaneleriyle Benzerlikleri”, **I. Teke Yöresi Sempozyumu**, Burdur, 04-03-2015.
- GÖDE, Halil Altay ve ACAR, Hakan, “Isparta ve Burdur Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi”, **I. Teke Yöresi Sempozyumu**, Burdur, 04-03-2015.
- GÖDE, Halil Altay ve YILDIRIM, Yasemin, “Sosyal Hayat İçinde Anadolu Türk Efsanelerinde Gelin”, **Bartın Üniversitesi Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu**, 28-04-2016, ss.209-220.
- EROL ÇALIŞKAN, Şerife Seher, “Türkmen Efsanelerindeki Cezalandırmaların Toplumsal İşlevleri”, **Bartın Üniversitesi Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu**, 28-04-2016, ss.279-286.
- GÜL, Seyfullah, “Mit ve Efsanelerin Amasya Turizmindeki Yeri”, **Uluslararası Amasya Sempozyumu Tarih-Dil-Kültür-Edebiyat**, Amasya, C.2, 4-10-2017, s.1059
- GÜNDÜZ ALPTÜRKER, İmran, “Hırka Dağı’ndaki Ardıç Ağacı Üzerine Anlatılan Efsaneler”, **1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu**, Nevşehir, C.5, 16-11-2011, ss.271-290.
- KENZHALİN, Kuanyshbek, “Kazak Efsanelerinde Dede Korkut ve Ab-ı Hayat

- Meselesi”, **III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi**, İzmir, 19-10-2015.
- KURT, Furkan, “Güvercin Kız Efsanesinde Türk Mitolojik Unsur Olarak “Don Değişirme” Üzerine”, **II. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu**, Ankara, 20-04-2018, s.30.
 - MUHAJANOVA, Rauşan ve SARKANBAYEVA, Kairiya, “Dede Korkut Efsaneleri ile Kazak Destanları Arasındaki Benzerlikler”, **III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi**, İzmir, 19-10-2015.
 - TAVUKÇU, Hilal, “Efsanelerle Kazan”, **IV. Kazan Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu**, Ankara, 29-09-2016, ss. 486-491.
 - YARDIMCI, Mehmet, “Toplumsal İşlevleri Açısından Burdur Efsanelerinin Diğer Türk Efsaneleri ile Mukayesesi”, **I. Teke Yöresi Sempozyumu**, Burdur, 04-03-2015.
 - YILMAZ, Bilen, “Türklerdeki Kılavuz Bozkurt ile Slav Efsanelerindeki Kurtların Efendisi Motifine Dair Bir Karşılaştırma”, **I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu**, Ankara, 11-05-2017, ss.839-854.

3. TÜRK KÜLTÜRÜNDE HAYVANLARIN YERİ VE ÖNEMİ

Tarihin ilk devirlerinden itibaren insanoğlu, hayvanlarla sürekli bir etkileşim içinde olmuştur. İlk etapta hayatlarını idame ettirebilmek için avlanma vasıtasıyla besin maddesi olarak hayvanlardan yararlanan insanlar, zaman içinde onları ehlileştirerek kendilerine yoldaş ve yardımcı olacak canlılar haline getirmişlerdir. Özellikle Türk boylarının göçebe hayat tarzını uzun yıllar devam ettirmelerinden dolayı, hayvanlar yük taşımada büyük rol oynamışlardır. Yerleşik hayatla birlikte ise tarım ve beslenme ihtiyaçları ile savaşlarda binek aracı olarak hayvanlar önemli bir yere sahip olmuşlardır.

Hayvanların işlevleri bakımından Türk halkları arasındaki önemleri haricindeki diğer bir nokta hayvanlara atfedilen kutsiyettir. Türklerin dişi bir kurttan türediği efsanesi ve atın savaşçı beyler için can yoldaşı görülüp öldüğünde onunla birlikte gömülmesi bu inanışların başında gelir. Diğer taraftan bazı hayvanların uğursuzluk getirdiğine inanılması, bazı hayvanların ise uğur getirdiğine olan inanç da Türklerin binlerce yıllık mazisinde yer etmiştir.

Biz de bu bölümde hayvanların Türk kültüründeki önemine kısaca değineceğiz. Tek başına binlerce sayfalık bir çalışma olabilecek bu konuyu ana hatlarıyla özetlerken, birinci başlıkta Türk kültürü içinde birincil öneme hayvanları mitolojik değil reel unsurlarıyla değerlendireceğiz. İkinci başlık altında ise efsane dışındaki halk anlatılarında hayvanların nasıl ele alındığını tezler ve makaleler ışığında anlatacağız.

3.1 Tarih Boyunca Türk Kültüründe Hayvanlar

3.1.1 Hayvanların Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatını Düzenlemedeki Rolü

Uzun yıllar göçebe yaşam tarzını benimsemiş olan Türkler, tarihî süreç içerisinde, yaşadıkları coğrafi bölgelerin koşullarına bağlı olarak, birçok farklı türde hayvanla etkileşim içinde olmuşlar ve bu ilişki değişen toplum yapısına paralel olarak çeşitli evrelerden geçmiştir. Türkler, “önce “avcı toplum,” daha sonra “çoban toplum” yapısında yaşamış ve buna bağlı olarak göçebe veya yarı göçebe kültür tipini meydana getirmişler, son olarak da

yerleşik medeniyete geçip “çiftçi toplumu” haline gelmişlerdir.”²¹⁷ Türklerin geçirdiği bu evreler, onların yüzlerce yıldır dinamik bir yapıda var olduklarını göstermekte ve bu süreçte yoldaş edindikleri hayvanların önemi dikkat çekmektedir:

“Yaşamın en mükemmel ve en güçlü temel kaynağını oluşturan, insanlığın kökeninde bulunan ve ebediyete ulaşmalarını sağladıkları için insanlardan ayrı düşünilemeyen hayvan ve bitkiler her zaman bu [Altay] halkların ilgi alanlarının en ön sırasında yer almış ve sürekli olarak simge, örnek ya da eyleyen olarak bunlardan söz edilmiştir, kısacası yaşamın temel tezahürü, varoluşun ifadesidirler.”²¹⁸

Hayatın her alanında hayvanlara olan bağlılığının ve ihtiyacının izlerini yansıtan toplumlar, eğer ki avcılık yapan ya da hayvancılıkla geçinen kesimden iseler, hayvanlara karşı hissedilen borçluluk duygusu da beraberlerinde taşırlar. Öyle ki “avcı, hayvan öldürmezse ailesini besleyemez, hayvan yetiştiricisi de sürüsünü kaybederse ölür. Her ikisinin kaderi de temelde hayvanın kaderine bağlıdır”. Bu döngünün neticesinde insanoğlu “hayvanbilimsel bir mitoloji yaratmaya hazırdır”.²¹⁹

Hayvanın, Türklerin hayatlarındaki yaşamsal etkilerinin yanında, kendilerinden farklı bir canlının sahip olduğu güce imrenme ve saygı duyma da vardır. Jean-Paul Roux, kendisinden üstün güçlere sahip olan hayvanların, dünyayı tanımaya çalışan ilkel insanın zihninde farklı inançlar doğurduğunu, bazen endişe duyulan bazen de yüceltilen varlıklar olduğunu söyler ve şöyle devam eder: “Hayvan, insan olmayan, farklı olan (...) aynı zamanda [Var der Leeuw’e göre] ‘çok yakın olan, çok alışıldık olan bu sebeple güven duyulan’ bir türdür.(...) Hayvan, insanda olmayan bir güce sahiptir: Kas gücü, görüş keskinliği, güçlü koku alma duygusu, yön bulma yeteneği.”²²⁰ Dede Korkut’un şu sözleri de hayvanın insana olan üstünlüğünü doğrular niteliktedir:

“Yedi yerin otlakların, geyik bilir!
Göğez yerler çemenlerin, kulan[kısrak] bilir!
Ayrı yollar izin, deve bilir!
Yedi dere kokuların tilki bilir!”²²¹

Bunların yanında hayvanların hareketlerini ilgiyle gözlemleyen insanlar, hayatlarını

²¹⁷ Fikret Türkmen, “Türk Kültüründe Tarihi Gelişim İçinde Hayvan ve Bitkilerin “Ölçü Birimi” Olarak Kullanılması Hakkında”, *Milli Folklor*, S.95, s.96.

²¹⁸ Jean-Paul Roux, *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Aykut Kazancıgül ve Lale Arslan (Çev.), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s.13

²¹⁹ Jean-Paul Roux, a.g.e., s.15.

²²⁰ Jean-Paul Roux, a.g.e., s.70-71.

²²¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C.2, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s.533.

kolaylaştıran uygulamaların birçoğunu onlardan öğrenmişlerdir:

“Yaralı hayvanın yarasını yalaması, gözüne perde inen keçinin hasta gözünü çalılara takarak açması, karnında şişkinlik hissedene leyleğin gagasıyla lavman yapması, baykuşun kıl bitinden kurtulmak için toprakla yıkanması, insanların dikkatini çekmiş olmalıdır. Belki de insanlar hayvanlardan bazı tedavi yollarını öğrenmiş ve onları taklit etmişlerdir.”²²²

İnsanın kendisini tedavi etmek için başvurduğu bazı yöntemleri hayvanlardan öğrenmesinin yanında, bizzat hayvanın etinden, kanından, kemiğinden, kabuğundan, yününden yararlanma da söz konusudur. “Halk Hekimliği” adı altında araştırılan bu uygulamalardan birkaçı şu şekildedir:

“Artvin’de egzama; bir örümcek zeytinyağında eritilip egzamalılı yere sürüldüğünde oldukça faydalı, tedavi edici özelliği vardır. Bayburt’un Kırkpınar köyü deresinde her yıl mayıs ayında boyları 50-100 cm su yılanları çıkar ve 10 gün sonra kaybolurlar. Bu yılanların egzama ve yılanlık hastalıklarını tedavi ettiklerine inanılır. (...) Çukurova Yörüklerinde zatürre-sancı tedavisi için; koyun derisine koyunun iç yağının balla karıştırılmasıyla elde edilen sıvı sürülerek ağrıyan yere bağlanır.”²²³

Bazı noktalarda hayvanların insanlara nazaran üst bir konumda yer alması, hayvan isimlerinin kişi adı olarak kullanılmasını da beraberinde getirmiştir. İsmın anlam olarak kişiye tesir edeceğine olan inanç neticesinde tarih boyunca kullanımına en sık rastlanılan hayvan ismi gücün simgesi olarak “Aslan, Pars/Bars” olmuştur. Bir diğere güç simgesi olan “boğa”, kişi adlarında “buga, buka” şekillerinde kullanılmagelmıştır. Yırtıcı kuşlardan “Kartal, Doğan, Tuğrul, Şahin, Sungur” da Türk mitolojisinde sahip oldukları önem neticesinde gerek kişi adı gerekse boyların türediklerine inandıkları hayvanın adını almasıyla boy adı olarak kullanılmıştır.²²⁴

Hemen hemen birçok Türk boyunda çocuklara beğenilen ve hoşla giden adlar verilirken bazı halklarda güzel adların kötü ruhların ilgisini çekeceğine olan inanç, onları kötü anlamlı isimler koymaya itmiştir. Kazak Türklerinde eve Azrail’in gelmesini önlemek için erkek çocuklara Rus adı konduğı; Altay Türklerinde de önceki çocukları ölen anne ve babaların yeni doğan çocuklarının yaşaması için kötü ve çirkin adlar koyduklarına rastlanmıştır.²²⁵ Karaçay-Balkarlılar da çocuk doğduktan sonra "almastı" adı verilen kötü

²²² Nil Sarı, vd., **Tıp Tarihi ve Tıp Etiği**, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007, s.8. H. Hande Duymuş Florioti, “Eski Kültürlerde Köpeğin Algılanışı: “Eski Mezopotamya Örneği”, s.54’ten alıntı. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1900/19962.pdf> E.T.:05-06-2018.

²²³ Erman Artun, **Türk Halkbilimi**, Karahan Kitabevi, Adana, 2015, s. 252.

²²⁴ Ahmet Karadoğan, “Türk Şahıs Adlarında Hayvan Kültü”, **Milli Folklor**, S.57, ss.112-113.

²²⁵ Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, C.3, TDK Yayınları, Ankara, s.115.

ruhun gelip bebeğin canını alacağına inanırlar. “Bu yüzden "almastı" geldiğinde çocuğu beğenmemesi için bebeğe kötü isimler verilirdi. Ayüçük (ayıcık), Karababus (siyah ördek), Küçük (köpek yavrusu) gibi isimler bu inançların etkisiyle çocuklara konulan adlardan birkaçıdır.”²²⁶ Kazak ve Kırgız Türkleri arasında da çocukları kötü ruhlardan, nazar değmesinden korumak için Ödemiş, Satılmış, Satılğan gibi isimlerin yanında İt, Köpek, Karga, Çakal gibi isimler de verilmiştir.²²⁷ Burada şunu da belirtmek gerekir. Çocukları korumaya yönelik konulan bu isimler geçici isimlerdir ve çocuk belli bir yaşa geldikten sonra ismi değiştirilir.

Anadolu sahasında ise “Kurt” veya “Koyun” adına da rastlanıldığı olmuştur. Bunun sebebi de çocuğu olmayan veya olup da yaşamayan ailelerin, bölgelerinde bulunan “koyun baba, kurt baba” gibi isimleri taşıyan yatırları ziyaret ederek adak adamaları ve bunun neticesinde çocuk sahibi olurlar ise “çocuklarının yatıra adanmak suretiyle doğmuş olmasından ötürü adı Kurt veya Koyun konulur.”²²⁸

Şahıs adı olarak kullanılan hayvan isimleri sınırlı sayıda iken, lakap olarak ya da kişinin belirgin bir özelliğini belirtmek maksadıyla sıfat olarak kullanılan hayvan isimleri daha çoktur. Karınca gibi, bülbül sesli, ceylan gözlü kullanımlarının yanında leylek bacaklı, ürkek tavşan, karga sesli, vs. şeklinde olumsuz hitaplara da rastlanmaktadır. Günümüzde olumsuz bir anlam yüklenen köpek/barak ismi de Eski Uygur Türklerinden beri seyrek de olsa kullanılmıştır. İslâm kaynaklarında Sarı Saltuk’un müritlerini “barağım” diye çağırdığı yönünde bilgiler vardır.²²⁹

İslamiyet’in Türkler arasında yaygınlaşmasından sonra bazı hayvanlarla ilgili - ayetlerde ve hadislerde bahsedildiği şekliyle- ya bir kutsiyet hâsıl olmuş ya da beslenilmesi, etinin yenilmesi hoş karşılanmamaya başlanmıştır. En başta dinin emrettiği “kurban kesme” ibadetiyle paralel olarak bazı hayvanların beslenmesi daha büyük önem kazanmış, hayvanlar Allah’a yaklaşma ve ibadet aracı olmuşlardır. Kurban ritüeli Altaylardan beri süre gelen bir yakarış biçimi olması sebebiyle İslam diniyle beraber değişen tek şey kurban hayvanları

²²⁶ Yaşar Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnanışları III-IV**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005, ss.360-361.

²²⁷ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010, s.280.

²²⁸ M. Şakir Ülkütaşır, “Türkiye Türklerinde Ad Verme ile İlgili Gelenek ve İnançlar”, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Gelenek-Görenek ve İnançlar**, C.4, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976, s.381.

²²⁹ Ahmet Karadoğan, a.g.e., s.114.

olmuştur. Şamanist ve Gök Tanrı inancında at ve geyik de kurban edilebilirken İslam'ın izin verdiği hayvanlar deve, inek/dana, koyun/koç, keçidir. Diğer taraftan peygamberlerin ve sahabelerinin hayvanlarla ilişkilerini anlatan hikâyeler de Türklerin bazı hayvanlara yaklaşımlarını belirleyen ölçütler olmuştur.²³⁰

Hayvanların Türklerin hayatındaki önemi sadece ekonomik olarak ve kült bazında değildir. Nazar, olumlu-olumsuz haberler, çeşitli doğa olayları ve afetler, uğur-uğursuzluk, bereket-bereketsizlik ve ölüm ile ilgili bazı inanış ve uygulamalarda da hayvanlar baş rolü oynamaktadır. Jean-Paul Roux'nun "rastlantısal" olaylar neticesinde ortaya çıktığını belirttiği bu inanışlar, hayvanın, "*insanın dünyasını temsil ettiği, haber verdiği ve gizemli bir biçimde insan dünyasıyla örtüştüğü için*" hayvanların bir işaret olarak algılanmasına ve hayvanın her türlü davranışının yorumlanmasına sebep olmuştur:

"Kehanet hayvanın bir davranışından değil, onunla rastlantısal olarak karşılaşılmasından kaynaklanır. Yolda belli bir hayvanla karşılaşmak iyiye işaretken başka bir hayvan kötüye işarettir. Hiçbir şey, bu rastlantılara verilen anlam ve hayvanlara geçici olarak atfedilen uğurlu ya da uğursuz nitelermeleri kadar değişken olamaz. Bazen de hayvanın kehanetinin anlamı hayvanın söz konusu uygarlıktaki ya da kabiledaki yeriyile bağlantılıdır."²³¹

Hayvanların etrafında şekillenen uygulama ve inanışlarla ilgili pek çok araştırma yapılmıştır. Roux'nun da işaret ettiği gibi her hayvanın ele alınış şeklinin toplumdan topluma çeşitlenmesi bu araştırmaların sayısını gün geçtikçe çoğaltmaktadır. Bu araştırmalardan kısa örnekler vermek gerekirse ilk olarak Orta Asya'daki Türk boylarının inanışlarından söz etmek yerinde olacaktır. Araştırmacı Zelenin'nin Sibirya Türklerinden derlediği inanışları aktaran Jean-Paul Roux bunları şöyle ifade eder:

"Yakutlar için ölüm habercisi guguk kuşudur, yağmuru dalgıç kuşu ve ormanhorozu haber verir, kuraklığın habercisi tavşandır. Buriyatlar, geleceklerini ilkbaharda ve sonbaharda göçmen kuşların uçuş yüksekliğiyle öğrenirlerdi; bir inek bir boğa gibi böğürdüğünde bir karga çatıda öttüğünde, kuğuların ve kazların uçuşları sıkıntılı olduğunda, bir yılan, bir çavuşkuşu ya da kervanculluğu evde yuvarlandığında endişelenirlerdi. Buna karşılık evlerinin üzerinden kırlangıç yuvası olması, birinin elbisesine arı konması, evde bol miktarda kurtçuk bulunması, inşaatta kullanılan ağaçta karınca yuvası olması iyiye işaret sayılırdı."²³²

²³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Çiğdem Mollaibrahimoğlu, **Anadolu Halk Kültüründe Hayvanlar Etrafında Oluşan İnanç ve Pratikler**, Yayınlanmamış YL Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Trabzon, 2008, ss.30-36. Şerife Nilgün Yıldız, **Türk Halk Anlatılarında Hayvan Motifleri**, Yayınlanmamış YL Tezi, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ, 2011, ss.27-29.

²³¹ Jean-Paul Roux, a.g.e., s.76.

²³² Jean-Paul Roux, a.g.e., s.80.

Tatar Türklerine göre hızlı gitmekte olan at aniden durursa, o yolda sihir ve büyü olduğu anlamına gelir ve saman ateşi ile at rahatlatılır, şeytanın kaçacağına inanılır.²³³ Kumuklarda köpeğin çok havlaması uğursuzluk olarak söylenir ve bu uğursuzluğun giderilmesi için köpeğin öldürülmesi gerektiğine inanılır. Avarlar da ise baykuşun görüldüğü evden ölü çıkacağı inancı vardır.²³⁴

Anadolu Türkleri arasında yaygın olan inanışlardan da birkaç örnek vermek istiyoruz: İç Anadolu bölgesindeki inanışlara göre, “*kuşlar havada toplu halde ötüşürse yağmur yağacağına alamettir*”. “*Köpeğin ezan okunurken uluması rızık istediği anlamına gelir*”. “*Saksağan ve kedinin kendini yalaması eve misafir getirir*”. “*Leylek göç ettiği yere eğer kanlı çaput bez getirirse savaş, kemik getirirse ölüm, buğday getirirse bolluk, kuru dal getirirse kıtlık olur*”. “*Baykuşun damında öttüğü evden ölü çıkar*”. “*Eşek, şeytan gördüğü zaman anırır*”. “*Köpeğin ezan okunurken uluması sahibinin başına bir bela getireceğini ya da deprem olacağını haber verir*”.²³⁵

Geniş bir sahanın hayvanlar etrafında şekillenen inanışlarından sonra daha dar çerçevede, Balıkesir yöresinde yapılan bir araştırmadan örnekler şu şekildedir: “*Akşam ezanında horoz öterse yağmur yağar. Koyunlar birbirine tokuşur, inekler oynar, baykuş akşamdan ötmeye başlar. Bunlar yağmurun habercisidir*.” “*Ağustos ayı içinde koyunlar toplu durursa kış çok olacaktır. Koyunlar dağınık durursa kış az olacaktır. Tavuk horoz gibi ötüncü hemen kesilir, kötüye işaretler*.” “*Baykuş bir evin üzerinde üç gün öterse cenaze çıkacak denir*.” “*Baykuşun ötüş vakitleri zamanın tayin edilmesine yarar*.” “*Karga köyün üstünde uçtuğunda köyden cenaze çıkar*.” “*Kedinin evde beslenmesi uğurlu sayılır*.” “*Deve tüyüne nazar ermezmiş. Çocuklara çörekotu, deve tüyü takılır*.”²³⁶

Hayvanlar etrafında şekillenen inanışlara birkaç örnek de Silifke bölgesinde yapılmış bir araştırmadan vermek istiyoruz. Silifke halk kültüründe ekonomik olarak önemli bir yere sahip olan hayvanlar, manevî noktada da halkın günlük yaşantısını etkisi altına

²³³ Yaşar Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnanışları III-IV**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005, s.39.

²³⁴ Yaşar Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnanışları I**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2007, s.128.

²³⁵ Çağrı Çağlar Sinmez ve Gökhan Aslım, “İç Anadolu Bölgesindeki Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme”, **Bilgi Dergisi**, S.81, ss.208-214.

²³⁶ Berna Olgunsoy, “**Balıkesir Yöresinden Derlenmiş Bitki ve Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma**”, Balıkesir Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış YL Tezi, 2007, ss.78-160.

almaktadır. Konuyla ilgili birkaç inanış şu şekildedir: “Hayvanların en namuslusu koyundur; çünkü göğüsleri gözükmez.” “Hayvanlar cin, peri gibi öbür dünyaya ait varlıkları görebilirler. Gece hayvan ürküp yürümek istemiyorsa orada cin var demektir.” “Köpek gece uzun uzun ulursa uğursuzluk getirir.” “Geyik dağ keçisi gibi hayvanları vuranların evinden cenaze çıkar.” “Akbabanın şeytanın atı olduğuna inanılır.” “Kuş yuvası bozanın başına bir kaza geleceğine inanılır.” “Kaplumbağa ile oynayanın elinde siğil çıkacağına inanılır.” “Akşamları gugumavuk kuşu öterse yağmur yağacak demekmiş.”²³⁷ Genelden özele doğru sıralayarak verdiğimiz örnekler göstermektedir ki her bölgede benzer inanışlarla karşılaşmak mümkündür.

Hayvanların insanı manevi yönden etkisi altına almasının yanında günümüzde reel olarak hayvanlara yaklaşımdan da kısaca bahsetmek gerekir. 21.yüzyıl Türk toplumlarında hayvanlardan büyük oranda geçim kaynağı olarak yararlanılırken büyük kentlerde evlerinde kedi, köpek, muhabbet kuşu, papağan, balık gibi evcil hayvanları besleyenlerin oranında da epey artış vardır. Eskiden varoluşun tezahürü olarak görülen, hayatta kalmanın vazgeçilmez dayanağı olan hayvanlar, bugün insanların yalnızlaşması ve kentleşmenin artmasıyla, insan yaşamında bazı sosyal işlevleri yerine getiren ya da boşluğu dolduran bir misyon yüklenmişlerdir.²³⁸ “İnsanların köklerinden koparılmasıyla birlikte hayvanlar ile evlerinde, ailelerinin içinde birlikte yaşama eğilimi içine girmişlerdir. Evcil hayvanlar genelde, aile, partner, çocuk yerine konmada rol oynamaktadır.”²³⁹ Köy hayatında kedi, köpek, balık gibi hayvanlara faydacı bir yaklaşım varken diğer tarafta kent hayatının etkisiyle bu tür hayvanlara duygusal gereksinimlerin karşılanması amacıyla bir yaklaşım söz konusudur.

İlkel insanın hayvanı birçok yönden kendinden üstün konumda görmesi ve onu totem, kült, ongun kabul etmesi, modern insanın aklına yatmayacak inanışları da beraberinde getirmiştir. Ancak bugün gelinen noktada teknolojinin, insan aklının yetersiz kaldığı kayıp kişileri arama, kayıp eşyaları arama, silah, bomba gibi savaş aletlerinin yer tespitinde hala hayvanların sezgilerinden, duyarlılıklarından yararlanılmaktadır.

²³⁷ Turgay Kabak, “Silifke Halk Kültüründe Hayvan ve Hayvancılık,” http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/Turgay_Kabak_Silifke.pdf, s.4, E.T. 01/06/2018.

²³⁸ Günümüz toplumlarında evcil hayvan sahiplenilmesiyle ilgili bkz. Ebru Çetin, “Tüketim Toplumunda Evcil Hayvanların Sahiplenilmesi: Sosyolojik Bir Analiz”, **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, C.20, S.2, ss.96-97.

²³⁹ Ebru Çetin, a.g.m., s.95.

Tarihsel süreç içinde hayvanların Türklerin sosyal ve kültürel hayatında öne çıkan yönlerini bu şekilde özetlemek mümkündür. Bu aşamadan sonra konuyu biraz daha detaylandırıp, at, kurt, koyun başta olmak üzere Türklerin hayatlarında sıklıkla karşılaşılan hayvanların önemlerine değineceğiz. Konu edindiğimiz hayvanların halk edebiyatı ürünlerine etkilerini ikinci bir başlık altında değerlendireceğimiz için bu başlık altında kültürel ve sosyal yönlerden bir analiz yapılacaktır.

3.1.1.1 At²⁴⁰

Türk boylarının yaşamları boyunca yurtlarını belirleyen etkenler hep hayvanlar olmuştur. Kurdun yol göstericiliğine olan itimat, atların savaşlardaki ve ekonomideki önemleri ile sulak meraya olan ihtiyaçları, koyunlar için otlaklar, insanların karınlarını doyurmak için av hayvanlarının bol olduğu çayırlıklar Orta Asya'dan Anadolu'ya kadarki Türk yurtlarının kurulmasında pay sahibi olan unsurlardır ve başrolünde hep hayvanlar vardır. Birçoğu mitolojik anlatımlara dayalı bu bilgileri destekleyen tarih kitaplarının yanında maddî kültür unsurları da vardır. Ancak Çin kaynaklarına dayanarak söylenebilir ki Türkler için en önemli hayvan, tarih boyunca da görüldüğü üzere “at”tır. At, eski Türk dünyasında özellikle insanın ayrılmaz dostu, kendini tamamlayan diğer yarısı, kadını ve silahıyla beraber namusu kabul edilmiştir. *“Yiyeceği, giyeceği ve bütün varlığı ile at sürülerine dayanan kavimler, yalnızca Türkler ile komşuları olmuşlardır. At sırtında geçen bir hayat, baş döndüren bir sürat, yayladan kışlağa ve kışlaktan yaylağa doğru sürüp giden bir kovalamaca”* Türklerin günlük ve olağan hayatlarının özetidir. Öyle ki *“atlı Türklerin düşmanları da atlı olan komşularıdır”*.²⁴¹

Atın evcilleştirilmesi insanlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri kabul edilir. Bu ilerlemeyi gerçekleştirmiş olan Türkler, atları savaşlarda da kullanmaya başlayarak düşmanlarının yanında bir adım önde olmuşlardır. Kuvvet ve kudretin sembolü olan atlar savaşlarda sahipleriyle beraber gösterdikleri fayda neticesinde adları hep sahiplerinin adıyla birlikte anılmıştır:

²⁴⁰ Türk kültüründe atın yeri ve önemiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Hayri Başbuğ, **Aşiretlerimizde At Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1986. Emine Gürsoy Naskali (Ed.), **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık**, Türkiye Jokey Kulübü, İstanbul, 1995. Orhan Doğan, **“Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde At”**, Yayımlanmamış YL Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara, 2006. Emel Esin, “Türk Sanatında At”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C.4, ss.125-143.

²⁴¹ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İst., 2001, s.1.

“Türk edebiyatının en eski yazılı örneği olan Orhun Yazıtlarında Kültigin’in savaşlarının anlatıldığı bölümlerde sadece Kültigin değil, onun başarılarının ortağı olan atlar da tek tek isimleriyle birlikte anılır. Manas, Ak Boz’u; Köroğlu, Kır At’ı; büyük İslam kahramanı Hz. Ali, Düldül’ü ile birlikte hatırlanır. Dede Korkut’taki kadın-erkek bütün kahramanlar da atlarıyla birlikte anılırlar. Bu vazgeçilemez birliktelik en güzel ifadesini Divanı Lügati-t Türk’teki “Kuş kanatın, er atın” atasözünde bulur.”²⁴²

İlk düzenli orduyu kuran Mete Han’ın askerlik taktiği olarak da atların renklerinden faydalandığı bilinmektedir. M.Ö.201’de Çin’e yaptığı kuşatmalarda Mete Han dört yönde aynı renge sahip atları konuşlandırarak ani baskınlar yaparken atlıların bu sayede batıda ak atlar, doğuda kır atlar, kuzeyde kara atlar, güneyde doru (kırmızı) atlar olacak şekilde yerlerini hemen almalarını sağlamıştır.²⁴³

Çinli kaynaklara göre atın bir şükür unsuru olarak göğe kurban edildiğine de şahit olunmuştur. Türk hakanlar kazanılan zaferler neticesinde, ziyarete gelen elçilere verilen değeri göstermek için ve atalarını yâd etmek için düzenledikleri şöenlerde “göğ beyaz atlar” kurban etmişlerdir.²⁴⁴ Erkek çocuklarının gittiği ilk av sonrası yapılan törenlerde de şükür ve sadaka amacıyla erkek hayvanlar, “*attan aygır, koyundan koç, deveden buğra*” seçilerek, kurban edilmişlerdir.²⁴⁵ İslamiyet’in Türkler arasında yaygınlaşması ve atların savaşlardaki önemi göz önünde bulundurularak zaman içinde bu törenler azalmış ve kurban edilmeleri hoş karşılanmamaya başlanmıştır. Ancak bugün teknolojinin ilerlemesiyle birlikte savaşlarda, taşımada ve seyahatlerdeki görevleri sona eren atların etlerinden ve sütlerinden Orta Asya’da faydalanılmaya devam edilmektedir.

Diğer taraftan at, bir eğlence unsuru olarak da Türklerin hayatında önemli rol oynamıştır. “*Toylarda, bayramlarda atlarla yarışmışlar, oyunlarını bile at üstünde oynamışlardır.*” Bugün hala birçok Türk boyunun şöenlerinde cirit oynanmakta, at yarışları yapılmaktadır. Bütün bunlar göstermektedir ki at siyasi, medeni, iktisadi, sosyal ve kültürel her alanda Türkler için önemini korumuş ve “*tarih boyunca Türklerin hayatının merkezinde yer almıştır. Öyle ki, eski Türklerin ceza kanununa göre isyan, ihanet, adam öldürme, zina suçlarının yanı sıra bağlı bir atı çalma suçu da ölümle cezalandırılmıştır.*”²⁴⁶

²⁴² Çiğdem Mollaibrahimoğlu, **Anadolu Halk Kültüründe Hayvanlar Etrafında Oluşan İnanç ve Pratikler**, Yayınlanmamış YL Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Trabzon, 2008, s. 6.

²⁴³ Bahaeddin Ögel, a.g.e., s.62, 99.

²⁴⁴ Bahaeddin Ögel, a.g.e.,s.106, 115, 133. Yaşar Çoruhlu, **Anahatlarıyla...**, s.141.

²⁴⁵ Bahaeddin Ögel, a.g.e., s.280

²⁴⁶ Tuna Beşen Delice, “Türkmen Kültüründe At”, **International Journal of Science Culture and Sport**, C.3,

3.1.1.2 Kurt

Türklerin hayatında büyük öneme sahip ikinci hayvan olan kurt, renklerine göre; “*Bozkurt, Gök Börü, Ak Kurt, Kızıl Kurt*”; Türk bayrak ve efsanelerinde ise “*Börü, Börte, Börcü, Asena, Sina, Cina, Cine, Cino, Yaşka*” olarak adlandırılmaktadır.²⁴⁷ Türklerin türeyiş efsanelerine göre ataları Lin Devleti tarafından yok edilen Göktürklerden sağ kalan bir çocuk dişi bir kurt tarafından büyütülmüş, sonrasında ikisinin çiftleşmesiyle Göktürk soyunun devam ettiğine inanılmıştır.²⁴⁸ Diğer taraftan göçebe Türklerin konaklayacakları yurtları belirlemelerinde de kurdun kılavuzluğuna inanılmıştır:

“[Göktürk yazıtlarına göre] «Gök-böri» yani Gök-kurt -Bozkurt değil-, (...) ufukta beliriyor ve Türk milletine kılavuzluk yapıyordu. Türklerin Anadolu’ya gelişlerinde de bu ilahi hayvan kılavuzluk yapmıştı. «Göç!» deyince, büyük Türk kitleleri harekete geçiyor ve arkasından gidiyorlardı. Ufukta kaybolunca Türkler hemen konaklıyorlardı. Ufukta bir daha görünmeyince de «Tanrı’nın emri burayı yurt yapmakmış» deyip, orada yerleşiyorlardı.”²⁴⁹

Bu sebeple kurt kutsal ve uğurlu bir hayvan olarak kabul görmüş; kurt-ana, kurt-ata olduğu gibi kurtarıcı, yol gösterici, kahramanlara yardımcı, şefkatli, cesaretli ve iyiliksever bir canlı olarak tanınmıştır. Kurda atfedilen kutsiyet İslamiyet’ten sonra daha da yaygınlaşmıştır. Kurdu Hazreti Ali’nin köpeği olarak kabul eden inanışa göre onu öldüren zarar görür. Kurdun avını öldürme şekline dolayı da (önce boğazlar, sonra yer) öldürdüğü hayvan pis sayılmaz.²⁵⁰ Günümüzde bazı bölgelerde sürülere zarar vermesi sebebiyle “canavar” adıyla anılan ve korkunun sembolü olan kurt, tarih boyunca üzerinde taşıdığı saygınlığını, bayrak ve armalarda devam ettirmiştir. Yaşar Kalafat kurdun Türkler için önemini şöyle özetler:

“Bozkurt’un hayatın her safhasında fonksiyonunun olduğuna inanılmaktadır. İnsanlar dünyaya gelmeden, geldikten sonra, isim almalarında, evliliklerinin muhtelif dönemlerinde, bereket edinme, savaş kazanma gibi mücadelelerinde, görünmeyen hastalıklarında, gelecekte haber almalarında kurdun fonksiyonuna inanılmaktadır. Kurt yaşam biçimi ve çevre ilişkileri itibarıyla Türk halk inançlarında örnek alınabilmektedir.”²⁵¹

Mustafa Sever, halk diline pelesenk olan “kurtlar kuşlar” ikilemesini, Türklerin

S.4, s.537.

²⁴⁷ Murat Uraz, **Türk Mitolojisi**, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul, 1994, s.143.

²⁴⁸ Bahaeddin Ögel, a.g.e., ss.42-44

²⁴⁹ Bahaeddin Ögel, a.g.e., s.16.

²⁵⁰ Murat Uraz, a.g.e., s.144.

²⁵¹ Yaşar Kalafat, **Türk Halk İrfanında Kurt**, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2007, s.34.

karakteriyle, kültürüyle ve yaşam biçimiyle şöyle bağdaştırır.

“Türk mitolojisinde güçlü doğanlar, alıcı kuşlar ve karakuşlar / kartallar yer alır. Dikkat edilirse Türk mitolojisinde yer alan kuşların hiçbirisi leş yiyen kuşlardan değildir. Bu durum, Türk kültüründe önemli bir özelliktir. Türklerde -kısmen de olsa- totem olarak kabul edebileceğimiz ‘kurt’un da leş yiyen bir hayvan olmadığını biliyoruz. Kurt ve kuşlar bu özellikleriyle birleşmektedirler. Türkler asalak, toplayıcı bir hayat tarzı süren insanlar değillerdi. Hayatlarında aktiftiler. Bu özellikleriyle gerek ongun olarak, gerekse çeşitli inançlar içerisinde yol gösterici, soy türetici, vb. olarak benimsedikleri hayvanlar da kendileri gibi tabiatta aktif, hazır konmayan, başkasının artığıyla beslenmeyen canlılardı.”²⁵²

3.1.1.3 Koyun, Koç

Türklerin hayatlarında en çok öneme sahip bir diğer hayvan “koyun” ve “koç”tur. Türklerin ekonomik olarak kalkınmalarında etkin rol oynayan at, sığır, koyun gibi hayvan sürülerinin içinde koyun yetiştiriciliği en kolay olanıdır. Koyunun tam anlamıyla bir bozkır hayvanı olması, diğer hayvanlar gibi sürekli yeşil kalan otlaklara ve sulak alanlara ihtiyaç duymaması ve eti, sütü, derisi, yünü bakımından çok yönlü bir yarara sahip olması, onu Türklerin günlük hayatının vazgeçilmezleri arasında kılmıştır. Koyunun bu yararlı yönlerinin yanında Türklerin inanç sistemlerinde de önemli bir varlıktır. Bayramlarda, şöenlerde ve çeşitli kutlamalarda koyun, özellikle de “Gök Tanrı’ya beyaz koç kurban etmek” eski bir gelenektir. Ayrıca “*bu hayvanlar ataların ruhları için ya da Şamanizm’de kötü ruhlardan korunmak için de kurban*” edilmişlerdir.²⁵³

Türklerin inanç sisteminde önemli bir yere sahip olan İslamiyet’in etkisi, koyunun simgesel anlamını da değiştirmiştir. İslamiyet’ten sonra sükûnet, huzur ve barışın simgesi sayılan koyuna karşılık koç güç, hâkimiyet, kuvvet ve yiğitliğin bir simgesi olarak görülmüştür. Koç “*İslam tasavvurlarında özellikle Hz. İsmail’in kurban olarak Allah’a adanışı bağlamında kurban ve ölümün timsali olmuştur.*” Koçun gökten geldiğine olan inancın bu olayla birlikte geliştiği düşünülmektedir.²⁵⁴ Eski dikili taşlarda, kaya gravürlerinde ve mezar taşlarında koç ve dağ keçisi motiflerine rastlanıldığı gibi, Hz. İsmail’e karşılık gönderilen koça da Türk minyatür sanatında sıkça yer verilir. Günümüzde de koyun ve koç yağmur dualarında, adaklarda, bayramlarda Allah’a en çok kurban olarak sunulan hayvanlardır.

²⁵² Mustafa Sever, “Türk Mitolojisinde Kuşlar”, **Milli Folklor**, S.42, s.87.

²⁵³ Yaşar Çoruhlu, Yaşar Çoruhlu, **Ana Hatlarıyla Türk Mitolojisi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s.150.

²⁵⁴ Yaşar Çoruhlu, a.g.e., s.151

3.1.1.4 Geyik

Türklerin inanç ve kültürlerinde büyük öneme sahip diğer bir hayvan “geyik”tir. *Buğu, Maral, Guva Maral*²⁵⁵ gibi isimlerle anılan geyik, genellikle bir av hayvanı olarak kabul edilse de Atilla ve akrabalarının Avrupa’ya gelişlerinde kendilerine önderlik eden bir geyikle beraber kutsiyet de kazanmıştır. Bahaeddin Ögel bu olayı şöyle aktarır:

“Ataları günlerden bir gün bir dişi geyik görürler ve geyiği süre süre Batıya gelirler. Birdenbire kendilerini, gür çayırli bir ülkenin içinde bulurlar. Geyik birden kaybolur ve orada kalırlar.” Eski Türklerde ve Anadolu’da kendi kayasına ve yeraltı çayırıklarına çeken geyik; Hunlar’ı ise kendi çayırına çekmişti.”²⁵⁶

Geyik, Moğol ve Tatarlarda da yol gösterici ve kurtarıcı olarak görülür. Hatta onlara Ergenekon’a girişte bir dişi geyik yol gösterici olmuştur. Diğer taraftan geyik başta eti olmak üzere postundan ve kemiklerinden yararlanılan güzelliği, inceliği, fedakârlığı, merhameti ve boynuzlarının heybeti ile dillere destan olan bir hayvandır.²⁵⁷ Geyik Türk mitolojisinin mezolitik devre kadar inen en eski simgelerinden biri olduğu gibi Şaman törenlerinde suretine bürünülen hayvan-ata ya da ruhlardan da biridir.²⁵⁸ Aynı zamanda Altay’da bulunan Pazırık kurganlarından edinilen bilgiler, geyiğin attan önce kurban olarak seçilen bir hayvan olduğunu göstermektedir. “*Herhalde İskitler atı evcilleştirip binek hayvanı olarak kullandıklarında çok açık bir askeri üstünlük kazanmışlar ve bu arada at kurban etme alışkanlığını edinmişlerdir.*”²⁵⁹

Eski kaya gravürlerinde sıkça rastlanan av merasimlerinin resmedilmesinde başrol oynayan geyik, av hayvanı olması sebebiyle genellikle kurda ve yırtıcı hayvanlara yenilen tarafta resmedilmiştir.²⁶⁰ Ancak bazı dikilitaşlardan ve anlatmalardan anlaşılan odur ki dağ keçisi ile geyik boynuzlarının büyüklüğü sebebiyle zaman zaman karıştırılarak birbirlerinin yerini almıştır. Günümüzde ise geyik Yörükler arasında bolluk ve bereketin simgesi sayılmakta, geyik boynuzu ise nazara karşı koruyucu bir obje olarak kullanılmaktadır.²⁶¹

²⁵⁵ Murat Uraz, a.g.e., s.151.

²⁵⁶ Bahaeddin Ögel, a.g.e., s.81.

²⁵⁷ Murat Uraz, a.g.e., s.151

²⁵⁸ Yaşar Çoruhlu, a.g.e., s.142.

²⁵⁹ Jean-Paul Roux, a.g.e., s.187.

²⁶⁰ Roux, a.g.e., s.101, 312. Roux, geyiğin kurtla dövüştüğü sahnelerin köken mitleri açısından değerlendirildiğinde, etçil hayvan ile otçul hayvanın dövüşürken değil, çiftleşirken gösterildiğini belirtmektedir.(s.309)

²⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Zekeriya Karadavut ve Ünsal Yılmaz Yeşildal, “Anadolu-Türk Folklorunda Geyik”, **Milli Folklor**, S.76, ss.102-112.

Esma Şimşek değerlendirdiği halk anlatılarından ve halk şiirlerinden yola çıkarak geyiğin Anadolu insanının hafızasında tuttuğu yeri şöyle özetler:

1. Bazen tarlada işlerini yaparak, bazen sırtlarında taşıyarak, bazen de terk edilen çocukları koruyup besleyerek insanlara yardım ederler.
2. Özellikle veli tipindeki insanlar, istedikleri zaman geyik donuna girebilirler.
3. İlahi tarafları olan geyikler, İslam dinine saldıran karşı güçlerle mücadele ederler.
4. Kendilerine zarar verildiğinde, acımasız bir şekilde insanlardan intikam alırlar.²⁶²

3.1.1.5 Kartal

Hayvanlara mahsus özellikler içerisinde insanların taklit edemediği tek özellik uçuş kabiliyetidir. Bu sebepten ötürü daha yaradılıştan itibaren insanoğlu kuşlara ayrı bir kutsiyet atfetmiş, bazı olağanüstü özellikler yüklemişlerdir. Bir anlamda yaşamsal dinamizmi ifade eden gökyüzünün insan tasavvurunda simgelediği derin mânâ, gökteki kuşların ve bilhassa da kartalın ayrı bir ehemmiyet kazanmasına neden olmuştur.²⁶³

Türklerin milli simgelerinden olan ve “kuşların Hakanı” kabul edilen kartal, Gök Tanrı’yı temsil ettiği için ve şaman ruhunu ifade etmek amacıyla hep göğün en yüksekinde uçan bir kuş olarak tasvir edilmiştir. “Özellikle Göktürk ve Uygur devirlerinde kartal ve diğer yırtıcı kuşlar hükümdar ya da beylerin timsali, koruyucu ruhun ve adaletin simgesiydi. Güneşi ve aynı zamanda güç ve kudreti ifade ediyordu.”²⁶⁴ Gravürlerdeki mücadele sahnelerinde zafer kazanan hayvan olarak resmedilen kartalın av için kullanıldığı ve evlerde beslenildiği de bilinmektedir. Turfan’a seyahat eden bir Çinli “yaylaları süsleyen, büyük ve korkunç kartalların” varlığını şaşkınlıkla izler. O dönemde koyun ve kuzuları kaparak göğe götüren kartallar, inanış ve düşüncelerde de büyük bir yer kaplamıştır.²⁶⁵ Ömer Hayyam da *Nevrûznâme* adlı eserinde kartalla ilgili şunları anlatır:

“Kartalın büyüklüğü, asalet ve temizliği ile hal ve hareketleri, padişahlara benzer. Eskiler demişlerdir ki, et ile beslenen havyaların padişahı kartal, ot ile beslenen hayvanların padişahı at, erimeyen cevherlerin padişahı inci ve eriyen cevherlerin padişahı ise altındır. Kartal bunun için sıradan insanlardan çok, padişahlara özeldir. Çünkü kartalı başka hayvanlardan ayıran bir muhteşemliği vardır. Karga da dışarıdan bakıldığında büyük görünür ama kartaldaki muhteşemlik onda bulunmaz.”²⁶⁶

²⁶² Esma Şimşek, “Giresun ve Çevresinde Anlatılmakta Olan Ana Geyik Efsanesinde Mitolojik Unsurlar”, **Milli Folklor**, S.26, s.20.

²⁶³ Coşkun Kumru, “Eski Türk Kültüründe Kartal Simgesi”, **I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri**, y.e.y., Ankara, 2017, s.402.

²⁶⁴ Yaşar Çoruhlu, a.g.e., s.134.

²⁶⁵ Bahaeddin Ögel, a.g.e., s.205.

²⁶⁶ “Ömer Hayyam, **Nevrûznâme**, (Neşr. Müctebâ Mînovî), Tahran 1312, s.56.” Erkan Göksu, “Çift Başlı

Kartalın insan üzerindeki maddi öneminin yanında bazı Türk boyları üzerinde manevi etkisi de vardır. Yakutların bir bölümü atalarının kartaldan geldiğine inanır ve kadınlar çocuk sahibi olmak istediğinde kartallara yakarılırlar.²⁶⁷ Kartala olan saygılarının ifadesi olarak ise bir yemin edilmesi gerektiğinde kartalın adına yemin ederler ve bu yolla edilmiş bir yemine yalan konuşulmuş ise o kişinin başına büyük felaketlerin geleceğine inanılır. Yakutlar mevsimlerin değişmesinde de kartalın etkisine inanmaktadırlar. Kartal kanadını bir kez çırparsa buzlar erir, iki kez çırparsa ilkbahar gelir.²⁶⁸ Kartala olan bu saygının ifadesi olarak Yakutlar kartal gördüklerinde bir dana keserek yarısını ona ikram ederler. Eğer ki kartal görünmüyorsa kestikleri hayvanın kalbini onun için avludaki bir masanın üzerine yerleştirirler.²⁶⁹

Kartalın eski devirlerde Türkler için taşıdığı anlam ve önem bugün de devam etmektedir. Kartalın hep göğün en yüksek kısmında uçuşması, yuvasını insanların erişemeyeceği sarp kayalıklara kurması ve nadiren insanlara gözükmesi gibi sebeplerden dolayı gücün, kudretin ve hükümdarlığın simgesi olmaya devam etmektedir.

3.1.1.6 Köpek

Evcilleştirilen ilk vahşi hayvan olan köpek, insana sadakatiyle ve dostluğuyla tanınan bir varlıktır. Anadolu’da adına “it” de denilen köpeğe, mitolojide ve efsanelerde zaman zaman “Barak” adıyla rastlanır. Türklerin köpeği evcilleştirmelerindeki ve beslemelerindeki başlıca etken sürülerin gözetlenmesini sağlamaktır.²⁷⁰ Jean-Paul Roux, Türkler hakkında şöyle bir çıkarım yapar: “*Köpeklerini ve atlarını çok severler. Hatta iyi bir köpeği ya da atı insanları sevdiklerinden daha çok severler.*”²⁷¹ Türklerdeki av tutkusu, kendisine yardımcı olacak hayvanların eğitilmesini de beraberinde getirmiştir. Bu hayvanların başında köpek ve doğan gelmektedir ki “*her kahramanın en önemli sembolleridir*”ler. Çeşitli kabartmalarda Han’ın peşinden koşan bir av köpeğinin resmedildiği görülürken²⁷², Hitit dönemi Anadolu’sunda köpeğiyle birlikte gömülmüş kişilerin mezarlarına ulaşılmıştır. Bu durum

Kartal ve Selçuklular”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (USAD)**, S.5, s.124’ten alıntı.

²⁶⁷ Jean-Paul Roux, a.g.e., s.291.

²⁶⁸ Murat Uraz, a.g.e., s.155.

²⁶⁹ Jean-Paul Roux, a.g.e., s.189.

²⁷⁰ Jean-Paul Roux, a.g.e., s.189.

²⁷¹ Jean-Paul Roux, a.g.e., s.127.

²⁷² Bahaeddin Ögel, a.g.e., s.234.

“insanın öbür dünyaya sadık bir yoldaşla gitme dileğinin ifadesi olarak kabul edilmiştir.”²⁷³

Köpeğin uluması, Türk boyları arasında genellikle ölümün ya da kötü olayların habercisi olarak görülür. Köpeklerin sahip olduğu duyu yeteneği sayesinde insanın duyabileceğinden daha fazlasını duyması ve hissetmesi ve bunun neticesinde havlayarak tepki vermesi insanoğlunu her zaman korkutmuştur. 1999 Düzce Depremi'nin olduğu gece köpeklerin çok havlaması ile deprem arasında ilişki kuran halk, bugün hala o tedirginliği yaşamaktadır.

Bunun yanında Eski Doğu toplumlarında ve Mezopotamya topraklarında köpeğin hem doğal halk tıbbında hem de dinsel-büyüsel tıpta rol oynadığı görülmektedir. Bu toplumdaki köpeğin şifacı yönünün Anadolu halklarına, oradan da Batı toplumlarına geçmiş olabileceğini belirten H. Hande Duymuş Florioti şöyle devam eder: “Köpeğin kendi organlarını yalayarak iyileştirmesinin görülmesi ve böylece köpek salyasının iyileştirici gücü olduğuna inanılarak bunun insan vücudu üzerinde de aynı etkiyi yapacağını düşünüldüğü anlaşılmaktadır.”²⁷⁴

Çoğu olumsuz anlamlarına rağmen çeşitli Türk topluluklarında önemli sayılan bazı efsanevi köpekler de vardır; örneğin Kırgızlarda *Kumayık*, Başkurlarda *Barak*, İslamiyet'ten sonra da Müslüman Türklerde ve diğer Müslüman topluluklarda *Kıtmîr* bilinen önemli köpeklerdir.²⁷⁵

Yukarıda bahsi geçen altı hayvan, Türklerin sosyal yaşantılarında ve kültürlerinin oluşmasında sıklıkla karşılaşılan hayvanlardır. Bunların dışında yılan, inek, ayı, deve, domuz, tavşan, kaplumbağa, fare, baykuş, karga, güvercin gibi sayamayacağımız daha pek çok hayvan gerek av malzemesi olarak, gerek olumlu-olumsuz haberlerin bildiricisi olarak gerekse kendisinden yararlanılan geçim hayvanı olmaları bakımından Türk boylarının yaşamlarında yer edinmişlerdir:

“Türk toplumunda; konut ve çevre mimarisinden üretim biçimlerine, evlilik, göç tarihlerinden

²⁷³ H.Hande Duymuş Florioti, “Eski Kültürlerde Köpeğin Algılanışı: “Eski Mezopotamya Örneği”, s.59, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1900/19962.pdf>

²⁷⁴ H.Hande Duymuş Florioti, a.g.m., s.54.

²⁷⁵ Yaşar Çoruhlu, a.g.e., s.154.

inançlara kadar pek çok toplumsal olayda hayvanların etkisi görülür. Bir gurur sembolü olarak at, güç ve heybeti ifade edişiyile kutsal yerlerin bekçisi sayılan arslan ve koç, gökte bulunan Tanrı'ya ulaşma özlemine anlatan kartal, soyundan geldiğine inanılan kurt, sert doğa şartlarında kürkleriyle ısıtan geyik, samur, tavşan, sığır, uzaktaki dostlara haber ulaştıran güvercin gibi karada, denizde ve havada yaşayan yüzlerce tür hayvanın insan hayatında önemli bir yeri olmuştur.”²⁷⁶

Bu hayvanların sayıca çokluğu ve her biriyle ilgili bilgilerin ve inanışların tek tek değerlendirilmesinin konumuzun dağılmasına sebebiyet verecek olması nedeniyle, hayvanların Türklerin hayatındaki önemiyle ilgili yapılmış çalışmaların listesini vermeyi uygun gördük. Bu kaynakları şöyle sıralayabiliriz:

Makaleler

- ATMUTAK, Altan, “Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi I - Memeli Hayvanlar”, **İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi**, S.28, ss.411-427.
- ATMUTAK, Altan, “Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi II - Sürüngenler, Balıklar, Kanatlılar ve Mitolojik Hayvanlar”, **İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi**, S.30, ss.143-157.
- BOGENBAYEV, Nurbolat ve CALMIRZA, Aydın, “Eski Türk Dünya Görüşündeki “Kut” ve “Karga” Kavramları”, **Milli Folklor**, S.103, ss.69-79.
- ÇATALBAŞ, Resul, “Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi”, **Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi**, C.3, S.12, ss.49-60.
- DEMİRCİ, Ümit Özgür, “Tarihi Lehçelerde Yılan”, **Turkish Studies**, C.9, S.5, ss. 679-687.
- DOĞAN, Levent, “Türk Kültüründe Hayvanlar ve Hayvan İsimleri”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S.12, ss.615-659.
- KAMAN, Sevda Gülakan, “Baykuş Kelimesi ve Baykuşla İlgili İnançlar Üzerine”, **Turkish Studies**, C.10, S.8, ss.1137-1154.
- ÖZBAŞ, Mustafa, “Kurtarıcı Kargadan Burnu Pislikten Çıkmayan Kargaya: Türk Halk Anlatılarında Karganın Dönüşümü”, **Milli Folklor**, S.88, ss. 57-65.
- SÖKMEN, Sultan ve BALKANAL, Zeynep, “Anadolu’da Önemli Bir Simge Olan Şahmeran’ın Halk İnanışlarındaki Yeri”, **Bingöl Üniversitesi SBE Dergisi**, C.8, S.15, ss.281-296.

²⁷⁶ Yusuf Çetindağ, “Türk Kültüründe Hayvan ve Bitki Motifinin Seyri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C.4, s.172.

- TANSÜ, Yunus Emre ve GÜVENÇ, Baran, “Eski Türk Mitolojisinde Hayvan Motifleri Üzerine Düşünceler”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.218, ss.-1-16.
- TEMİZKAN, Mehmet, “Türk Kültüründe ve Alevî-Bektaşî İnancında Turna”, **Milli Folklor**, S.101, ss.162-170.

Kitaplar

- ARTUN, Erman, **Türk Halkbilimi**, Karahan Kitabevi, Adana, 2015, ss.129-130, 351-356.
- BEĞENÇ, Cahit, **Anadolu Mitolojisi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1974, ss.72-76.
- ÇORUHLU, Yaşar, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, ss.131-160.
- ERSOYLU, Halil, **Türk Kültüründe Kuşlar**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015.
- ERZİNCAN, Emre, **İt Baraklar/Korkunç Bir Efsane Mi Yoksa Tarihi Bir Gerçek Mi?**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018.
- NASKALİ, Emine Gürsoy ve ALTUN, Hilal Oytun (Ed.), **Av ve Avcılık Kitabı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008.
- NASKALİ, Emine Gürsoy (Ed.), **Yılan Kitabı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1986, s. 208, 305-306.
- SEYİDOĞLU, Bilge “Kültürel Bir Sembol: Yılan”, **Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı**, y.e.y., Ankara, 1988, ss.86-92.
- URAZ, Murat, **Türk Mitolojisi**, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul, 1994, ss.142-164.

Tezler

- EKİNEKER, Orhan, **Türklerde Hayvan Kültü ve Bilmecelere Yansıması**, Yayınlanmamış YL Tezi, Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır, 1996.
- KILIÇ, Hatice Çiğdem, **Türk Kültüründe İnanç ve İnanışlar**, Yayınlanmamış YL Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya, 2003, ss.325-333.
- MOLLAİBRAHİMOĞLU, Çiğdem, **Anadolu Halk Kültüründe Hayvanlar Etrafında Oluşan İnanç ve Pratikler**, Yayınlanmamış YL Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Trabzon, 2008, s.22-36.
- SARP KAYA, Ahmet, **Tarım ve Hayvancılık Etrafında Gelişen Folklor Pratikleri Osmaniye Örneği**, Yayınlanmamış YL Tezi, Gaziantep Üniversitesi SBE, Gaziantep, 2011.

- YILDIZ, Şerife Nilgün, **Türk Halk Anlatılarında Hayvan Motifleri**, Yayınlanmamış YL Tezi, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ, 2011, ss.7-29.

Bildiriler

- KUMRU, Coşkun, “Eski Türk Kültüründe Kartal Simgesi”, **I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri**, y.e.y., Ankara, 11/05/2017, ss.402-418.
- ÖZTELLİ, Cahit, “Eski İnançların Bugünkü İzleri”, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Gelenek-Görenek ve İnançlar**, C.4, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976, ss.241-248.
- TAN, Nail, “Türkiye Halk Meteorolojisinde Hava Tahmini”, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Gelenek-Görenek ve İnançlar**, C.4, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976, ss.249-282.

3.1.2 Türklerde Zamanın Tayini: “On İki Hayvanlı Türk Takvimi”

Takvimler, insanlığın her döneminde zamanı sistemli hale getirmek amacıyla kullanılmış araçlardır. Matematiğin, astrolojinin birer bilim dalı olarak ortaya çıkmalarından çok önce de insanlar gökteki olayları, gök cisimlerini ve bitkilerin hareketlerini inceleyerek sistemli zaman ölçerler, yani takvimler kullanmışlardır.²⁷⁷ “Güneş” ve “ay”ın belirleyici iki ana unsur olarak karşımıza çıktığı bu takvimlerden en eskisi ve hala birçok ülkede kullanılanı, Türklerin geliştirdiği görüşü yaygınlık kazanmış olan “*On İki Hayvanlı Türk Takvimi*”dir. Her yıla bir hayvan adının verilmesiyle oluşturulan ve on iki yıllık bir dönemi kapsayan bu takvimin özelliklerine geçmeden önce takvimin ilk ortaya çıkışına dair görüşleri değerlendirmek faydalı olacaktır.

3.1.2.1 Takvimin Menşei Hakkında

On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nin oluşturulmasıyla ilgili pek çok farklı yaklaşım dikkati çeker. Bunlardan bir kısmı bu takvimin oluşturulmasını efsanelerle açıklayıp

²⁷⁷ Bu takvimlerin ayrıntıları için bkz. Neşet Çağatay, “Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.22, S.1, 1978, ss.105-138; Sabri Tekay, “Takvimin Evrimi”, **Bilim ve Teknik Dergisi**, S. Ocak 1994, ss.6-12; Tefik Temelkuran, “Türklerin Kullandıkları Takvim Çeşitleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.434-440.

Türklere mal ederken, diğerk bir kısmı yabancı kaynaklardan yola çıkarak Türk, Mısır ya da Çin uygarlıklarına ait olabileceğine dair tahminlerde bulunmaktadır. Yerli ve yabancı pek çok araştırmacı konuyla ilgili değerlendirmelerde bulunmuş, birbirinin görüşlerini destekleyen ya da diğerkinin tezini çürüten fikirler ortaya çıkarmışlardır. Bu araştırmacılarından bazılarının görüşlerini ve vardıkları sonuçları değerlendiren Osman Turan *On İki Hayvanlı Türk Takvimi* adlı eserinde şu bilgilere yer verir:

Eduard Chavannes'e göre on iki hayvanlı takvimin gerçek mucidi Türklerdir. Orhon Yazıtları'nda geçen bazı bölümler de bunun ispatı niteliğindedir. Bu takvimin Çinlilerce kullanımı da Türkler sayesinde olmuştur. Chavannes, takvimde adı geçen "maymun"un Türklerin yaşadığı sahalarda bulunmadığı konusuna da açıklık getirerek bu durumun tezini yalanlayamayacağını şöyle ifade eder:

"Milâdî birinci asırda Türk hükümdarı olan Kanişka, Gandara ve Kışmir'de hüküm sürüyordu. Çok muhtemeldir ki Hind-İskit prenslerinden önce diğerk Türk hükümdarları buralara kadar nüfuzlarını tesis etmiş olsunar. Bunun için beni, hiçbir şey, bunu Türklerin icad ettiklerine dair olan fikrimden men edemez. Devre Çin zihniyetine uygun değildir ve fena temsil edilmiş bir iktibastır. Hâlbuki Türkler'de bütün kronolojinin esasıdır ve Türk tefekkürüne uygundur. On ikili sistem ile dört unsur ve dört aslî cihet münasebeti tetkik edilirse, dört unsur nazariyesinin Çin'de doğmadığı görülür. Türkler çok eski devirlerden beri *dört unsuru* (*yer, ağaç, ateş, su*) biliyorlardı. Şark ormanı, cenup ateş, garp rüzgâr, şimal suyu gösterir. Ve her cihete, bu devreyi teşkil eden hayvanlardan üçü tekabül eder."²⁷⁸

Hemen hemen bütün kaynaklarda Chavannes'ın bu görüşleri kabul görmektedir. Diğerk bir araştırmacı *B. Laufer* de Hint ve eski Budist metinlerinden yola çıkarak yaptığı araştırmalar neticesinde takvimin Türklerden Tibetlilere, onlardan da Hintlilere geçtiğini belirterek bu sistemin mucidinin Türkler olduğunu söyler. *Abel Remusat* da bu görüşe katılır.²⁷⁹

Takvimi, Türklerin icadı olarak kabul eden bu üç görüşle zıt fikirde olan araştırmacılarından *Léopold de Saussure*, takvimin Çinlilere ait olduğunu söyler ve şu açıklamayı yapar: Çin'de bir hayvan sembolizmi vardır. Bu hayvanlardan her biri, zaman ve mekân içerisindeki devrî hareketin bir safhasını oluştururlar. 4, 6, 8 ve 12'li devreler bu hareketin taksimlerini gösterir. Dörtlü devre eski zamanı, altı ve sekizli devre Tcheou'lar devrini tarihler ve son olarak on ikili hayvan devresi ise I. asırda görülür.²⁸⁰

²⁷⁸ Osman Turan, *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004, ss.72-73.

²⁷⁹ Osman Turan, a.g.e., s.73.

²⁸⁰ Osman Turan, a.g.e., ss.74-75.

Samoiloviç de bu takvimin göçebe ve hayvan yetiştiren kavimlerde değil, yerleşik hayata geçmiş ve çiftçilikle uğraşan kavimlerde ortaya çıkmış olması gerektiğini öne sürer. “*Türk Halkları Arasında On İki Seneli Hayvan Devresi*” adlı risalesinde, on ikili sistemin sekizinci asırdan itibaren Türk halkları arasında kullanılan isimlerini toplamış ve her yılın özellikleri üzerinde durmuş, takvim sisteminde bulunan “lağzın” (domuz) yılını bu takvimin Türkler tarafından icat edilmediğinin delili olarak göstermiştir. “*Zira Türkçede “l” harfi ile başlayan kelime yoktur.*”²⁸¹

On iki hayvanlı takvimin Çinliler tarafından icat edilmiş ve Soğdiyana yolu ile Türklere ve onlar vasıtasıyla Hindistan’a geçmiş olduğu fikrini savunan *Lüders* de Türkçede “l” harfi ile başlayan kelime olmadığını söyleyerek tezini Samoloviç’le aynı nedene bağlar. Ejder yılı olan “*Lu*” kelimesinin Çince “*Lung*”tan geldiğini belirten *Lüders*, “*Türkler takvimi icat etmiş olsalardı efsanevi bir hayvan adı kabul etmiş olmazlardı*” diyerek takvimi Çin menşeli kabul eder.²⁸²

M. Boll’a göre bu takvim Babil’den Doğu Asya’ya geçmiş olabileceği gibi *J. Halévy*’e göre Mısır’da ortaya çıkmıştır.²⁸³ Hayvanların her toplumda büyük öneme sahip olması bu takvimin menşinin tayinini güçleştirmektedir. Ancak takvimin adında asılı kalan “Türk” adı ve Türklerin çok eski bir geçmişe sahip olmalarından dolayı Türklerin takvimi olarak kabul edilmesi daha yaygın bir görüştür.

Sabri Tekay ise *Bilim ve Teknik* dergisinde yayınlanan bir yazısında iki farklı takviminden bahseder. Bu iki takvimde her bir yılın farklı bir hayvanla ve toplamda “on iki hayvan” adıyla anılması arasındaki benzerlik bir yana, eski Türk takvimi ile Çin takvimi arasında önemli farklar olduğu belirterek şöyle devam eder:

“Çin takviminde bir yıl yirmi dört dilime ayrılmıştır. Türk takviminde ise yıl dört mevsime bölünür: yaz (ilkbahar); yay (yaz); kuz (güz) ve kış. Ayrıca, yıl, yirmi dört dilime değil, adları tarih dönemleri içinde ve bölgeden bölgeye değişen oniki aya bölünmüştür. Örneğin, Biruni’ye göre ay adları uluğ (büyük) ay ve kiçig (küçük) ay ile başlar ve birinç (birinci) aydan onunç (onuncu) aya kadar devam eder. Ya da Kıpçaklarda, ayların adı mevsim adlarına göre düzenlenmiştir: İlk yaz ay, orta yaz ay, son yaz ay, ... , son kış ay.”²⁸⁴

²⁸¹ Osman Turan, a.g.e., s.75.

²⁸² Osman Turan, a.g.e., s.75.

²⁸³ Osman Turan, a.g.e., s.72.

²⁸⁴ Sabri Tekay, “Takvimin Evrimi”, **Bilim ve Teknik**, s. 8-9, E.T.: 04-06-2018, <http://www.biyolojiegitim.yyu.edu.tr/mahmutevrim/te1994.pdf>

Yazının devamında Tekay, eski Türk takviminin hayvancılığa dayalı bir ekonominin gereklerini yansıttığını belirtirken, Çin takviminin ise tarıma dayalı bir ekonomi neticesinde çıkmış olabileceğini söyler. Çin tarihlerine göre Türkler, yılları otların yeşermesiyle sayarlarken, eski Türkler de bunu kanıtlar nitelikte, her yeni yılın ilkbaharla yani otların yeşermesiyle başladığını söylemişlerdir. “*Eski Türkler, hayvancılığa dayanan ekonomilerinin bir yansıması olarak, Güneş’in çevrimini doğrudan doğruya astronomik gözlemlerle değil, bitkiler üzerindeki etkisi yoluyla izlemekteydiler.*” Diğer taraftan Çinlilerin takvimi, “tarımsal” bir takvimdir ve Çin tarımının sulamaya bağlı olması sebebiyle, düzenlenmesinde doğrudan astronomi bilgisi gerektiren bir takvimdir. Çünkü “*gerek karların erimesinin ve bunun sonucunda ırmaklarda su düzeyinin yükselmesinin, gerekse yağmurlu muson mevsiminin başlangıcının önceden bilinmesi zorunluydu*”.²⁸⁵

Türklerin tarihlerine ait ilk yazılı bilgilerin bulunduğu Çin yıllıkları da on iki hayvanlı takvimin menşei hakkında net bilgiler verememektedir. Bahaeddin Ögel ise bu takvimi, Çin kaynaklarından aldığı örneklerle açıklamaya çalışırken Çinlilerin tesirinde hazırlanmış olabileceğini kimsenin aklına getirmemesi gerektiğini belirtir. Konunun devamında şunları vurgular:

“On iki hayvanlı Türk takvimi Türklerle Çinlilerin müşterek malıdır. Hayvanlarla süslenen bu takvim, Çin düşüncesine ve an’anesine aykırıdır. Bunun başka bir örneğini Çin düşünce düzeninin başka bir yerinde de görmüyoruz. Hayvanlar ve hayvanlı üslup, Ortaasya’nın hayat ve mücadele dolu kültürünün baş özelliğidir.”²⁸⁶

Takvimin adına asılı kalan “Türk” adı, Tekay’ın ve Ögel’in açıklamaları göstermektedir ki, takvim Türklerin aslî ihtiyaçları neticesinde oluşturulmuş, onların karakteristik özelliklerini yansıtan bir Türk takvimidir. İlk çağlardan beri hayvan odaklı bir hayat süren Türk toplumları, hayvanlarını beslemek için de bitkilerin bolluğunu, yağmurların kıtlığını gözlemleyerek bir sistem oluşturmak mecburiyetinde kalmışlardır. Diğer taraftan Türk bilginlerin eserlerinde ayrımı yapılan *Lu(Ejder)* ve *Nek(Balık)* yılı, aslında birbirine çok benzeyen iki farklı hayvan takviminin varlığını göstermektedir.

On İki Hayvanlı Türk Takvimi’yle ilgili sunulan bu bilimsel araştırmaların yanında, takvimin ortaya çıkışını ve yılların oluşum sıralarını açıklayan efsane ve masallar da vardır.

²⁸⁵ Sabri Tekay, a.g.m., s.9.

²⁸⁶ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi 1**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s.293.

Bu konuda en derli toplu bilgileri şüphesiz Divan ü Lügati't-Türk'ten okuruz. Kaşgarlı Mahmut, söz konusu takvimin ortaya çıkışını şöyle anlatır:

“Türk hakanlarından birisi kendisinden birkaç yıl önce geçmiş olan bir savaşı öğrenmek istemiş, o savaşın yapıldığı yılda yanılmışlar; onun üzerine bu iş için Hakan, ulusıyla geniş (müşavere) yapar ve kurultayda “biz bu tarihte nasıl yanıldıksa bizden sonra gelecek olanlar da yanılacaklardır; öyle ise, biz şimdi göğün on iki burcu ve on iki ay sayısınca her yıla birer ad koyalım; sağışlarımızı bu yılların geçmesiyle anlıyalım; bu, aramızda unutulmaz bir andaç olarak kalsın” dedi. Ulus, Hakanın bu önergesini onayladı. “Bunun üzerine Hakan ava çıkar; yaban hayvanlarını İlisu'ya doğru sürsünler diye emreder. Bu, büyük bir ırmaktır. Halk bu hayvanları sıkıştırarak suya doğru sürer. Bu hayvanlardan avlarlar; birtakım hayvanlar suya atılırlar; on ikisi suyu geçer, her geçen hayvanın adı bir yıla ad olarak takılır. Bu hayvanlardan birincisi “sıçgan” (sıçan) imiş. İlk önce geçen bu hayvan olduğu için senenin başı bu adla anılmış ve “Sıçgan Yılı” denilmiş; bundan sonra sırasıyla geçen hayvanların adları yıllara verilmiş: “Ud Yılı, Pars Yılı, Tawışgan Yılı, Nek Yılı, Yılan Yılı, Yund Yılı, Koy Yılı, Biçin Yılı, Takagu Yılı, İt Yılı, Tonguz Yılı. Sayı “Tonguz Yılına” varınca dönülerek yine “Sıçgan Yılı”ndan başlar.”²⁸⁷

Bu efsaneye göre on iki hayvanlı takvimin ortaya çıkmasında önemli bir husus vardır. Bu husus, belli bir zamanın tayininde zorluk yaşayan bir Türk hakanının, kendisinden sonraki toplumların da hayatını kolaylaştıracak bir adım atmış olması ve bu adımın üstünden nice takvimler geçmiş olmasına rağmen hala uygulanıyor olmasıdır.

On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nin ortaya çıkışıyla ilgili olarak Kırgızlar arasında anlatılan bir masal ise bu takvimin menşeiini daha iptidaî bir şekilde izah eder. Abdülkadir İnan'ın atlattığı haliyle masal şu şekildedir:

“Seneyi (*yazı-günü*) görmek üzere birçok hayvan toplanır ve beklerler, deve, boyunun yüksekliğine güvenerek hepsinden önce göreceğini söyler ve gaflete dalar, otlamağa koyulur. Bunu duyan sıçan, devenin tepesine çıkmış ve devenin tepesinde olduğu için seneyi (*yazı*) hepsinden önce görmüş ve bütün arkadaşlarına haber vermiş. Devreye giren bütün hayvanlar oradaki sıra ile seneyi görmüşler. Deve ise boyuna güvendiğinden ihmal etmiş ve neticede seneyi görememiş olduğundan yıl sırasına girmekten mahrum kalmıştır. Bundan dolayı sıçan devrenin birinci hayvanı olmuştur.”²⁸⁸

Bu olayın neticesinde on iki hayvanlı Türk takvimindeki hayvanların sırası şu şekildedir: 1. Sıçan, 2. Öküz, 3. Pars, 4. Tavşan, 5. Ejder/Balık, 6. Yılan, 7. At, 8. Koyun, 9. Maymun, 10. Tavuk, 11. Köpek ve 12. Domuz. Sıçanla başlayıp domuzla biten bu 12 yıllık devreye Türk lehçelerindeki farklılıklardan dolayı “*müçe, müçel, müçöl, müe, müel*” gibi adlar verilmektedir.²⁸⁹

²⁸⁷ “Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lügati't-Türk**, Besim Atalay (Çev.), Ankara, 1985-86, C. I, ss.344-346” İdris Güven Kaya, “İsmail Bin Abdullah'ın Oniki Hayvanlı Türk Takvimi”, **Turkish Studies**, C.7 S.2, s.16'dan.

²⁸⁸ Osman Turan, a.g.e., s.77.

²⁸⁹ Şeref Boyraz, “12 Hayvanlı Türk Takvim ve Kehanet”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.3, S.14, s.153.

Kaşgarlı Mahmut'a göre Türklerin her bir yılı bir hayvan ile adlandırması tesadüfi değildir. Bu yıllar Türkler arasında kutsal ve uğurlu sayılırlarken her birinde ayrı hikmetler olduğuna inanılır. “Söz gelimi, “Ud (Öküz) Yılı”na girildiğinde savaş çok olurmuş; çünkü “öküzler birbirleri ile vuruşurlarmış, tos yaparlarmış”. (...) “Nek (Timsah/Balık) Yılı” girdiğinde yağışlı olurmuş. Bu bakımdan bolluk olurmuş. Kaşgarlı'ya göre bunun nedeni timsahın suda yaşamasından dolayı imiş”.²⁹⁰

Şeref Boyraz da nasıl ki ayın döngüsüne bakılarak oluşturulan 12 ayın her birinin kendine has özellikleri varsa, her yılın da öyle farklı hususiyetlerinin olabileceğinin altını çizerek, Türklerin gözlem ve tecrübelerinin neticesinde oluşturdukları bu takvimde “kehanet”e olan inançlarının izlerini okumanın mümkün olduğunu belirtir. Bazı yılların diğerlerine oranla daha sıcak veya soğuk, kurak veya bol yağışlı ya da mutedil geçmesi, buna bağlı olarak tarım ve hayvancılıkta kimi ürünlerde bazen yüksek verim, bazı mahsullerde de kimi zaman düşük rekolte elde edilmesi; doğal olarak bu durumun hastalık, sağlık, huzur, güven, emniyet, ucuzluk, pahalılık ve hatta savaş gibi başka birçok konuyu da tetikliyor olması ve tüm bunların bir döngü etrafında cereyan ettiğinin fark edilmesi, hazırlıklı olmayı da zorunlu kılmaktadır.²⁹¹ Belli kehanetler neticesinde ortaya çıkan bu durum bir anlamda insanlardaki en az çaba ve emek ile en rahat biçimde yaşama arzusunun bir yansımasıdır.²⁹²

3.1.2.2 Takvimin Unsurları ve Özellikleri

On İki Hayvanlı Türk Takviminin menşei ile ilgili bu bilgilerin ardından, takvimin özelliklerinden de bahsetmek gerekir. Takvim yukarıda da bahsettiğimiz üzere 12 hayvanın adlarının birer yıla verilmesi neticesinde oluşturulmuş 12 yıllık bir devreyi kapsar. “Her yılın başı Nevruz (Mart) ayının 22'sidir”.²⁹³ “Müçel/müçe/müçöl/müşe” adı verilen bu 12 yıllık devredeki hayvanların Göktürk Yazıtları'ndaki karşılıkları, hem ilk çıkış halleri olması bakımından hem de en çok kullanılan isimler olması bakımından önemli olup şu şekildedir:

- I. Sıçgan
- II. Ud
- III. Bars

²⁹⁰ İdris Güven Kaya, a.g.m., s.18.

²⁹¹ Şeref Boyraz, a.g.m., s.154.

²⁹² Şeref Boyraz, a.g.m., s.149.

²⁹³ Nergis Biray, “12 Hayvanlı Türk Takvimi -Zamana ve İnsana Hükmetmek-”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Hüseyin Ayan Özel Sayısı, S.39, s.672.

- IV. Tavışgan
- V. Lu
- VI. Yılan
- VII. Yond
- VIII. Koy
- IX. Biçin
- X. Taguk
- XI. İt
- XII. Tonguz²⁹⁴

Bu adlandırmalar, birçok Türk boyunda aynıyla kullanılırken, zamanla farklı şekillerde de kullanıldığı olmuştur.²⁹⁵ Anadolu lehçesindeki bugünkü karşılıkları ise şöyledir:

- I. Sıçan - II. Sığır - III. Pars - IV. Tavşan - V. Ejder - VI. Yılan
- VII. At - VIII. Koyun - IX. Maymun - X. Tavuk - XI. Köpek - XII Domuz

On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nin bazı Türk boyları ve bu boylara yakın olan farklı milletlerdeki kullanılışları ise şu şekildedir²⁹⁶:

Türkmenlerde	Kazaklarda	Kırgızlarda	Moğol-Tatarlarda	Tacik-Farslarda	Anlamı
1. sıçan	tışqan	çıçkan	sıçkan-il	muş	sıçan
2. sığır	sıyır	uy	ud-il	bakar(gau)	sığır
3. bars	barıs	bars	bars-il	feleng	bars-gaplañ
4. tovşan	qoyan	koyon	tışkan-il	harguvş	tavşan
5. luv	uluw	uluu	luy-il	nähäng	balık/ejder
6. yılan	jılan	cılan	ilan-il	mar	ajdarha, yılan
7. yılkı	jılqı	cılkı	yunt-il	esb	yabı (at)
8. goyun	qoy	koy	quy-il	güsbänd	koyun
9. bicin	mäşin	meçin/maymıl	piçin-il	hämdüne	maymun, yüzgüç
10. takık	tawıq	took	tahagu-il	murg	tavuk
11. it	iyt	it	it-il	säg	it
12. doñuz	doñız	doñuz	tunguz-il	huk(hınzir)	domuz

²⁹⁴ Gülşen Tel, **Bozkır Kavimlerinde Zaman ve Takvim (Başlangıçtan Uygur Dönemi Sonun Kadar)**, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara, 2008, s.76.

²⁹⁵ Farklı lehçelerdeki adlandırmalar ve farklı kültürel coğrafyalarda bu takvimde meydana gelen değişiklikler için bkz. Gülnisa Aynakulova, "Gregoryen Kıpçaklar ve Oniki Hayvanlı Türk Takvimi Üzerine", **Milli Folklor**, S.74, ss.21-28. Nergis Biray, "12 Hayvanlı Türk Takvimi -Zamana ve İnsana Hükmetmek-", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Hüseyin Ayan Özel Sayısı, S.39, ss.671-683. Ufuk Tavkul, "Kültürel Etkileşim Açısından Oniki Hayvanlı Türk Takviminin Yayılışı", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.4, S.1,s s.25-45. Mehmet Kara, "**Asya Toplumlarında Ortak Bir Kültür Ögesi: On iki Hayvanlı Takvim**", Second International Conference of the Asian Philosophical Association, 26-29 Ekim 2006, Kore, ss.329-340. http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/mehmet_kara_on_iki_hayvanli_takvim.pdf E.T.: 02/06/2018.

²⁹⁶ Nergis Biray, a.g.m., s.673.

On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nde müçel/müçöl sayımı 13 yaşından itibaren başlatılır. Şecere uzmanlarının ve yaşlı Kırgızların anlattıklarına göre Kırgız Türkleri bir insanın anne karnında geçirdiği 9 ayı da bir sene olarak kabul ederler ve bunu ilk 12 yıla ekleyerek çıkan sonucu (12+1=13) bir müçöl kabul ederler. Dolayısıyla 25 yaş iki müçöl, 37 yaş üç müçöl, 49 yaş dört müçöl, 61 yaş beş müçöl, 73 yaş altı müçöl, 85 yaş yedi müçöl, 97 yaş da sekiz müçöl olur.²⁹⁷ Hatta Altaylılar için hayatlarının ilk üç müçelinin sonu çok büyük önem arz eder. “*Altaylılara göre her bir insan ömrünün 13, 25 ve 37. yaşında, yani 1. 2. ve 3. devresinde hastalık ve hatta ölüm tehlikesi atlatır. Bu yıllarda özellikle çok dikkatli olmak gerekir. İnsan, bu üç devreyi hayırlısıyla atlatırsa ölünceye kadar rahatça yaşayabilir.*”²⁹⁸

Yılların hayvan adıyla anılmasının yanında bazı ay isimlerinin de hayvan adıyla karşılık bulduğu Türk boyları vardır. Bunun en yaygın örneğini Kırgızlarda görürüz. Kırgızca bu aylar ve miladî karşılıkları şu şekildedir²⁹⁹:

	12 Hayvanlı Türk Takvimine Göre	Miladi Takvime Göre
1	Calğan Kuran (Kuran=erkek karaca)	21Mart–20 Nisan
2	Çın Kuran	21 Nisan–22 Mayıs
3	Buğu (=Geyik)	23 Mayıs–23 Haziran
4	Kulca (=Dağ Koçu)	23 Haziran–22 Temmuz
5	Teke (erkek keçi)	23 Temmuz–22 Ağustos
6	Baş OOna (OOna=Sayga, Bozkır antilopu)	23 Ağustos–22 Eylül
7	Ayak OOna	23 Eylül–21 Ekim
8	Toğuzdun Ayı	22 Ekim–20 Kasım
9	Cetinin Ayı	21 Kasım–22 Aralık
10	Beştin ayı	23 Aralık–19 Ocak
11	Üçtün ayı	20 Ocak–20 Şubat
12	Birdin ayı	21 Şubat-20 Mart

²⁹⁷ Gülnisa Aynakulova, “Gregoryen Kıpçaklar ve Oniki Hayvanlı Türk Takvimi Üzerine”, **Milli Folklor**, S.74, s.24.

²⁹⁸ Lidiya Eduardovna Karunovskaya, “Altay ve Teleütlerde 12 Hayvanlı Takvim”, Emine Atmaca (Çev)., **Turkish Studies**, C.5, S.4, s.802.

²⁹⁹ Gülnisa Aynakulova, a.g.m., s.25.

On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nin Türk kültüründeki önemi; her yılın, adını aldığı hayvanın özellikleri nispetinde kehanetlere sahip olduğuna inanılmasından gelir. Çiftçi ekeceğini ona göre eker, kışlığını yazlığını o yıla göre ayarlar. Göçebe toplumlarda konaklanacak yaylalar ona göre belirlenir. Ancak günümüzde bu takvimden en çok evlilik (eşlerin uyumu), çocuk sahibi olma (çocuğun cinsiyetini tayin etme veya tahmin etme), kişinin alacağı işle, meslekle, kariyerle ilgili kararların doğruluğunu teyit etme ihtiyacı noktalarında rağbet gördüğünü söyleyebiliriz. Tabii ki şu ayrımı yapmakta da fayda var. En eski çağlardan beri karıştırılan Çinlilerin hayvan takvimi ile Türklerin hayvan takvimi meselesi bugün yerini özellikle ülkemizde Çin takvimine bırakmıştır.

Bu takvimde yer alan her yılın özellikleri *Dîvân-ü Lûgati't-Türk, Umdet'üt Tevarih, Ma'rifetnâme* ve *Tuhfet'ül Müneccimîn*'de ayrı ayrı ele alınmıştır. Osman Turan, *On İki Hayvanlı Türk Takvimi* adlı eserinde (ss.99-106) bu eserlerdeki bilgileri toparlayıp ilgililerin istifadesine sunduğu için burada tekrar ele almayacağız. Ancak konumuzun kapsadığı alan olan Türk boylarının bu yıllara atfettikleri özelliklere değinmek yerinde olacaktır. Burada karşımıza iki farklı yorum, diğer bir deyişle iki farklı inanış şekli çıkmaktadır. Birincisi her yeni yılın adını aldığı hayvan nispetinde sahip olacağı özelliklerin sıralanması şeklindedir. İkincisi ise her bir yılın, kişilerin karakterlerini, fiziki özelliklerini etkilediğine inanılmasıyla ilgilidir. Biz de bu iki farklı bakış açısına örnek olması bakımından Kazak Türklerinin yıllarla ilgili inanışlarını ve Türkmenlerin kişi bazında oluşturduğu inanışları ele alacağız.

Uzun yılların zorluklarını ve güzelliklerini birlikte yaşayan Kazak halkı, edindiği tecrübeler neticesinde şu yargılara ulaşmışlardır.³⁰⁰

1. *Fare Yılı*: Bu yılı halk, bolluk ve bereket, saadet ve barış, sükûnet yılı olarak saymaktadır. Uzun yıllar boyunca Fare yılında zorluk, savaş ve açlık olmaması bu yıla olan güveni pekiştirmiştir.

2. *Sığır Yılı*: halkın hafızasında çoğunlukla zorluk, kavga ve tartışma dolu bir yıl olarak kalmıştır. Bu yılda bir uğursuzluk meydana geldiğinde halk “*bu yıl zaten zor bir yıldır*” deyip geçirir.

3. *Pars Yılı*: Yırtıcı bir hayvan adıyla anılan bu yıl, kötülükle iyiliğin, sıkıntı ile

³⁰⁰ Zeyneş İsmail, “Kazak Türklerinde 12 Hayvanlı Takvim”, **Türksoy Dergisi**, C.2, S.9, ss.15-17.

kolaylığın iç içe yaşandığı bir yıl olarak sayılmaktadır. Buna rağmen Kazaklar pars yılı fena bir yıl olarak görmezler.

4. *Tavşan Yılı*: Tavşan yılını Kazaklar felaket, kıtlık ve zorluk yılı olarak saymaktadırlar. Çünkü Kazak Türklerinin tarihine bakıldığında 1867-68 yıllarındaki “Jalpak Koyan” (Geniş Tavşan) kıtlığı, 1879-80’de “Ülken Koyan” (Büyük Tavşan) kıtlığı, 1891-92’de “Kişi Koyan” (Küçük Tavşan) kıtlığı ve 1915-16’da “Takır Koyan” (Çıplak Tavşan) kıtlığı dikkati çeker. Bu felaketlerde halkın elindeki hayvanların hepsi ölmüş, halk büyük sefalete uğramış ve bundan dolayı kıtlığın büyüklüğüne göre felaket yıllarına isim verilmiştir.

5. *Ejder Yılı*: Kazaklar bu yılda tahıl ve otun bol olduğunu düşünmektedirler. Bundan dolayı Ejder yılı sakin, huzurlu, güzel bir yıl kabul edilmektedir.

6. *Yılan Yılı*: Kazak efsane ve masallarında geçen “Yılan yılı sinsi geçti” mealindeki kalıplaşmış sözler ve tarihî belgeler bu yılın Kazaklar için sıkıntılı bir yıl olduğunu doğrulamaktadır. 1917-18 yılındaki Kazak halkını felakete uğratan Ekim İstilasını yılan yılında olmuştur. 1928-29 yılan yılında Kazakların malı mülkü yağmalanmıştır. Yine 1941 yılan yılında savaş çıkmıştır.

7. *At Yılı*: Kazaklar için At yılına ait geçmişlerinde kötü bir izlenim yoktur. Sadece batıl inanca göre bu yılda doğanlar atı kendi elleriyle kesmezler.

8. *Koyun Yılı*: Kazaklar bu yılı güzel bulmakta ve hep bu yılı beklemektedirler. Bu yıllarda koyunun karakteri arasında ilgi kurarlar. Koyun yılında çoğu zaman halk huzur, bereket ve bolluk içinde yaşamıştır. 1873 koyun yılında Kazak halkının manevî lideri Ahmet Baytursunoğlu doğmuştur. 1966-67 koyun yılında Kazakistan’da milyar tondan fazla tahıl elde edilmiştir. 1991 koyun yılında Sovyetler Birliği yıkılmış ve Kazakistan bağımsızlığını kazanmıştır.

9. *Meşin (Maymun)*: Efsanelerde yabanileşmiş vahşî bir insan olarak tasvir edilen maymun, Eski Türkçede “biçin” sözüyle karşılık bulur. Kazaklar bu yıldan “uğursuzluk, karışıklık ve kötü hadiselerin çok olduğu yıl” diye bahsederler ve korkarlar. Kazak tarihinde bu yıllarda yaşanmış kıtlık, felaket gibi kötü olayların izleri vardır.

10. *Tavuk Yılı*: Bu yıl da Kazak halkının aklında zor bir yıl olarak kalmıştır. 1920-

21, 1932-33 yıllarında kıtlık ve açlıkla mücadele eden Kazaklar, 1968-69'da ise kuraklıkla karşı karşıya kalmıştır.

11. İt Yılı: Kazaklar, köpeği yedi hazineden biri olarak saymaktadırlar. Bu sebeple Maymun ve Tavuk yıllarının zorluklarından sonra İt yılında felaketler ve güçlükler biraz olsun hafifler, halk bir nebze huzura erer. 1933 yılında açlığın bitmesi, 1945'de savaşın sona ermesi de İt yılına tesadüf eder.

12. Domuz Yılı: Bazı Türk boylarında ve Kazakistan'ın bazı bölgelerinde İslamiyet'in kabulünden sonra "*Kara Geyik Yılı*" olarak da anılan bu yıl için halk "*bela çok olur*" diyerek iyi saymazsa da çoğu zaman huzurlu, sükûnet yılı olarak bilinir.

On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nde her yılın sahip olduğuna inanılan özellikleri bu şekildedir. Türkmenleri fal kitabı olan Täley-nama'dan Türkiye Türkçesine aktarılan bir bölümde her yılın, o yılda doğanlar üzerinde yaptığı etkiler sıralanmaktadır. Tuna Beşen Delice'nin aktarımıyla On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nin Türkmen varyantı şu şekildedir³⁰¹:

1. *Fare Yılı* (1912, 1924, 1936, 1948, 1960, 1972, 1984, 1996, 2008): Fare yılında doğan insan, gözden uzak kalmaya çalışır; genellikle ufak tefek işlerle meşgul olmayı tercih eder. Dış görünüşünden onun rahat tepkisiz biri olduğunu düşünürsünüz. Ancak içinde fırtınalar kopmaktadır. Bu yılda doğan insanların görüntüsü de çekicidir. Başlarına kötü bir iş geldiğinde tahammül edebilirler; derdi, tasayı da içlerine atarlar. Eğer birini severlerse ona çok kıymet verirler. Fare yılında doğanlarla maymun, ejder, sığır yılında doğanların evlenmesi uygun olur.

2. *Sığır Yılı* (1913, 1925, 1937, 1949, 1961, 1973, 1985, 1997, 2009): Bu yılda doğanlar az konuşur ve sabırlıdırlar. Bunlar güvenilir, görgülü ve dış görünüş olarak alımlıdırlar. Bazen birden alevlenip sinirlenirler; o zaman bunlarla tartışmamak gerekir. Dışarıdan bakıldığında Sıradan ve basit görünürler, ancak keskin bir zekâyâ sahiptirler. Hızlı düşünür, çabuk çözüm üretirler. Zorluklara göğüs germeyi severler. Gelenek ve inançlara inançlarına sıkı sıkıya bağlıdırlar. Ticarete başarısızdırlar. Ailelerine ve çocuklarına düşkünlüdürler. Fare ya da tavuk yılında doğanlarla evlenmeleri uygundur.

3. *Pars Yılı* (1914, 1926, 1938, 1950, 1962, 1974, 1986, 1998, 2010): Pars yılında doğan insanlar iyi huylu, çabuk parlayan, düzensiz insanlardır. Önemli bir karar vermeleri gerektiğinde tereddüt ettikleri için çok fırsat kaçırmaları. Sürekli tartışıp zıtlasmaktan zevk alır. Haksız olduklarını bilseler de söyledikleri sözden dönmezler. Samimi bir tevekkül sahibidir. Genelde düşünmeden iş yapar ve sonradan da yanıp yakılırlar. Düşünüp taşınarak iş yaptıklarında ise başarılı olurlar. Sevgiye önem verseler de sevgiden yana şansları açık değildir. Pars yılında doğanların at ya da ejder yılında doğanlarla evlenmeleri daha iyi olur.

³⁰¹ Mehmet Kara, "*Asya Toplumlarında Ortak Bir Kültür Ögesi: On iki Hayvanlı Takvim*", Second International Conference of the Asian Philosophical Association, 26-29/10/2006, Kore, ss.336-338'den alıntı. http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/mehmet_kara_on_iki_hayvanli_takvim.pdf E.T.:02/06/2018.

4. *Tavşan Yılı* (1915, 1927, 1939, 1951, 1963, 1975, 1987, 1999, 2011): Bu yılda doğan insanlar yetenekli, ancak biraz kibirlidirler. Hemen hepsi görgülü, temiz kalpli ve dış görünüşü güzel insanlardır. Hitap yetenekleri güçlüdür. Çevresindekilere saygı gösterir, kendileri de saygı görürler. Fakat sıkılgan ve çekingendirler. Yufka yüreklidirler, ufacık bir şey için üzülürler. Çok çalışkan ve dürüst olan bu insanlar, kanun ve kurallara sıkı sıkıya bağlıdırlar. Hemen hepsi, güler yüzlü, sevgi dolu ve özverili kimselerdir. Koyun, domuz veya köpek yılında doğanlarla evlenmeleri daha uygun olur

5. *Ejder Yılı* (1916, 1928, 1940, 1952, 1964, 1976, 1988, 2000, 2012): Ejder yılında doğan insanlar sağlıklı, güçlü ve enerji dolu insanlardır. Temiz kalpli, merhametli güvenilir ve dürüst olmaları bu insanların diğer özellikleridir. Ufacık bir şey onları rahatsız eder ve kaygılandırır. Hep mükemmelliğe ulaşmayı amaçlarlar, Bu yüzden de kendilerinden ve başkalarından beklentileri çoktur. Hepsi iyi yürekli, Cesur ve dürüst insanlardır. Onlara herkes Saygı gösterir, insanlar üzerinde güçlü etkileri vardır. Fare, yılan maymun veya tavuk yılında doğanlarla evlenmeleri tavsiye edilir.

6. *Yılan Yılı* (1917, 1929, 1941, 1953, 1965, 1977, 1989, 2001, 2013): Yılan yılında doğanlar keskin zekâlı ve mantıklıdırlar. Çok konuşmazlar akıl ve mantık ile iş yaparlar. İnsanlarla kurdukları ilişkilerde karşılıklı etkileşim ve saygı önemli yer tutar. Başladıkları her işi mutlaka sonuna kadar götürürler ve hep başarılıdırlar. Soğukkanlıdırlar ve çok hızlı karar verirler. Bazıları biraz cimridir; borç para vermeyi sevmezler. Yine de zor duruma düşen insanlara acır ve onlara yardımda bulunurlar. Bunların sığır ya da tavuk yılında doğanlarla yapacakları evlilikler mutluluk getirir.

7. *At Yılı* (1918, 1930, 1942, 1954, 1966, 1978, 1990, 2002, 2014): At yılında doğanlar güzel ve neşeli insanlardır. Eğlenceyi, eğlence meclislerini severler. Akıllı ve anlayışlıdırlar, ancak biraz fazla konuşurlar. İşleri hep yolundadır. Muhataplarını anlamakta başarılıdırlar. Sadece zihinsel faaliyetlerde değil, fiziksel işlerde de yeteneklidirler. Özgür tabiatlıdırlar, kafalarına koyduklarını yaparlar. Bu özellikleri, onların zorluklarla başa çıkmalarına yardımcı olur. At yılında doğanlar; pars, köpek, koyun yılında doğanlarla evlenirlerse mutlu olurlar

8. *Koyun Yılı* (1919, 1931, 1943, 1955, 1967, 1979, 1991, 2003, 2015): Bu insanlar temiz kalpli ve çekici kimselerdir. Doğayı severler. İyi huylu ve uyumlu olmalarına karşılık alıngan ve hassas bir yapıya sahiptirler. Çoğu memnuniyetsiz ve kararsızdır. Hepsinin dini inançları çok kuvvetlidir. Doğaüstü ve ilginç olaylar, bunların ilgisini çeker. Elllerinde iki şey varsa birini vermeye hazırdırlar; ancak vermeye hazır oldukları şey çoğunlukla başkasınınıkidir. Düşüncelerini açıkça ifade etmeyi başaramazlar. Bütün ömürleri boyunca sevgi derdi yakalarını bırakmaz. Bunlar tavşan, domuz ve at yılında doğanlar evlenirlerse mutlu olurlar.

9. *Maymun Yılı* (1920, 1932, 1944, 1956, 1968, 1980, 1992, 2004, 2016): Bu yıl da doğanlar aileleri tarafından fazla nazlanmış insanlardır. Kurnaz ve akıllıdırlar. Kendilerinin diğer insanlardan üstün olduğunu sanırlar. Şöhret düşkünlüdürler. Bunların başaramayacağı iş yoktur. Çok okurlar, bilgilerini artırmaya çalışırlar. Çok şey bilirler, etrafta olup biten her şeyden haberdardırlar. Özgürlüklerine düşkünlüdürler. Gönül işlerinde mutluluğu zor yakalarlar. Maymun yılında doğanların ejder ve fare yılında doğanlar ile evlenmeleri tavsiye edilir.

10. *Tavuk Yılı* (1921, 1933, 1945, 1957, 1969, 1981, 1993, 2005, 2017): Tavuk yılında doğanlar mert, cesur, akıllı ve yeteneklidirler. Çalışmayı severler. Söz verdiklerinde mutlaka onu yerine getirirler. İçlerinden geçenleri çekinmeden söylerler. İyi giyinmeyi, güzel görünmeyi severler. Giyimleri ve zekâlarıyla insanları hayran bırakırlar. Hayatları inişli çıkışlıdır. İhtiyarladıklarında mutlu bir hayat sürerler. Tavuk yılında doğanların sığır, yılan veya ejder yılında doğanlarla mutlu evlilikleri olur

11. *İt Yılı* (1922, 1934, 1946, 1958, 1970, 1982, 1994, 2006, 2018): Bu yılda doğanlar vefalı, temiz kalpli, sır saklamayı bilen, inançlı kimselerdir. Aynı zamanda hepsi neşelidir ve kılı kırk yarmayı sevmezler. Ama inatçılıkları da anlatılır gibi değildir. Her türlü adaletsizlik bu insanlara azap verir ve bu durumu düzeltene kadar da rahat etmezler. Sıkıntıda olanlara yardım etmek için ellerinden geleni

yaparlar. Genelde bu yılın insanlarından çok iyi liderler ve yaşadığı topluma hizmet edecek kişiler çıkar. Nüktedandırlar. At, pars ya da tavşan yılında doğanlarla mutlu bir evlilik yapmaları uygun olur.

12. *Domuz/Kara Geyik Yılı* (1923, 1935, 1947, 1959, 1971, 1983, 1995, 2007, 2019): bu yıl da doğanların ömür boyu temizliklerine dikkat etmesi gerekir. Kirliliğin bu insanlar için tehlikeli olduğu söylenir. Azimlerinin sınırı yoktur. Dostları azdır, fakat bunlar dostları için kendilerini ateşe bile atarlar. Oldukça cesurdurlar. Çok saf ve biraz da sefildirler. Bu insanların kalbi çabuk kırılır. Esasen yumuşak huylu ve sakin insanlardır. Çok konuşmazlar, ancak haddinden fazla meraklıdırlar. Çok okurlar her şeyden haberdardırlar. Dış görünüşleri çok sadedir. Bu yılda doğanlar tavşan ve koyun yılında doğanlarla evlenirlerse daha iyi olur.

Her Türk boyunun bu takvimdeki yılları yorumlamasında, edindiği tecrübeler, kültür özellikleri, tarihî ve sosyo-kültürel süreçler ile içinde yer aldığı coğrafi şartlar etkin rol oynadığı içindir ki her yıla birbirinden farklı ve çoğu zaman birbirine zıt yorumlar yapılabilmektedir. Örneğin, Altay Kazaklarına göre Sıçan yılında karın çok olduğu ve kıtlık olacağı inancına karşılık, Nogaylar için bu yıl, ürünlerin bolca yetiştiği sıcak ve iyi bir yıldır. Koyun yılı hemen hemen bütün kültürler tarafından bereketli bir yıl kabul edilir. Altay Kazakları Ejder yılının bereketli olacağına inanmalarına karşın Nogaylar, Ejder yılının çok soğuk geçeceğine, karın az yağıp kuraklık olacağına inanırlar. Karaçay-Balkarlılar Domuz yılının bereketli olduğuna inanırlarken, Altay Kazaklarına göre bu yıl kıtlık yıldır. Çerkesler ise Domuz yılında savaşın çok olacağına inanırlar.³⁰²

Takvim yıllarının özelliklerini kısmen unutan Altaylılar göre ise altı kolay, altı zor yıl vardır. Fare, Pars, Tavşan, Ejderha, At ve Koyun yılı gerek bu yılda doğanlar için gerekse tabiat bakımından kolay yıllardır. İnek, Yılan, Meçin(maymun), Tavuk, Köpek ve Domuz yılı ise zor yıllardır. Örneğin İnek yılının ilkbaharında çok hayvan ölürken, Maymun yılında da çok insan ölür.³⁰³ Her yılın Altaylılar için yaşamsal öneminin yanında kişilerin davranışlarını etkileyen yanları da vardır. Onlara göre “her insan doğduğu yılın hayvanını iyi bilmeli ve unutmamalıdır.” Bu hayvanı daha fazla sevmeli ve ona çok iyi davranmalıdır. Örneğin koyun yılında doğan insan koyun kesmemeli, at yılında doğan ata kamçı dahi vurmamalıdır. Onlara göre rahat ve huzurlu bir ömrün sırrı bu kurallara uymaktan geçmektedir. Sadece “*meçin(maymun) yılı doğmuş olanlar yeryüzündeki tüm hayvanları öldürebilirler, günahları olmaz, çünkü onların gökyüzünde yıldızları vardır.*”³⁰⁴

³⁰² Ufuk Tavkul, “Kültürel Etkileşim Açısından Oniki Hayvanlı Türk Takviminin Yayılışı”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.4, S.1, s.43.

³⁰³ Lidiya Eduardovna Karunovskaya, a.g.m., ss.801-802.

³⁰⁴ Lidiya Eduardovna Karunovskaya, a.g.m., s.802.

Buraya kadarki açıklamalar, inanışlar, kehanetler ve yorumlar bize göstermektedir ki On İki Hayvanlı Takvim sistemi her şeyden önce bir halkın, sosyo-ekonomik faaliyetleri sürecinde elde ettiği pratiklerin ve gözlemlerinin bir sonucudur. “*İnsanların, içinde bulunduğu çevre, yaşadığı zaman hakkında edindikleri coğrafik, ekonomik, kozmolojik, kozmogonik vs. diğer ampirik bilgilerine dayanarak ortaya koydukları bir tecrübe/hayat mahsulüdür; bu bir halk bilgeliğinin mahsulüdür*”.³⁰⁵

3.1.3 Türk Boylarının Sembollerindeki Hayvanlar

Hayvanlar ve bitkiler bir totem, kült veya sembol olarak hemen hemen her toplumda bir ifade aracı olarak kullanılmış, toplumların sosyal yapısını belirleyen önemli hususların başında gelmişlerdir. Türk toplumları diğer milletlerden farklarını ortaya koyarlarken de hayvanlardan ve bitkilerden faydalanmışlardır. Günlük hayatta kullandıkları eşyalardan mezar taşlarına, mabetlerinden bayraklarına kadar kendilerine ait olan her maddeye bir sahiplenme dürtüsü içinde hayvan figürleriyle imzasını atan Türkler, her devirde hayata ve tabiata sanatlı bir bakış açısını beraberlerinde taşımışlardır. Biz de bu başlık altında, Türklerin sembol olarak kullandıkları hayvanları ve bu hayvanların yansıtıldığı maddi unsurları inceleyeceğiz.

Jean-Paul Roux, Orta Asya Türklerinin hayatlarında kutsal kabul ettikleri bitki ve hayvanları *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar* adlı eserinde ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Biz burada Roux'dan farklı olarak maddi kültür unsuru kabul edilen damgalarda, bayraklarda ve mezar başlıklarında kullanılan hayvan figürlerinden söz edeceğiz.

Türkler yazının icadından çok önce de yaşadıkları hayatın, kutsallarının tasvirlerini kaya gravürlerine, mezar taşlarına, at koşumlarına, davul derilerine yansıtmışlardır. Yırtıcı kuşlarla geyiğin, kurtla koyunun mücadele sahneleri, tek başına hayvan motifleri ile av sahneleri en çok karşılaşılan figürlerin başında gelir. Yusuf Çetindağ sanat tarihinde bir üslup çeşidi olarak “hayvan üslubu”ndan Hun Türkleri döneminden itibaren söz edilebileceğini belirterek, o döneme ait kalıntılardaki hayvan figürlerini şöyle sıralar:

“Prof. Anderson, Ordos'ta [Çin'e yakın bir bölge] bulunan bronz Hun eserlerini on yedi kısma ayırır. Bunlar arasında at figürleri, geyik, deve, koyun, keçi resimleri, Argali koyunu, öküz ve öküz başlı figürleri, et yiyici hayvanlar ve domuz resimleri, yırtıcı kuşların başları ve kirpi resimleri vardır. Mezarlarda ise ekseriyetle at ve kaplan tasviri olan figürlere rastlanmaktadır. Hun Dönemi'ne ait Pazırık kurganlarının en karakteristik eserleri arasında at ve geyik maskeleri yer almaktadır. 1952

³⁰⁵ Gülnisa Aynakulova, a.g.m., s.25.

yılında Ursul nehri kenarında bulunan Başadar kurganında da o dönemi aydınlatacak ipuçlarına rastlandı. M.Ö. IV-III. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen bu kurganın en önemli buluntuları kaplan resimleriyle süslenmiş ağaçtan bir tabutla, bir kartal armasından ibarettir.”³⁰⁶

Geyiğin veya dağ tekesinin yırtıcı bir kuşla resmedilmesi ise daha yaygındır.³⁰⁷ Milattan önceki binyıla ait “göçebe beyler ve hatunlarının mezarlarından çıkan taşlarda, madeni kemer, at takımı toka ve levhalarında, alpların mezar taşlarında, halılarda” dağ tekeleri ile geyikler ayakta veya diz çökmüş olarak tasvir edilmişlerdir.³⁰⁸ Çok erken zamanlarda totem sayıldığı düşünülen geyiğin yerini zamanla at almış olsa da Şaman törenlerinde suretine bürünülen hayvan-ata ya da ruhlardan biri olduğu içindir ki geyik, Türklerin hayvan üslubunda kendini sıkça göstermiştir.³⁰⁹ Hunlar döneminde başlayan bir gelenek ise, kadın için koyun, erkek için koç figürü yer alan mezar taşlarının dikilmesidir. Göktürkler dönemine gelindiğinde ise uzun ömürlü olması ve ebediyeti sembolize etmesi bakımından “kaplumbağa biçimindeki kaideler” dikkat çeker.³¹⁰ İskitlere ait kılıç kabzalarında, silahlarda, tokalarda, ahşap ve maden eşyaların üzerinde kartal ve avcı kuşların yer aldığı görülmektedir. Avrupa Hunlarına ait kadın ve erkek mezarlarında ve çeşitli eşyalar üzerinde de kartal figürlerine tesadüf edilmiştir.³¹¹

Türklerin bozkır kültürünün bir ürünü olan en önemli semboller “tamga/damga”lardır.³¹² İlk etapta devlet bürokrasisinin işleyişiyle ilgili semboller olduğu düşünülen damgaların ilk örneklerine kaya resimlerinde rastlansa da “Bozkır Türklerinin çok eski zamanlardan beri hayvanlarını kızgın bir demirle, mülkiyet ve kabile işareti olarak dağladıkları” bilgisinden yola çıkılarak damga/tamga'nın ortaya çıkışı bu konuya

³⁰⁶ Yusuf Çetindağ, “Türk Kültüründe Hayvan ve Bitki Motifinin Seyri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C.4, ss.172-173.

³⁰⁷ Geyik ve dağ keçisi figürlerinin birbirine benzerliği, iki hayvanın da kurban edilmesi bakımından kutsal oluşu bu iki hayvanın ayırt edilmesi oldukça güçleştirmektedir. Özellikle kaya gravürlerinde sayısız boynuz resmi ile yabani hayvan çizimleri vardır. Burada asıl olan av sahnelerinin tasvir edilmesidir (Roux, age, ss.100-101). Diğer taraftan, “yırtıcı kuş” tabiriyle genellikle kartal anlaşılır ama o tasvirlerin bir doğana, şahine, hüma kuşuna veya tuğrul cinsine ait olma ihtimali de vardır. Bu belirsizliğin sebebi “*Canlandırılanların aslında tamamen hayali yaratıklar*” olmasından kaynaklanmaktadır (Gönül Öney, “**Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal**”, Malazgirt Armağanı, TTK Yayınları, Ankara, 1993, s.139).

³⁰⁸ Emel Esin, **Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu**, Kabalıcı Yayınları, İstanbul, 2006, s.192.

³⁰⁹ Yaşar Çoruhlu, a.g.e., s.142.

³¹⁰ Yusuf Çetindağ, a.g.m., s.173.

³¹¹ Gönül Öney, **Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal**, Malazgirt Armağanı, TTK Yayınları, Ankara, 1972, ss.158-159.

³¹² Türk damgalarının ayrıntılı tarihçesi için bkz: Tuncer Gülensoy, **Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları – Damgalar, İmler, Enler-**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1989.

bağlanır.³¹³ Damganın kullanıldığı alan dikkate alındığında “en, im, dağ; yanış, tuğra, tevki, arma, ongun, tamga” gibi adlandırmalarının olduğuna dikkat çeken Mehmet Tezcan, bu sebeple damganın neyi ifade ettiği ya da neyi karşıladığı hususunun kesin olarak tayin edilemediğini belirtir. Bu adlandırmaların karşılıklarını ise şu şekilde izah eder:

“Tamga”, Türklerde muhtelif isimlerle anılmaktadır. Bazılarının “tamga” dediğine bir diğeri “en”, “im” veya “dağ”; halı ve kilim gibi ev eşyalarında “yanış”, hükümdarlarla ilgili olarak kullanıldığında “tuğra”, “tevki”, bir sülale veya bir devlet için olursa “arma”; ibtidai kavimlerde ve bu geleneği devam ettirenlerde “ongun”; XIII. yüzyıldan sonra, bilhassa Uygurlar ve Moğollar devrinde ise “ticaret ve sanayi için alınan vergi” karşılığı “tamga” denildiğine gerek tarih kaynaklarda, gerekse yaşayan halk kültüründe sık sık rastlanmaktadır.”³¹⁴

Damgalar taş, kaya, abide, mezar taşı, bina gibi yerlere kazımak suretiyle veya kabartma şeklinde; kâğıt vesikalara mürekkeple soğuk damga şeklinde, hayvanlara, bazı ev eşyalarına, ağaç mahsullerine kızgın demirle sıcak damga şeklinde uygulanmaktadır.³¹⁵ Göktürkler zamanında kullanılan işaretlerden bazıları “Türk” damgasına benzemekle beraber, Çince yazı işaretlerini andıran damgalar da vardır. “Kuş” şeklindeki bir damga da Türkler ile Moğollar arasında kullanılmış olup tarih kitaplarında “kuş-tamga” ismiyle bahsedilmektedir.³¹⁶ Emel Esin’in yaptığı araştırmalarda Göktürkler Dönemine ait damgalarla ilgili dikkati çeken husus, “*Kök Türk kağan sülalesinin damgasının bir dağ tekesi piktogramı*” olmasıdır. Göktürk Yazıtları’nın güney cephesinde de yer alan dağ tekesi ve geyik motifleri de bu damganın menşeyini açıklamaktadır.³¹⁷

Şüphe yok ki tarih boyunca Türk boyları arasında en çok kullanılan sembolik hayvanlar türeyişin atası kabul edilen kurt ile Gök Tanrısı kabul edilen kartal olmuştur. “*Eski Türklerin ataları, dünya hâkimiyetleri ve büyük Cihan devletleri de hep bayrakların tepesinde oturan kurt ve kartal*” sembolleri ile hatırlanırdı.”³¹⁸ Devletin ve bağımsızlığın sembolü olan “tuğ”larına, Tanrıya kurban olarak sundukları atların, kutuz/hotozların(yaban öküzü), yak öküzlerinin kuyruklarını takan Türkler, tuğlarının tepesine de altından yapılmış bir “kurt başı” heykeli kondurmuşlardır. Kurttan türediklerine inanan Türkler, bu kurt

³¹³ Yaşar Çoruhlu, “Türk Sanatında Görülen Devlet Simgeleri”, **Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi**, S.4, s.236.

³¹⁴ Mehmet Tezcan, “**Eski Türklerde Damga**”, Basılmamış YL Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 1990, ss.15-16.

³¹⁵ Mehmet Tezcan, a.g.t., s.17.

³¹⁶ Mehmet Tezcan, a.g.t., s.19.

³¹⁷ Emel Esin, a.g.e., s.193.

³¹⁸ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürü...**, s.690.

başıyla beraber ilk ve kutsal atalarını unutmadıklarını göstermek isterler.³¹⁹

Göktürk İmparatorluğu'nun bayrağında yer alan kurt motifi de verilen değer bir diğer önemli göstergesidir.³²⁰ Burada şunu belirtmekte fayda var: Milattan önce Çin sınırına yakın bozkırlarda yaşayan ve proto-Türkler olarak kabul edilen kavimlerle ilgili elde edilen maddi kültür unsurlarında geyik ve dağ tekesi motiflerinin oldukça yaygın olduğu gözlenir. Göktürkler dönemine gelindiğinde bayrak direklerinin tepesinde yer alan kurt heykelinin yerine, proto-Türklerin döneminde tunçtan yapılmış dağ tekesi ve geyik heykelleri kullanıldığı anlaşılmıştır.³²¹ Bu bilgiler de göstermektedir ki, geyik ve dağ tekesi milattan önce yaşayan Türkî kavimler için hem suretine bürünülen bir totem hem de ongon olarak uzunca bir süre önemini muhafaza etmiştir.

Güç, kudret ve asaletin timsali olarak aslandan sonra ilk sırada yer alan “kartal”, birçok devletin bayrağını, hükümdarların taçlarını, mabetlerin duvarlarını süslemiş ve bugün dahi Türkiye'deki bazı resmî kurumların amblemlerinde yer almaktadır. Ömer Hayyâm *Nevrûznâme* adlı eserinde kartalla ilgili şu hususlara dikkat çeker:

“Kartalın büyüklüğü, asalet ve temizliği ile hal ve hareketleri, padişahlara benzer. Eskiler demişlerdir ki, et ile beslenen havyaların padişahı kartal, ot ile beslenen hayvanların padişahı at, erimeyen cevherlerin padişahı inci ve eriyen cevherlerin padişahı ise altındır. Kartal bunun için sıradan insanlardan çok, padişahlara özeldir.”³²²

Kartal figürüne yüklenen bu anlamla birlikte dikkat çeken diğer bir konu, kartalın birçok kullanımda çift başlı olarak resmedilmesidir. Bahaeddin Ögel, Sargon Erdem gibi araştırmacılar bu figürü simetrik iki kartalın birleştirilmesinden oluştuğunu ifade ederlerken, Yaşar Çoruhlu da “*Türk devletlerinde yaygın bir şekilde arma olarak kullanılan bu şeklin bir başının Devleti diğer başının ise Milleti (halkı) simgelediğini düşünebiliriz*” demektedir.³²³ Yine hâkimiyet fikrinden yola çıkıldığında, Türk devletlerinin sembol olarak

³¹⁹ Bahaeddin Ögel, a.g.e., ss.691-692.

³²⁰ Türklerin tarih boyunca kullandıkları diğer bayraklar ve bu bayraklardaki sembollerin tarihçesi için bkz: Mahmut Enes Soysal, “Tarihsel Süreçte Bayrak ve Sancaklarımız”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.42, ss.209-239. Ahmet Taşağıl ve Emine Gürsoy Naskali (Ed.), **Türk Dünyası Kültür Atlası: Türk Devlet ve Topulukları**, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, C.5, İst., 2003.

³²¹ Emel Esin, a.g.e., s. 192.

³²² Ömer Hayyâm, *Nevrûznâme*, (Neşr. Müctebâ Mînovî), Tahran 1312, s.56.” Erkan Göksu, “Çift Başlı Kartal ve Selçuklular”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (USAD)**, S.5, s.124'ten alıntı.

³²³ Yaşar Çoruhlu, “Türk Sanatında Görülen Devlet Simgeleri”, **Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi**, S.4, s.240.

kullandığı çift başlı kartal, “Doğu’nun ve Batı’nın hâkimi olan devlet”³²⁴ imajını da yansıtmaktadır. İlhami Durmuş ise kartalın çift başlı olarak tasvir edilmesinin onun güç ve kuvvetine atıf yapmak amacı taşıdığını belirtirken “*yedi başlı devler gibi, kartalın çift başı ve gagası, gücünü ve fevkaladelikliğini artıracaktır*” inancının yaygın olduğunu söyler. Sanat eserlerinde tasvir edilirken ki simetri ihtiyacı da bu figürün çıkışında etkili olmuş olabilir.³²⁵ “*Diğer taraftan (...) çift başlı motifin bir başı düşmana karşı sert, diğer başı yakınlarına karşı merhametli anlamını vurgulamaktadır.*”³²⁶

Büyük Selçuklu Devleti’nin bayrağında yer alan çift başlı kartalın maddi kültür unsurlarında kullanımına dair en önemli ve dikkat çekici örnekler yine Türkiye Selçukluları dönemine aittir. Bu dönemin birçok mimarî eserinde, çeşitli sanat eserlerinde ve sikkelerde sanat değeri yüksek çift başlı kartal tasvirlerine rastlanır. “*Kubâdâbâd Sarayı çinilerinde, Konya İnce Minare Müzesi’nde bulunan bir kabartmada, Erzurum Çifte Minareli Medresesi portalında, Yakutiye Medresesi, Divriği Ulu Camii, Diyarbakır Kalesi surları ve Akşehir Kileci Mescidi’nin ahşap pencere kanadında bulunanlar meşhurdur.*”³²⁷

Bugün Türkiye’de Emniyet Genel Müdürlüğü’nün logosunda çift başlı kartal figürüne yer verilmiştir. Ayrıca Türk Hava Kuvvetleri’nin logosunda da tek başlı kartal figürü kullanılırken, Muharip Hava Kuvveti Komutanlığı’nın logosundaki kartal pençesi dikkat çeker.³²⁸ Kazakistan’ın bayrağında güneşin altında yer alan kartal motifi ise hem özgürlüğün hem de bilgeliğin sembolü olarak ifade edilmektedir.³²⁹ Kırgızistan’ın devlet armasında kullanılan kartal ise Kırgızistan semalarında uçup ülkeyi koruyan gücün sembolü olduğuna inanılır.³³⁰

Türk boylarının bir totem inancıyla değil, ama birer arma/simge düşüncesiyle

³²⁴ Ali Yiğit, vd, “Bayraklarda Kullanılan Hayvan Figürleri Üzerine Bir İnceleme”, **Vet Hekim Der Dergisi**, S.82, s.56.

³²⁵ İlhami Durmuş, “Türklerin Kullandığı Armalar”, **Milli Folklor**, S.21, s.41.

³²⁶ Coşkun Kumru, “Eski Türk Kültüründe Kartal Simgesi”, **I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri**, y.e.y., Ankara, 2017, s.417.

³²⁷ Erkan Göksu, a.g.m., s.126.

³²⁸ https://www.hvkk.tsk.tr/Havac%C4%B1%C4%B1k_K%C3%B6%C5%9Fesi/Belge/Birlik_Amblemleri , <https://www.egm.gov.tr/Sayfalar/Logolaryeni.aspx> E.T.: 08/06/2018.

³²⁹ Ahmet Taşağıl ve Emine Gürsoy Naskali (Ed.), **Türk Dünyası Kültür Atlası: Türk Devlet ve Topulukları**, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, C.5, İstanbul, 2003, s.489.

³³⁰ Ahmet Taşağıl ve Emine Gürsoy Naskali (Ed.), a.g.e., s.530.

ongon olarak kabul ettikleri başka kuşlar da vardır. Kuşların mitolojik bir totem inancıyla ongon kabul edilmesi Moğollar arasında yaygındır. “*Gerek Reşid’üd-din’in Cami’üt-tevarih eserinde, gerekse Ebulgazi Bahadır Han’ın Secere-i Terakkime’sinde ongon olarak belirtilen kuşlar, Oğuz boylarının kaynağı, totemi olarak kabul ettikleri varlıklar değil, yalnızca bir arma olarak benimsedikleri kuşlardır*”.³³¹ Bugüne kadar tespit edilebilen boyu tanıtıcı kuşlar şunlardır:

Şunkar	: Kayı boyu
Ügi	: Bayat boyu
Köykenek	: Alka evli boyu
Göbek san kuşu	: Kara evli boyu
Turumtay	: Yazır boyu
Kırgu kuşu	: Yapar boyu
Kızıl kaçıgay	: Dodurga boyu
Köçken	: Döger boyu
Cure laçın	: Avşar boyu
Sanca	: Kızık boyu
Bahri	: Beg dili boyu
Su bürkütü	: Karkın boyu
Ala toğanak	: Becene boyu
Buğdayık	: Çavuldur boyu
Humay	: Çepni boyu
Bürküt	: Salur boyu
Encari	: Eymür boyu
Yağılbay	: Bügdüz boyu
Toygun	: Yıva boyu
Cure doğan	: Kınık boyu ³³²

Türk boylarının kendilerini temsilen bir kuş cinsi seçmeleri elbette ki tesadüf değildir. Ruhun kuş biçiminde tasavvur edilmesi, kuşların ruhun simgesi olarak görülmesi anlayışı, Orhon Yazıtları’nda da kendini göstermiştir. “*Babam kağan öylece ili, töreyi kazanıp uçup gitmiş*”, “*Babam kağan uçtuğunda küçük kardeşim Kül Tigin yedi yaşında kaldı*”, “*Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde uçtu.*”³³³ gibi cümleler de göstermektedir ki Türkler ölen kişilerin ruhlarının bir kuş olarak göğe uçtuklarına olan inançları neticesinde, kuşlara ayrı bir kutsallık atfetmişlerdir.

Türk boylarının sembol olarak kullandıkları at, kurt, kartal ve çeşitli kuşlar haricinde sembol olarak kullandıkları iki hayvan daha vardır. Arma olarak kullanılan hayvanlardan ilki olan “köpek”, Macaristan’da oturan Kuman Türklerinin armasında yer almaktadır. Eski

³³¹ Mustafa Sever, “Türk Mitolojisinde Kuşlar”, **Milli Folklor**, S.42, s.84.

³³² Mustafa Sever, a.g.m., s.84.

³³³ Çoşkun Kumru, a.g.b., s.413.

Türklerde totem olarak kullanılan köpek, Barak ismiyle de anılmış ve bu ismin bir kabile ismi olarak kullanılması da totem olarak kabul edildiğinin göstergesi olmuştur. İkinci hayvan ise “ejder/ejderha”dır. Her ne kadar ejder motifinin bir devlet arması olarak kullanıldığına dair kesin bilgiler yoksa da “*Selçuklu bayrakları arasında, (...) Artuklular’da binalarda ve sikkelerde bu motifin bir sembol olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.*”³³⁴

Türklerin hayatlarında ve kültürlerinde kullanılan hayvan motiflerine dair araştırma ve incelemelerde dikkati çeken husus, konunun en ayrıntılı halinin sanat tarihi uzmanları tarafından ele alındığıdır.³³⁵

Biz bu bölümde Türklerin sembol olarak kullandıkları belli başlı hayvanlara değindik. Konunun devamında bu hayvanların, efsane dışındaki anlatmaya dayalı metinlerde nasıl işlendiklerini gözden geçireceğiz.

3.2 Efsane Dışındaki Anlatmaya Dayalı Metinlerde Hayvanlar

Bu bölüme kadar hayvanların Türklerin sosyal ve kültür hayatındaki önemini ele aldık. Halkların inanışları, uygulamaları, maddi kültür unsurları ve hayvanlarla olan manevî yakınlıkları bize göstermektedir ki insanoğlunun hayvanlarla iletişimi her devirde kesintisiz devam etmiştir. Ancak burada öne çıkan nokta, bütün bu eylemlerin mitolojik kökenli olması ve belli bir kutsallık taşımalarıdır. Hayvanların insan hayatındaki önemleri sadece pragmatik olmayıp, çoğu zaman halk edebiyatı ürünlerinin de baş rolünde olmuşlardır. Biz de bu başlık altında hayvanların masallarda, destanlarda ve halk hikâyelerindeki işlenişlerine kısaca değineceğiz.

³³⁴ İlhami Durmuş, a.g.m., s.43.

³³⁵ Türk kültürünün maddi unsurlarının zenginliği yapılan kazılarla her geçen gün artmaktadır. Bu unsurlarda karşılaşılan hayvan ve bitki motiflerini en ayrıntılı biçimde araştırmacılara sunan önemli sanat tarihi uzmanları vardır. Başlı başına bir inceleme konusu olan sanatsal hayvan motifi incelemesi için bkz: Emel Esin, **Orta Asya’dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler**, Kabalcı Yayınevi, İst., 2004. Yaşar Çoruhlu, **Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi**, Seyran Yayınları, İst., 1995. Yasar Coruhlu, “İslamiyet’in Kabulünden sonraki Asya Türk Sanatında Hayvan Üslubunun İzleri”, **Doğu Türkistan’ın Sesi**, C.7, S.126, ss.11-15. Anadolu Gönül Öney, "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Boğa Kabartmaları," **Bellekten**, C.36, S.133, s.92. Kenan Bilici, “Anadolu Taş Tezyinatında Hayvan Üslubu”, **Sanat Tarihi Dergisi**, C.2, S.2, ss.22-23. Gözde Sazak, **Türk Sembolleri-Hun Dönemi Motif ve Sembollerinin Sanata ve Hayata Yansıması**, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İst., 2014.

3.2.1 Türk Masallarında Hayvanlar

Pertev Naili Boratav'ın “*nesirle söylenmiş, dinlik ve büyüklük inanışlardan ve törelerden bağımsız, tamamiyle hayâl ürünü, gerçekle ilgisiz ve anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan kısa bir anlatı*”³³⁶ şeklinde tanımladığı masal türü için Şükrü Elçin, “*bilinmeyen bir yerde, bilinmeyen şahıslara ve varlıklara ait hadiselerin macerası, hikâyesidir*” der.³³⁷ Masal türünde öne çıkan “hayal ürünü” olma olgusu, onun öğüt verici, eğitici ve insanları iyi ahlaka ve doğruluğa yöneltici işlevlerini sekteye uğratmaz. Ancak masalla birlikte, kazandırılmak istenen davranışların en etkili şekilde aktarılmasına özen gösterilir. Bu noktada hayvanların insanlar üzerindeki, özellikle de çocuklar üzerindeki etkilerinden çokça yararlandığı görülür.

Hayvanların masalarda işleniş tarzları incelendiğinde önümüze iki farklı grup çıkar. Birinci grupta masallar başlı başına “hayvan masalları” adı ile anılır ki bu grup masalların kahramanı bir hayvandır. İkinci grupta ise hayvanlar, masal kahramanının yanında farklı tiplerde görünen varlıklardır. Türk masalları üzerine önemli araştırmaları bulunan Umay Günay, “hayvan masalları”nı şöyle değerlendirir:

“Hayvan masalları da Türk masalları arasında oldukça yaygın bir grup olarak görünür. Kahramanı hayvan olan masalarda, kahramanlar şekil olarak tilki, ayı, kurt, kedi, vb. görünümündedir. Davranış ve düşünce tarzları insan niteliklerine uygundur. Büyü ve sihirler hayvan kılığına giren insanlar, masal sonunda hayvan donundan kurtularak normal hayatlarına dönerler. Özellikle kahramanları hayvan olan masalların çok eski dönemlerin kalıntıları olduğu düşünülmektedir. Çoğunlukla tilki, güvercin, yılan, karınca, bülbül, kedi, atmaca, köpek gibi hayvan donları içinde görünen karakterler, hem insanlara kötülük etme hem de iyilik etme gücüne sahiptirler. Daima erkek olan bu hayvan tipleri (...) hem masal kahramanı hem de kahramanın yardımcısı rolündedir.”³³⁸

Hayvan masallarının sahip oldukları özellikleri bu şekilde sıralayan Umay Günay, masalarda sıklıkla karşılaşılan diğer hayvanların yüklendikleri rollere de değinir. Türk masallarında gerek ulaşım aracı gerekse yardımcı karakter olarak yer alan atlar, sık sık “sudan çıkan at aygır” betimlemesiyle tanınırlar. Çoğu kez konuşma yeteneğine sahip olan atlar, kahraman sürekli mutluluk ve başarıya ulaşınca kadar ona yardımcı olurlar. Olağanüstü güçlere sahip peri kızları da en çok güvercin şeklinde karşımıza çıkarlar. Genellikle hazinelerin ya da bir su kaynağının bekçisi konumundaki ejderhalar da masalarda

³³⁶ Pertev Naili Boratav, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1986, s.80.

³³⁷ Şükrü Elçin, **Halk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s.368

³³⁸ Umay Günay, “Masal”, **Türk Dünyası El Kitabı**, C.3, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, s.321.

sıkça yer almaktadırlar. Ejderhalar masal kahramanına yardımcı oldukları sürece yaşayan, engel olduklarında da öldürülen varlıklardır. Zümrüdü Anka kuşu ise kahramana yardımcı olan bir diğer mitolojik hayvandır.³³⁹

Pertev Naili Boratav ise, ilk olarak hayvan masallarının yapı özelliklerine değinirken, hayvan masallarının cin-peri masalları, Keloğlan masalları gibi belli karakterdeki masallardan daha kısa olduklarını ve diğer masalların başında, ortasında, sonunda söylenen tekerlemelerin bunlarda çok önem kazanmadığını belirtir. Hayvan masallarının bir düşünceyi güçlendirmek, örneklemek, ibret dersi vermek gibi gerekli hallerde, yeri gelmişken anlatıldığını dile getiren Boratav, hayvan masallarının eğitici-öğretici olmasının yanında maceraperest nitelikler taşıdığını da ifade eder.³⁴⁰

Şerif Oktürk ise hayvan masallarının belli ihtiyaçlar neticesinde oluşturulduğunu söyler. Özellikle eski zamanın gaddar hükümdarlarına yanlışlarını söyleyemeyen yakınları, konuya uygun hayvanların konuşturulması sayesinde ima yoluyla meramlarını anlatmaya çalışmışlardır.³⁴¹ “*Hayvan masalları, günlük hayatta yeri geldiğinde, nasıl davranılması gerektiğini belirtmek için anlatılan, kamunun düşüncesini dile getiren masallardır. Bu nedenle hayvan masallarının temel özelliği, bir ahlâk dersi vermesi veya doğru davranmayı öğretmesidir.*”³⁴²

Türk dünyası coğrafyasına ait hayvan masallarının derlemesini, tip ve motif incelemesini yapan Nedim Bakırcı, yaklaşık 2000 masalın incelemesi neticesinde Türk dünyası hayvan masalları ile ilgili değerlendirmelerini “masalların iç ve dış yapısı” olmak üzere iki şekilde yapar. Bu masalların dış yapısı ile ilgili başlıca özellikleri şunlardır: Masallar nesir şeklindedir ve kalıp ifadelerle de yer verilmiştir. Diğer masallara göre hayvan masalları daha kısadır. Dilleri sade, açık ve akıcıdır; anlatım dili olarak halkın kullandığı dil özellikleri öne çıkar. Bir masal metninde dua, beddua, atasözü, türkü, deyim gibi diğer anonim halk edebiyatı türlerinden örneklere rastlanır.³⁴³

³³⁹ Umay Günay, a.g.e., ss.328-330.

³⁴⁰ Pertev Naili Boratav, a.g.e., ss.84-85.

³⁴¹ Şerif Oktürk, “Masal Dünyası”, **Yeni Defne**, S.12, s.s.y., Mustafa Sever, “Türk Edebiyatında Etiyolojik (Neden-Sonuç Açıklayıcı) Hayvan Masalları”, **Milli Folklor**, S. 21, s.45’ten alıntı.

³⁴² Mustafa Sever, “Türk Edebiyatında Etiyolojik Hayvan Masalları”, **Milli Folklor**, S.21, s.45.

³⁴³ Nedim Bakırcı, “**Türk Dünyası Coğrafyasında Tespit Edilmiş Hayvan Masalları Üzerine Bir İnceleme**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 2004, s.4.

Nedim Bakırcı, hayvan masallarının iç yapısı ile ilgili başlıca özellikleri ise şöyle sıralar: Türk dünyası hayvan masalları genellikle hayvanlar arasında geçer, ancak ara sıra da olsa hayvanlarla insanlar arasında geçen masallar da vardır. Dev, cadı, cin gibi olağanüstü kahramanlar yoktur. Zaman ve mekân belli değildir. Hayvan masallarının gerçekle ilgisi yoktur. Her masalın sonunda dinleyicileri olumlu yönde etkileyen bir ileti vardır. Bu tür masalların “alegorik” olma özelliğinden dolayı hayvanlar insan gibi konuşur.

Hayvan masallarının kahramanları arasında pek çok vahşi ve evcil hayvan tespit eden Bakırcı, bu tür masalların amacını şöyle özetler: “*Bu masalarda hayvanlar sembolize edilerek insanlara ders verme amaç edinildiği için, her hayvanın sembolik bir anlamı vardır. Tilki, kurnazlığı; kurt, gücü, kuvveti, cesareti, hürriyeti; aslan, gücü, kuvveti; ayı, ahmaklığı; kaplumbağa, azmi, vb. sembolize eder.*”³⁴⁴Türk hayvan masalları arasında kendisinden en çok bahsedilen hayvanın “tilki”³⁴⁵ olduğunu belirten Bakırcı, “*Serçe*” masalının ise sahip olduğu 97 varyant ile en çok karşılaşılan tip olduğunu ifade eder.³⁴⁶

Anadolu sahası Türk masallarında karşılaşılan hayvan motiflerini inceleyen Deniz Çağlayan’ın ulaştığı sonuçlar ise şu şekildedir: Türk masallarında en çok karşılaşılan hayvanlar kuş türleri, yılan ve geyiktir. “Kuş donuna girmek” motifi masalarda sıkça tekrar edilen bir motiftir. Yılan, gerçek hayatta seilmeyen ve bütün kötülüklerin sembolü olarak görülürken, masalarda “kahramana yardımcı hayvan” motifindedir. Geyik, hem “kahramana yardımcı” hem de “donuna girilen hayvan” olması hasebiyle masalarda kuştan sonra gelen bir hayvandır. “Ak koyun-kara koyun” motifleri, Türklerin Gök Tanrı inancında varlığı kabul edilen ak koyun=gökyüzü=aydınlık; kara koyun=yeraltı=karanlık temsillerine uygun olarak masalarda karşımıza çıkar. Ak koyun kahramana yardım ederken, kara koyun kahramanı yanlış sevk eden taraftadır. Türklerin hayatlarında, özel bir kutsiyet atfettikleri at ve kurdun bir iki masal metinde geçtiği görülmüştür. “At eti yiyerek iyileşme” motifi ve “insanı diriltten kurt” motifine birer kez rastlanılmıştır.³⁴⁷

Yukarıdaki iki farklı tez ve değerlendirmeler bize göstermektedir ki, masal metinleri

³⁴⁴ Nedim Bakırcı, a.g.t., s. 5-6.

³⁴⁵ Nedim Bakırcı, a.g.t., s.424.

³⁴⁶ Nedim Bakırcı, a.g.t., s.979.

³⁴⁷ Deniz Çağlayan, “**Türk Masallarında Hayvan Motifleri**”, Yayınlanmamış YL Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara, 2006, ss.276-278.

“tamamen fantastik, gerçeklikten uzak anlatmalardır” söylemi afakî kalmaktadır. Çünkü masalların sahip olduğu zenginlikler Türk kültürünün her bir unsurundan etkilenecek olmuş, eski inanç sistemlerinin etkilerini bugüne taşımıştır.

3.2.2 Türk Destanlarında Hayvanlar

Destan, “*sözlü gelenek ortamında halk diliyle yaratılan, kahramanların olağanüstü maceralarını anlatan ve ezgi eşliğinde söylenen tahkiyeye dayalı uzun şiirlerin genel adıdır*”.³⁴⁸ Milletlerin tarihlerinde yaşadıkları sosyal, kültürel ve siyasi olayların etkilerini dile getiren destan türü, yapı olarak uzun eserler olması hasebiyle bünyesinde birçok motifi aynı anda barındırır. Bu motiflerden biri de Türklerin hayatlarındaki vazgeçilmez varlık olan hayvanlarla ilgilidir. Destanların gerçek yaşamışlıklardan yola çıkılarak oluşturulduğu göz önüne alındığında, türe konu edinilen hayvanların önemleri daha da açığa çıkmaktadır.

Destanlarda büyük küçük birçok hayvanın bahsine rastlanır. Ancak birer motif olarak öne çıkan iki hayvan dikkati çeker: At ve kurt. Bunların yanında aslan, boğa, deve, ejderha, geyik ve kartal da gerek kahramanların tasvirinde, gerekse onların aşması gereken engellerde sıkça adlarını duyururlar. Bu açıklamadan anlaşılacağı üzere hayvanların destanlardaki işleniş şekillerini üç grupta incelemek yerinde olacaktır. Burada şu noktayı belirtmek gerekir: Pek çok araştırmacının “destandan halk hikâyesine geçişte köprü olarak kabul ettiği”³⁴⁹ Dede Korkut Kitabı’nı biz burada konusu gereği ve Pertev Naili Boratav’ın ortaya koyduğu farklılıklardan dolayı destan başlığı altında değerlendirmeyi uygun gördük.³⁵⁰

3.2.2.1 At Motifi

Türklerin sosyal ve ekonomik hayatlarının ayrılmaz unsuru olan atlar, destanlarının da önemli ve ayrılmaz bir parçası olarak karşımıza çıkarlar. Bütün türlerde yer alan bir motif olan at motifi, destanlarda sosyal ve kültürel inanışların yansıması şeklinde görülmesi

³⁴⁸ M. Öcal Oğuz, “Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları”, **Milli Folklor**, S.62, s.5.

³⁴⁹ Ali Berat Alptekin, **Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015, s.19.

³⁵⁰ “Konuları ve toplum içindeki görevleriyle de halk hikâyeleri destanlardan farklılaşmağa yönelmiş bir türe girerler: Destanda bir toplumu tüm olarak temsil eden kahramanların toplum adına dış düşmanlarla, ya da insan- dışı (tanrımsı ya da şeytanımsı) varlıklarla savaş ya da barış halindeki ilişkilerinin, tabiat-üstü güçlerle uğraşlarının dile getirilmesine karşılık, halk hikâyesinde anlatılan ilişkiler toplum-içi, bireyler ya da tabakalar arasındakilerdir; çatışmalar da aynı çerçevede içinde kalır. Hikâyelerde olağanüstü öğelerin azaldığı, olayların ve kişilerin normal boyutlara indirilmesine -bir kelime ile gerçekçiliğe- doğru bir eğilimin belirdiği görülür.”³⁵⁰ Pertev Naili Boratav, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Gerçek Yayınevi, İst., 1969, s.56.

sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Atlarının yaratılışlarına kutsal özellikler atfeden Türkler, destanlarına da bu kutsallığı yansıtırlar. Örneğin Kazak masallarında at motifine neredeyse hiç rastlanmazken, destanlarında en çok kendinden söz edilen hayvan attır. Atın Kazak destanlarında ana kahramanın yardımcısı bir kahraman olarak ele alınması, ona atfedilen kutsiyetin bir göstergesidir.³⁵¹

“Destanlardaki alp kişi destan içindeki kaderini sahibi bulunduğu atla birlikte yaşar. Destan kahramanının yanında yer alan at, bütün Türk destan rivayetlerinde olağanüstü özelliklere sahip olarak su ruhundan türer.” Bu at, konuşma, duygulanma, anlayış gösterme gibi insanî özelliklerin yanında göz açıp kapatıncaya kadar dağları aşma, kuş gibi kanatlanarak uçuş gibi olağanüstü özelliklere de sahiptir.³⁵² Sevtap Yazar, at motifinin destanlardaki ele alınış şekillerini şöyle özetler:

“Oğuz Destanı’nda, Dede Korkut Hikâyelerinde, Manas Destanı’nda, Edige’de, Alpamiş’ta, Köroğlu’nda vb. hepsinde at motifi vardır. Buradaki atlar üstün yeteneklere sahip olan, sahibi zor durumda kalınca onu kurtaran, sahibi için yas tutan, geçilmez engelleri kanatlanarak aşan cinsten hayvanlardır. Konuşma ve düşünme yeteneğine sahip akıllı ve bir o kadar da olağanüstü varlıklardır.”³⁵³

Destanlarda kahramanların en büyük yardımcısı atlarıdır ve tıpkı kahramanlar gibi olağanüstü özelliklere sahiptirler. Kahramanın başarıya ulaşmasında en etkili güçtür. Sahibini tehlikelerden korur, ona yol gösterir, tehlikelere karşı uyarır, sahip olduğu olağanüstü güç sayesinde ölümlerden kurtarır, onu başarıya ulaştırır. Atından uzak kalmış olan kahraman, gücünü, kuvvetini ve cesaretini kaybeder, sıradan bir insan olur. “Atından ayrı düşen kahraman aciz kalır. Bu yüzden de kahramanı öldürmek isteyen düşmanlar ilk önce onu atından ayırmak ister.”³⁵⁴ Bu sebeple destan kahramanları pek çok yerde atlarıyla birlikte ifade edilirler. Kahramanı tarif etmeye yarayan ifadelerde at en önde yer alır ve çoğu zaman kahramanı niteler, onun sıfatı haline gelir. *Boz aygırlı Bamsı Beyrek, Konur atlı Kazan Bey* gibi ifadeler bunlardan bazılarıdır.³⁵⁵

³⁵¹ Burcu Kaya, “**Kazak Hayvan Masalları Üzerine Bir İnceleme**”, Yayınlanmamış YL Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara, 2013, s.387.

³⁵² Mehmet Yardımcı, **Destanlar**, Ürün Yayınları, Ankara, 2002, s.156.

³⁵³ Sevtap Yazar, “Destan, Halk Hikâyesi ve Masal Arasındaki İlişkiler ve Bu Unsurların Destanlara Yansımaları”, <http://web.deu.edu.tr/~ilyas/edebiyat/destan.htm>, s.s.y., E.T. 12/06/2018.

³⁵⁴ V. M. Jirmunskiy, **Türk Kahramanlık Destanları: I-II Bölüm**, Mehmet İsmail ve Hülya Arslan Erol (Çev.), TDK Yayınları, Ankara, 2011, s.63.

³⁵⁵ Mehmet Yardımcı, a.g.e., ss.157-158.

Oğuz Kağan'ın *Alaca At*'ı, Manas'ın *Akkula*'sı, Alpamış'ın *Bayçıpar*'ı, Er Töştük'ün *Çal Kuyruk*'u, Edige'nin *Timçavar*'ı ve Battal Gazi'nin *Aşkar*'ı kendileriyle birlikte savaşmış, üstün yetenekli ve son derece sadık savaş arkadaşlarıdır. Ali Abbas Çınar atların, sahipleri olan kahramanlarla beraber katıldıkları savaşlardaki mücadelelerini Köroğlu'nun atı üzerinden şöyle anlatır:

“Türk atlarının dayanıklı ve mücadeleci yapıları yaptıkları savaşlara da yansır. Bu savaş; birbirini kemirmek, tekmelemek, arka ayaklar üzerine kalkarak ön ayaklar ile birbirine vurmak şeklinde gerçekleşir. İyi bir at düşman atını veya atlarını yaraladığı, yendiği veya öldürdüğü ölçüde kahramandır. Köroğlu'nun Kır At'ı düşmanla bir insan gibi savaşır. Reyhan'ın üstüne gider, onun sırtını kemirmeye başlar. Canının telaşına düşen Reyhan, Ayvaz'ın darbeleriyle ölür. Atla kahramanın birlikte hareketi, birbiriyle dayanışması düşmanın sonunu hazırlar. Böylece at bir hayvan olmaktan öte, yarı insan, yarı at şekliyle karşımıza çıkar”³⁵⁶

Atın Türk tarihi ve kültüründeki öneminin yansımaları destanlarda en ince ayrıntısına kadar işlenmiştir.³⁵⁷ Oğuz Kağan Destanı'nda çocukluğunu at sürülerini güderek geçiren Oğuz Kağan, ilk kahramanlığını da at sürülerini ve halkı yiyen canavarları öldürerek göstermiştir. Dede Korkut Kitabı'nda ise atın etrafında şekillenmiş birçok söyleyiş dikkat çeker. Atların kutsallığı, onlara düzülen övgü ve sahipleri ile anılmaları hikâyelerde şöyle geçmektedir:

“At ağızlı Aruz Koca, ...Boz aygırlı Bamsı Beyrek, ...Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdır, ...Koşarken ak boz atın sürçmesin, ...Şahbaz atlarım sana binit olsun, ...Konur atını çektirdi, sıçrayıp bindi, ...Karakoç atıma binmeden, ...At ayağı külük, ozan dili çevik olur, ...Kazılık atıma eyer vurayım, ...Yüğrük atını koşturup Kanturalı gürzünü göğe atar, ...Yeleşi kara Kazılık atına çabucak bindin” gibi tasvirlerin yanı sıra “konur atını çektirdi Kazan Han bindi, tepel kaşga aygırına Dünder bindi, gök bidevisin tutturdu, Kazan Bey'in kardaşı Karagüne bindi, Ak bidevisin çektirdi” gibi anlatımlar ile de renk sembolizmine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca Bamsı Beyreğin “at demem sana, kardaş derim” söylemi ata verilen değeri ve sevgiyi simgelemektedir.”³⁵⁸

Türk kültüründe atın rolünü gösteren en önemli kaynaklardan biri de Manas Destanı'dır. Manas, yağmalarla ve evcilleştirme yoluyla çoğalttığı atlarını en iyi şekilde beslemekte ve yetiştirmektedir. Atlarının semiz olması için yerleşim yeri olarak ırmak kenarlarını ve su başlarını tercih etmektedir. Manas, atı Akkula ile birbirine öyle bağlıdır ki

³⁵⁶ Ali Abbas Çınar, “Türk Destanlarında Alp Tipi At”, *Milli Folklor*, S.56, s.154.

³⁵⁷ At motifinin destanlardaki yerini inceleyen eserler için bkz: Ali Abbas Çınar, “**Kazak ve Türkiye Türklerinde At Kültürü ve Atın Rolü**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara, 1996. Ali Kaba, “**Altay, Tuva, Hakas ve Şor Destanlarında At Motifi Üzerine Bir İnceleme**”, Yayınlanmamış YL Tezi, Ahi Evran Üniversitesi SBE, Kırşehir, 2011. Özge Kırca Erdem, “**Kırgız Destanlarında Hayvan Motifi**”, Yayınlanmamış YL Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara, 2015. Çaşteğin Turgunbayer, “Türk Dünyası Destanlarında Ortak Motifler Üzerine”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.24, ss.93-102.

³⁵⁸ Mehmet Özkartal, “Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabı'ndan Örnekler)”, *Milli Folklor*, S. 94, ss.69-70.

biri olmadan diğeri olamaz. “*Akkula, Manas’ın ölümü üzerine su içmez, yem yemez, Tanrı’ya yalvarır, Manas’ın dirilmesini ister.*”³⁵⁹ Manas’ın çevresindeki az çok ünlü muhafızların her birisinin de ünlü atları vardır. Semetey’in atı “*Tayburuul*”, Kazak kahramanı Koblandı’nın atı ile aynı adı taşır. Orozbekov’un rivayetine göre düşman kahramanları Konurbay’ın “*Algara*”, Coloy’un ise “*Açbuudan*” adlı atları vardır.³⁶⁰

Görüldüğü üzere at motifi, gerçek hayatın yansıması olan destanlarda da kutsallığını ve önemini koruyarak ele alınmıştır. Tıpkı birer insan gibi adlarıyla tarihte tanınmışlardır. Ancak at motifinin işlenişi konusunda şu ayrımı belirtmek gerekir. Bazı Türk boylarının destanlarında yer alan atların mitolojik özellikler taşıması sebebiyle hayvan masallarına yaklaşan unsurlar taşıdığı da görülür. Özellikle Altay, Tuva, Hakas ve Şor bölgesi destanları Manas, Köroğlu ve Dede Korkut’tan mitolojik özellikleri sebebiyle ayrılırlar.³⁶¹

3.2.2.2 Kurt Motifi

Kurt, Türk mitolojisinin en önemli sembolüdür. Türklerin kurttan türeyiş efsaneleri, kurdun hayvan-ata olarak Türk kültür ve inanışlarında yer aldığını göstermektedir. Bu efsanelere dayalı olarak kurda atfedilen kutsallık, Türk destanlarında da sıkça karşılık bulur.

Destanlarda Türkün hayat ve savaş gücünü temsil eden kurt, en çok yol gösterici bir rehber olarak anlatılmaktadır. Oğuz Kağan Destanı’nda Urum Kağan ile savaşmak üzere yola çıkan Oğuz Kağan’a, otağ kurduğu yerde çadırına inen ışıktan çıkan “*gök tüğlü ve gök yeveli bir erkek kurt*” rehberlik etmiş, “*Börü*” adıyla tanınan bu kurt önde, ordusu arkada olmak üzere yürümüşlerdir.³⁶²

Kurdun yol gösterme fonksiyonuna Ergenekon Destanı’nda da rastlarız. “*Börteçene*” adlı kurdun bir çobana önderlik ederek çıkış noktasına ulaştırması, bu çıkış yerinde demircinin ocak yakarak dağı eritmesi ve Türklerin esir hayatından kurtularak bütün

³⁵⁹ Ali Abbas Çınar, a.g.m., s.157.

³⁶⁰ V. M. Jirmunskiy, a.g.e., s.62.

³⁶¹ Ali Kaba, “*Altay, Tuva, Hakas ve Şor Destanlarında At Motifi Üzerine Bir İnceleme*”, Yayınlanmamış YL Tezi, Ahi Evran Üniversitesi SBE, Kırşehir, 2011, s.178.

³⁶² Numan Durak Aksoy, “*Türk Yararılış ve Türeyiş Destanları ve Dini Motifler*”, Yayınlanmamış YL Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 1993, s.33.

dünyaya hükmetmeye başlamaları kurda atfedilen değeri daha da artırmıştır.³⁶³

Çevik, hareketli ve güçlü bir hayvan olan kurt bu özellikleriyle Türk boylarının sembollerinde sıkça kullanılırken, kurt üzerine anlatılan birçok destan bulunmaktadır. Yukarıda verdiğimiz örnekler dışında *Gökbörü Destanı*, *Börü Destanı*, *Asena Destanı* da kurt motifinin yer aldığı destanlardan bazılarıdır.³⁶⁴

Başkurt Türklerine ait olan iki farklı destanın da kurdun önderliği etrafında şekillendiği ve “*Başkurt*” adının menşeyini anlattığı görülür. İlk destanda İslamiyet’i öğretmek amacıyla Ural Dağları bölgesine gelen üç din görevlisine rehberlik eden bir “Bozkurt”tan bahsedilir. Bu kurdun üç görevliyi Ural’ın etekleri etrafında yaşayan bir Türk kavmiyle buluşturması neticesinde Müslümanlığı kabul eden halk, daha sonra kendisine Başkurt adını verir. Diğer destanda ise doğuda yüksek karlı dağlarla çevrili bir bölgede beraberce yaşayan Başkurt, Kazak, Kırgız, Nogay gibi, aynı baba ve anadan olma bazı Türk boylarının çıkan ihtilaf neticesinde birbirlerine düşman olmaları ve bu boylardan birinin beyinin çıktığı avda bir kurdun peşine takılarak yeni bir yurt keşfetmesi anlatılır. Kendisini “*cennet misali ormanları ve nehirleri bulunan, etrafi yüce dağlarla kaplı bir yere*” getiren kurdun kendisine kılavuzluk yapsın diye, Tanrı tarafından gönderildiğini düşünen Bey, boyuna “Başkurt” adını verir.³⁶⁵

3.2.2.3 Diğer Hayvanlar

At ve kurt motifi dışında Türk destanlarında ele alınan diğer hayvanlar, kahramanı tanıtmaya yönelik tasvirlerde kullanılan ve onun mücadelelerine yardımcı olan hayvanlardır. Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz’un vücudu hayvanlar âleminden alınma benzetmelerle tasvir edilmiştir. “*Ayakları öküz ayağı gibi; beli kurt beli gibi; omuzları samur omuzu gibi; göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücudu baştan aşağı tüylü idi.*”³⁶⁶ Bu anlatım ile Oğuz Kağan, doğadaki güç ve kudretlerine bağlı olarak kutsal sayılan hayvanların bir kısmının kutsiyetlerini üzerinde topladığına inanıldığı görülür.

³⁶³ Mehmet Özkartal, a.g.m., s.65.

³⁶⁴ Mehmet Özkartal, a.g.m., s.65.

³⁶⁵ Saadettin Gömeç, “Başkurtların Tarihi, Başkurt Destanları ve Bunların Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, **Tarihten Bugüne Başkurtlar**, A. Melek Özyetgin, vd, (Yay. Haz.), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008, s.216.

³⁶⁶ Mehmet Özkartal, a.g.m., s.60.

Dede Korkut Kitabı'nda Salur Kazan'ın evinin yağmalandığı boyu beyan eden hikâyedeki betimlemelerde kullanılan hayvanlar da dikkati çeker: “*Bir gün Ulaş-oğlu, tülü kuşun yavrusu, yoksul kimsenin umudu, Amit Soyunun arslanı, Karacuşun kaplanı, konur atın iyisi... Sudan geçti bu kez önüne kurt çıktı. Kurt yüzü mübarektir. (...)At ağızlı Uruz Koca.*”³⁶⁷

Dede Korkut Kitabı'nda sıkça başvurulan diğer hayvanlar büyüklüğün, hükümlerliliğın, koruyuculuğın, yenilmezliğın, gücün ve liderliğın simgesi olan aslan, kaplan ve boğadır. Kahramanın gücünü anlatmak için başvurulan “*canavarlar başı kağan aslan*”, “*aslan uruğu*”, “*Atamın adını sorarsan kaba ağaç! Anamın adını dersin kağan aslan!*” söylemleri; Boğaç Han'ın bir boğayı öldürüp “Boğaç” adını alması hikâyesi bu hayvanların Türkler için değerini bildirmektedir.³⁶⁸

Manas Destanı'nda da Manas'ın atı dışında oldukça önemli olan birkaç hayvan daha vardır. Bu hayvanlar “*kuştan doğan mucizevi köpeği Kumayık, çevik ayaklı masalsı deve Celmayan ("rüzgâr gibi hızlı") ve av kuşu Akşunkar (ak sungur)dır. Bütün bu canlılar kahramanın ölümüne yas tutar, mezarını korur.*”³⁶⁹

Türklerin milli simgelerinden olan ve koruyucu ruhun, adaletin timsali kabul edilen kartal da Türk destanlarında adı geçen hayvanlardandır. Altay-Türk destanlarından Maaday-Kara Destanı'nda kartal, gözetleyici ve tehlikelere karşı haber edici bir sembol olarak yer almaktadır. Dede Korkut Kitabı'nda “*Çalkarakuş*” adıyla anılan kartal, betimlemelerde sıkça kullanılmıştır.³⁷⁰ Kırgız destan metinlerinden ise doğan, şahin, atmaca, kartal gibi yırtıcı kuşların av konusunda eğitildiği bilgisine ulaşılır. Diğer taraftan “*destanların çoğunda hamile kalan kadınların kurt, leopar, kaplan, aslan gibi yırtıcı hayvanların etine ve yüreğine aş erdiği*” görülür. “*Bu durum doğacak çocuğun güçlü ve cesur bir savaşçı olacağının göstergesi olarak ifade edilir.*”³⁷¹

³⁶⁷ Mehmet Özkartal, a.g.m., s.61.

³⁶⁸ Mehmet Özkartal, a.g.m., ss.66-69.

³⁶⁹ V. M. Jirmunskiy, a.g.e., s.63.

³⁷⁰ Mehmet Özkartal, a.g.m., s.64.

³⁷¹ Özge Kırcı Erdem, a.g.t., s.254.

3.2.3 Halk Hikâyelerinde Hayvanlar

Göçebelikten yerleşik hayata geçişin ilk ürünlerinden olan halk hikâyeleri, ağırlıklı olarak işledikleri aşk ve kahramanlık konularıyla edebiyatımızda yer alırlar. Gerçekçi olaylarla, olağanüstü unsurların harmanlanmasıyla nazım-nesir karışık olarak anlatılan halk hikâyeleri, Türkün sosyal, kültürel ve siyasî hayatını yansıtmaları bakımından da ayna niteliği gösterirler. Hayvanların bu hikâyelerde ele alınması yerleşik hayatın etkilerini taşır. Halk hikâyesi Anadolu sahası dışındaki Türk topluluklarında genellikle *destan/epos* ile birlikte anılır. Bu sebeple, hayvan motifinin ele alınmış şeklinde Anadolu sahası halk hikâyelerini odak noktamıza alacağız.

Halk hikâyeleri, aşk ve kahramanlık olmak üzere iki konu etrafında şekillenmişlerdir. Hayvan motifinin en çok karşılaştığı grup ise kahramanlık hikâyeleridir. Kahramana yardımcı veya onu engelleyici özellikleriyle karşımıza çıkan bu hayvanlar arasında, en çok karşılaşılan hayvan, diğer türlerde de olduğu gibi “at”tır. İkinci sırada ise özellikle Süleyman Peygamberle ilgili anlatılarda ve aşk hikâyelerinde çeşitli türden “kuşlar” görünmektedir. Kahramanı bir mağaraya ya da ıssız bir ortama çeken ve onun bade içmesini veya bir kızla karşılaşmasını sağlayan hayvan ise “ceylan-geyik”tir. Bunların dışında yılan, ejderha, köpek, aslan, kaplan gibi hayvanlardan halk hikâyelerinde nadir de olsa bahsedilmiştir.³⁷²

Anadolu sahası halk hikâyelerinin motif yapısını hazırlayan Ali Berat Alptekin de Motif İndeks’e göre yaptığı incelemesinin “*B. Hayvanlar*” başlığı altında ağırlıklı olarak at ve kuş motifinden bahseder. Bu ve yukarıda bahsettiğimiz diğer hayvanların halk hikâyelerinde yüklendikleri başlıca görev, kahramana yardımcı olmaktır. İkinci olarak da hayvanların insanlara özgü konuşma yetisine sahip olmaları gelir. Alptekin’in tasnifindeki bazı örnekler şu şekildedir:

B_{211.1.3} Konuşan at

Kamer Tay’la Şah İsmail karşılıklı olarak konuşur.

B_{211.3} Konuşan kuş

Hüthüt Kuşu Hazreti Süleyman’la konuşur ve ona yardım eder.

B₄₀₁. Yardımcı at

Keleşleri esir edildikten sonra, Köroğlu kendini bir mezara atar. Kırat, Çamlıbel’e giderek durumu haber verir.

Kara Kaytaş devin öldürülmesinde Kirmanşah’a yardım eder.

Nedim Şah’ın zehirli yemeği yemesine atı engel olur.

³⁷² Emine Aydoğan, “*Anadolu Sahası Türk Halk Hikâyelerinde Mitolojik Unsurlar*”, Yayınlanmamış YL Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara, 2006, ss.51-63.

- Dinlenen Nebi'ye düşmanın geldiğini atı haber verir.
- B₄₂₁. Yardımcı köpek
Köpek Şah İsmail'i iki defa ölümden kurtarır.
Köpek kendisine verilen ekmekleri kuyudaki Yusuf'a atarak ona yardım eder.
- B₄₅₀. Yardımcı kuşlar
Kuğu, Latif Şah'ın mektubunu Mihriban Sultan'a götürür.
Mahmut, kuşun ayağına tutunarak havalanır. Böylece pek çok tehlikeden kurtulur.
- B_{457.2}. Yardımcı güvercin
Melikşah'ın gözleri güvercinin yardımıyla açılır.³⁷³

Bu motiflerin haricinde kahramanı engelleyici roldeki hayvanlardan da kısaca bahsetmek gerekir. Yardımcı köpek motifini, bazı hikâyelerde kahramanı engelleyici unsur olarak görürüz. “*Tahir ile Zühre*” hikâyesinde, Tahir'in rüyasında gördüğü kara köpekler, Zühre ile buluşmalarına engel olmaktadır. “*Kirmenşah*” hikâyesinde de aslan ve kaplan Kirmenşah'ın sevgilisine kavuşmak için çıktığı yolda engel oluştururlar. Bu engelleyici unsurlardan farklı olarak kahramanın sevgilisine kavuşmasına yardımcı olan geyik, hikâyelerde dikkat çeker. “*Elif ile Mahmut*” hikâyesinde, Mahmut avdayken önüne çıkan ceylan, onu bir mağaraya götürür. Mahmut, bu mağarada kırklarla karşılaşır ve hikâyenin devamında Mahmut bir odada Elif'in resmini görür ve kırkların elinden bade içmesiyle ona âşık olur.³⁷⁴

Örneklerden de anlaşılacağı üzere mitolojide ve diğer türlerde bahsi geçen birçok hayvana halk hikâyelerinde de rastlarız. Masallardaki, efsanelerdeki ve destanlardaki hayvanların sahip olduğu bazı olağanüstü özellikler, halk hikâyelerinde yerini gerçekçi özelliklere bırakır. Örneğin atın sahip olduğu önem ve kutsallık halk hikâyelerinde yerini aynen korurken, geyiğin rehberlik görevi de mitolojideki şekliyle benzer olarak işlenmiştir.

³⁷³ Ali Berat Alptekin, a.g.e., ss.297-298.

³⁷⁴ Emine Aydoğan, a.g.t., s.64.

3. TÜRK DÜNYASI EFSANELERİNDE HAYVANLAR VE BUNLARA BAĞLI OLARAK ORTAYA ÇIKAN MOTİFLER

Türkler, tarihin çok eski zamanlarında yaşamaya başlamış, kendilerine has kültürel, siyasî ve geleneksel uygulamalarla inançları da beraberlerinde günümüze kadar getirmişlerdir. Ancak Türklerin zaman içinde boylara ayrılması ve her boyun yeni etkileşimler neticesinde farklılıklar kazanması, gerek tarihî gerekse folklorik anlamda çeşitlilikler doğurmuştur. Bu çeşitlikleri bugüne taşıyan en önemli edebiyat ürünleri efsanelerdir. Efsaneler, ilkel insanın sorularına cevap veren, açıklanamayanı açıklayan, sonuçların sebeplerini gösteren anlatılar olarak karşımıza çıkarlar ve her biri kendi içinde motif kelimesiyle adlandırdığımız imzalar taşırlar. Motifler belli bir coğrafya ait belli bir konunun ele alınış şekillerini ortaya koymada ve o konunun yoğunluğunu ölçmemizde yararlandığımız başlıca araçlardır.

Çalışmamızda bu bölüme gelinceye kadar, Türklerin tarihine, çalışmamıza tür olarak konu edindiğimiz efsanenin ayrıntılarına ve motif olarak temel aldığımız hayvanın kültürel boyutuna değindik. Bu bölümde ise bu unsurların harmanlanması neticesinde ortaya çıkan “Türk dünyası efsanelerinde hayvan motifi” tezini irdedeleyeceğiz. Üç başlık altında incelediğimiz bu bölümde ilk olarak tespit ettiğimiz 132 efsanenin *Motif Index of Folk Literature*’un “*B.Hayvanlar*” başlığına göre motif yapısını oluşturacağız. İkinci başlığımızda, ortaya çıkan motiflerin sıklık ve azlık bakımından değerlendirmesini yapacağız. Son olarak ise tespit ettiğimiz efsanelerin yapı, konu ve işlev özelliklerine değineceğiz.

4.1 Türk Dünyası Efsanelerinin “Motif İndeks-B. Hayvanlar” Grubuna Göre Motifleri

Türk dünyası efsaneleri arasından, geneli yansıtmaya dikkat ederek belirlediğimiz 132 efsanenin hayvanlarla ilgili motif yapısını bu başlık altında ele aldık. İncelediğimiz efsane metinlerini, daha öncesinde konuyla ilgili hazırlanmış yüksek lisans ve doktora tezleri ile Türk dünyası üzerine hazırlanmış ansiklopedi ve antolojilerden yararlanarak topladık.

Metinlerin belirlenmesi aşamasında her boya ait efsaneler, Türkiye Türkçesine aktarılmış şekilleri ile okunmuş, aralarından hayvan motifi taşıyan efsaneler ayrılmıştır.

Akabinde her boydaki hayvanlarla ilgili efsanelerin çokluğu oranında metin seçilerek araştırmaya konu edilmiştir. Bu metinlerin seçiminde aynı boya ait benzer motifleri taşıyan efsaneler konuya dâhil edilmemiş, farklı motifleri taşımasına özen gösterilmiştir. Ayrıca bir boyda birkaç varyantı olan hayvan efsanelerinden de bir tanesi araştırmaya eklenirken farklı boylarda varyantları bulunan efsaneleri özellikle, incelemeye dâhil edilmiş, metin başlıklarına da ait oldukları boy ismi köşeli parantez içinde not edilmiştir. Bütün bu kriterlerimiz neticesinde her boya ait efsane metinleri sabit sayıda kalmamıştır. Örneğin Azerbaycan Türklerine ait sekiz efsane var iken, Uygur Türklerine ait on efsane metni alınmıştır.

Metin seçimimizde karşılaştığımız birkaç sınırlılıktan da söz etmeliyiz: Çalışmamıza bazı boylara ait efsanelerden ya hiç dâhil edemedik ya da birer adet eklemek suretiyle incelemeye alındı. Örneğin Gagavuz Türklerine ait bulduğumuz beş efsanede hayvanlarla ilgili bir motifi rastlanmamış olması sebebiyle saf dışı bırakmak mecburiyetinde kaldık. Diğer taraftan Batı Trakya Türklerine ait efsanelerde de ağırlıklı olarak kahramanlık ve göç hikâyelerinin konu edilmiş olması ve hayvanların motif kriterine uygun olarak yer almaması sebebiyle inceleme dışında tutulmuştur.

Karaçay-Balkar Türklerine ait efsanelerde de kahramanlık hikâyelerini konu edinen nart efsanelerinin ağırlıkta olması sadece bir efsane metnini çalışmaya dâhil etmemize sebep olmuştur. Aynı şekilde Kumuk Türklerine ait derlenmiş efsanelerden ise bir adet hayvanla ilgili efsane motifi içeren metin incelemeye tâbi tutulmuştur. Bunların yanında Anadolu sahası efsanelerinden 21 efsane her bölgeden seçilmek suretiyle araştırmamıza dâhil edilmiştir. Toplamda 132 efsane metninin Türk dünyası efsanelerine ait hayvan motifi haritasını belirlemede yeterli olacağı görüşündeyiz.

Çalışmanın “*B. Hayvanlar*” başlığının çevirileri için Deniz Çağlayan’ın “*Türk Masallarında Hayvan Motifleri*” başlıklı tezini temel aldık³⁷⁵.

Türk boylarına ait efsanelerin incelenmesi sırasında tespit ettiğimiz pek çok motifin Motif İndeks’te yer alan motiflerle benzerlik taşıdığı görülmüştür. Bununla birlikte katalogda yer almayıp motif özelliği gösteren diğer unsurların başına (T) harfi ekleyerek

³⁷⁵ Deniz Çağlayan, “**Türk Masallarında Hayvan Motifleri**” Yayınlanmamış YL Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara, 2006, ss.20-143.

yeni bir motif olduğu belirtilmiştir. Motiflerin tespit edildiği efsanelerin isimleri, sayıca çok olmaları ve karışıklığa mahal vermemesi bakımından kısaltma kullanılmadan tam adı parantez içinde cümle sonuna eklenmiştir. Diğer taraftan aynı ismi taşıyan ancak farklı boylara ait efsanelerin başlıklarına ait oldukları boyun ismi eklenirken, alındığı kaynakta aynı isimde birden fazla efsane olması sebebiyle başlığa eklenen “I, II, III...” gibi numaralandırmalar da korunarak karışıklığın önüne geçilmeye çalışılmıştır.

İlk olarak efsane metinlerimizde tespit etmeye çalıştığımız motiflerin genel başlıklarını vermek detaylandırılmış başlıkların bir arada görölüp değerlendirilmesine katkı sağlayacağı görüşündeyiz.

B. HAYVANLAR

B0-B99. Mitolojik hayvanlar

- B10. Mitolojik hayvanlar ve melezler
- B20. Hayvan-insanlar
- B30. Mitolojik kuşlar
- B40. Kuş-hayvanlar
- B50. Kuş-insanlar
- B60. Mitolojik balık
- B70. Balık-hayvanlar
- B80. Balık-insanlar
- B90. Diğer mitolojik hayvanlar

B100-B199. Büyölü hayvanlar

B100-B119. Değerli hayvanlar

- B100. Değerli hayvanlar-genel
- B110. Hayvanların değerli bölümleri

B120-B169. Büyü ile akıllı hayvanlar

- B120. Akıllı hayvanlar
- B130. Gerçeği söyleyen hayvanlar
- B140. Kâhin hayvanlar
- B150. Öğüt veren hayvanlar
- B160. Akıl veren hayvanlar

B170-B189. Diğer büyölü hayvanlar

- B170. Büyölü kuşlar, balık, sürüngenler, vb.
- B180. Büyölü dört ayaklı hayvanlar

B200-B299. İnsan davranışları gösteren hayvanlar

B210. Konuşan hayvanlar

B220. Hayvan kral (topluluk)

B230. Hayvanların meclisi

B240. Hayvanların kralları

B250. Hayvan inançları

B260. Hayvan savaşı

B270. Hayvanlar arası akrabalıklar

B280. Hayvan evlilikleri

B290. İnsan davranışları gösteren diğer hayvanlar dost hayvanlar

B300-B599. DOST HAYVANLAR

B300-B359. Yardımcı hayvanlar- genel

B310. Yardımcı hayvanların kazanımı

B320. Yardımcı hayvanların ödülü

B330. Yardımcı hayvanların ölümü

B340. Yardımcı hayvanın davranışı-çeşitli

B350-B399. Müteşekkir hayvanlar

B360. Ölüm tehlikesinden kurtaran müteşekkir hayvanlar

B370. Esaretten kurtaran müteşekkir hayvanlar

B380. Acıdan kurtaran müteşekkir hayvanlar

B390. Müteşekkir hayvanların diğer iyi hareketleri

B400-B499. Yardımcı hayvanların türleri

B400. Evcil yardımcı dört ayaklı hayvanlar

B430. Yardımcı vahşi dört ayaklı hayvanlar

B450. Yardımcı kuşlar

B470. Yardımcı balık

B480. Yardımcı böcekler

B490. Diğer yardımcı hayvanlar

B500-B599. Yardımcı hayvanların hizmetleri

B500. Büyülü güce sahip hayvanlar

B510. Hayvan tarafından iyileştirme

- B520. İnsan hayatını koruyan hayvanlar
- B530. İnsanları besleyen hayvanlar
- B540. Kurtarıcı ya da yakalanan avı teslim eden hayvanlar
- B550. İnsan taşıyan hayvanlar
- B560. İnsanlara öğüt veren hayvanlar
- B570. İnsanlara hizmet veren hayvanlar
- B580. Hayvanlar insanlara varlık ve yükselmeleri için yardım eder
- B590. Yardımcı hayvanların çeşitli hizmetleri

B600-B699. İnsanın hayvanla evliliği

- B610. Âşık hayvan
- B620. Evliliğe talip olan hayvan
- B630. Hayvanla evliliğin çocukları
- B640. Hayvan biçimindeki insanla evlilik
- B650. İnsan biçimindeki hayvan ile evlilik

B700-B799. Hayvanların olağandışı özellikleri

- B710. Hayvanların olağandışı kökenleri
- B720-B749. Hayvanların olağandışı fiziksel nitelikleri
 - B720. Hayvanların olağandışı vücut üyeleri
 - B730. Hayvanların olağandışı renk, koku, vb.
 - B740. Hayvanların olağandışı güçleri
 - B750. Hayvanların olağandışı alışkanlıkları
 - B770. Hayvanların diğer olağan dışı davranışları

B800-B899. Çeşitli hayvan motifleri

- B870. Dev hayvanlar.

Türk dünyasındaki hayvanlarla ilgili efsanelerden seçtiğimiz 132 efsanenin motif yapısı aşağıda verilmiştir. Bu motifler arasında 156 motif alt başlığı Motif İndeks'ten alınırken, 103 motif alt başlığı ise katalogda yer almayan ancak Türk dünyasına mahsus motiflerden oluşturulmuştur. 259 motif alt başlığının içindeki toplam motif sayısı ise yaklaşık olarak 410'dur. Tespit ettiğimiz motiflerin yer aldığı efsane metinlerini eklerken, konunun anlaşılmasını güçleştirecek özetlemelerden kaçındığımızı da belirtmeliyiz.

B0-B99. MİTOLOJİK HAYVANLAR

B0. Mitolojik hayvanlar.

B7. Cennetteki hayvanlar.

Yılan cennetin kapıcısı iken içeri buğday tanesi ile girer. (Yılan (Anadolu))

B10. Mitolojik dört ayaklı hayvanlar ve melezler

B11. Ejderha.

B11.2.1.1. Değişik bir yılan olan ejderha.

Bendaşino Deresinde yaşayan beş başlı yılan herkese zararı dokunacak kadar büyür, ejderha olur. (Bendaşino İlanı (Yılanı))

Ejderha iki başlı yılanmış. (Yeni Kazan Şehrinin Kurulması)

Yılan ejderha olup keçi sesi çıkarmaya başlamış. (Yılanlar Niyetini Değiştirmez)

B11.2.11.1. Ejderhanın nefesi insanı öldürür

Ejderha insanları yutan azgın mı azgın bir yılanıdır. O insanı ve hayvanı nefesiyle çekip yer. (Ejderha ile Yuha)

Yuha yılan ejderhanın çok ihtiyarlayıp azgınlaşmış olanıdır. Kendi gücü kuvveti bitmeye başlayınca yakındaki canlıyı allayıp, pullayıp, çekip, yaltaklanıp, hile yapıp yakınlaşır ve yutar. (Ejderha ile Yuha)

(T)B11.2.15. Ejderhanın yağı.

Ejdaha kayasının dalı büyük mağaradır. Gedim zamanlarda bir pehlevan bu mağaraya gedib bir ejdaha öldürmüştür. Güya kayadan damla damla ahan da su deyil ejdahanın yağıdır. (Ejdaha Gayası)

Gedim insanlardan kim ejdahanın yağından zeherenirmişse, padi-zeherden yeyib sağalmış. Padi-zeheri de pehlevan tökmüştür ki, herkes ejdahanın yağından

zeherlense yeyib yaxşı olsun. (Ejdaha Gayası)

B11.3 Ejderhanın büyüdüğü doğal ortam.

Ejderha da yuha da sazlık, kuyuluk ve bataklık yerlerde, göl kenarlarında ve nehir başlarında yuvalanıp yaşarlar. (Ejderha ile Yuha)

(T)B11.3.9. Ejderha çayın üzerinde yaşar.

Vaktiyle bir ejderha Amasya'ya musallat olmuş ve Tersakan çayının üzerine oturmuş. Günler geçiyor, aylar geçiyor devamlı su içiyor ve yetiştirilen bütün ürünleri yiyor. (Ejderha)

B11.3.3 Ejderha gökyüzüne çıkar.

Ejderha, yeryüzünde yaşayamayacağını söyler ve uçarak gökyüzüne çıkar. (Yeryüzünde Tufan Olduğunda)

B11.4. Ejderhanın alışkanlıkları.

B11.4.1. Uçan ejderha.

Ejderha yazın yeryüzünde olur, kışın şekil değiştirerek gökyüzünde yaşar. (Yeryüzünde Tufan Olduğunda)

B11.4.5. Konuşan ejderha.

Ejderha yaratıcıyla, ne istediğini konuşmuş. (Yeryüzünde Tufan Olduğunda)

Ejderha eski dostuna değiştiğini anlatmaya çalışır. (Yılanlar Niyetini Değiştirmez)

B11.7. Ejderha yağmur perisidir.

B11.7.1. Su kaynaklarını ejderha kontrol eder.

Tersakan çayının üzerine oturan ejderha devamlı su içer ve yetiştirilen bütün ürünleri yer. Köylü bundan çok rahatsız olur, çünkü bütün mahsuller su gelmediği için kurur ve Amasya uzun süre kıtlık çeker. (Ejderha)

B11.12. Ejderhanın diğer özellikleri.

B11.12.1. Ejderha silahlarla öldürülemez.

Bendaşino Deresinde herkese zarar veren beş başlı bir yılan çok büyür ejderha olur. Kuvvetinden dolayı avcılarının attığı kurşunların yolunu değiştirir. Son oalrak sarhoş olmasını sağlayarak öldürürler. (Bendaşino İlanı (Yılanı))

İki başlı ejderha yakılan ateşten kurtularak sağ kalır. (Yeni Kazan Şehrinin Kurulması)

İki başlı ejderha bıçaktan değil, bıçağın ucundaki zehirden dolayı ölür. (Yeni Kazan Şehrinin Kurulması)

B15. Olağan dışı kolları ya da organları hayvanları

B15.1. Olağandışı kafası olan hayvanlar

B15.1.2. Çok başlı hayvan.

B15.1.2.1. İki başlı hayvan.

B15.1.2.1.1. İki başlı yılan.

Saman ateşinde bütün yılanlar yanarken iki başlı yılan kurtulmuş. (Yeni Kazan Şehrinin Kurulması)

B15.1.2.4 Beş başlı hayvan.

B15.1.2.4.1 Beş başlı yılan.

Bendaşino Deresinde herkese zarar veren beş başlı bir yılan vardır. (Bendaşino İlanı (Yılanı))

(T)B15.1.4. Renkli başlı hayvan.

(T)B15.1.4.1. Altın başlı yılan.

Dağın yamacında altın başlı boz bir yılan görülür. (Cılan Sokkon)

B15.3. Olağandışı boynuzları olan hayvan.

(T)B15.3.0.3 Boynuzsuz eşek.

Eskiden eşeğin de tıpkı ineğinki gibi sert ve büyük boynuzu varmış. O, bu bir çift boynuzuna güvenerek her yerde zorbalık yaparmış. Eşeğin konu komşusu ve dostları onu şikâyet eder. Hayvanların padişahı da boynuzlarını söküp atar. (Eşek Boynuzundan Nasıl Ayrı Kalmış?)

B15.3.3. Dev boynuzlu geyik.

Karangı-Oyuk denen yerin göçüğünde duran avcı farklı bir güzelliği olan, on sekiz çatal boynuzlu geyik görmüş. (Gök Kuşağına Çıkan Geyik)

(T)B15.3.6.Boynuzlu yılan.

Kepez Manastırı'nda ormanlık alanda yaşayan boynuzlu bir yilandan bahsedilir. (Boynuzlu Yılan)

Evin koruyucu olan yılan beyaz eşarbin üstüne boynuzuyla çıkar. Yılan boynuzunu neyin üstüne atarsa o şey çoğalır, tükenmez. (Yılan (Şilen))

(T)B15.3.7. Boynuzlu balık.

(T)B15.3.7.1 Dört boynuzlu balık.

Nedir Şah rüyasında dört boynuzlu akbalık görür ve onu tutmaya çalışır. (Dört Başlı Akbalık)

B15.3. Olağandışı gözlü hayvanlar.

(T)B15.4.6. Tek gözlü geyik.

Avcı vurduğu geyiğin alnının tam ortasında tek gözü olduğunu görmüş. (Tek Gözlü Geyik)

(T)B15.4.7. Tek gözlü örümcek.

Küçük çocuk ağaç kovuğunda tek gözlü örümcek görmüş. (Yılan (Kırgız))

B16.5. Yok edici sürüngenler.

B16.5.1.1. Ateş nefesli yok edici yılan.

Tanrı Ateş gözlü yılanın geçtiği her yerde yangın çıkarmasından, kâinat yakmasından korkar. (Yılan Zehrinin Bulunuşu)

B32. Phoenix(Anka).

Eşini kaybeden zümrüd-ü anka kuşu tek kalan yumurtasını bekler. (Topak Taş Efsanesi)

B100-B199. BÜYÜLÜ HAYVANLAR

B100. Kıymetli Hayvanlar.

B101.4. Altın boynuzlu dişi geyik.

Avcı boynuzları altın gibi parlayan, bakır renginde bir geyik görür. (Gök Kuşağına Çıkan Geyik)

B102.6. Altın yılan.

(T)B102.6. Altın başlı yılan.

Dağın yamacında dev gibi altın başlı, boz bir yılan vardır. (Cılan Sokkon)

B120. Akıllı hayvanlar

B122.1.2. Kuş sırları açığa çıkarır.

Keklik düşmandan saklanan Türk askerinin yerini “Türk kavakta, Türk kavakta” diye öterek belli eder. (Düşman Keklik, Dost Karga)

İftiraya uğrayan adam sular duruluncaya kadar saklanmak ister. Bir kavak ağacının kovuğuna saklanır. “Gaakta guukta ... Gaakta guukta ...” diye öten keklik ile “Viç viçin ... Viç viçin ...” diye öten bıldırcın adamı ele verirler. (Keklik ile Bıldırcın)

Saksağan ağaca saklanan pirin/Süleyman Peygamberin yerini düşmana haber verir. (Saksağan(Türkmen))

B130. Doğru söyleyen hayvanlar.

B131. Doğruyu söyleyen kuş.

B131.0.1. Doğruyu söyleyen baykuş.

Baykuş padişahın “Bütün kuşlar geldi, sen niye gelmedin?” sorusuna doğru cevap verir. (Baykuş-II)

B134. Gerçeği söyleyen köpek.

Köpek aslana “Evet, onların söylediklerine tam olarak katılmıyorum! Çünkü ben bu dünyada yaşayan varlıkların en akıllısının, kendi gücüyle hepimizi idare edebilme becerisine sahip olan insanoğlu olduğunu düşünüyorum”, diyerek lafi dolandırmadan, açıkça fikrini söyler. (Iyt(Köpek))

Ali'nin köpeği Aysemedu'ya, “Eğer Ali'ye söylemezsen sana O'nun sırrını söylerim. Ali'yi kara domuz yaraladı”, deyip gerçeği anlatmış. (Taşa Dönen Aysemedu)

(T)B137. Gerçeği söyleyen kirpi.

Süleyman Peygamber kirpiye niye atla gelmediğini sorar. Kirpi sebeplerini açıklar. (İt Vefası)

B140. Kehanette bulunan hayvanlar.

B143.0.3. Kâhin Olan Baykuş.

Ağır hasta olup iyileşmeyen hastaların durumunu ötüşleriyle bildiren baykuşlar, ulumazlarsa o hasta iyileşirmiş. Uluyan baykuş olursa o hastanın iyileşemeyeceği ve en yakın zamanda öleceğine delaletmiş. (Selah Köyündeki Baykuşlar)

B147. Hayvanlar kehanet verirler.

B147.1. Hayvanlar kehanet işaretidirler.

B147.1.1. İyiye yorulan hayvanlar.

Kurulacak şehrin temelini köpek gömülmesini âlimler iyiye yani düşmanların hemen güçsüzleşmesine işaret sayarlar. (Yeni Kazan Şehrinin Kurulması)

(T)B147.1.1.1. Balık padişahlık alametidir.

Nedir Şah her gece rüyasında bir ördek ile dört boynuzlu akbalık görür. Ördeği vurup alır, yanındaki adamlar ne kadar uğraşsalar da o dört boynuzlu akbalığı tutamazlar. Sonunda Nedir, onu kolayca yakalar. Ertesi gün rüyasını rüya tabircilerine anlattığında onlar: “Sen padişah olacaksın.” derler. Mürze Mihti Han, dört boynuzlu akbalığı dört yurt diye tabir etmiştir. Bu yurtlar İran, Hindistan, Horezm ve Tahran’dan ibarettir. (Dört Başlı Akbalık)

B147.1.2. Kötüye yorulan hayvanlar.

Kurulacak şehrin temeline köpek gömülmesi Galimbik’i endişeye sevk etmiş. (Yeni Kazan Şehrinin Kurulması)

B147.2. Kuşlar kehanetler verir.

B147.2.2. Kötüye alamet kuş.

B147.2.2.1. Kötüye alamet kuş olan karga.

Kadının biri önüne çıkıp üç defa öten ala kargayı gördükten sonra çok seviği bir yakınının ölüm haberini alır. Bu ölüm haberini aslında karga öterek vermiştir. (Karganın Uğursuzluğu)

(T)B147.1.2.5. Kötüye alamet yılan.

Ormanda yavrusunu arayan yılan her ne şekilde olursa olsun müdahale edilirse o gece mutlaka kişinin başına bir kötülük gelir. “Birisi taş attı o gece kör oldu; biri taş attı, o gece dili tutuldu; filan şekilde belasını buldu.” (Boynuzlu Yılan)

B147.2.2.4. Kötüye alamet kuş olan baykuş.

Köy halkı uğursuz saydığı baykuşları teker teker öldürür ve köyde hiçbir baykuş barınmaz. (Selah Köyündeki Baykuşlar)

B147.3. Alamet veren diğer hayvanlar.

(T)B147.3.0.2. Atın yakalanması kıyamete alamettir.

Akbozat ve Kökbozat isimli iki at Yedi Karakçı tarafından yakalandığı gün kıyamet kopacak, gökyüzü parçalanacaktır. (Akbozat ve Kökbozat)

(T)B148. Köpeğin kehanet işareti olan davranışları.

(T)B148.1. Köpeğin uluması işaretidir.

Köpeğin uluması endişe ve kötü haber işareti sayılır. (Iyt(Köpek))

(T)B148.2. Köpeğin ısırması işaretidir.

Bir insan köpek tarafından ısırılırsa, başına istenmeyen olayların geleceğine inanılır. (Iyt(Köpek))

(T)B148.3. Köpeğin diğer hareketleri.

İki âşığın arasından bir köpek geçerse, köpek “muhabbet elçisi” olarak kabul edilir. (Iyt(Köpek))

B151.2. Gidilen yola kuş karar verir.

Baca deliğinden giren kuş bir deri parçası savurur ve uçup gider. Bunun bir geyik derisi olduğunu anlayan çocuk kuşu takip etmiş. Çocuk kuşun uçtuğu yere gitmiş. Kuş onu bir geyiğin yattığı bataklığa götürmüştü. (İlah Aladoğan)

B155. Hayvanın duraksayarak karar verdiği yer.

(T)B155.5. Kurdun duraksaması işaret kabul edilir.

Başkurt halkının ataları kurdun arkasında giderken güzel çayırları, nehirleri, ormanları, meyveleri, yemişleri ve canlıları çok olan bir yere gelip çıkmışlar. Buradaki dağlar gökyüzüne ulaşır göz kamaştırıp dururlarmış. Oraya ulaşınca önder kurt durmuş. Kabilenin ihtiyarları bir araya toplanıp “Biz bundan daha güzel bir yer bulamayız, bunun gibi bir yer dünyada yok, burada yaşayalım.” demişler. (“Başkurt” Kelimesi Nereden Gelmiş)

Suya ihtiyacı olan halk ne yapacaklarını nereye gideceklerini bilemeyip zorlanırlar. O zaman bir kurt halkın önüne çıkıp yol gösterir ve onları suya ulaştırır. (Kurt Kazan Tanrı Kazan)

B155.1.0.1. Hayvanın diğer hareketleri ile inşa edilecek yer kararlaştırılır.

Hoca Hızır, bu kurdun uyuduğunu hiçbir zaman görmemiş. Bir tepenin yanında dinlenirken uykuya dalmış. Uyanınca bakmış ki kurt da uyuyor. Ondan sonra buraya Gürgan demişler. (Gürgan)

B157. Hayvan araştırmayı işaret eder.

B157.1. Kuşun ışlığı araştırmayı işaret eder.

“Türk kavakta, Türk kavakta” diye öten keklik düşmanın dikkatini çeker ve kavakta saklanan Türk askerini düşman bulur. (Düşman Keklik, Dost Karga)

Kekliğin “Gaakta guukta ... Gaakta guukta ...” diye tmesi ile bildircinin “Vi viin ... Vi viin ...” diye tmesi düşmanların dikaktini çeker ve adamı aramaya devam ederler. (Keklik ile Bildircin)

(T)B157.2. Kurdun kaçışı araştırmayı işaret eder.

Kavmin nderi, koyunu kaçıran kurdun izlerini sürerek vadiden çıkışa ulaşmış. (Kurt(Bulgaristan))

B161. Yılanın verdiği akıl.

Yılan: “Altın Gl‘n o İağa tarafına geçip, sal yap. O salla o taraftaki taygalarda yaşayan insanları glden geçir” der. (Cılan Sokkon)

B161.2. Gelecek yılandan öğrenilir.

Yılan lmszliğn ilacının yazılı olduğu reçeteyi tamamıyla anımsar. (Yılan (Bulgaristan))

B163. Diğer hayvanlardan alınan akıl.

B163.1. Tilkiden alınan akıl.

Tilki tavşana dünyanın en korkağını aramayı teklif edip onu ölmekten vazgeçirir. (Tavşanın Dudağı Niye Yırtık?)

(T)B163.2. Kirpinin verdiği akıl.

Kirpi kendisiyle dalga geçenlere” Bana gülüyorlar kendileri çift sürmeyi bilmiyorlar: Çift sürmek için altı at gerek, sapanı ağaçtan yapmak lazım, demirden sapan demiri, pulluğunu yapmak gerek, sonra tırmığa demir dişler çakarak, ekini ekince tırmıklamak lazım” diyerek çift sürmenin yolunu göstermiş. (Çift Sürme)

(T)B164. Kuşlardan alınan akıl.

Kuş üşüyen Yer Han ve Ana Hatun’a Dağ Han’dan meşe istemesini söyler. (Oğuz’un Od Tapması)

(T)B164.1. Baykuştan akıl alınır.

Baykuş kendisini öldürmek isteyen şahine akıl verir: “Bak bunu sana yakıştıramadım doğrusu. Şimdi yapmak istediğini hangi kuş olsa yapar. Sen uç, yüksel, ordan dal ve beni parçala”. demiş. (Baykuş-II)

Baykuş Sultan Süleyman’a akıl vererek onu fikrinden vazgeçirir. (Baykuş ve Tovuz Quşu)

Kuş tüyünden ev yaptırmak isteyen kuşlar padişahı, baykuşun “şanarak”sız, “kerege”siz ve “uvık”sız ev olmayacağını anlatmasıyla fikrinden vazgeçer. (Kuşlar Padişahı)

(T)B164.2. Hüthüt kuşundan akıl alınır.

Hüthüt kuşu Süleyman Peygamberin sorularına akıllıca cevap vererek cezadan kurtulur ve akıllılığından dolayı Peygamberin tacını taşımaya hak kazanır. (Pis Kokulu Hüthüt Kuşu)

(T)B164.3. Karga akıl verir.

Karga Digenek Han’a kaçan çocukları için beddua etmesini söyleyerek akıl vermiş. Çocuklar kardelen çiçeğine dönmüş. (Umırzaya (Kardelen))

(T)B164.3. Yarasa akıl verir.

Yarasa Dünya, Yel ve Su hakkında sorulan soruya “ onların hiçbiri de durmamalıdır” diye cevap verir. Onun cevabına göre hükmedilir. (Yarasa Ne Yaparak Dünyayı Korumuş?)

Yarasa Güneşe “Acele et! Eğer bir yerde biraz duracak olursan bütün bitkileri yakarsın. O arada başka bir yerde bitkiler de çürüyüp biter. Allah sana bunun için yeryüzünün bir ucundan diğer ucuna dolaşmanı emretti.” demiş. (Yarasa ve Güneş)

B172.6. Büyülü kuşlar avcılarını bazı yerlere çekerler.

Keklik avcısını hazinenin olduğu deliğe çeker. (Hazineyi Gösteren Keklik)

B175. Sihirli balık.

Balıkçı Havuzu’ndaki balıklar tavada pişirirken tavadan, çöpe atıldığında ise çöpten çıkarak tekrar suya dönerler. (Şehit Balıklar)

B176. Büyülü sürüngen.

B176.1. Sihirli yılan.

B176.1.1. Cennetteki aldatıcı yılan.

Yılan cennetin kapıcısı imiş. Şeytanın sözüne uyarak onu içeri sokmasına önce Havva’nın sonra Âdem’in buğday yemesine sonra cennetten kovulmasına sebep olmuş. (Yılan (Anadolu))

B181.3. Büyülü kaplan.

Talas halkının koruyucusu iki kaplanı yakalamaya çalışan askerler, bir görünüp bir kaybolan kaplanları yakalayamaz. İki kaplanı yakalamak halkı savaşta yenmekten daha da zor olur. Bu kaplanlar suya girerler ancak insanlara gözükmezler. (Kapan Kapanmış)

182.1. Büyülü köpek.

Çobanın Kıtırmir adlı bir iti de varmış. İt de bunların arxasınca gelir. Ne qeder eyleyirler, it onlardan el çekmez. Vurub bir ayağını, iki ayağını, sonra da üç ayağını

qırırlar, yine de onlardan el çekmir. Dağa çatanda görürler ki, itin ayaqları sapsağdı.
(Eshab-ı Kehf)

Kız birkaç kez köpeğe binerek, bahsedilen eve gitmiş. Daha sonra o kız Kam özelliği kazanmış. Ona Şulbus köpek yardım etmiş derler. (Köpeğe Binen Kız)

B184. Sihirli dört ayaklılar – Toynaklılar.

B184.2.4. Sihirli öküz.

Boz öküz Oğuzun yüreğinden geçeni bilirdi. (Oğuz'un Övredi)

B184.4. Sihirli geyik.

Geyik Karangı-Oyuk denen yerin göçüğünden gökkuşağına çıkar. Gök kuşağının ortasındaki renkten yürüyüp görünmez olur. (Gök Kuşağına Çıkan Geyik)

Zeynel Abidin Hz. Geyikleri çift sürer, süt verirler. (Zeynel Abidin Hz.)

B184.1.6 Sihirli atla uçma.

Bir gün Hz. Ali güney istikametinden gelip düşmanları üzerine atıyla beraber uçarak giderken atı buraya basmış ve tekrar fırlayarak Asar'ın oradan atlayıp öbür tarafa yani kuzey tarafa geçmiş. (Denizli Efsanesi (146. Efsane))

Koroğlu düşmenle tekbetek vuruşur. Sonra da aradan çıhması karara alır. Ne're çekib Gıratı çapır, at guş kimi uçub derenin o tayına düşür. (Koroğlu'nun Nal Daşı)

B184.1.10 Sihirli atla şaşılacak bir atlayış yapar.

Bir gün Hz. Ali güney istikametinden gelip düşmanları üzerine atıyla beraber uçarak giderken atı buraya basmış ve tekrar fırlayarak Asar'ın oradan atlayıp öbür tarafa yani kuzey tarafa geçmiş. (Denizli Efsanesi (146. Efsane))

Koroğlu Gırat'ıyla bir sıçrayışta derenin öbür yakasına düşer. (Koroğlu'nun Nal Daşı)

(T)B185. Sihirli böcekler.

(T)B185.1. Sihirli sinek.

Sivrisinek hazineyi almaya çalışan adamı öldürür. Adamı öldüren sineğin tılsımlı olduğuna inanılır. (Tılsımlı Sivrisinek)

B200-B299. İNSAN DAVRANIŞLARI GÖSTEREN HAYVANLAR.

B210. Konuşan hayvanlar

B.211. İnsan gibi konuşan hayvanlar.

B211.1. Konuşan evcil hayvanlar.

B211.1.1. Konuşan koyun.

Koyun insana nasıl faydalı olacağını anlatır. (Yeryüzünde Tufan Olduğunda)

B211.1.3. Konuşan at.

Ata kırk yaş vermişler. At “Bana kırk yaş gerekmez, yirmisi yeter. Ben insanların elinde yaşarım.” diye söylemiş. (İnsan Ömrü Nasıl Meydana Gelmiş?)

At yaratıcıya neden yeryüzünde kalmak istediğini anlatır. (Yeryüzünde Tufan Olduğunda)

At insana nasıl faydalı olabileceğini anlatır. (Yeryüzünde Tufan Olduğunda)

B211.1.5. Konuşan inek.

İnek yeryüzüne inip insanlara: “Ben sizlere Allah’ın fermanını getirdim, Allahuteala sizin için, günde üç defa yemek yesin, bir defa yüzünü yıkasın dedi”, demiş. (İnek ile İnsan)

İnek Allah’a “Sizin söylediğiniz gibi, insanlara günde üç kez yüzünüzü yıkayın, bir kez yemek yiyin dedim”, demiş.

İnek yaratıcıya neden yeryüzünde yaşamak istediğini anlatır. (Yeryüzünde Tufan Olduğunda)

İnek insana nasıl faydalı olacağını anlatır. (Yeryüzünde Tufan Olduğunda)

B211.1.5.1. Konuşan öküz.

Boz öküz dedi: “Bax, seni dünyaya men getirdim. Bunun üçün ömrün boyu mene qulluq etmelisen. Düş qarşıma gedek.” “Yaxşı, gel bu zehmeti de yere vurmayaq. Seni yaradanın şerefine adını Oğuz qoyaq. Amma gerek benim yanımda yaşayasan. Axşam sabah yemeyimi veresen.” (Dünya Öküzü)

Öküz balığa “Yok senin üstünde ben duruyorum. Böyle olunca yeni yılı en ilk ben görürüm”, demiş. (Mösel’in Ortaya Çıkışı)

Boz öküz kendisine hizmet eden Oğuz’a eş bulmak için yapması gerekenleri anlatır. (Oğuz’un Övredi)

B211.1.7. Konuşan köpek.

Köpek “Ey köleler, ben de sizin gibi gerçek Allah’ı aramak için arkanızdan dolaşıp geliyorum. (...) yıkılıp kalsam da arkanızdan dolanıp gelirim”, demiş. (Ashab-ı Kehf)

Onu qovmaq isteyende it dile gelib deyir: “Neye meni qovursuz? Men de Dağyanus Şah'ın zulmünden qaçırım.” (Eshab-ı Kehf)

Köpek aslana “Evet, onların söylediklerine tam olarak katılmıyorum! Çünkü ben bu dünyada yaşayan varlıkların en akıllısının, kendi gücüyle hepimizi idare edebilme becerisine sahip olan insanoğlu olduğunu düşünüyorum”, diyerek lafı dolandırmadan, açıkça fikrini söyler. (İyt(Köpek))

Köpek “Bana onu yeter, ben her vakit soğukta yaşıyorum,” demiş. (İnsan Ömrü Nasıl Meydana Gelmiş?)

Köpek kediye: “Al bunu sakla da bana lazım olunca gelir alırım.” demiş. (Kedi-Köpek-Sıçan Neden Birbirine Düşmandırlar?)

Köpek Altay halkı için: “Çoluk çocuğu çok olsa ne olur! Elini kolunu yalar, yemeğini alır yerim, çocuklarını yalarım!” der. (Köpek)

Köpek sırasıyla kurda, ayıya, kaplana ve insanoğluna başından geçenleri ve dost

olmak istediğini anlatmış. (Köpek ile İnsanın Dost Oluşu)

Köpek ilk yaratıldığında konuşan bir varlıkmış. Ancak en ufak bir konuyu bile anlatıp insana huzur vermediği ve dedikodu ürettiği için konuşma yetisi elinden alınmış. (Köpek Niçin Havlar?)

Ali'nin köpeği Aysemedu'nun yanına gelip “Derdin çok mu fazla, çok mu ağır; başını niye eydin?”, diye sormuş ve ona Ali'nin sırrını söylemiş. (Taşa Dönen Aysemedu)

Köpek yaratıcının sorusuna cevap verir. (Yeryüzünde Tufan Olduğunda)

Köpek insana nasıl faydalı olacağını anlatır. (Yeryüzünde Tufan Olduğunda)

B211.1.8. Konuşan kedi.

Kediye “Sana yirmi yaş”, demişler. Kedi, “Bana onu yeter. Ben verdiklerinde yerim, vermediklerinde yemem. İnsanların elinde yaşarım”, demiş. (İnsan Ömrü Nasıl Meydana Gelmiş?)

Serçeyi elinden kaçırın kedi: “Bundan sonra bir şey yerken temizlenmem!” diye kendi kendine söz verir. (Kediler Neden Yalanır?)

Kedi köpeğe “Tamam öyleyse, ekmek parçasını sen al, gidip dışarıda yaşa. Ben evde kalayım. Yiyecek için burada sıçan falan olursa avlayıp yerim,” demiş. (Niçin Kedi Evde, Köpek Dışarıda Yaşıyor?)

B211.2. Konuşan vahşî hayvanlar.

B211.2.1. Konuşan erkek geyik.

(Adam) başka bir gün çayırda gezerken, iki karacaya rastlamış. “Ağabey arkamıza kurt düştü. Kurtar bizi, demiş bunlar, ihtiyar burada onlara öğüt vermiş: “Sıra ile kaçınız”, demiş. “Birimiz koşarken diğerimiz durup beklesin”, demişler. (Aydaki İki Canavar)

(T)B211.2.1.1. Konuşan dişi geyik.

Alacalı dişi geyik avcıya “Ey ihtiyar avcı, canımı bağışlamamı istiyorum.” der.
(Alacalı Geyik)

Dişi geyik buzağısına dikkatli olması için uyarılarda bulunur. (Maralın Buzağısına Öğüdü)

B211.2.2. Konuşan aslan.

Aslan köpeğe: “Hey Nokay[Çobanların köpeği çağırış şekli]! Sen niye herkes gibi fikrini söylemiyorsun? Yoksa onların düşüncelerine katılmıyor musun?” der.
(Iyt(Köpek))

B211.2.2.1. Konuşan kaplan.

Hayvanlar kralı aslanın danışmanı kaplan “Bu dünyada en akıllı, en becerikli kimdir”, diye sorar. (Iyt(Köpek))

Kaplan kendisiyle dost olmak isteyen köpeğe: “Köpek kardeş, yanında benim gibi bir padişah varken, öyle her sesten ürküp niçin bağırıyorsun? Geceleyin böyle olur olmaz havlarsan, bizi izleyen avcılar yattığımız yeri bulup bizi öldürüp atmazlar mı?” demiş. (Köpek ile İnsanın Dost Oluşu)

(T)B211.2.2.3. Konuşan pars.

Pars yaratıcıya neden gökyüzünde yaşamak istediğini anlatır. (Yeryüzünde Tufan Olduğunda)

B211.2.3. Konuşan ayı.

Bir avcı, ayının yavrusunu alıp eve gelmiş. Dönünce bu ayı yavrusunun insan gibi konuştuğunu görmüş. (Ayı Soyu)

Ayıyı öldürmeye geldiklerini haber veren haberciye ayı “Kelenler iki gardaşdır, yohsa çohlu köy ehalisidir?” diye sorar. (İki Gardaş)

Ayı heberçiye küle küle cavab verir: “Eğer iki gardaş üstüme kelse, men elbette ki gorharım, narahat olabilerdim. Ona göre ki eğer ben gardaşın birini ya öldürsem ya da ki yaralسام, o biri gardaş menden gardaşının gıssasını ala bilerdi. Eğer meni

öldürmeye el gelirse, men onlara sarı hücum edecem, onlar birbirinin arhasını tutmayacaklar. Heresi öz canı uçun gorhudan kaçacag. Ancag iki gardaş heç baht ele etmez.” (İki Gardaş)

B211.2.4. Konuşan kurt.

Kurt kendisiyle dost olmak isteyen köpeğe: “Hey köpek kardeş, gecede sessiz yatmak yerine niçin havlıyorsun? İnsanlar duyarsa bizi vurup öldürürler”, demiş. (Köpek ile İnsanın Dost Oluşu)

Kurt yiyecek bulabilmek için, Tanrı’yla, yaşlı bir insanla, çocukla ve küçük insanla konuşmuş. (Kurt(Çuvaş))

B211.2.5. Konuşan tilki.

“Yemez olur muyum maymun kardeş, bugün et bulamayıp açlıktan öleceğim diye düşünüyordum. Çabuk ol, etin olduğu yere beni götür!” demiş tilki. (At Niçin Yatmaz?)

Tilki çakala “Kardeş kardeşe saldırırsa nasıl olur?” der. (Eski Düşman)

Tilki, kuyruğunu sallayarak: “Aslan, Tanrı’nın herkesten farklı olarak yarattığı, hepimizin lideri, herkesin sevdiği bu âlemde sizin kadar hâmi, akıllı bilge, gönlü zengin, güçlü ve becerikli üstat bir taht sahibi daha yoktur”, der. (İyt(Köpek))

Tilki tavşana “Ey tavşan kardeş, nereye gidiyorsun,” der ve onunla korkaklık üzerine sohbet eder. (Tavşanın Dudağı Niye Yırtık?)

B211.2.6. Konuşan tavşan.

Tavşan tilki ile korkaklığı üzerine sohbet eder. (Tavşanın Dudağı Niye Yırtık?)

B211.2.9. Konuşan sıçan.

Sıçan “Yok yere bahse tutuşmayın! Görmüyor musunuz en yukarıda ben duruyorum? Güneş çıktığında, yılın geldiğini ilk ben göreceğim.” demiş. (Mösel’in Ortaya Çıkışı)

Sıçan “Kahretsin! Ölüm olacaksa hepsinin ölmesi gerekir.” der. (Yeryüzünde Tufan Olduğunda)

B211.2.10. Konuşan maymun.

Maymun, tilkinin yanına gitmiş ve ona: “Tilki ağabey, et yer misin?” demiş. (At Niçin Yatmaz?)

Maymun “Öyleyse, bu dağın eteğinde bir at uyuyor, ben seni götüreyim, senin elinden her iş gelir. Sen sezdirmeden atın yanına varıp, öncelikle onun kuyruğunu kendi kuyruğuna bağla ve sonra da etini ye!” demiş. (At Niçin Yatmaz?)

Maymuna “Sana da yirmi yaş”, demişler. Maymun karşı çıkmış, “Ben her vakit zorluk içinde yaşarım, onu yeter”, demiş. (İnsan Ömrü Nasıl Meydana Gelmiş?)

Maymun ormancı dedeye cevap vermiş. (Maymunun Poposu Niçin Kırmızı Olmuş?)

Maymun yaratıcıya “Tak edip gelse, benim geldiğimi bilirler. “Ben olurum” diye söylesem, benim döndüğümü bilirler. On bir yıl sonra tekrar geri gelirim. Bir yıla yardım ederek tekrar gökyüzüne giderim.” demiş. (Yeryüzünde Tufan Olduğunda)

(T)B211.2.11. Konuşan kirpi.

Kirpinin nasıl çift sürmek lazım, nasıl tırmıklayarak ekin ekmek lazım diye konuştuğunu bir kişi işitmiş. Kirpi “Bana gülüyorlar kendileri çift sürmeyi bilmiyorlar: Çift sürmek için altı at gerek, sapanı ağaçtan yapmak lazım, demirden sapan demiri, pulluğunu yapmak gerek, sonra tırmığa demir dişler çakarak, ekini ekince tırmıklamak lazım” demiş. (Çift Sürme)

Kirpi Süleyman Peygamberin sorularına cevap verir. (İt Vefası)

(T)B211.2.12. Konuşan çakal.

Çakal tilkiye “Kardeş kardeşe hile yapabilir mi?” der. Çakal uzak yaylalara gidip “Yaşlı tilki niyetini değiştirmiş. Şimdi beş vaktini hiç kaçırmıyor. Hacca da gidecek. Kimin isteği varsa onun peşine düşsün.” diye ilan eder. (Eski Düşman)

B211.3. Konuşan kuş.

Kuş Yer Han'a kardeşlerinden ne isteyeceğini ve nasıl ısınacağını anlatır. (Oğuz'un Od Tapması)

Kuş insana nasıl faydalı olacağını anlatır. (Yeryüzünde Tufan Olduğunda)

B211.3.2. Konuşan horoz.

B211.3.2.2. Konuşan yaban horozu.

Yaban horozu "Ağabey nereye gideyim, kartal beni avlamak istiyor?" demiş. (Aydaki İki Canavar)

B211.3.7. Konuşan serçe.

Serçe kendisini yakalayan kediye: "Ben tertemiz bir kuşum. Senin eline düştüm, sen beni hemen yiyebilirsin, ama önce elini yüzünü yıkayıp, temizlensen nasıl olur," der. (Kediler Neden Yalanır?)

B211.3.9. Konuşan karga.

Karga kötü ama güçlü sesiyle "kavakta yok kavakta yok" diye ötmeye başlamış. (Düşman Keklik, Dost Karga)

Karga insanlara "Gak gak, kırk günden sonra sarı su ol da ak."der. (Karga (I))

Karga kartala: "Birçok kuş gördüm, hiçbirisi benden uzun yaşamıyor. Yaklaşık yüz yıl yaşıyorum," demiş. (Karga ile Kartal)

Karga yavrusuna: "Yavrum, insanlar sana atmak için taş veya çamur almak üzere yere eğildiğinde hemen uç git" demiş. Karga yavrusu ise annesine: "Anne, merak etme. İnsanlar bana atmak için taş veya çalma almayı düşündüğünde uçar giderim." demiş. (Karganın Yavrusunu Eğitmesi Hakkında Rivayet)

Karga Digenek Han'a "Sen onlara kargış et, babanın kargışı tutar onları," demiş ve akıl vermeye devam etmiş. (Umırzaya (Kardelen))

(T)B211.3.10. Konuşan Kırlangıç.

Kırlangıç arıya “Hangisinin kanı daha tatlı” diye sormuş. (Ağustos Böceğinin Ötüşü)

Ne güzel şakır şakır konuşan dilin varmış. Dilini çıkar da bir göreyim” demiş kırlangıç.

Kırlangıç: “Arının söylediğine göre dünyada en tatlı kan kurbağanıkiymiş” demiş.

Kırlangıç “Aah ah, siz benim bir günde ne kadar bela ile karşılaştığımı bir bilerseniz. Bu belaların kiminin altından, kiminin üstünden, kiminin yanından geçiyorum. Onun için eğri büğrü uçuyorum.” demiş. (Denizli Efsanesi (208. Efsane))

(T)B211.3.11. Konuşan baykuş.

Baykuş, padişaha sorar: “Bu dünyada kadın mı çok, erkek mi çok?” der. O da “Erkek çok.” der. Baykuş, “Hayır bilemedin.” der. “Sen karının sözüne gidip de kuşlardan saray yaptırdığın için senin gibi kadın sözüne gidenlerden kadın çoktur.” der. (Baykuş-II)

Baykuş lafa karışmış: “Geçen tufanda da aynı zararlar olmuştu”, demiş. (Baykuşla Şahin Neden Birbirine Düşmandır?)

Baykuş şahine: “Bak bunu sana yakıştıramadım doğrusu. Şimdi yapmak istediğini hangi kuş olsa yapar. Sen uç, yüksel, ordan dal ve beni parçala.” demiş.

Baykuş o zaman saklandığı yerden çıkıp, “Sen bu akılla çok bile yaşadın”, demiş.

Baykuş Süleyman’a “Bir saatlik için padişahlığına mene ver gelim, yoksa gelmeyeceyim. Özümü de kuşların beyi et.” der. (Baykuş ve Tovuz Quşu)

“Ay şah, bir qıza göre bütün kuşları öldürüb neslini kesmek mi olar? Men quş dimdiyinden sana Tovuz dediği imareti dikerem.”

Baykuş kuşlar padişahına neden gelmediğini anlatır. “Efendim, siz kuş tüyünden ev yaptırmak istiyormuşsunuz. Sadece tüyden ev olur mu? O evin “keregesi” nerede, “şanarağı” nerede, “uvığı” nerede? Bunları düşünüyordum”, der. (Kuşlar Padişahı)

Baykuş güneşe yarasanın neden gelemediğini anlatmış. (Yarasa Ne Yaparak

Dünyayı Korumuş?)

(T)B211.3.12. Konuşan karakuş(iri akbaba).

Karakuş kuşçuya “Ben bütün kuşların en büyüğü, en kuvvetlisi, en efendisiyim. Üstüne üstlük sakallıyım, tüylerim de budayınki [Kuşların piri] gibi benekli. Akbaba gibi leş arayıp pis kokulu et yemem. Dişime, boğazıma yumuşak geldiğinden kemik yerim. Sadece insanlara kırgın oluşumun sebebi beni hiç olmazsa kartalla bile aynı seviyede görmeyip iri akbaba demeleridir. Kendi ismim ile seslenseler daha iyi olur.” demiş. (Balta Yutan (Karakuş))

(T)B211.3.13. Konuşan doğan.

Avcı “Kim seni yaraladı?” diye sormuş. Doğan da “İnsan! Cıvcivlerini kaçırdığım için. Bundan sonra cıvcivlerine dokunmayacağım. Beni kendine al.” demiş. (Doğan ve İnsan)

Doğan avcıya “Ben senin cıvcivlerinin hepsini kaçıracağım. Aklın olsaydı bilirdin, ben açgözlü bir kuşum.” demiş. (Doğan ve İnsan)

Doğan Döötü’ye selam vermiş, kendisinin niçin değirmende bulunduğunu söylemiş: “Sizinle yarışmak istedim. Eğer ben değirmenin taşına vurup taşı yarabilir, değirmenin çalışmasını engellersem bana altın pençe yapabilir misiniz?” demiş. (Döötü Usta ve Doğan)

(T)B211.3.14. Konuşan keklik.

Keklik kargaya inat, “Türk kavakta, Türk kavakta” diye ötmüş. (Düşman Keklik, Dost Karga)

(T)B211.3.15. Konuşan guguk kuşu.

Tanrı guguk kuşuna sorar: “Neden sen dün, ben büyük bayram yaptığımda gelmedin?” Guguk kuşu “Yuva yaptığım için gelemedim.” der. (Guguk Kuşu Neden Yavru Beslemez?)

(T)B211.3.16. Konuşan kartal.

Kartal kargaya “Sen, kuşlar içinde uzun yaşayan kuşu biliyor musun?” diye sormuş.
(Karga ile Kartal)

(T)B211.3.17. Konuşan turna.

Turna kuşu kurbağa ile yemek üzerine konuşmuş. (Kurbağayla Turna)

(T)B211.3.18. Konuşan zümrü-ü anka.

Anka kuşu “Bu böyle süremez, yavrum yumurtadan çıkana kadar ben açlıktan ölürüm. Beş dakikacıkta bir şey olmaz. Kalkıp bir şeyler yakalayıp yemeliyim.” diyerek yuvadan ayrılmış. (Topak Taş Efsanesi)

(T)B211.3.19. Konuşan yarasa.

Yarasa güneşe “Ben şimdi çok yaşlandım. Size gerekliliğim de o kadardır,” demiş. Daha sonra dünya düzeninin neden bozulmaması gerektiğini anlatmış. (Yarasa Ne Yaparak Dünyayı Korumuş?)

Yarasa güneşe “Acele et! Eğer bir yerde biraz duracak olursan bütün bitkileri yakarsın. O arada başka bir yerde bitkiler de çürüyüp biter. Allah sana bunun için yeryüzünün bir ucundan diğer ucuna dolaşmanı emretti.” demiş. (Yarasa ve Güneş)

B211.4. Konuşan böcekler.

B211.4.1. Konuşan karınca.

Ağustos böceği karıncadan tahıl ister, karınca “Vermem” der. (Ağustos Böceğinin Ötüşü)

B211.4.2. Konuşan arı.

“Dünyada insanınkinden daha tatlı kan yok” diye cevap vermiş arı. (Arı ve Kırlangıç)

(T)B211.4.3. Konuşan ağustos böceği.

Ağustos böceği “İnce belli, koca kıçlı, tokmak başlı, çapa dişli, vermem dedi, dedi, dedi.” diye şarkı söylemeye başlar. (Ağustos Böceğinin Ötüşü)

(T)B211.4.4. Konuşan sivrisinek.

Sivrisinek “Yel’in durmasının zamanı çoktan geldi. Bazen beni ikişer gün otların altından çıkarmıyordu. Çıksam, hemen kim bilir nerelere uçurup alıp götürerek helâk eder. Dursun,” demiş. (Yarasa Ne Yaparak Dünyayı Korumuş?)

(T)B211.4.5. Konuşan örümcek.

Örümcek kaplumbağadan yardım ister. (Zehirli Kara Örümcek)

B211.5. Konuşan balık.

Balık “Bize yeni yıl geliyor, onu ilk önce ben göreceğim”, demiş. (Mösel’in Ortaya Çıkışı)

Taban balığı güneşe “Suyun da durma vaktidir. Çünkü bizim için sakın çamur dibi pek rahat”, demiş. (Yarasa Ne Yaparak Dünyayı Korumuş?)

(T)B211.5.1. Konuşan alabalık.

Sudan bir alabalık çıkmış. “Ağabey beni bir turna balığı yutmak istiyor. Başımı alıp nereye gideyim?” diye sormuş. (Aydaki İki Canavar)

B211.6. Konuşan sürüngen.

B211.6.1 Konuşan yılan.

Yılan “İzin verin, dünyadaki en lezzetli canlının kanından içeyim” diye dilekte bulunmuş. (Arı ve Kırlangıç)

Yılan: “Altın Göl’ün o İgaç tarafına geçip, sal yap. O salla o taraftaki taygalarda yaşayan insanları gölden geçir” der. “Yalnız bu sözü sen bir kişiye dahi söyleme.” diye ilave eder. (Cılan Sokkon)

Boz yılan, Cılan Sös’ü yanına çağırıp sorar: “Sen benim sana söylediğim gizli öğüdü insanlara neden söyledin?” der. (Cılan Sokkon)

Yılan kıza “Bana kocaya varırsan elbiselerini veririm” demiş. (Guguk, Kırlangıç, Kuyruksallayan)

Yılanların hanı başı kesilen yılanı “Adam seni öldürecekse, tamamıyla öldürmeliydi.” demiş. Yılanların hanı kayıkçıya, “Bizi öbür yakaya geçirir misin? Korkma, seni sokmayacağız.” demiş. (Hakas Efsanesi (8.Efsane))

Yılanların hanı kesilen yılanı sormuş: “Seni kesen adamın çadır evini biliyor musun?” yılan adamın evinin hangisi olduğunu bilememiş. O zaman yılanların hanı, “Bizi nehirden geçiren adamın dışında herkesi öldürün!” diye emretmiş.

Yılan yaratıcıya yeryüzünde yaşamak istediğini anlatmış. (Yeryüzünde Tufan Olduğunda)

Yılan Allah’a “Ben de rastladığım Âdemoğullarını sokarım, suları ağılar, onları bu yoldan zehirlerim” demiş. (Yılan (Anadolu))

Yılan annesinden helallik ister. (Yılan Çocuk)

Yılan Allah’a “İçerisinde insanların da bulunduğu tüm canlıların kanını emmek ve en tatlısına bulduktan sonra onunla beslenmek istediğini” söylemiş. (Yılan Neden Sürünür?)

Yılan tanrının yardımcılara “Her ne ile karşılaşsak bizi, yılanları eziyor; et yiyen hayvanlara kolay yem oluyoruz, korunacak bir silahımız yok, bize korunacak bir şeyden ihsan etseniz,” demiş. (Yılan Zehrinin Bulunuşu)

Yılan insanlara “Siz benden yavrularımı aldınız, ben de her yıl sizden birilerini alacağım.” Der. (Yılanın Bedduası)

B211.7. Konuşan ikiyaşayışlı.

B211.7.1 Konuşan kurbağa.

Kurbağa bir yere gitmiş, yorulmuş oturuyormuş. “Nerede sağlamlaşıp, ne bulup yiyeceğim?” deyip oturuyormuş. Sonra turna ile konuşmuş. (Kurbağayla Turna)

B211.7.2 Konuşan karakurbağası.

Kaplumbağa kendisinden yardım isteyen örümcek ile konuşur. (Zehirli Kara Örümcek)

B212. İnsanın konuşmasından anlayan hayvan.

B212.0.2. İnsan dilini bilen ilk hayvanlar.

Tanrı bütün canlıları yaratırken kendi aralarında konuşup sözlerini anlayan canlılar olarak sadece insanları ve köpekleri yaratmış. (Köpek Niçin Havlar?)

(T)B212.2. Yılan insanların dilinden anlar.

Alevilerin inanışlarına göre yılan, insan lafından anlayan tek hayvandır. (Yılan (Bulgaristan))

B214. Hayvan ıslık çalar.

(T)B214.1.13. Şarkı söyleyen ağustos böceği.

“Ağustos böceği karınca tahıl vermediği günden beri “İnce belli, koca kıçlı, tokmak başlı, çapa dişli, vermem dedi, dedi, dedi.” diye türkü söyler. (Ağustos Böceğinin Ötüşü)

B214.4. Ağlayan hayvan.

(T)B214.4.2. Ağlayan kedi.

Kedi sahibi öldüğü için ağlar. (Niçin Kedi Evde, Köpek Dışarıda Yaşıyor?)

(T)B214.4.3. Ağlayan köpek.

Köpek sahibi öldüğü için ağlar. (Niçin Kedi Evde, Köpek Dışarıda Yaşıyor?)

B220. Hayvan krallığı (ya da topluluğu)

B225.1. Yılanların krallığı.

Yılanların hanı, ordusuyla yola çıkmış. Ordunun başında kesilen yılan varmış. (Hakas Efsanesi (8.Efsane))

Çocuk yılanların sarayına gitmiş. Oradaki yılanların hanı Şamerendi imiş. (Yılan (Kırgız))

B230. Hayvanların meclisi.

Hayvanlar dünyadaki bütün canlılarla beraber toplantı yaparlar. Hayvanlar yarasanın söylemlerine hak verirler. (Yarasa Ne Yaparak Dünyayı Korumuş?)

B232. Kuşların meclisi.

Eskiden, kuşların bir kısmı bir yerde toplanarak meclis oluşturmuşlar. Mecliste, uzun yaşama konusunda konuşmuşlar ve uzun yaşayamamalarının sebebini tartışmışlar. (Karga ile Kartal)

Saksağan yeryüzündeki bütün kuşları müşavereye toplamış. Onların arasında şöyle bir karar alınmış. Her ne kadar güzel kuş gelirse, ona güzel denmeyecek, her ne kadar kötü kuş gelirse ona da kötü diyerek kimse gülmeyecek. (Saksağanlar)

B236. Hayvan meclisinde kral seçilir.

Bir gün hayvanlar bir araya gelerek, kendi aralarında konuşurlar. Amaçları dünyadaki en akıllı, en güçlü, her işin püf noktasını, adabını, usulünü bilen hayvanı tespit etmektir. (Iyt(Köpek))

B240. Hayvanların kralı.**B240.1. Hayvanların kralı olan ayı.**

Avcı müzik sesi çıkaran ayıya bakarak “Ormanın yöneticisi böyle saz çalıyor.” demiş. (Saz Çalan Ayı)

B242. Kuşların kralı.

Kuş padişahı bir bağırınca bütün kuşlar toplanıyor ve kuş savaşı başlıyor. O çarpışmada yağmur gibi kuş ölüleri yere düşüyor. Bir daha bağırınca savaş duruyor. Kuşlar geldikleri yere dönüyorlar. (Kuş Padişahı)

Eskiden kuşların bir padişahı varmış ve bütün kuşları huzuruna çağırılmış. (Kuşlar Padişahı)

(T)B242.1.11. Kuşların kralı olan saksakağan.

Evvel zamanda yeryüzündeki bütün kuşların en akıllısı ve hanı saksagan kuşu imiş.
(Saksaganlar)

B244. “Sürüngenlerin kralı (başı)”

B244.1. Yılanların kralı.

Bir adam bir yılanı ikiye bölmüş. Yılanın baş kısmı kaçıp, yılanların hanına gitmiş. Yılanların hanı ona, “Adam seni öldürecekse, tamamıyla öldürmeliydi.” demiş.
(Hakas Efsanesi (8.Efsane))

Yılanların sahibi (efendisi) Şahmeran’dır. (Yılanların Yaratılması)

(T)B251.4.2. Dişi geyik dua eder.

Dişi geyik avlanmaması durumunda avcı için dua eder. (Alacalı Geyik)

B260. Hayvan savaşı.

(T)B263.9. Kurbağanın diğer hayvanlarla savaşı.

Karıncalar kurbağanın etini tümüyle yer, turnadan yardım isteyen kurbağa onu kandırır. Turna kızıp, beddua etmiş kurbağaya: “Senin yiyeceğin et olmasın”. O zamandan beri turna kurbağaya kızmıştır. Kurbağa korkar turnadan. Onu görünce saklanır. Turna kurbağayı görünce yer. Kurbağa kuru yere de gitmez, karıncalardan korkar. (Kurbağayla Turna)

B267. Müttefik hayvanlar.

(T)B267.5. Kaplumbağa ile yılanın müttefikliği.

İnsanlara haksız yere öfkeli olan bu iki yaratık anlaşmışlar: Kaplumbağa araba görevi yapacak, yılan da urgan vazifesi bitirecek, ikisi ormandan kuru odun toplayıp insanların evlerini kundaklayacaklarmış. (Fırıncı Kaplumbağa, Eczacı Yılan)

B275. Hayvan cezalandırılır.

Allah’ın söylediği sözü yanlış ileten karga, Allah tarafından ağustos ayı boyunca su içememekle cezalandırılır. (Karga (I))

Suçsuz adamın saklandığı yeri ortaya çıkararak keklik ile bildircin daha önce güzellikleri sebebiyle avlanılmazken, bu olay sonrası amansızca avlanırlar. (Keklik ile Bildircin)

Köpek ilk yaratıldığında konuşan bir varlıkmış. Ancak en ufak bir konuyu bile anlatıp insana huzur vermediği ve dedikodu ürettiği için konuşma yetisi Tanrı tarafından elinden alınmış. Ona tehlikeleri bildirmesi için sadece havlama özelliği verilmiş. (Köpek Niçin Havlar?)

Kurt tilkiye aldanmış ve Apsatı'nın hayvanlarını yemiştir. Apsatı da kurdu kovmuş. O zamandan başlayarak bugüne kadar kurt insanların da hayvanlarının da düşmanı olmuştur. (Kurt ile İnsan)

Süleyman Peygamber, işini iyi yapmadığı için doğanın boynundaki çingırağı alıp, gırtlığına kara damga basarak cezalandırmış. (Pis Kokulu Hüthüt Kuşu)

Tavus kuşu insan pisliğinin eşeleyeni karısı saksığanı "böyle bir kadın bana lazım değil" deyip kovar. (Saksığan(Altay))

Pirin yerini düşmana haber veren saksığan ömür boyu gaklamakla ve ağzından doğurmakla cezalandırılır. (Saksığan(Türkmen))

Kuşlar kendi koyduğu kanuna uymayan saksığanı Tanrıya şikâyet ederler. Tanrı saksığanı oba içinden çıkmayan ala saksığan ol diyerek hüküm verir. (Saksığanlar)

Tanrı tavusçuk kuşunun yalan söylediğini düşünüp ona yağın yağmura kadar su vermemiş. (Tavusçuk Kuşuyla Alakarga)

Yarasa Dünya, Yel ve Su'nun isteklerine karşı çıktığı için onları kızdırmış. Bu yüzden yarasa her zaman çiy suyu içer, Yel yokken, geceleyin çıkıp gezer, yere inmeden ağaç başında yaşarmış. (Yarasa Ne Yaparak Dünyayı Korumuş?)

Güneş öfkelenmiş ve yarasaya "Gündüz benim gözüme görünecek olma. Yoksa kanatlarımı yakarım!" demiştir. Yarasa gündüz dışarı çıkamaz. (Yarasa ve Güneş)

Yılan Âdem ile Havva'nın cennetten kovulmasına sebep olduğu için, Âdem (ayakların kırılma, yüzün yüzün sürünesin), diye beddua ettiğinden yılanın deve

ayaklarına benzeyen ayakları kaybolmuş. (Yılan (Anadolu))

Yılan ölümsüzlüğün ilacının yazılı olduğu reçeteyi bildiği için Nuh'un gemisine binmesi Tanrı tarafından yasaklanır. (Yılan (Bulgaristan))

Allah yılanın isteğini hoş karşılamamış ve onun elini ayağını almış. Sürünerek yaşamaya mahkûm olmuş. (Yılan Neden Sürünür?)

Bir insanı ya da hayvanı sokan yılan, yeraltına gidememekle cezalandırılır. (Yılanların Yaratılması)

B280. Hayvan evlilikleri.

(T)B281.12. Köpeğin evliliği.

(T)B281.12.1. Köpekle hüma kuşunun evliliği.

Eskiden, Tanrı'nın kudretiyle hüma kuşuyla köpeğe nikâh düşer ve köpek cinslerinin hepsi ikisinden türer. (Iyt(Köpek))

B281.14. Saksığanın bir diğer kuşla evlenmesi.

Tavus kuşu, saksığanı kendine eş yapar. (Saksığan(Altay))

B290. İnsan davranışı gösteren diğer hayvanlar.

B291. Haberci olan hayvan.

Keçi altınların bulunduğu yeri eşleyerek sahibine haber verir. (Keçi Köprüsü)

B291.1.2. Haberci olan karga.

Cenâb-ı Hak kargaya "Git de ölen adamın başında 'gak gak' diye bağır. Kırk gün yat, kırk günden sonra kalk de." demiş. (Karga (I))

B291.2.Haberci olan evcil hayvan.

(T)B291.2.3. Haberci inek.

Dünya inşa edilip, insanlar yaratıldığı zaman inek, Allahuteala'nın insanlar ile ilişki

kurmasını sağlayan elçi ve haberci imiş. (İnek ile İnsan)

B291.3. Haberci olan vahşi hayvan.

(T)B291.3.3. Haberci öküz (camız).

Çiftçiler, mısır tarlasına zarar veren camızlardan bir tanesini yakalayıp boynuzuna "Bu hayvanlara sahip olun, bir daha gelmesinler, yoksa hepsini yakalayıp bağlayacağız" diye tabela asar. O günden sonra bir daha gelmezler. (Anadolu Sahilinden Yüzüp Gelen Camızlar-2)

(T)B291.3.4. Haberci çakal.

Çakal uzak yaylalara gidip: "Yaşlı tilki niyetini değiştirmiş. Şimdi beş vaktini hiç kaçırmıyor. Hacca da gidecek. Kimin isteği varsa onun peşine düşsün." diye ilan eder. (Eski Düşman)

(T)B291.3.5. Haberci sıçan.

Sıçan güneşin doğuşunu haber vererek möselin ilk yılına adını yazdırır. (Mösel'in Ortaya Çıkışı)

B292. Hayvan insana hizmet eder.

B292.3. Dişi geyik insana süt verir.

Geyikler Zeynel Abidin Hz. için süt verirler. (Zeynel Abidin Hz.)

B292.4. Erkek geyik insan için saban sürer.

Geyikler Zeynel Abidin Hz. için çift sürerler. (Zeynel Abidin Hz.)

(T)B292.14. Kedi insana hizmet eder.

Kedi Firavun ve arkadaşlarının şamdan taşıyıcısı olur. (Ashab-ı Kehf)

(T)B292.15. Hazinesinin bekçisi olan sinek.

Sivrisinek hazineyi almaya çalışan adamı öldürür. (Tılsımlı Sivrisinek)

B294. Hayvanların iş ilişkileri.

(T)B294.8. Kaplumbağa yılan ile işbirliği yapar.

İnsanlara haksız yere öfkeli olan bu iki yaratık anlaşmışlar: Kaplumbağa araba görevi yapacak, yılan da urgan vazifesi bitirecek, ikisi ormandan kuru odun toplayıp insanların evlerini kundaklayacaklarmış. (Fırıncı Kaplumbağa, Eczacı Yılan)

B299.1. Hayvan insandan intikamını alır.

İnsanken yaptıkları hatalar yüzünden kaplumbağaya ve yılanı dönüştürülen iki kişi öfkelerini, insanların evlerini yakarak çıkarmak isterler. (Fırıncı Kaplumbağa, Eczacı Yılan)

Yavrularını öldürülmüş olarak Kızılırmak'ta bulan yılan "Siz benden yavrularımı aldınız, ben de her yıl sizden birilerini alacağım." der. Her sene Kızılırmak'ta birileri boğulur. (Yılanın Bedduası)

B299.2. Hayvanlar anlaşamaz.

Köpeğin açık sözlülüğü ve hayvanlar kralının isteğini yerine getirmemesi nedeniyle aslan, onu ormandan kovması için kaplana emir verir. (İyt(Köpek))

Köpek, emanetini iyi saklamadığı için kediyle anlaşamaz. Kedi de sakladığı koçanı yediği için sıçan ile anlaşamaz. Sürekli birbirlerini kovalarlar. (Kedi-Köpek-Sıçan Neden Birbirine Düşmandırlar?)

Hayvanlar takvimdeki sıraları için tartışırlar. (Mösel'in Ortaya Çıkışı)

Tavusçuk kuşu ile alakarga kazılan kuyu için kavga ederler. (Tavusçuk Kuşuyla Alakarga)

(T)B299.11. Hayvan nasihat eder.

Dişi geyik öleceğini anladığında yavrusuna insanlara karşı dikkatli olması konusunda nasihat eder. (Maralın Buzağısına Öğüdü)

(T)B299.12. Hayvanla insan dost olur.

Bir zamanlar bir adamla bir yılan birbiriyle dost olmuşlar. (Yılanlar Niyetini Değiştirmez)

B300-B599. DOST HAYVANLAR

B300-B349.Yardımcı hayvanlar-genel.

B301. Sadık hayvan.

Kedi ile köpek sahipleri öldüğü için ağlamışlar, bir araya gelip kapının altını tırnaklarıyla kazıp bu ihtiyarı oraya gömmüşler. (Niçin Kedi Evde, Köpek Dışarıda Yaşıyor?)

B301.4.8. Sadık hayvan sahibiyle birlikte savaşır.

Bir gün Hz. Ali kible yani güney istikametinden gelip düşmanları üzerine atıyla beraber uçarak giderken atı buraya basmış ve tekrar fırlayarak Asar'ın oradan atlayıp öbür tarafa yani kuzey tarafa geçmiş. (Denizli Efsanesi (146. Efsane))

Yaşlı Tığın savaşa hazırlandığında atı bunu yedi gün önce sezer dağa çıkıp hazırlanır (koşu için antrenman yaparak bir şey yemezdi). (Önder Tığın ve Onun Savaş Atları)

(T)B301.9. Sadık hayvan sahibinin sesini tanır.

17 yıl sonra zindandan çıkan Cafer Bey, şarkı söylemeye başlar. Karısının ve annesinin kendisini tanımamasına rağmen Cafer Bey'in sesini duyan Cafer Bey'in atı sahibini tanıyarak kişnemeye ve yeri eşelemeye başlar. (Cafer Bey'in Atı)

B319. Başka yollarla elde edilen yardımcı hayvan.

Tanrı bir zamanlar yalnız yaşadığı için çok bitlenmiş. Sonra dayanamamış ve bitlerini temizleyerek ormana atmış. Bitler de ağacın kovuğuna girerek orada yaşamaya başlamışlar. Tanrı bitlere insanlara faydalı olun demiş. Tanrının bu emrinden sonra onlar arı olmuşlar. Tanrı öğütlediği için bu arılar hala insanlara bal yapıp veriyorlar. (Bal Arısı)

B319.1. Yardımcı hayvan Tanrı tarafından gönderilir.

Tanrının fermanını yanlış ileten inek, Tanrı tarafından insanlara yardımcı olması için yeryüzüne gönderilir. (İnek ile İnsan)

B320. Yardımcı hayvanın ödülü

B322.Yardımcı hayvan yiyecek ister.

(T)B322.3. Yardımcı hayvan kan içmek ister.

Yılan Nuh peygamberden “dünyadaki en lezzetli canlının kanından” ister. (Arı ve Kırlangıç)

Yılan Allah’tan ödül olarak tüm canlıların kanını emmek ve en tatlısına bulduktan sonra onunla beslenmek istediğini söyler. (Yılan Neden Sürünür?)

B350-B399. Müteşekkir hayvanlar.

B391. Yiyecek için müteşekkir hayvan.

Köpek, sonunda tarlada çalışan bir insanla karşılaşır, maceralarını ona anlatmış. İnsan, onun başını okşayıp, avlusundaki hayvan ağlının yanından ona bir yer vermiş. Önüne kemik ve ekmek parçaları koyarak, onu misafir etmiş. Köpek karnını doyurunca rahatça uyumuş. Gece insanı tehlikeye karşı uyarmış. (Köpek ile İnsanın Dost Oluşu)

(T)B397. Doğan yaralarını iyileştirdiği için müteşekkirdir.

Uzun süre tedavi etmiş, korumuş avcı yaralı kuşu. Doğan uçup gökyüzüne çıktığında çok mutlu olmuş. (Doğan ve İnsan)

B400-B499. YARDIMCI HAYVANLARIN TÜRLERİ.

B400. Yardımcı evcil hayvanlar.

B401. Yardımcı at.

Çuvaş halkı dünya yaratıldığında en önce atı bulmuş. Sonra bu at Çuvaş’ı çift sürülecek yere götürmüş, tarlayı göstermiş. (Çift Sürme)

Gırat, savaşta Koroğlu'na yardım eder. (Koroğlu'nun Nal Daşı)

B402. Yardımcı eşek.

Allah eşeklere sudan geçerken işemelerini emretmiş. Çünkü eşeğin sidiği yılanın sudaki ağısına panzehirmiş. (Yılan (Anadolu))

B403. Yardımcı katır.

Allah katırlara sudan geçerken işemelerini emretmiş. Çünkü katırın sidiği yılanın sudaki ağısına panzehirmiş. (Yılan (Anadolu))

B411. Yardımcı inek.

B411.2 Yardımcı öküz.

Boz öküz Oğuz'un eş bulmasına yardım eder. (Oğuz'un Övredi)

B421. Yardımcı köpek.

Pehlivanların yardımcısı olarak yaşayan köpek, onlar için tavşan avlayıp, kuş yakalar. Yiğitleri düşmandan koruyup, açlıktan ölmekten kurtarır.

Köpek Süleyman Peygamberin emrini yerine getirir. (İt Vefası)

Köpek insanı eve gelen tehlikelere karşı uyarır ve dost olurlar. (Köpek ile İnsanın Dost Oluşu)

Köpek suya düşen ve yüzme bilmeyen sahibini sudan çıkarır. (Köpek Efsanesi)

Ali, kendisini yaralayan domuzu “öldürmeden bırakmam”, deyip peşine düşmüş ve köpeğinin yardımıyla domuzu parçalayıp öldürmüştür. (Taşa Dönen Aysemedi)

B422. Yardımcı kedi.

Kedi Peygamberi yilandan kurtarır. (Kedi)

B430. Yardımcı vahşi dört ayaklı hayvanlar.

B435. Faydalı vahşi hayvanlar (Köpekgiller ve diğer etoburlar).

B435.3. Yardımcı kurt.

Mal gütmek için göç ederek gezen halka kurt önderlik eder, onları bol çayırly, sulak yere götürür. (“Başkurt” Kelimesi Nereden Gelmiş)

Kurt, Hoca Hızır uyuduğu zaman nöbet tutar. (Gürgan)

Kurt ağaç kovuğuna bırakılan bebeği emzirir, korur, sahiplenir ve yanında taşır. (Kurdun Annelik Yaptığı Çocuk)

Bir kavim sıkıştıkları vadiden, kendilerine çıkış yolu gösteren kurt sayesinde kurtulurlar. (Kurt (Bulgaristan))

Kurtlar olmasa, dünyanın üstünde şeytanlar hüküm sürecektirdi. Şeytanların doğumlarını Apsatı ve kurt görebiliyor. Şeytan doğurmaya başlayınca, kurt hemen geliyor ve yavrularını alıp kaçarak yiyor. Apsatı da şeytanların insanlara zarar getirmesine engel oluyor: Görünce hemen kovuyor. Kurt postu veya derisi bulunan eve şeytan girmiyor. Eskiden, şeytan dokunmaması için, beşiklere kurt derisi, kurt dişi veya kurdun kafatasını asmışlar. (Kurt ile İnsan)

Kurt halkın su bulmasına, önderlik ederek yardımcı olur. (Kurt Kazan Tanrı Kazan)

Kurt, ayakları kesik tek kalan erkek çocuğunu besler. (Türkler)

B443.1. Yardımcı geyik.

Geyik hasta çocuğu besler, iyileştirir. (Ana Geyik Efsanesi-1)

Geyikler Zeynel Abidin Hazretlerinin çift sürmesine yardım edermiş, ona süt verirlermiş. (Zeynel Abidin Hz.)

B450. Yardımcı kuşlar.

B451. Yardımcı kuşlar–Ötücü kuşlar.

B451.4. Yardımcı karga.

Karga düşmandan kaçarak ağaca saklanan Türk askerini korumak için “kavakta yok

kavakta yok” diye öter. (Düşman Keklik, Dost Karga)

Horinler büyük bir sele maruz kalırlar. Sel sırasında Horinler ateşsiz kalmışlardır. Bu sırada kav için çuval içinde ağzında çakmak tutarak bir karga uçar ve bunu Horinlere bırakır. (Horinlerin Atalarıyla İlgili Hikâyeler)

B451.5. Yardımcı kuzgun.

Kuzgun soğukta doğum yapıp donmak üzere olan kadına çakmak getirerek ateş yakmasını sağlar. (Kuzgun, Horinlerin İlahıdır)

(T)B451.8. Yardımcı kırlangıç.

Ehriman ateşi çalmış. Ateşsiz kalan insanlar çok zor hayat sürüyorlarmış. Bunu öğrenen kırlangıç, ocaktan ateş alarak insanlara ulaştırmış. (Kırlangıç)

B455.Yardımcı kuşlar-şahingiller.

Vahşi kuş Barak adlı sahibine avlanmada yardım eder. (Barak’ın Damı)

B455.3. Yardımcı kartal.

Kartal açlıktan ölmek üzere olan adam için kaz öldürür. Adam o kazı yiyerek gücünü toparlar. (Kangalasların İlahı Kartal)

Kartal hüthüt kuşunu Süleyman Peygambere getirilerek ona yardımcı olur. (Pis Kokulu Hüthüt Kuşu)

Güneş kartaldan yarasayı getirmesini istemiş, o da hemen kapıp getirmiş. (Yarasa Ne Yaparak Dünyayı Korumuş?)

B455.4. Yardımcı doğan.

Açlıktan kıvranan aileyi aladoğan ölü bir geyiğin yanına götürür, onlara aş sağlar. (İlah Aladoğan)

Yiyecek bulunmasına yardım eden aladoğan, çocuğu yenilmekten kurtarır. Engin nasledinin insanları bu çocuktan türer. (İlah Aladoğan)

Aladoğan padişahın emrini yerine getirir, baykuşu padişahın huzuruna getirir.
(Kuşlar Padişahı)

B461. Yardımcı kuşlar—Kuzgun kuşları.

B461.2. Yardımcı baykuş.

Baykuş Süleyman Peygambere, sevdiği kadının istediğini yerine getirmesinde yardımcı olur. (Baykuş ve Tovuz Quşu)

B469.8. Yardımcı guguk kuşu.

Er Tabıldı adlı bir kahramanı savaş sırasında ayağından yaralanıp Nann'daki kara dağlarda tedavi görmüş. Bir gün, yakınında bir guguk kuşu görmüş. Ona demiş ki; "Kanadına aş, ağzına da su koyup bana getirir misin?" O da denileni yapmış.
(Guguk Kuşu)

B470. Yardımcı balık.

Çok eski zamanda inançsız birisi, Tanrı'ya kafa tutmak maksadıyla eline yayını alıp gökyüzüne doğru fırlatmış. O sırada bir balık peyda olmuş ve vücudunu oka siper ederek Tanrı yolunda kurban olmuş. (Balık)

B480. Yardımcı böcekler.

B483.1. Yardımcı sinek.

Eflatun Azrail'den kaçmak için kendisinden 39 tane daha "Eflatun" yapar. Tanrı sineği yaratır. Sinek gerçek Eflatun'a konduğunda Eflatun onu kovalar ve Azrail canını alır. (Eflatun Hakkında Efsane)

Sinek, Dağyanus'un hazineyi bulmasında yardımcı olur. (Eshab-ı Kehf)

Nuh peygamber sivrisinekten dünyadaki en tatlı şeyin ne olduğunu öğrenmesini ister. Sivrisinek, insan kanının tatlı olduğunu öğrenir gelir. (Kırlangıcın Kuyruğunun İkiye Bölünmesi Efsanesi)

B481.3. Yardımcı arı.

Tanrı öğütlediği için arılar hala insanlara bal yapıp veriyorlar. (Bal Arısı)

B489.1. Yardımcı örümcek.

Karanlıkta korkan küçük çocuğa örümcek yılanların sarayını göstermiş. (Yılan (Kırgız))

B490. Diğer yardımcı hayvanlar.

B491. Yardımcı sürüngen.

B491.1. Yardımcı yılan.

Yılanların hanı kendisinden ilaç isteyen çocuğa yardım eder. (Yılan (Kırgız))

B491.2. Yardımcı kertenkele.

İnsanların evlerini yakmak isteyen yılan ve kaplumbağayı izleyen kertenkele (mancırak), onların odunları tutuşturup evleri ateşe vermek istedikleri sırada, ağzıyla getirdiği suyla ateşi söndürmüştü. (Fırıncı Kaplumbağa, Eczacı Yılan)

B500-B599. YARDIMCI HAYVANLARIN HİZMETLERİ.

B510. Hayvanlar tarafından iyileştirilme.

B511. Tedavi edici hayvan.

B511.1. Şifacı olarak yılan.

Hasta molların ve yılan derili çocuğun şifası Şamerendi adlı yilandadır. (Yılan (Kırgız))

(T)B511.6. Geyik hastayı iyileştirir.

Geyik hasta çocuğu besleyerek iyileştirir. (Ana Geyik Efsanesi-1)

(T)B511.7. Köpek yaraları yalayarak iyileştirir.

İnsanlar köpeğin dili ilaç, derler. Köpektten hiçbir şeyi sakınmazlar. Ne zaman büyük bir yara olsa özellikle köpeğe yalattırlar o yarayı. Sonra o yara iyileşir.

(Köpek)

B512.Hayvanın gösterdiği ilaç.

Uyuz kurdun iyileştiği pınarı gören kız kel olan başını yıkar, saçları çıkar. (Yılanlı Hamam)

(T)B512.1.Köpeğin gösterdiği ilaç.

Cüzzam olan köpek kendisi gibi cüzzam hastası olan sahibini şifalı suya ulaştırır. (Buvaffento Kalesi)

B514.3. Yılan adama zehrin panzehirini verir.

Eşeğin sidiği yılanın sudaki zehrine panzehirdir. (Yılan (Anadolu))

(T)B514.3.1.Ejderha yağı kendi zehrinin panzehiridir.

Gedim insanlardan kim ejdahanın yağından zehetlenirmişse, padi-zeherden yeyip sağalmış. Padi-zeheri de pehlevan tökmüşdür ki, herkes ejdahanın yağından zehetlenirse yeyip yaxşı olsun. (Ejdaha Gayası)

B520. İnsan yaşamını koruyan hayvanlar.

(T)B520.1. Köpek sütü yeni doğan bebeği yaşatır.

Eskiden bir kadının çocukları yaşamamış. Ona çocuğunun yaşamasını istiyorsan köpek sütünden emdir, demişler. Bu kadının yine çocuğu olmuş. Eniklemiş bir köpek bulup yavrusunu emdirmiş. O çocuk yaşamış. (Etimgen)

B523. Hayvan onu takip edenden korur.

B523.1. Kaçak sığındığı delikteki örümcek ağı ile korunur.

Askerler mağaranın içine girmişler; fakat onları bulamamışlar. Mağaranın içinde bir mağara daha varmış. Fakat bu mağarayı örümcek ağları kapladığı için, askerler “Burada insan yoktur.” diyerek geri dönmüşler. (Ashab-ı Kehf)

B524.1.3. Kedi saldıran sıçanı öldürür.

(T)B524.1.3.1 Kedi saldıran yılanı öldürür.

Peygamberimiz (SAV) namaz kılariken bir yılan peygamberimize doğru yaklaşmış ona kötülük edecekmiş. Bunu gören kedi bir anda yılanın üstüne atlayarak onu etkisiz hale getirmiş ve peygamberimize zarar vermesini engellemiş. (Kedi)

B527.2. Nuh'un gemisindeki sızıntıyı önleyen yardımcı hayvan.

Sıçan geminin tahtasını kemirerek delmiş, gemi su almaya başlamış. Bunu gören yılan, vücuduyla deliğin ağzını tıkamış ve Nuh peygamber ile gemideki canlıları bir felaketten kurtarmış. (Arı ve Kırlangıç)

O sırada fare geminin tabanını kemirip delmiş ve gemi su almaya başlamış. Her şey su altında kalmaya başladığında yılan, su giren deliği bedeni ile kapatmış. (Kırlangıcın Kuyruğunun İkiye Bölünmesi Efsanesi)

Gemide farelerin kemirdiği deliği vücuduyla kapatan yılan, gemiyi batmaktan kurtarır. (Yılan Neden Sürünür?)

B530. İnsanları besleyen hayvanlar.

B531. Hayvanlar insanlar için yiyecek sağlar.

Pehlivanların yardımcısı olarak yaşayan köpek, onlar için tavşan avlayıp, kuş yakalar. Böylece onları açlıktan ölmekten kurtarır. (Iyt(Köpek))

B531.2. Olağandışı süt veren hayvanlar.

Geyikler süt verirler. (Zeynel Abidin Hz.)

(T)B532. Ayı kadını besler.

Ayı yazın [insan olan]karısını yakaladığı avlarla besliyordu. (Ayı Ata)

(T)B532.1 Ayı pençesiyle kadını besler.

Ayı kışın yiyecek yerine [insan olan] karısına yalaması için pençesini uzatıyordu. (Ayı Ata)

(T)B533. Yavrusu ölen deve süt verir.

Yavrusu ölen devenin sütü kesilir. Bahşının çaldığı bir nağme sonrası devenin sütü gelir. (Deve Sağdıran)

B535. Hayvan emzirir. Hayvan terk edilen çocuğu emzirir.

B535.0.9. Dişi kurt çocuğa bakıcılık yapar.

Kurt yaralı erkek çocuğunu besler ve büyütür. (Türkler)

B535.0.11. Dişi kurt ormana bırakılan bebekle ilgilenir.

Ağaç kovuğuna bırakılan bebek, kurt tarafından emzirilir ve sahiplenilir. (Kurdun Anelik Yaptığı Çocuk)

B535.0.14 Çocuğun bakıcılık yapan yılan.

Yılan, kaçırdığı çocuğu yuvasına götürerek zehrini çocuğa yavaşça verir ve sonra da onu besler, büyütür. (Kıpçak ile Sarı Zehirli Yılan)

(T)B535.0.15. Geyik çocukla ilgilenir.

Geyik ağaç kovuğuna bırakılan hasta çocuğu besler, iyileştirir.(Ana Geyik Efsanesi-1)

B541.4. Köpek boğulan adamı kurtarır.

Köpek suya batıp kaybolan sahibini sudan çıkarmış. (Köpek Efsanesi)

B542.2. Uçan atla kaçış.

Hız. Ali düşmanlarının üzerine uçan atıyla giderken, atı bir yere basar ve orada nal izi bırakır. (Denizli Efsanesi (146. Efsane))

Koroğlu düşmanla tekbetek vuruşur. Sonra da aradan çıhması karara alır. Ne're çekib Gıratı çapır, at guş kimi uçub derenin o tayına düşür. (Koroğlu'nun Nal Taşı)

B552. Adam kuş tarafından taşınır.

Bir kayanın üzerinde uyuyakalan Oğuz uyandığında bir kuşun kanatları üstünde olduğunu görür. (Oğuz'un Od Tapması)

B557.6. Sihirli köpek sahibini kulağında taşır.

(T)B557.6.1. Sihirli köpek sırtında taşır.

Kız köpeğin sırtına binmiş, köpek uçar gibi koşarak onu gideceği yere götürmüş.
(Köpeğe Binen Kız)

B558. Olağandışı hizmet hayvanı.

(T)B558.8. Aslana at gibi binilir.

Evliyalardan birisi, bilhassa Mevlana diyorlar, aslanı sürerek Hacıbektaş'a gelmiş.
(At Kaya)

(T)B558.9. Köpek silah olarak kullanılır.

Ernazar, köpeğin arka ayaklarından tutarak kızgın devenin başına vurur. Köpek paramparça olur, devenin ise boynu kırılır ve orada ölür. (Yiğit Olana Kuş da, İt de Silahtır)

B559. Erkekleri taşıyan hayvanlar.

(T)B559.2. Aslan erkeği taşır.

Aslan evliyalardan birisini Hacıbektaş'a getirir. (At Kaya)

B560. Hayvanlar insanlara nasihat eder.

B562.1. Hayvan adama hazineyi gösterir.

B562.1.3 Kuşlar adama hazineyi gösterir.

Keklik yaşlı adama rüyasında hazinenin yerini gösterir. (Hazineyi Gösteren Keklik)

B571.3. Hayvanlar sahipleri ile birlikte savaşır.

Yaşlı Tığın'ın atı sahibiyile birlikte savaşmak için öncesinde antrenman yapar.

(Önder Tıgın ve Onun Savaş Atları)

B575. Erkeğin yardımcısı olan sadık hayvan.

Ali, kendisini yaralayan domuzu “öldürmeden bırakmam”, deyip peşine düşmüş ve köpeğinin yardımıyla domuzu parçalayıp öldürmüştü. (Taşa Dönen Aysemedi)

B576. Bekçi olarak hayvan.

Yılan paralı olan hamamın önünde nöbet tutar. (Yılanlı Hamam)

B576.1. Ev ya da insanın bekçisi olan hayvan.

Hoca Hızır uyuduğunda kurt nöbet tutarmış. (Gürgan)

İki kaplanTalas halkının koruyuculuğunu yapar. (Kaplan Kapanmış)

Yılan dört yıl boyunca Lokman hekimi mağarada beklemiş, korumuştur. (Yılan (Bulgaristan))

Yılan evin koruyucusuymuş, ne olursa olsun evden ayrılmazmış. (Yılan (Şilen))

B576.2. Hazineyi hayvanlar korur.

(T)B576.6. Yılan cennetin bekçisidir.

Yılan cennetin kapıcısı imiş. (Yılan (Anadolu))

B580. Hayvanlar insanlara yükselmelerinde varlıklı olmalarında yardım ederler.

Sinek, Dağyanus'un hazineye ulaşım zengin olmasında yardımcı olur. (Eshab-ı Kehf)

Altınların bulunduğu yeri eşeleyerek keçi sahibinin bunları bulmasını sağlar ve sahibi zengin olur. (Keçi Köprüsü)

Yılanın boynuzunu attığı her şey çoğalıp, tükenmez oluyormuş. (Yılan (Şilen))

B580. Hayvanlar insanlara yükselmelerinde varlıklı olmalarında yardım ederler.

B583. Hayvan adama hazine verir.

Yılan dostu olan adama hazine bulup verir. (Yılanlar Niyetini Değiştirmez)

B599. Yardımcı hayvanların diğer özellikleri.

B599.2. Hayvan insana testi geçmesinde yardım eder.

Köpekler zatın valinin sınavından geçmesine yardım ederler. (Zeynel Abidin Hz.)

(T)B599.4. Hayvan ateşin bulunmasına yardım eder.

Horinler büyük bir sele maruz kalırlar. Sel sırasında Horinler ateşsiz kalmışlardır. Bu sırada kav için çuval içinde ağzında çakmak tutarak bir karga uçar ve bunu Horinlere bırakır. (Horinlerin Atalarıyla İlgili Hikâyeler)

Ehriman ateşi çalmış. Ateşsiz kalan insanlar çok zor hayat sürüyorlarmış. Bunu öğrenen kırlangıç, ocaktan ateş alarak insanlara ulaştırmış. (Kırlangıç)

Kuzgun soğukta doğum yapıp donmak üzere olan kadına çakmak getirerek ateş yakmasını sağlar. (Kuzgun, Horinlerin İlahıdır)

Kuş Yer Han ile Ana Hatun'un ihtiyaç duyduğu ateşi bulmasında yardım eder. (Oğuz'un Od Tapması)

B600-B699. İnsanın hayvanla evliliği.

B601.1. Ayıyla evlenme.

B601.1.1. Ayı kadını çalar ve onu kendi karısı yapar.

Kız ailesinden korkar ormana kaçar. Onu bir ayı yakalar, inine götürür ve onu karısı yapar. (Ayı Ata)

Eskiden bir kız yaşarmış. Bir gün onu bir ayı kaçırmış ve kendine eş yapmış. (Ayıdan Doğan Oğul)

B601.16. Kurtla evlenme.

Yılanın beslediği oğlan, dişi kurtla birlikte yaşamaya başlar, çocukları olur. (Kıpçak

ile Sarı Zehirli Yılan)

Kız erkek kurtla evlenmek için kaleden çıkar. Onunla evlenir ve ondan çocuk dünyaya getirir. (Uygurların Ortaya Çıkışı Hakkında)

B604.1. Yılanla evlenme.

Sonra yılan düğünün ne zaman olacağını belirtmiş. O gün yılan kızı alıp gitmiş. (Guguk, Kırlangıç, Kuyruksallayan)

B610. Âşık hayvan.

B613. Âşık yılan.

Yılan Şeyh Abdullah'a âşık olmuş ve kıskançlığından onun çocuğunun olmasına müsaade etmiyormuş. (Şeyhe Âşık Yılan)

(T)B621.9 Evlenmeye talip yılan.

İki kız birlikte suya girmişler. Sudan çıktıklarında kızlardan birinin elbiselerinin üstünde yılan yatıyormuş. "Bana kocaya varırsan elbiselerini veririm" demiş yılan. (Guguk, Kırlangıç, Kuyruksallayan)

B630. Hayvanla olan evlilikten zürriyet.

Adamın evlendiği dişi kurttan on beş oğlu olur. Bunlardan Kıpçak halkı çoğalır ve yeryüzüne dağılır. Kurt gibi öfkeli, yılan gibi sarı benizli, sarı saçlı, kızıl gözlü halk olur. (Kıpçak ile Sarı Zehirli Yılan)

Dişi kurt beslediği erkek çocuğundan hamile kalmış ve on erkek çocuk doğurmuş. Türkler bu zürriyetten çoğalmış. (Türkler)

Erkek kurda eş olan kız, ondan çocuk dünyaya getirir ve evlatları çoğalarak devlet kurar. (Uygurların Ortaya Çıkışı Hakkında)

B631.9. Yılanla insanın evliliğinden doğan insan çocuklar.

Yılanla evlenen kızın biri oğlan biri kız iki çocukları olmuş. (Guguk, Kırlangıç, Kuyruksallayan)

B635. İnsan hayvan nitelikleri olan çocuğu besler.

Kadın doğurduğu yılan çocuğu emzirir. (Yılan Çocuk)

B635.1. Ayının oğlu. Bir ayı ile evlenen kadının insan oğlu ayı karakteri taşır.

Kız ayıdan kurtarılır ama vücudu kıllarla kaplıdır. Bu kızın vücudu kıllarla kaplı bir oğlu doğar. (Ayı Ata)

Eskiden bir kız yaşarmış. Bir gün onu bir ayı kaçırmış ve kendine eş yapmış. Kadın hamile kalmış. O zaman ayı onu sırtında köye götürmüş ve bırakıp gitmiş. (Ayıdan Doğan Oğul)

Bu kadının kısa bir süre sonra bir oğlu olmuş. İri yarı ve güçlü imiş.

B640. Hayvan biçimindeki insanla evlilik.

(T)B641.9. Ayı biçimindeki insanla evlilik.

Bir avcı, ayının yavrusunu alıp eve gelmiş. Dönünce bu ayı yavrusunun insan gibi konuştuğunu görmüş. Eskiden o ayı yavrusu değil, insanın atasıymış. O büyüdükçe insanlara benzemeye başlamış. Kendisi çok gayretli ve güçlü imiş. Evlenmesi için ona denk kişi bulamamışlar. Sonunda Tuk boyunda kendi gibi bir kızla evlenmiş. (Ayı Soyu)

B690. İnsanın hayvanla evliliği

(T)B692. İnsanın kurtla evliliği.

Adam dişi kurt ile evlenir, on beş oğlan doğurur. (Kıpçak ile Sarı Zehirli Yılan)

B700-B799. Hayvanların olağandışı özellikleri.

B710. Hayvanların olağandışı kökeni.

B713.2. Çürümeden doğan hayvan.

Yılanların, ölmüş insanların kurtlarından yaratıldığına inanılmaktadır. (Yılanların Yaratılması)

B716. İnsan ya da hayvan kemiklerinden doğan hayvan.

Yılan yıllarca çocuğu olmayan kadından doğar. (Yılan Çocuk)

(T)B718. Köpekle kuşun birleşmesinden doğan hayvan.

Köpekle hüma kuşunun evliliğinden rüzgâr gibi hızlı, kartal gibi akıllı hüma tazıları türer. (Iyt(Köpek))

Atmaca ise, hüma kuşu ve köpeğin kuşlar arasında devam eden soyundandır. (Iyt(Köpek))

B736. Hayvan gözyaşı döker.

B736.1. Kuş gözyaşı döker.

(T)B736.1. Doğan gözyaşı döker.

Doğan, ustanın çözüm yolunu anladığı zaman darılmış ve ağlayıvermiş. Bundan sonra doğanın gözünden yaş hiç eksik olmamış. Gözyaşını bu zamana kadar silememiş olan doğan, içindeki öfkeyi atmak için diğer kuşlara düşman olmuş ve karşısına çıkan her kuşu öldürmüştü. (Döötü Usta ve Doğan)

B736.3. Köpek gözyaşı döker.

Köpek sahibi öldüğü için gözyaşı döker. (Niçin Kedi Evde, Köpek Dışarıda Yaşıyor?)

(T)B736.7. Kedi gözyaşı döker.

Kedi sahibi öldüğü için gözyaşı döker. (Niçin Kedi Evde, Köpek Dışarıda Yaşıyor?)

B740. Hayvanların olağanüstü güçleri.

B744. Hayvan olağandışı mesafeye seyahat eder.

Akşam vakti Mejegey'den Şool'a giden köpek tan ağarmadan geri dönmüş. (Köpeğe Binen Kız)

Köpekler 36 kmlik yolu bir çağırışta gelirler ve gidin deyince hemen giderler.

(Zeynel Abidin Hz.)

(T)B749. Olağanüstü güce sahip köpek.

Çok eskiden bir avcının iyi bir köpeği varmış. O deve üstünde giden çok güçlü yiğitleri yıkıp, kurt ile dövüşen iyi bir köpekmiş. (Köpek Efsanesi)

B750. Hayvanların olağandışı alışkanlıkları.

B751.5. Hayvan kendi yavrularını ihmal eder.

İnsana aş ve su taşıyan guguk kuşu yavrularını yuvada unutmuş. O günden sonra guguk kuşu, kendi yumurtalarını yuvasına bırakmayıp başka kanatlıların yuvasına bırakır olmuş. (Guguk Kuşu)

Tanrı guguk kuşuna “Mademki sen benim bayramıma gelmedin, bundan sonra sen hiçbir zaman yavrunu kendin besleme!” diyerek ona ceza verir. (Guguk Kuşu Neden Yavru Beslemez?)

B754.7. Hayvanın olağandışı doğumu.

Pirin bedduası sonucu saksığan ağzından doğurmaya başlar. (Saksığan(Türkmen))

B765. Yılanların olağandışı nitelikleri.

B765.16. Yılan sokar.

Sapsarı, zehirli yılan her zaman insanlara kötülük eder. Bir avcının köpeğini sokar, bir yoksulun tek atını sokar, başka bir yoksulun birçok çocuğuna bakan eşini sokar, bir yoksulun tek kalan buzağısını sokmaya yeltenir. (Kıpçak ile Sarı Zehirli Yılan)

Bir insanı ya da bir hayvanı sokan yılan günahkâr sayılır, güzün öteki yılanlarla birlikte yeraltına gidemez. (Yılanların Yaratılması)

Yılan dostu olduğu adamın yeni yürüyen oğlunu sokar. (Yılanlar Niyetini Değiştirmez)

B765.23. Ayaklı yılan.

Yılan eskiden ayaklı imiş. (Yılan (Anadolu))

Allah yılanı beddua edinceye kadar ayaklı imiş. (Yılan Neden Sürünür?)

(T)B765.27. Yılan ateş yakmak için odun toplar.

İnsanlara kızan yılan, onların evlerini yakmak için kaplumbağa ile işbirliği yaparak odun toplar. (Fırıncı Kaplumbağa, Eczacı Yılan)

(T)B765.28. Yılan adamı öldürmez.

Yılanların hanı, sarayına gelen çocuğu öldürmez kan kardeşi yapar. (Yılan (Kırgız))

B766.Hayvanlardan gelen tehlikeler.

(T)B766.5. Av kuşu sahibini öldürür.

Kuş, “Bari Barak’ı öldürüp ondan kurtulayım!” diye düşünerek, hızla Barak’ın üstüne doğru uçar. Tırnak darbeleriyle onu öldürür. (Barak’ın Damı)

B773. İnsanî duyguları olan hayvanlar.

Sahipleri öldüğü için ağlayan kedi ile köpek sahiplerini gömüp miras paylaşımı yaparlar. (Niçin Kedi Evde, Köpek Dışarıda Yaşıyor?)

Sadık at, sahibinin savaşa çıkacağını yedi gün öncesinden sezip hazırlık yapar. (Önder Tığın ve Onun Savaş Atları)

B800-B899. ÇEŞİTLİ HAYVAN MOTİFLERİ

B811. Kutsal hayvanlar.

(T)811.7. Kutsal geyik.

Mukaddes geyik avcı okunu attığında alaca taşa çevrilir. (Alacalı Geyik)

Tek gözlü geyiği vuran avcının çok geçmeden gözleri kör olmuş. (Tek Gözlü Geyik)

(T)811.8. Kutsal öküz.

Dünya boz öküzün himayesi altındadır. Dünyada olup bitenleri küpe giren karıdan öğrenir. Onun fitne fesat yaydığını duyunca onu cezalandırır. (Boz Öküz ve Deniz Xan)

Deyirler dünya Boz öküzün buynuzunda dayanmışdı. Her defe yatıp duranda, otlamağa gedende, su içinde yer titreyir, dağlar denize, denizler dağlara çevrilir, dünya toz dumana bürünürmüş. (Dünya Öküzü)

(T)811.9. Kutsal keçi.

Aşağıboynuyoğun Köyü dağlarında yaşayan sürmeli gözlü, çatal boynuzlu elik keçilerin erenlerin malı olduğuna ve onlara zarar verenlere beddua, koruyanlara da dua ettiklerine inanılır. Bu keçileri kesenlerin başına felaket gelir. (Elik Keçi Efsanesi-2)

(T)811.10. Kutsal kurt.

Babası tarafından Tanrı ile evlendirilmek istenen kız, üç yıl kaldığı kalenin yanına gelen kurdu “ilâhî bir mahlûk yani meleğin ta kendisi” olarak görür ve onunla evlenir. (Uygurların Ortaya Çıkışı Hakkında)

(T)812. Kutsal kuş.

(T)812.1. Kutsal doğan.

Yaşlı kadın kocasına sormuş: “O bizim canlarımızı kurtardığı için biz onu ayı (ilah) sayabilir miyiz?”. “Biz ona ayı demeyelim, onlar sadece ilahtır, o bizim tatlı canımızı koruyup kurtardığı için onu koruyucu ilah sayalım!” demiş yaşlı adam. Onlar aladoğanın karşısında diz çöküp duaya başlamışlar, onlar dualarını bitirince kuş uçup gitmiş. (İlah Aladoğan)

(T)812.2. Kutsal kartal.

Kartal, kabile reisini ölmekten kurtardığı için halkı tarafından kurtarıcı ilah kabul edilir. (Kangalaşların İlahı Kartal)

Kartalı öldüren bir adam hastalanır. Dokuz kuşak boyunca o adamın nesilleri de

cezalandırılır.

(T)B812.3. Kutsal kuzgun.

Horinler kuzgunun iyi hayvana, şanlı boya başlangıç verecek insanın doğacağını önceden görmüş, bu yüzden de çakmağı alıp yeryüzüne inmiş olduğuna inanırlar. (Kuzgun, Horinlerin İlahıdır)

(T)B812.4. Kutsal ördek.

Madras Gölü üzerindeki on ördeği öldüren adamın on yakını hiçbir sebep yokken ölü bulunur. Boşnaklar göle ve nehir üzerindeki ördeklere zarar vermenin uygun olmadığını bilir. (Ördeklerin Laneti)

(T)B813. Kutsal balık.

Tavşanlı ilçesinde Balıklı Havuzu'nda bulunan balıkları bölge halkı şehit kabul eder. Balıklar tavada pişmez, havuz dışında durmaz. (Şehit Balıklar)

B842. Sadık yaşlı köpek öldürülür.

Avcı yaşlanıp işe yaramaz olan köpeğini öldürmek ister. (Köpek Efsanesi)

B843.1. Ölümsüz yılan.

“Bu yılanı asla kimse öldüremedi. O çocuğunu buluncaya kadar yoluna devam edecek. Kayıp olan çocuğunu arıyor.” (Boynuzlu Yılan)

B848. Hayvanların ininde zarar görmeyen adam.

Yılanların hanı onları nehirden geçiren adama onu sokmayacaklarını söyler. Yılanların hanı, “Bizi nehirden geçiren adamın dışında herkesi öldürün!” diye emreder. (Hakas Efsanesi (8.Efsane))

B857. Hayvan yaralanmanın intikamını alır.

Kangalasların soyunu yok eden kartal onlardan sadece dilsiz bir adamı canlı bırakır. Bu boyun öldürülen kartalın intikamı yüzünden böyle yok olduğunu söylerler. (Kangalasların İlahı Kartal)

(T)B858. Hayvan kandırılmasının intikamını alır.

(T)B858.1. Maymun intikam alır.

Tilki, maymuna sürekli yalan söyleyerek hile yaptığı için, maymun tilkinin ölümüne sebep olarak ondan intikam alır. (At Niçin Yatmaz?)

(T)B859. Hayvan su için kuyu kazar.

Tavuşçuk kuşu kuyu kazmış. (Tavuşçuk Kuşuyla Alakarga)

(T)B860. Hayvan müzik yapar.

Ayı melez ağacının dallarını çekip bırakarak müzik sesi çıkartıyormuş. (Saz Çalan Ayı)

B870. Dev hayvanlar.

B871.1.7. Dev köpek.

Kız yol çıktığında yol üstünde boğa kadar büyük kızıl bir köpek görür. (Köpeğe Binen Kız)

B875. Dev sürüngenler.

B875.1. Dev yılan.

Dağın yamacında çok büyük bir yılan vardır. Yılanın uzunluğu otuz kulaç, genişliği ise bir eşya kadardır. (Cılan Sokkon)

Paralı olan hamamın kapısında büyük bir yılan nöbet tutar. (Yılanlı Hamam)

(T)B875.1.1. Sarhoş olan dev yılan.

Beş başlı dev yılanı öldürmek için beş ayrı tulum içerisinde şarap verilir. Yılan sarhoş olup gücünü kaybedince silahla vurulur. (Bendaşino İlanı (Yılanı))

Cılan Sös'ün içtiği içkiden isteyen altın başlı boz yılan üç gün sarhoş olur, sersemlikten başını yere vurması ile birçok çukurlar, büzüşmeler oluşur. (Cılan Sokkon)

4.2 Türk Dünyası Efsanelerinde Sıkça Yer Alan Hayvan Motiflerinin Değerlendirilmesi

Türk boylarının tarihî süreç içinde birbirlerinden kopuk hayat yaşamaları, farklı kültürel ürünlerin ortaya çıkmasında oldukça etkili olmuştur. Halkbiliminde varyant-versiyon terimleriyle açıklanan, konuların kültürler arası taşınması meselesi, incelediğimiz metinlerde de karşımıza çıkmaktadır. Hayvan motiflerinin yer aldığı efsanelere kabaca bir göz attığımızda “yaratılış, oluşum ve dönüşüm” ile ilgili efsanelerin çoğunlukta olduğu dikkatimizi çeker. Akabinde, Türklerin dinlik ya da totemik inanışları ve boyların, milletlerin tarihiyle ilgili efsaneler ikinci ağırlık noktasını oluşturur. Üçüncü sırada ise yer adlarının oluşumunda hayvanların etkilerini konu edilen efsaneler gelir. Bunlara karşılık mitolojik kökenli motiflerin olduğu efsaneler oldukça sınırlı sayıdadır.

Hayvanlarla ilgili efsanelerin değerlendirilmesini iki başlık altında ele alacağız. Birinci başlıkta Motif İndeks’e göre tespit ettiğimiz hayvan motiflerini gruplar halinde inceleyeceğiz. İkinci başlıkta ise çalışmamızın ikinci bölümünde incelediğimiz hayvanların Türk kültüründeki ve sosyal hayatındaki yerini efsane metinlerindeki hayvanların rolleri ile karşılaştıracak, bu sayede Türk efsaneleri ile Türklerin gerçek hayatının mukayesesini yapma fırsatımız olacaktır.

4.2.1. Motif İndeks’e Göre Tespit Edilen Hayvan Motiflerinin Değerlendirilmesi

Efsanelerin bilgilendirme, öğüt verme ve bazı kurallar ile davranışların nedeni açıklama gibi işlevlerini önceki bölümlerimizde ele aldık. Bu işlevlerin yerine getirilmesinde en etkili aracın hayvanlar olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konulmaktadır. Çünkü kişiye doğrudan iletilen emir ve yasaklar, öfkeyi ve beraberinde karşı çıkararak reddetmeyi beraberinde getirir. Ayrıca insanın tecrübelerinin sonuçlarını gözlemlemesi uzun zaman alabileceği için kişi kendinden başka en yakınında bulunan diğer canlılardan destek alır. Bu yolda hayvanların hareketleri, Tanrı’nın hayvanları cezalandırması ya da ödüllendirmesi, hayvanların kendi aralarındaki etkileşimlerin neticeleri anlatılarak bunların belli bir amaca hizmet etmesi sağlanır. Bu amaç etrafında şekillenen motiflerin başında hayvanların kişileştirilerek konuşması gelir.

Motif İndeks’e göre motif haritasını çıkarttığımız Türk dünyası efsanelerinde en çok karşılaştığımız motif “*B200-B299.İnsan davranışları gösteren hayvanlar*” ana başlığı

altındaki “*B210.Konuşan hayvanlar*” alt başlığıdır. Bu grupta en çok konuşturulan hayvan on efsanedeki anlatımlarıyla “yılan”dır. İkinci sırada ise dokuz efsanede konuşan “köpek” gelir. Hayvanları dört ayaklılar ve kuşlar olarak ikiye ayırdığımızda dört ayaklılar grubundaki evcil ve vahşi hayvanlar, kuş grubuna göre daha çok konuşturulmuştur. Maymun, tilki, at, geyik, kedi en az üçer efsanede konuşturulan hayvanlardır. “*B211.3. Konuşan kuş*” motifi altında en çok “karga”nın konuşturulduğunu görmekteyiz. İkinci sırada ise akıl veren modelindeki “baykuş”tur.

Türk dünyası efsanelerinde en çok karşılaştığımız ikinci motif grubu yardımcı hayvanlara aittir. “*B300-B599. Dost hayvanlar*” ana başlığı altındaki “*B400-B499. Yardımcı hayvanların türleri*” ile “*B500-B599. Yardımcı hayvanların hizmetleri*” motiflerinde hayvanların kendi olağan niteliklerine aykırı eylemler göstererek insanlara yardımcı oldukları görülmektedir. Türklerin ilk doğuş efsanesinde de başrol oynayan “kurt” bu grupta en çok bahsi geçen hayvan olarak birinci sıradadır. Kurdun rehber olup boyları müreffeh mekânlara ulaştırması; terk edilen çocukları emzirmesi motifleri kurda atfedilen kutsiyeti de göstermektedir. Yardımcı hayvanlar kategorisinde “köpek” ve “at” ile ilgili motifler ikinci sırada değerlendirilmektedir. Köpek, efsanelerde “yardımcı sadık hayvan” motifindedir. At, kahramanla birlikte savaşan, onu tehlikelerden kurtaran, uçarak uzak diyarlara kısa sürede onu taşıyan bir roledir. Her ikisinin de Türklerin sosyal hayatıyla örtüştüğü görülürken, konuşan, uçan, emziren halleri nedeniyle motif bazında ele alınmışlardır.

Hayvanlarla ilgili efsane motiflerini genel olarak değerlendirdiğimizde hakkında en çok motif bulunan hayvanın “yılan” olduğu görülür. Yılanın tek başına işlendiği efsanelerin sayıca çok olmasının yanında yirmiden fazla efsaneye de konu edilmiş olması dikkati çeker. Bu efsanelerde yılanın bir taraftan korkulan ve nefret edilen bir varlık olarak yer alması, diğer taraftan hastalıklara ilaç olan bir varlık olarak anlatılması iki tezat motif olarak karşımıza çıkar. Yılan, Hz. Âdem ile Havva’yı kandırarak cennetteki yasak meyveyi yemelerine neden olmuş ve bu sebeple insanın ilk düşmanı haline gelmiştir. Cennetten kovulan Hz. Âdem ve Havva ile beraber yılan da kovulmuştur ve dünyada cefa çekmesi emredilirken o da bu cezanın karşılığında insanlara kötülük edeceği yemininde bulunmuştur. Yılanların deri değiştirmesi nedeniyle yeniden doğuşun ve yenilenmenin simgesi olarak görülmesi de efsanelerde kendisinden medet umulan şifa kaynağı olarak işlenmesine katkı sağlamıştır.

İncelenen metinlerde, efsanenin “olay, durum, varlıklar, sosyal kurumlar, davranışlar ve âdetlerin köken ve nedenini açıklamak” işlevini yerine getirirken de çeşitli hayvan motiflerinin ortaya çıktığı görülmektedir. İnsan ömrü nasıl oluşmuş, kedi-köpek-sıçan neden birbirine düşmandır, köpek ile insan nasıl dost olmuştur, kurt neden herkese saldırır, gibi soruların cevaplarını “B275. *Hayvan cezalandırılır.*” motifi altında bulmaktayız. Ayrıca hata yapan hayvanın cezalandırılması neticesinde oluşan yeni hayatı, yeni görünüşü de “B700-B799. *Hayvanların olağandışı özellikleri*” başlıkları altında değerlendirilir.

Türk dünyası efsanelerinde dikkatimizi çeken bir diğer husus, “B100-B199. *Büyülü Hayvanlar*” başlığı altında değerlendirdiğimiz, hayvanların olumlunun ya da olumsuzun işareti kabul edilmesi meselesidir. Halk inanışlarında sıkça karşılaşılan bu duruma efsane metinlerinde az da olsa yer verildiği görülür. Ancak bu işaretler iyiye ya da kötüye yorulan işaretler olarak genel geçer kurallara adapte edilebilecek işaretler değildir. Örneğin kurdun zamansız olarak insanların karşısına çıkıp onları bir yere taşınması, hiç uyumadığı halde bir yerin güvenli olduğunu belli etmek için uyuyakalması olumlu işaretler olarak yorumlanır. Kuşların normal ötüşleri haricinde çıkarttıkları sesler de insanı araştırmaya işaret eder. Baykuşun ötüşünün ölümü haber vermesinin yanında akıl danışılan bir varlık olarak kabul edilmesi; karganın Anadolu efsanelerinin bir kısmında uğursuz bir kısmında iyiliksever hayvan olarak anlatılması, hayvanların bölgeden bölgeye bile göreceli olarak yorumlandığını göstermektedir.

Türk dünyası efsanelerinin hayvanlarla ilgili motiflerini değerlendirirken şu mukayeseyi de göz önünde bulundurmak gerekir. Tespit ettiğimiz hayvanlarla ilgili motiflerin 156 başlığı Motif İndeks’ten alınmıştır. Bunun yanında 103 adet motif alt başlığı (T) başlıklı olarak tarafımızca eklenmiştir. *Motif Index of Folk Literature* eseri genel kaidelerle oluşturulmuş ve bütün halkların masal ve efsane motiflerini kapsamına dikkat edilmiştir. Eserin neşredildiği tarihlerde tespit edilememiş olan motifler olacağı inancıyla, bazı başlıklarda geniş yer bırakılmıştır. Bizim (T) başlığıyla eklediğimiz motif alt başlıklarında ağırlıklı olarak yer alan motifler “B211.3. *Konuşan kuş*” başlığı altındaki eklemelerdir. Konuşan baykuş, doğan, keklik, kartal, turna bunlardan birkaçıdır. Ayrıca “B147. *Hayvanlar kehanet verir.*” motifi ile “B291. *Haberci olan hayvan.*” motifi altında hayvanların işaret olarak yorumlanabilen hareketlerine yer verilmiştir. Son olarak “B811. *Kutsal hayvanlar.*” başlığı altında da sadece Türk efsanelerinde rastlanılan ve kutsal kabul edilen hayvanlar sıralanmıştır. Geyik, keçi, ördek, balık bunlardan birkaçıdır.

Burada bir önceki başlıkta detaylı olarak verdiğimiz motiflerin özet halini bir tabloda göstereceğiz. Bu sayede sıklıkla karşılaşılan motiflerin bir arada görülerek değerlendirilmesine imkân verilecektir.

B0-B99. MİTOLOJİK HAYVANLAR
<p>B0. Mitolojik hayvanlar.</p> <p>B7. Cennetteki hayvanlar. (Yılan (Anadolu))</p> <p>B11.2.1.1. Değişik bir yılan olan ejderha. (Bendaşino İlanı (Yılanı); Yeni Kazan Şehrinin Kurulması; Yılanlar Niyetini Değiştirmez)</p> <p>B11.2.11.1. Ejderhanın nefesi insanı öldürür. (Ejderha ile Yuha)</p> <p>(T)B11.2.15. Ejderhanın yağı. (Ejdaha Gayası)</p> <p>B11.3. Ejderhanın büyüdüğü doğal ortam. (Ejderha ile Yuha)</p> <p>(T)B11.3.9. Ejderha çayın üzerinde yaşar. (Ejderha)</p> <p>B11.3.3. Ejderha gökyüzüne çıkar. (Yeryüzünde Tufan Olduğunda)</p> <p>B11.4.1. Uçan ejderha. (Yeryüzünde Tufan Olduğunda)</p> <p>B11.4.5. Konuşan ejderha. (Yeryüzünde Tufan Olduğunda; Yılanlar Niyetini Değiştirmez)</p> <p>B11.7.1. Su kaynaklarını ejderha kontrol eder. (Ejderha)</p> <p>B11.12.1. Ejderha silahlarla öldürülemez. (Bendaşino İlanı (Yılanı); Yeni Kazan Şehrinin Kurulması)</p> <p>B15.1.2.1.1. İki başlı yılan. (Yeni Kazan Şehrinin Kurulması)</p> <p>B15.1.2.4.1. Beş başlı yılan. (Bendaşino İlanı (Yılanı))</p> <p>(T)B15.1.4.1. Altın başlı yılan. (Cılan Sokkon)</p> <p>(T)B15.3.0.3. Boynuzsuz eşek. (Eşek Boynuzundan Nasıl Ayrı Kalmış?)</p> <p>B15.3.3. Dev boynuzlu geyik. (Gök Kuşağına Çıkan Geyik)</p> <p>(T)B15.3.6. Boynuzlu yılan. (Boynuzlu Yılan; Yılan (Şilen))</p> <p>(T)B15.3.7.1. Dört boynuzlu balık. (Dört Başlı Akbalık)</p> <p>(T)B15.4.6. Tek gözlü geyik. (Tek Gözlü Geyik)</p> <p>(T)B15.4.7. Tek gözlü örümcek. (Yılan (Kırgız).</p> <p>B16.5.1.1. Ateş nefesli yok edici yılan. (Yılan Zehrinin Bulunuşu)</p> <p>B32. Phoenix(Anka). (Topak Taş Efsanesi)</p>
B100-B199. BÜYÜLÜ HAYVANLAR
<p>B101.4. Altın boynuzlu dişi geyik. (Gök Kuşağına Çıkan Geyik)</p> <p>(T)B102.6. Altın başlı yılan. (Cılan Sokkon)</p> <p>B122.1.2. Kuş sırları açığa çıkarır. (Düşman Keklik, Dost Karga; Keklik ile Bildircin;</p>

Saksağan(Türkmen))

B131.0.1. Doğruyu söyleyen baykuş. (Baykuş-II)

B134. Gerçeği söyleyen köpek. (Iyt(Köpek); Taşa Dönen Aysemedu)

(T)**B137. Gerçeği söyleyen kirpi.** (İt Vefası)

B143.0.3. Kâhin Olan Baykuş. (Selah Köyündeki Baykuşlar)

B147.1.1. İyiye yorulan hayvanlar. (Yeni Kazan Şehrinin Kurulması)

(T)**B147.1.1.1. Balık padişahlık alametidir.** (Dört Başlı Akbalık)

B147.1.2. Kötüye yorulan hayvanlar. (Yeni Kazan Şehrinin Kurulması)

B147.2.2.1. Kötüye alamet kuş olan karga. (Karganın Uğursuzluğu)

(T)**B147.1.2.5. Kötüye alamet yılan.** (Boynuzlu Yılan)

B147.2.2.4. Kötüye alamet kuş olan baykuş. (Selah Köyündeki Baykuşlar)

(T)**B147.3.0.2. Atın yakalanması kıyamete alamettir.** (Akbozat ve Kökbozat)

(T)**B148.1. Köpeğin uluması işarettir.** (Iyt(Köpek))

(T)**B148.2. Köpeğin ısırması işarettir.** (Iyt(Köpek))

(T)**B148.3. Köpeğin diğer hareketleri.** (Iyt(Köpek))

B151.2. Gidilen yola kuş karar verir. (İlah Aladoğan)

(T)**B155.5. Kurdun duraksaması işaret kabul edilir.** (“Başkurt” Kelimesi Nereden Gelmiş; Kurt Kazan Tanrı Kazan)

B155.1.0.1. Hayvanın diğer hareketleri ile inşa edilecek yer kararlaştırılır. (Gürgan)

B157.1. Kuşun ışıği araştırmayı işaret eder. (Düşman Keklik, Dost Karga; Keklik ile Bildircin)

(T)**B157.2. Kurdun kaçıışı araştırmayı işaret eder.** (Kurt(Bulgaristan))

B161. Yılanın verdiği akıl. (Cılan Sokkon)

B161.2. Gelecek yilandan öğrenilir. (Yılan(Bulgaristan))

B163.1. Tilkiden alınan akıl. (Tavşan’ın Dudağı Niye Yırtık?)

(T)**B163.2. Kirpinin verdiği akıl.** (Çift Sürme)

(T)**B164. Kuşlardan alınan akıl.** (Oğuz’un Od Tapması)

(T)**B164.1. Baykuştan akıl alınır.** (Baykuş-II; Baykuş ve Tovuz Quşu; Kuşlar Padişahı)

(T)**B164.2. Hüthüt kuşundan akıl alınır.** (Pis Kokulu Hüthüt Kuşu)

(T)**B164.3. Karga akıl verir.** (Umırzaya (Kardelen))

(T)**B164.3. Yarasa akıl verir.** (Yarasa Ne Yapararak Dünyayı Korumuş?; Yarasa ve Güneş)

B172.6. Büyülü kuşlar avcıları bazı yerlere çekerler. (Hazineyi Gösteren Keklik)

B175. Sihirli balık. (Şehit Balıklar)

B176.1.1. Cennetteki aldatıcı yılan. (Yılan (Anadolu))

B181.3. Büyülü kaplan. (Kaplan Kapanmış)

182.1. Büyülü köpek. (Eshab-ı Kehf; Köpeğe Binen Kız)

B184.2.4. Sihirli öküz. (Oğuz'un Övredi)

B184.4. Sihirli geyik. (Gök Kuşağına Çıkan Geyik; Zeynel Abidin Hz.)

B184.1.6. Sihirli atla uçma. (Denizli Efsanesi (146. Efsane); Koroğlu'nun Nal Daşı)

B184.1.10. Sihirli atla şaşılacak bir atlayış yapar. (Denizli Efsanesi (146. Efsane); Koroğlu'nun Nal Daşı)

(T)B185.1. Sihirli sinek. (Tılsımlı Sivrisinek)

B200-B299. İNSAN DAVRANIŞLARI GÖSTEREN HAYVANLAR.

B210. Konuşan hayvanlar

B211.1.1. Konuşan koyun. (Yeryüzünde Tufan Olduğunda)

B211.1.3. Konuşan at. (İnsan Ömrü Nasıl Meydana Gelmiş?; Yeryüzünde Tufan Olduğunda)

B211.1.5. Konuşan inek. (İnek ile İnsan; Yeryüzünde Tufan Olduğunda)

B211.1.5.1. Konuşan öküz. (Dünya Öküzü; Mösel'in Ortaya Çıkışı; Oğuz'un Övredi)

B211.1.7. Konuşan köpek. (Ashab-ı Kehf; Eshab-ı Kehf; İyt(Köpek); İnsan Ömrü Nasıl Meydana Gelmiş?; Kedi-Köpek-Sıçan Neden Birbirine Düşmandırlar?; Köpek; Köpek ile İnsanın Dost Oluşu; Köpek Niçin Havlar; Taşa Dönen Aysemedu; Yeryüzünde Tufan Olduğunda)

B211.1.8. Konuşan kedi. (İnsan Ömrü Nasıl Meydana Gelmiş?; Kediler Neden Yalanır?; Niçin Kedi Evde, Köpek Dışarıda Yaşıyor?)

B211.2.1. Konuşan erkek geyik. (Aydaki İki Canavar)

(T)B211.2.1.1. Konuşan dişi geyik. (Alacalı Geyik; Maralın Buzağına Öğüdü)

B211.2.2. Konuşan aslan. (İyt (Köpek))

B211.2.2.1. Konuşan kaplan. (İyt (Köpek); Köpek ile İnsanın Dost Oluşu)

(T)B211.2.2.3. Konuşan pars. (Yeryüzünde Tufan Olduğunda)

B211.2.3. Konuşan ayı.(Ayı Soyu; İki Gardaş)

B211.2.4. Konuşan kurt. (Köpek ile İnsanın Dost Oluşu; Kurt(Çuvaş))

B211.2.5. Konuşan tilki. (At Niçin Yatmaz?; Eski Düşman; İyt (Köpek); Tavşan'ın Dudağı Niye Yırtık?)

B211.2.6. Konuşan tavşan. (Tavşan'ın Dudağı Niye Yırtık?)

B211.2.9. Konuşan sıçan. (Mösel'in Ortaya Çıkışı; Yeryüzünde Tufan Olduğunda)

B211.2.10. Konuşan maymun. (At Niçin Yatmaz?; İnsan Ömrü Nasıl Meydana Gelmiş?; Maymunun Poposu Niçin Kırmızı Olmuş?; Yeryüzünde Tufan Olduğunda)

(T)B211.2.11. Konuşan kirpi. (Çift Sürme; İt Vefası)

(T)B211.2.12. Konuşan çakal. (Eski Düşman)

B211.3. Konuşan kuş. (Oğuz'un Od Tapması; Yeryüzünde Tufan Olduğunda)

B211.3.2.2. Konuşan yaban horozu. (Aydaki İki Canavar)

B211.3.7. Konuşan serçe. (Kediler Neden Yalanır?)

- B211.3.9. Konuşan karga.** (Düşman Keklik, Dost Karga; Karga (I); Karga ile Kartal; Karganın Yavrusunu Eğitmesi Hakkında Rivayet; Umırzaya (Kardelen))
- (T)B211.3.10. Konuşan Kırlangıç.** (Ağustos Böceğinin Ötüşü; Kırlangıç; Denizli Efsanesi (208. Efsane))
- (T)B211.3.11. Konuşan baykuş.** (Baykuş-II; Baykuşla Şahin Neden Birbirine Düşmandır?; Baykuş ve Tovuz Quşu; Kuşlar Padişahı; Yarasa Ne Yaparak Dünyayı Korumuş?)
- (T)B211.3.12. Konuşan karakuş(iri akbaba).** (Balta Yutan (Karakuş))
- (T)B211.3.13. Konuşan doğan.** (Doğan ve İnsan; Döötü Usta ve Doğan)
- (T)B211.3.14. Konuşan keklik.** (Düşman Keklik, Dost Karga)
- (T)B211.3.15. Konuşan guguk kuşu.** (Guguk Kuşu Neden Yavru Beslemez?)
- (T)B211.3.16. Konuşan kartal.** (Karga ile Kartal)
- (T)B211.3.17. Konuşan turna.** (Kurbağayla Turna)
- (T)B211.3.18. Konuşan zümrü-ü anka.** (Topak Taş Efsanesi)
- (T)B211.3.19. Konuşan yarasa.** (Yarasa Ne Yaparak Dünyayı Korumuş?; Yarasa ve Güneş)
- B211.4.1. Konuşan karınca.** (Ağustos Böceğinin Ötüşü)
- B211.4.2. Konuşan arı.** (Arı ve Kırlangıç)
- (T)B211.4.3. Konuşan ağustos böceği.** (Ağustos Böceğinin Ötüşü)
- (T)B211.4.4. Konuşan sivrisinek.** (Yarasa Ne Yaparak Dünyayı Korumuş?)
- (T)B211.4.5. Konuşan örümcek.** (Zehirli Kara Örümcek)
- B211.5. Konuşan balık.** (Mösel'in Ortaya Çıkışı; Yarasa Ne Yaparak Dünyayı Korumuş?)
- (T)B211.5.1. Konuşan alabalık.** (Aydaki İki Canavar)
- B211.6.1 Konuşan yılan.** (Arı ve Kırlangıç; Cılan Sokkon; Guguk, Kırlangıç, Kuyruksallayan; Hakas Efsanesi (8.Efsane); Yeryüzünde Tufan Olduğunda; Yılan (Anadolu); Yılan Çocuk; Yılan Neden Sürünür?; Yılan Zehrinin Bulunuşu; Yılanın Bedduası)
- B211.7.1. Konuşan kurbağa.** (Kurbağayla Turna)
- B211.7.2. Konuşan karakurbağası.** (Zehirli Kara Örümcek)
- B212.0.2. İnsan dilini bilen ilk hayvanlar.**(Köpek Niçin Havlar?)
- (T)B212.2. Yılan insanların dilinden anlar.** (Yılan (Bulgaristan))
- (T)B214.1.13. Şarkı söyleyen ağustos böceği.** (Ağustos Böceğinin Ötüşü)
- (T)B214.4.2. Ağlayan kedi.** (Niçin Kedi Evde, Köpek Dışarıda Yaşıyor?)
- (T)B214.4.3. Ağlayan köpek.** (Niçin Kedi Evde, Köpek Dışarıda Yaşıyor?)
- B225.1. Yılanların krallığı.** (Hakas Efsanesi (8.Efsane); Yılan (Kırgız))
- B230. Hayvanların meclisi.** (Yarasa Ne Yaparak Dünyayı Korumuş?)
- B232. Kuşların meclisi.** (Karga ile Kartal; Saksaganlar)
- B236. Hayvan meclisinde kral seçilir.** (Iyt (Köpek))

B240.1. Hayvanların kralı olan ayı. (Saz Çalan Ayı)

B242. Kuşların kralı. (Kuş Padişahı; Kuşlar Padişahı)

(T)B242.1.11. Kuşların kralı olan saksığan. (Saksığanlar)

B244.1. Yılanların kralı. (Hakas Efsanesi (8.Efsane); Yılanların Yaratılması)

(T)B251.4.2. Dişi geyik dua eder. (Alacalı Geyik)

(T)B263.9. Kurbağanın diğer hayvanlarla savaşı. (Kurbağayla Turna)

(T)B267.5. Kaplumbağa ile yılanın müttefikliği. (Fırıncı Kaplumbağa, Eczacı Yılan)

B275. Hayvan cezalandırılır. (Karga (I); Keklik ile Bildircin; Köpek Niçin Havlar?; Kurt ile İnsan; Pis Kokulu Hüthüt Kuşu; Saksığan(Altay); Saksığan(Türkmen); Saksığanlar; Tavusçuk Kuşuyla Alakarga; Yarasa Ne Yapararak Dünyayı Korumuş?; Yarasa ve Güneş; Yılan (Anadolu); Yılan (Bulgaristan); Yılan Neden Sürünür?; Yılanların Yaratılması)

(T)B281.12.1. Köpekle hüma kuşunun evliliği. (Iyt(Köpek))

B281.14. Saksığanın bir diğer kuşla evlenmesi. (Saksığan(Altay))

B291. Haberci olan hayvan. (Keçi Köprüsü)

B291.1.2. Haberci olan karga. (Karga (I))

(T)B291.2.3. Haberci inek. (İnek ile İnsan)

(T)B291.3.3. Haberci öküz (camız). (Anadolu Sahilinden Yüzüp Gelen Camızlar-2)

(T)B291.3.4. Haberci çakal. (Eski Düşman)

(T)B291.3.5. Haberci sıçan. (Mösel'in Ortaya Çıkışı)

B292.3. Dişi geyik insana süt verir. (Zeynel Abidin Hz.)

B292.4. Erkek geyik insan için saban sürer. (Zeynel Abidin Hz.)

(T)B292.14. Kedi insana hizmet eder. (Ashab-ı Kehf)

(T)B292.15. Hazinenin bekçisi olan sinek. (Tılsımlı Sivrisinek)

(T)B294.8. Kaplumbağa yılan ile işbirliği yapar. (Fırıncı Kaplumbağa, Eczacı Yılan)

B299.1. Hayvan insandan intikamını alır. (Fırıncı Kaplumbağa, Eczacı Yılan; Yılanın Bedduası)

B299.2. Hayvanlar anlaşamaz. (Iyt (Köpek); Kedi-Köpek-Sıçan Neden Birbirine Düşmandırlar?; Mösel'in Ortaya Çıkışı; Tavusçuk Kuşuyla Alakarga)

(T)B299.11. Hayvan nasihat eder. (Maralın Buzağısına Öğüdü)

(T)B299.12. Hayvanla insan dost olur. (Yılanlar Niyetini Değiştirmez)

B300-B599. DOST HAYVANLAR

B300-B349.Yardımcı hayvanlar-genel.

B301. Sadık hayvan. (Niçin Kedi Evde, Köpek Dışarıda Yaşiyor?)

B301.4.8. Sadık hayvan sahibiyle birlikte savaşır. (Denizli Efsanesi (146. Efsane); Önder Tıgın ve Onun Savaş Atları)

(T)B301.9. Sadık hayvan sahibinin sesini tanır. (Cafer Bey'in Atı)

<p>B319. Başka yollarla elde edilen yardımcı hayvan. (Bal Arısı)</p> <p>B319.1. Yardımcı hayvan Tanrı tarafından gönderilir. (İnek ile İnsan)</p> <p>(T)B322.3. Yardımcı hayvan kan içmek ister. (Arı ve Kırlangıç; Yılan Neden Sürünür?)</p> <p>B391. Yiyecek için müteşekkir hayvan. (Köpek ile İnsanın Dost Oluşu)</p> <p>(T)B397. Doğan yaralarını iyileştirdiği için müteşekkir. (Doğan ve İnsan)</p>
<p>B400-B499. YARDIMCI HAYVANLARIN TÜRLERİ.</p>
<p>B401. Yardımcı at. (Çift Sürme; Koroğlu'nun Nal Taşı)</p> <p>B402. Yardımcı eşek. (Yılan (Anadolu))</p> <p>B403. Yardımcı katır. (Yılan (Anadolu))</p> <p>B411.2. Yardımcı öküz. (Oğuz'un Övredi)</p> <p>B421. Yardımcı köpek. (Iyt(Köpek); Köpek ile İnsanın Dost Oluşu; Köpek Efsanesi; Taşa Dönen Aymesedu)</p> <p>B422. Yardımcı kedi. (Kedi)</p> <p>B435.3. Yardımcı kurt. ("Başkurt" Kelimesi Nereden Gelmiş; Gürkan; Kurdu Annelik Yaptığı Çocuk; Kurt (Bulgaristan); Kurt ile İnsan; Kurt Kazan Tanrı Kazan; Türkler)</p> <p>B443.1. Yardımcı geyik. (Ana Geyik Efsanesi-1; Zeynel Abidin Hz.)</p> <p>B451.4. Yardımcı karga. (Düşman Keklik, Dost Karga; Horinlerin Atalarıyla İlgili Hikâyeler)</p> <p>B451.5. Yardımcı kuzgun. (Kuzgun, Horinlerin İlahıdır)</p> <p>(T)B451.8. Yardımcı kırlangıç. (Kırlangıç)</p> <p>B455. Yardımcı kuşlar-şahingiller. (Barak'ın Damı)</p> <p>B455.3. Yardımcı kartal. (Kangalasların İlahı Kartal; Pis Kokulu Hüthüt Kuşu; Yarasa Ne Yaparak Dünyayı Korumuş?)</p> <p>B455.4. Yardımcı doğan. (İlah Aladoğan; Kuşlar Padişahı)</p> <p>B461.2. Yardımcı baykuş. (Baykuş ve Tovuz Quşu)</p> <p>B469.8. Yardımcı guguk kuşu. (Guguk Kuşu)</p> <p>B470. Yardımcı balık. (Balık)</p> <p>B483.1. Yardımcı sinek. (Eflatun Hakkında Efsane; Eshab-ı Kehf; Kırlangıcın Kuyruğunun İkiye Bölünmesi Efsanesi)</p> <p>B481.3. Yardımcı arı. (Bal Arısı)</p> <p>B489.1. Yardımcı örümcek. (Yılan (Kırgız))</p> <p>B491.1. Yardımcı yılan. (Yılan (Kırgız))</p> <p>B491.2. Yardımcı kertenkele. (Fırıncı Kaplumbağa, Eczacı Yılan)</p>
<p>B500-B599. YARDIMCI HAYVANLARIN HİZMETLERİ.</p>
<p>B511.1. Şifacı olarak yılan. (Yılan (Kırgız))</p>

- (T)B511.6. Geyik hastayı iyileştirir. (Ana Geyik Efsanesi-1)
- (T)B511.7. Köpek yaraları yalayarak iyileştirir. (Köpek)
- B512. Hayvanın gösterdiği ilaç. (Yılanlı Hamam)
- (T)B512.1. Köpeğin gösterdiği ilaç. (Buvaffento Kalesi)
- B514.3. Yılan adama zehrin panzehirini verir. (Yılan (Anadolu))
- (T)B514.3.1. Ejderha yağı kendi zehrinin panzehiridir. (Ejdaha Gayası)
- (T)B520.1. Köpek sütü yeni doğan bebeği yaşatır. (Etimgen)
- B523.1. Kaçak sığındığı delikteki örümcek ağı ile korunur. (Ashab-ı Kehf)
- (T)B524.1.3.1 Kedi saldıran yılanı öldürür. (Kedi)
- B527.2. Nuh'un gemisindeki sızıntıyı önleyen yardımcı hayvan. (Arı ve Kırlangıç; Kırlangıcın Kuyruğunun İkiye Bölünmesi Efsanesi; Yılan Neden Sürünür?)
- B531. Hayvanlar insanlar için yiyecek sağlar. (Iyt(Köpek))
- B531.2. Olağandışı süt veren hayvanlar. (Zeynel Abidin Hz.)
- (T)B532. Ayı kadını besler. (Ayı Ata).
- (T)B532.1 Ayı pençesiyle kadını besler. (Ayı Ata)
- (T)B533. Yavrusu ölen deve süt verir. (Deve Sağdıran)
- B535.0.9. Dişi kurt çocuğa bakıcılık yapar. (Türkler)
- B535.0.11. Dişi kurt ormana bırakılan bebekle ilgilenir. (Kurdun Annelik Yaptığı Çocuk)
- B535.0.14. Çocuğun bakıcılık yapan yılan. (Kıpçak ile Sarı Zehirli Yılan)
- (T)B535.0.15. Geyik çocukla ilgilenir. (Ana Geyik Efsanesi-1)
- B541.4. Köpek boğulan adamı kurtarır. (Köpek Efsanesi)
- B542.2. Uçan atla kaçış. (Denizli Efsanesi (146. Efsane); Koroğlu'nun Nal Taşı)
- B552. Adam kuş tarafından taşınır. (Oğuz'un Od Tapması)
- (T)B557.6.1. Sihirli köpek sırtında taşır. (Köpeğe Binen Kız)
- (T)B558.8. Aslana at gibi binilir. (At Kaya)
- (T)B558.9. Köpek silah olarak kullanılır. (Yiğit Olana Kuş da, İt de Silahtır)
- (T)B559.2. Aslan erkeği taşır. (At Kaya)
- B562.1.3. Kuşlar adama hazineyi gösterir. (Hazineyi Gösteren Keklik)
- B571.3. Hayvanlar sahipleri ile birlikte savaşır. (Önder Tıgın ve Onun Savaş Atları)
- B575. Erkeğin yardımcısı olan sadık hayvan. (Taşa Dönen Aysemedu)
- B576. Bekçi olarak hayvan. (Yılanlı Hamam)
- B576.1. Ev ya da insanın bekçisi olan hayvan. (Gürgan; Kaplan Kapanmış; Yılan (Bulgaristan); Yılan (Şilen))
- (T)B576.6. Yılan cennetin bekçisidir. (Yılan (Anadolu))
- B580. Hayvanlar insanlara yükselmelerinde varlıklı olmalarında yardım ederler. (Eshab-ı Kehf;

Sinek; Keçi Köprüsü; Yılan (Şilen))

B583. Hayvan adama hazine verir. (Yılanlar Niyetini Değiştirmez)

B599.2. Hayvan insana testi geçmesinde yardım eder. (Zeynel Abidin Hz.)

(T)B599.4. Hayvan ateşin bulunmasına yardım eder. (Horinlerin Atalarıyla İlgili Hikâyeler; Kırlangıç; Kuzgun, Horinlerin İlahıdır; Oğuz'un Od Tapması)

B600-B699. İNSANIN HAYVANLA EVLİLİĞİ.

B601.1.1. Ayı kadını çalar ve onu kendi karısı yapar. (Ayı Ata; Ayıdan Doğan Oğul)

B601.16. Kurtla evlenme. (Kıpçak ile Sarı Zehirli Yılan; Uygurların Ortaya Çıkışı Hakkında)

B604.1. Yılanla evlenme. (Guguk, Kırlangıç, Kuyruksallayan)

B613. Âşık yılan. (Şeyhe Âşık Yılan)

(T)B621.9. Evlenmeye talip yılan. (Guguk, Kırlangıç, Kuyruksallayan)

B630. Hayvanla olan evlilikten zürriyet. (Kıpçak ile Sarı Zehirli Yılan; Türkler; Uygurların Ortaya Çıkışı Hakkında)

B631.9. Yılanla insanın evliliğinden doğan insan çocuklar. (Guguk, Kırlangıç, Kuyruksallayan)

B635. İnsan hayvan nitelikleri olan çocuğu besler. (Yılan Çocuk)

B635.1. Ayının oğlu. Bir ayı ile evlenen kadının insan oğlu ayı karakteri taşır. (Ayı Ata; Ayıdan Doğan Oğul)

(T)B641.9. Ayı biçimindeki insanla evlilik. (Ayı Soyu)

(T)B692. İnsanın kurtla evliliği. (Kıpçak ile Sarı Zehirli Yılan)

B700-B799. HAYVANLARIN OLAĞANDIŞI ÖZELLİKLERİ.

B713.2. Çürümeden doğan hayvan. (Yılanların Yaratılması)

B716. İnsan ya da hayvan kemiklerinden doğan hayvan. (Yılan Çocuk)

(T)B718. Köpekle kuşun birleşmesinden doğan hayvan. (Iyt(Köpek))

(T)B736.1. Doğan gözyaşı döker. (Döötü Usta ve Doğan)

B736.3. Köpek gözyaşı döker. (Niçin Kedi Evde, Köpek Dışarıda Yaşıyor?)

(T)B736.7. Kedi gözyaşı döker. (Niçin Kedi Evde, Köpek Dışarıda Yaşıyor?)

B744. Hayvan olağandışı mesafeye seyahat eder. (Köpeğe Binen Kız; Zeynel Abidin Hz.)

(T)B749. Olağanüstü güce sahip köpek. (Köpek Efsanesi)

B751.5. Hayvan kendi yavrularını ihmal eder. (Guguk Kuşu; Guguk Kuşu Neden Yavru Beslemez?)

B754.7. Hayvanın olağandışı doğumu. (Saksağan(Türkmen))

B765.16. Yılan sokar. (Kıpçak ile Sarı Zehirli Yılan; Yılanların Yaratılması; Yılanlar Niyetini Değiştirmez)

B765.23. Ayaklı yılan. (Yılan(Anadolu); Yılan Neden Sürünür)

(T)B765.27. Yılan ateş yakmak için odun toplar. (Fırıncı Kaplumbağa, Eczacı Yılan)

(T)B765.28. Yılan adamı öldürmez. (Yılan (Kırgız))

(T)B766.5. Av kuşu sahibini öldürür. (Barak'ın Damı)

B773. İnsanı duyguları olan hayvanlar. (Niçin Kedi Evde, Köpek Dışarıda Yaşiyor?; Önder Tıgın ve Onun Savaş Atları)

B800-B899. ÇEŞİTLİ HAYVAN MOTİFLERİ

B811. Kutsal hayvanlar.

(T)811.7. Kutsal geyik. (Alacalı Geyik; Tek Gözlü Geyik)

(T)811.8. Kutsal öküz. (Boz Öküz ve Deniz Xan; Dünya Öküzü)

(T)811.9. Kutsal keçi. (Elik Keçi Efsanesi-2)

(T)811.10. Kutsal kurt. (Uygurların Ortaya Çıkışı Hakkında)

(T)812.1. Kutsal doğan. (İlah Aladoğan)

(T)812.2. Kutsal kartal. (Kangalasların İlahı Kartal)

(T)B812.3. Kutsal kuzgun. (Kuzgun, Horinlerin İlahıdır)

(T)B812.4. Kutsal ördek. (Ördeklerin Laneti)

(T)B813. Kutsal balık. (Şehit Balıklar)

B842. Sadık yaşlı köpek öldürülür. (Köpek Efsanesi)

B843.1. Ölümsüz yılan. (Boynuzlu Yılan)

B848. Hayvanların ininde zarar görmeyen adam. (Hakas Efsanesi (8.Efsane)

B857. Hayvan yaralanmanın intikamını alır. (Kangalasların İlahı Kartal)

(T)B858.1. Maymun intikam alır. (At Niçin Yatmaz?)

(T)B859. Hayvan su için kuyu kazar. (Tavusçuk Kuşuyla Alakarga)

(T)B860. Hayvan müzik yapar. (Saz Çalan Ayı)

B871.1.7. Dev köpek. (Köpeğe Binen Kız)

B875.1. Dev yılan. (Cılan Sokkon; Yılanlı Hamam)

(T)B875.1.1. Sarhoş olan dev yılan. (Bendaşino İlanı (Yılanı); Cılan Sokkon)

4.2.2. Türk Dünyası Efsanelerindeki Hayvanlarla Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatındaki Hayvanların Karşılaştırılması

Efsaneler sosyal hayatın tezahürü olan, halkın yaşantılarını gelecek nesillere taşıyan kısa anlatılardır. İnsanların bizzat yaşadıkları ya da yakınlarından duyup etkilendikleri olayların diğer kişilere aktarımında rol oynayan efsaneler, gündelik yaşamın izlerini tarihi

bilgilerle ve mitik olgularla harmanlanmış şekliyle beraberlerinde taşırlar. Bu sebeple bir boya, topluluğa ya da küçük bir köye ait efsane metinlerinden; sahipleriyle ilgili sosyal, kültürel, dini ve tarihi dokular bulmakta zorlanmayız. Çalışmamızın ikinci bölümünde incelediğimiz, hayvanların Türklerin sosyal ve kültürel hayatındaki rolü ve önemiyle ilgili verileri, burada Türk boylarından derlediğimiz hayvanların efsanelerdeki rolleriyle karşılaştıracamız.

İncelediğimiz Türk dünyası efsaneleri metinlerinde tespit ettiğimiz hayvan motifleri arasında 48 farklı türde hayvan tespit edilmiştir. Bunların birazı sadece bir kez tespit edilmişken, bazıları motiflerin geneline hâkim olmuştur. Bu da bize göstermektedir ki Türk efsanelerinde yaygın olarak işlenen hayvanlar, Türklerin sosyal, kültürel ve dinsel hayatlarında da oldukça etkili olan hayvanlardır.

4.2.2.1 Yılan

Efsanelerde en çok işlenen hayvan “yılan”dır. Belirlediğimiz 132 efsanenin 19’u doğrudan yılanla ilgili olup yılanla ilgili birer başlık taşımaktadırlar. Yılan mitolojik bir hayvan olması sebebiyle insanların gündelik yaşantısında pek hatırlamak istemedikleri bir hayvandır. Buna rağmen bir toplumda kahraman olarak öne çıkartılan yılanın başka bir toplulukta kötülüğün sembolü olarak kabul edildiği görülür. Yılanın deri değiştirmesinden dolayı yeniden doğuşun, ölümsüzlüğün ve sağlığın sembolü olarak nitelendirilmesi; inanç sistemlerinde kurtarıcı ya da günaha düşürücü bir motif olarak kabul edilmesi; yarı insan yarı yılan olarak yılan ata-yılan ana kültüyle Anadolu medeniyetlerinde yaygın olması yılanın basite indirgenemeyecek bir organizmaya sahip olduğunu gösterir. Nitekim efsanelerimizde karşılaştığımız birbirinden farklı ve çoğu kez tezat motifler yılanın Türklerdeki çok yönlü izlerini de bize göstermektedir.

Yılan motifinin ağırlıkta olduğu efsaneleri üç başlık altında değerlendirebiliriz. Bu değerlendirmeler yılanın büründüğü olumlu-olumsuz karakterlerden ziyade mitolojik, dini veya kültürel kökenli olarak ele alınışı şeklinde olacaktır.

a) Yılanın kutsal, şifacı ve kurtarıcı rolünde anlatıldığı efsaneler:

Yılan Gılgamış Destanı’nda Gılgamış’ın elindeki ölümsüzlük bitkisini yiyerek gençleşmesiyle bilinir. Diğer taraftan her yıl derisinin yenilenmesi de onun ölümsüzlüğün

ve yeniden dünyaya gelişin simgesi olmasını sağlamıştır. Bulgaristan'da anlatılan bir efsanede de Lokman Hekim çeşitli hastalıklara çare bulmak amacıyla üç kişiyle birlikte bir mağaraya gittiği ve mağaranın girişinin bir yılan tarafından kapatılmasıyla dört yıl boyunca orada kaldığından bahsedilir. Ne vakit Lokman Hekim ölümsüzlüğün çaresini bulur, o zaman yılan girişi açar. Ancak bu duruma öfkelenen Tanrı, Lokman Hekim'in elindeki kitabı sele kaptırır, ancak yılan bütün ilaçları hatırlayan hayvan olarak kalır.

Kırgızlar arasında anlatılan bir efsanede ise hasta olan mollanın ilacının Şamerendi adlı bir yılan olduğundan bahsedilir. Yılan gibi derisi olan çocuk kan kardeşi olduğu Şamerendi'ye durumu anlatır ve Şamerendi çocuğa kendisini öldürüp başını kaynatarak mollaya götürmesini kalan kısımları ise kendisinin yemesini öğütler. Çocuk denilenleri yaptığında derisinin bebek derisi gibi yenilenmiş olduğunu görür. Bu olaydan sonra yılanların ilaç ve tedavi edici özelliği anlaşılıp ortaya çıkmıştır.

Çuvaş Türkleri arasında anlatılan efsaneye göre ise her evin bir koruyucu yılanı vardır. “Ev iyisi” de denilen bu yılan evin çevresinde yaşayıp ev sahipleri yokken çocukları, hayvanları korumuş. Siirt yöresiyle ilgili olarak anlatılan bir memoratta ise Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerin evlerini koruyan, ev sahibiyle konuşan, söylenenleri yapan ve evin büyüğü vefat ettiğinde ağlayan bir yilandan söz edilir.³⁷⁶

Kastamonu civarında anlatılan efsaneye göre ise, uyuz hastalığına iyi gelen bir kaynak suyunu hamam olarak çeviren yöre halkı, hamamın rağbet görmesiyle birlikte paralı yapmaya karar verirler. Bu karar sonrası bir sabah hamamın kapısında büyük bir yılanın çöreklediğini görürler. Hamamdan ücret almayı bıraktıklarında ise yılanın bir daha gelmediğini görürler.

Bu dört efsane bize göstermektedir ki yılan insanoğlunun korktuğu, sinsiliği, çevikliği ve akıllıca hareketleriyle saygı duyduğu bir hayvandır. “Saygı” ve “korku” duyguları ise insanın bir varlığı kutsal kabul etmesindeki en önemli iki etkidir. Güç karşısında gösterilen itaat, güce karşı beslenen umut mitlerde ve efsanelerde kutsala dönüşmüştür.

³⁷⁶ Rezan Karakaş, “Siirt Efsane ve Halk İnanışlarında Yılan Miti”, **folklor/edebiyat**, S.73, s.57.

b) *Yılanın günaha düşürücü, lanetlenmiş ve intikamcı halleriyle bahsedildiği efsaneler:*

Yılan sadece mitolojik karakterde var olmayıp inanç sistemlerinde de kendine yer bulan bir hayvandır. Tanrı tarafından cennetin bekçisi olarak görevlendirilen yılan, şeytan tarafından kandırılarak Hz. Âdem ile Havva'nın yasak meyveden yemesine sebep olur ve onlarla birlikte cennetten kovulur. Anadolu sahası efsanelerinde yılanın bu hareketinden dolayı Hz. Âdem'in bedduasını aldığı ve ellerini ayaklarını kaybederek sürünmeye mahkûm olduğu anlatılır. Boşnak ve Kırgız efsanelerinde ise yılanın Nuh'un gemisini batmaktan kurtarmasına ödül olarak insan kanı emmek istemesi, buna kızan Nuh peygamberin de beddua ederek yılanı amacına ulaşmasından men etmesi anlatılır. Bulgaristan'da anlatılan "*Fırıncı Kaplumbağa, Eczacı Yılan*" efsanesinde ise vaktiyle eczacı olan yılanın fahiş fiyatlarla ilaç satmasından dolayı yöre halkı tarafından cezalandırılarak sürünür hale geldiği ifade edilir.

"*Yılan Zehrinin Bulunuşu*" adlı Tuva efsanesinde yılanın akıllıca hareket edip Tanrı'nın elindeki zehirden alması ve insanlar için oldukça tehlikeli hale gelmesi anlatılır. "*Yılanlar Niyetini Değiştirmez*" başlıklı Türkmen efsanesinde ise insanla bir zamanlar dost olan yılanın birbirlerine düşman olmaları, adamın oğlunu yılanın ise kuyruğunu kaybetmesi anlatılır. Yılanın uzun zaman sonra pişman olduğunu belirtmesine rağmen ona güvenemeyeceğini söyleyen adam yılanın niyetinin değişmeyeceğini, kendisi için hep tehlike oluşturduğunu söyler.

Halk arasında yılanın eşli olduğu ve ailesinden birine zarar geldiğinde mutlaka intikam almak için uğraştığından bahsedilir. Antalya, Nevşehir ve Hakas Türklerinde anlatılan üç efsane bu inancı doğrular niteliktedir. Antalya civarınca görülen boynuzlu beyaz yılan kaybettiği yavrusunu aramaktadır ve şayet kendisine zarar verirse intikam alacağı anlatılır. Nevşehir'de anlatılan "*Yılanın Bedduası*" adlı efsaneye göre Kızılırmak'tan su içen yavrularının öldürüldüğünü gören anne yılanın beddua ederek "Siz benden yavrularımı aldınız ben de her yıl sizden birilerini alacağım" dediği ve o günden beri her sene birkaç kişinin Kızılırmak'ta boğularak hayatını kaybettiği söylenir. Hakaslardan Mun-Ara kabilesine mensup bir kişinin bir yılanı ikiye bölmesi ve yılanların hanının onun intikamını almak için bütün bir kabileyi öldürdüğü anlatılır. Ancak burada dikkat çeken ayrıntı, yılanların nehrin karşısına geçmesine yardım eden kayıkçının sağ kaldığıdır.

“*Bendaşino İlanı*” efsanesi ile Altay Türkleri arasında anlatılan “*Kıpçak İle Sarı Zehirli Yılan*” efsanesinde ise yılan, insanlara kötülük eden, ellerindeki kaynakları sömüren karakterlerde anlatılırlar. Öyle ki yılanın intikam almak için zehrini akıttığı çocuk ölmeyerek, kendisi gibi etrafa kötülük saçan biri olur.

Mitolojik karakterde bir hayvan olarak tanınan ejderha Türk dünyası efsanelerinde yılanın devleşmiş ve daha da azgınlaşmış hali olarak tasvir edilir. Ejderha insanlara, su kaynaklarına, tabiata zarar verir ve bir kahraman gönüllü olarak ejderha ile savaşır.

Bahsi geçen efsaneler yılanın Türk dünyası topluluklarındaki yerini özetleyecek prototiplerdir. Bir önceki değerlendirme ile kıyaslandığında yılanın çift yönlü bir değer yelpazesine sahip olduğu görülür. Koruyucu, kutsal, akıllı yılan bazı topluluklarda kurnaz, sinsî ve hain karakterde kötülüğün simgesi olarak yerini alır.

c) Yılanın âşık olması ve yılanla evlilikten bahseden efsaneler:

Yılanın bir insan gibi bir kadını hamile bırakması, genç kızları kaçırmaları motiflerine ağırlıklı olarak Yunan mitolojisinde rastlanır. Türk dünyasına ait üç farklı bölgede bunlara benzer motiflerin görülmesi, yılanın evrensel bir hayvan olarak kültürlerde benzer etkiler bıraktığını göstermektedir. Çuvaş Türklerine ait “*Guguk, Kırlangıç, Kuyruksallayan*” efsanesinde yılanın suda yüzen bir kızı kendisine zorla eş yapması ve neticesinde iki çocukları olmasını anlatır. Mardin’den derlenen “*Şeyhe Âşık Yılan*” efsanesine göre ise bir yılanın Mardin şeyhine âşık olduğu, kendisini iki karısından kışkandığı ve şeyhin çocuk sahibi olmasını engellediği anlatılır. Yılanın bir süre gelmemesinden öldüğünü anlayan şeyh, üçüncü bir eş alarak ondan çocuk sahibi olmuştur. Niğde civarında anlatılan efsaneye göre ise don değiştirip kız olan yılan, yılda bir kez halka görünür. Malatya’da ise kara bir yılanın bir kıza âşık olduğu, kızın başkasıyla evlenmesinden sonra kızı yıllarca takip edip en son kız öldüğünde üzüntüsünden yılanın da kendisini kızın mezarı başında öldürdüğü anlatılır.

Boşnak efsanelerinden “*Yılan Çocuk*” efsanesinde uzun süre çocuğu olmayan kadın beklenmedik şekilde hamile kalır ve doğum yaptığında bir yılan doğurduğunu görür. Bu yılan kadından bir miktar süt emip hakkını helal ettiğini söylemesinin ardından bir daha görünmez.

Görüldüğü üzere saygı ve korku insanın kutsala yaklaşmasının ve onu içselleştirmesinin iki önemli belirtisidir. Bu durum, güce karşı umudu veya güç karşısında itaati aramak demektir.³⁷⁷ Yılanın işlevsel olarak faydalı; gücü ve korku verici ürkünçlüğü nedeniyle zarar verici olması, insanların ondan uzaklaşmasını, ilkel toplumlarda ise tanrı olarak kabullenilmesini sağlamıştır. Bütün bu karmaşık özellikleriyle yılan, zamanla insanlar arasında hakkında en çok mit, efsane ve inanış unsuru üretilen hayvan olmasına sebep olmuştur. Yılanla ilgili vardığımız bu sonuçlar her ne kadar elimizdeki 19 metine dayalı gibi görünse de bunlara benzer daha pek çok efsane Türk boyları arasında anlatıla gelmektedir.

4.2.2.2 Köpek

Evcilleştirilen ilk vahşi hayvan kabul edilen köpek, mitolojide yılanla birlikte cennetin kapısında bekçilik eden ikinci hayvan olarak bahsedilir. Türk dünyası efsanelerinde de hakkında en çok motif bulunan ve her boyda en az bir efsanesi bulunan hayvan olarak ikinci sırada yer alır. Anadolu’da insana sadakatiyle ve dostluğuyla bilinen köpeğin, incelediğimiz metinlerde de aynı doğrultuda işlendiğini görürüz. Hatta bu efsanelerde halkların inanışlarından da izler vardır. Bu sebeple köpeğin efsanelerde ele alınış şeklini iki grupta değerlendirebiliriz:

a) Köpeğin dostluğuyla insanlara/sahibine destek olduğu efsaneler:

Köpeğin insanoğluyla olan dostluğuyla ilgili en eski efsaneler Yedi Uyurlar’a ait olanlardır. Uygur Türklerine ait “Ashab-ı Kehf” efsanesi ile Azerbaycan Türklerine ait “*Eshab-i Kehf*” efsanesinde zalim padişahın zulmünden kaçan yedi kişiye eşlik eden bir köpektir bahsedilir. Bu köpekler kaçan kişilerin türlü kovalamalarına rağmen yollarından sapmayarak onlarla beraber gitmişlerdir. Karakalpak Türklerine ait “*Iyl*” efsanesinde de bunlara benzer bir olay anlatılır. İteli halkının lideri memleketin, sırtı yere gelmeyen yedi pehlivanını suçlu durumuna düşürerek hain ilan eder ve memleketinden kovar. Onlara eşlik eden bir çoban köpeği, yiğitler için tavşan avlayıp, kuş yakalar ve onların üç yüz yıl yaşamasını sağlar. Köpeğin bu davranışı Karakalpak halkının köpeğe karşı sevgisini artırır, köpeğin halk inanışlarında geniş yer bulmasını sağlar.

³⁷⁷ Necati Sümer, “Dinsel ve Mitolojik Bir Sembol Olarak Yılan”, **International Journal of Social Science**, S.43, s. 286.

Türkmen Türkleri arasında anlatılan “*İt Vefası*” isimli efsanede ise Süleyman Peygamber'in davetine aldırış etmeyen kirpinin söyledikleri dikkat çeker. Çünkü Süleyman Peygamber kirpi ile görüşmek ister ancak kirpi aldırış etmez. Bunun üzerine Süleyman Peygamber kirpiye getirmeye atı gönderir; kirpi ise atın peşinden gelmez fakat kirpiyi getirmeye köpeğin gönderilmesi üzerine gelir. Buna şaşırarak Süleyman Peygambere kirpi şu açıklamayı yapar: “At ikiyüzlü felakettir. Yuları kimin elindeyse onun kölesi olur, at ile yoldaş olmayı kendime yakıştıramadım. Ama köpek kendini büyütene vefalıdır, sözünden dönmez ikiyüzlülük etmez, ömür boyunca sahibini ortada bırakmaz.”der.

Kırgız efsanelerinden “*Köpek Efsanesi*” adeta bu söylemleri doğrulamaktadır. Avcının sahip olduğu köpeği iyice yaşlandığı için iş göremez olur. Avcı bu sebeple köpeği öldürmek ister ve ayağına bağladığı taşla suya atmak isterken kendi düşer. Yüzme bilmeyen adam üç dört saat sonra uyandığında bir bakar ki köpeği onu sudan çıkartmıştır ve başında beklemektedir. Yaptığından utanan adam köpeğine eceliyle ölünceye kadar itinayla bakmıştır. Köpeğin insanla dost oluşunu anlatan bir Uygur efsanesinde de (*Köpek İle İnsanın Dost Oluşu*) köpeğin havlayarak insanı bir beladan kurtarması neticesinde insanın köpeği evine bekçi ve dost olarak kabul ettiğinden bahsedilir.

“*Köpek Niçin Havlar*” adlı Tuva efsanesinde ise köpeğin zamanında çok konuşup insanları rahatsız eden bir hayvan olduğu ama tehlikeleri önceden sezip insanları uarması için konuşma yetisinin kendisinden alınıp sadece havlama özelliğinin kaldığından bahsedilir.

Bir Amasya efsanesinde de Zeynel Abidin Hazretlerinin köpeklerinden bahsedilir. Bu zat köpeklerine Amasya valisinin ismini koymuştur. Bunu haber alan vali bu duruma çok kızar ve Zeynel Abidin Hazretlerini huzuruna çağırır. Bu zata neden kendi ismini koyduğunu soran valiye Zeynel Abidin Hazretleri “Benim köpeklerim helali haramı ayırır, haram yemez. Siz helali haramı ayırmadan yersiniz” demiş. Bu konuyu test etmek isteyen vali köpeklerin getirilmesini ister. Bir tarafa helal bir tarafa da haram et konulan yere getirilen köpekler etleri koklarlar ve helal etlerden birkaç lokma alıp çekilirler. Bu durumu gören vali “Kusura bakma seni buraya kadar yorduk, seni bize yanlış anlattılar” der. “*Köpeğe Binen Kız*”, “*Taşa Dönen Aymesedu*” efsanelerinde de köpek kahramana yardım eden, ona dost ve yoldaş olan olumlu karakterde anlatılmaktadır.

b) Köpeğin ilaç olarak kabul edildiği efsaneler:

“*Buvaffento Kalesi*” başlıklı bir Kıbrıs efsanesinde cüzzam hastalığına yakalanan bir prenses ve köpeğinin dağ başındaki bir kalede tek başlarına yaşamalarından bahsedilir. Her gün bir ki saat kaleden uzaklaşan köpeğin zamanla iyileştiğini gören sahibi, köpeğinin gittiği kaynağı keşfederek kendisi de cüzzam hastalığından kurtulur. Bir Başkurt efsanesi olan “*Etimgen*”de de doğan çocukları yaşamayan bir kadına, köpek sütünü emdirmesi halinde çocuğunun yaşayacağı söylenir. Yeni doğan çocuğunu yeni doğum yapmış bir köpeğe emdiren kadının o çocuğunun yaşadığı görülür.

Altay Türkleri köpeği beslemeleri ile alakalı olarak benzer inanışlara sahiptirler. Hatta eski Türk kültürlerinde var olan köpeğin salyasının ilaç olduğu inancına “*Köpek*” efsanesinde rastlarız. Ne zaman büyük bir yara olsa köpeğin dili ilaçtır derler ve köpeğe o yarayı yaratırlar.

Bu efsanelerin dışında köpek motifinin kullanıldığı başka efsaneler de vardır. Bir genellemek yapmak gerekirse köpek bütün motiflerde olumlu karakterde yer alan tek hayvandır. Köpeğin havlamasının uğursuzluk sayıldığı ya da kötü habere işaret sayıldığı halk inanışlarının olmasına rağmen, işin arka planında köpeğin iyilik yapmak niyetiyle insanları uyardığı görülmektedir.

4.2.2.3 Kurt

Kurt Türk dünyası efsanelerinde sıkça karşılaşılan üçüncü hayvan olma özelliğini göstermektedir. Türklerin türeyiş efsanelerinin baş kahramanı olan kurt, tespit ettiğimiz efsanelerde de gerek türeyişin sembolü gerekse boya rehberlik eden önder konumundaki yerini korumuştur.

“*Kurt Kazan Tanrı Kazan; “Baskurt” Kelimesi Nereden Gelmiş; Uygurların Ortaya Çıkışı Hakkında*” efsaneler ile Bulgaristan’dan derlenen “*Kurt*” efsanesi bir Türk boyunun sıkıştığı mekândan (vadi, mağara, çorak dağ) bir kurdun rehberlik etmesi sayesinde kurtulması ve çoğalmasını konu edinmektedir.

Ahıska Türklerine ait “*Kurdun Annelik Yaptığı Çocuk*” efsanesinde ise kurdun bir kaçış sırasında ağaç kovuğuna terk edilen çocuğa annelik yaparak hayatta kalmasına yardımcı olduğu anlatılır. Uygurlara ait “*Türkler*” efsanesinde ise bir Türk kabilesinin

komşuları tarafından yok edilmesi konu edilir. Düşmanlar sadece ayakları kesik bir erkek çocuğunu sağ bırakır. Bu çocuktan hamile kalan kurt on erkek çocuk doğurur ve her biri ayrı bir Türk boyunu meydana getirir.

Özbek Türklerine ait “*Gürgan*” efsanesinde ise kurdun farklı bir işaretine rastlanır. Hoca Hızır’ın sahip olduğu bir kurt vardır. Hızır bu kurdun hiç uyuduğunu görmez. Ancak bir gün bir dağ başında Hoca Hızır uyuyakalır ve uyandığında kurdun da uyuduğunu görür. Bu olaydan oranın emniyetli olduğuna kanaat getiren Hoca Hızır dergâhını oraya kurar. Sonrasında ise oraya Gürgan adında bir köy kurulur.

Kurdun Bozkurt, Gökbörü olarak nitelendirilen karakteri efsanelerdeki yerini aynı şekilde korumaktadır. Ancak Türklerin hayatında bugün “canavar” olarak nitelendirilen ve korkulan bir varlık olan kurt, “*Kurt ile İnsan*” başlıklı bir Çuvaş efsanesinde insanları yem olarak yemeye çalışan bir hayvan olarak anlatılır. Bir Karaçay-Balkar efsanesinde ise kurt, insanla ve Tanrı ile arası kötü olan bir varlık olarak anlatılmıştır. Av Tanrısı Apsatı’nın hayvanlarına zarar veren kurt, Apsatı tarafından kovulmuş ve o günden beri hem insanların hem de hayvanların düşmanı olmuştur. Ancak kurt şeytanın kovulmasına, insanlardan uzak durmasına yardım eden bir varlık olarak da kabul edilir.

Yukarıdaki efsanelerden de anlaşılacağı üzere, kurdun birden bire ortaya çıkması, çıktığı zamanlarda bir işaret olarak algılanması; rengi ile ürkütücü duruşuyla insanlara korku salması, onun yüzyıllardır kutsal bir varlık olarak kabul edilmesine katkı sağlamıştır. Türeyiş efsanelerinin yanında diğer Türk boylarında da benzer motiflerle işlenen kurt, Şamanistik inançların da etkisiyle kurt-ata, kurt-ana kültleriyle bugün bile birçok halk inanışının kaynağı olmuştur. Örneğin kurdun dişi, kafatası ya da derisi nazardan ve kötü ruhlardan koruyucu aksamlar olarak kullanılır.

4.2.2.4 Geyik

“Geyik” Türk mitolojisinde merhametin ve güzelliğin sembolü olarak zihinlere kazınmıştır. Bu sebeple geyik avlanması yasak olan, avlanıldığı takdirde de başa bir felaket getiren hayvandır. Türk dünyası efsanelerinde tespit edilen motiflere göre geyik, anaç karakterde ve öğüt veren modeldedir. Yavrusuna öğüt vermesi, terkedilen çocuğu emzirmesi, yavrusu olan geyiği vuran avcının felakete uğraması gibi motifler, Türklerin yüzyıllardır geyiğe atfettikleri kutsallığın yansımasıdır. Buna benzer bir motifi Türk

mitolojisinde şöyle okuruz:

“Göktürkler'in atalarından biri sık sık bir mağaraya giderek orada dişi bir Deniz Tanrısı ile sevişirmiş. İkisi arasındaki bu aşk ilgileri devam ederken günün birinde Göktürk reisi bir süre avı düzenleyerek ordusu ile ava çıkmış. Askerler geniş bölgelerdeki vahşi hayvanları sürerek nihayet küçük bir yere sıkıştırmışlar. Bundan sonra da avlarının etrafını çevirip birer birer avlamaya başlamışlar. Tam bu sırada askerlerden biri karşısına çıkan ak-geyiği oku ile vurarak öldürmüştü. Bundan sonra sevgilisini yerinde bulamayan Göktürk reisi meseleyi anlamış ve ak-geyiği vuran askerle onun kabilesini cezalandırmış. Bu cezaya göre Göktürkler'de insan kurbanları hep bu askerin kabilesinden verilmiştir.”³⁷⁸

Burada insan eliyle yapılan cezalandırma Türk boylarındaki efsanelerde mitolojik kökenli olarak karşımıza çıkar. Kazak Türklerinin efsanelerinden “*Alacalı Geyik*” efsanesinde emzikli olduğunu söyleyen geyiği, avdan eli boş dönmek için vuran avcının işi ömrü boyunca rast gitmez. Tuva efsaneleri geyik motifi bakımından zengin efsanelerdir. “*Tek Gözlü Geyik*” efsanesinde tuzağa düşürdüğü geyikleri vuran avcı, bir geyiğin gözünün alınının ortasında olduğu görüp korkmuş. Bu avcının gözleri de çok geçmeden kör olmuş. Bir diğer Tuva efsanesi olan “*Maralın Buzağına Öğüdü*”nde, avcı tarafından yaralanan maralın, öleceğini anladığında en küçük yavrusuna öğütler verdiği anlatılır. Burada avcıya verilen cezadan bahsedilmemiştir ancak maralın son demlerinde bile yavrusunu düşünecek bir anaçlığının olduğu yansıtılır. “*Gök Kuşağına Çıkan Geyik*” efsanesinde avlanmak için dağa çıkan avcı on sekiz çatal boynuzlu, bakır renkli, boynuzları altın gibi parlayan bir geyik görür. Geyiği takibe başlayan avcı, bir süre sonra geyiğin gökyüzünde çıkan gökkuşağına çıktığını ve orada gözden kaybolduğunu görür. Avcı bu olaydan sonra silahını hiçbir şekilde geyiklere doğrultmaz.

Anadolu sahasında anlatılan “*Ana Geyik Efsanesi*”nde de terk edilen hasta bir çocuğu emzirip iyileştiren bir geyiğin varlığından bahsedilir. Orta Asya Türklerinde yaygın olan kurdun insanı emzirme motifinin yerini, Anadolu sahası efsanelerinde geyik motifinin aldığını görmekteyiz. Kurdun coğrafi olarak Orta Asya bozkırlarında ve dağlarında yaşamaya elverişli olması ve kurtla ilgili en eski ve yaygın inanışların oradaki Türk boylarının kültürlerinde bulunması bu değişimin nedenleri olduğu kanaatindeyiz. Hun Türklerinin Avrupa'ya geçişlerinde de kendilerine bir kurdun değil geyiğin rehberlik ettiğinden bahsedilir.

³⁷⁸ Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, C.1, TTK Yayınları, Ankara, 1993, ss.569-570.

4.2.2.5 At

At, Türklerin hayatlarında olmazsa olmaz ikinci bir canlı olarak bilinir. İyi cins ve bakımlı atların sahibi olan Türkler, efsanelerinde atlara bazı olağanüstü özellikler yükledikleri görülür. Ancak bu efsanelerde atın merkezde tutularak tek başına bir motif olarak ele alındığı görülmez.

Boşnak efsanelerinden “*Cafer Bey’in Atı*” efsanesinde 17 yıl tutuklu kaldığı hapisshaneden çıkıp oğlunun düğününe katılan Cafer Bey’i kimse tanımaz. Buna üzülen Bey, bir hana giderek 17 yıldır kimsenin dokunmadığı tamburunu görür ve çalmak ister. Tamburla birlikte şarkı söyleyen Cafer Beyin sesini duyan ahırdaki atı, kişnemeye ve tepinmeye başlar. Yakut efsanelerinden “*Önder Tıgın ve Onun Savaş Atları*” efsanesinde Önder Tıgın’ın savaşa çıkacağını yedi gün önceden hisseden atı, dağa çıkararak kendini savaşa hazırlar. Koşu antrenmanı yaparak bir şey yiyip içmez.

Bir Azerbaycan efsanesi olan “*Koroğlunun Nal Daşı*” ile bir Denizli efsanesinde benzer iki motif vardır. Her iki efsanede de atların uçarak sahiplerini istedikleri yere taşıdıkları görülür. Bu uçuşlar öncesinde yerden güç alarak kalktıkları yerde nallarının izleri kayaya remiz olduğu için o bölgeler kendi isimleriyle anılırlar. Bu iki varyant efsanede birinin kahramanı Koroğlu iken diğeri Hz. Ali’dir.

Son olarak atın neden yatmadığını açıklayan etiyolojik bir Uygur efsanesi vardır. Bu efsaneye göre tilkiden intikam almak isteyen maymun, aç tilkiye av olarak yatan bir atı gösterir. İkisinin kuyruğunu birbirine bağlayan maymun, atın uyanıp kaçmasıyla tilkinin ölümüne sebep olur, at o günden sonra hep ayakta uyur olur.

Görüldüğü üzere atların, Türk dünyası efsanelerindeki yeri yılan, kurt, geyik gibi mitolojik karakterde değil, tamamen günlük yaşantılarına uygun olarak anlatılmıştır. Atın sadakati, kahramanın yoldaşı olması, savaşlarda bir insan gibi güç göstermesi asıllarına uygun olarak efsanelere de yansımıştır.

4.2.2.6 Ayı

Ayının aslının insan olduğuna olan inanç gerek Doğu gerekse Batı mitolojisinde sıkça karşımıza çıkar. Orta Asya ve Sibirya’nın büyük bir kısmında ayı ile kadın arasında cinsel birliktelik olabileceğine olan inanç hem yaygındır hem de bazı bölgelerde halen

inanırlılığını korumaktadır. İnsanın hayvanlarla olan cinsel ilişki taklidinin kimi açıklanamayan mitlerin açıklanması isteğinden doğduğu düşünülmektedir.³⁷⁹ Diğer taraftan ayının kadınlara karşı özel bir cinsel istek duyduğuna da inanılmaktadır. Türk dünyası efsanelerinde tespit ettiğimiz ayıyla ilgili beş efsaneden üçünde bu motif işlenmiştir. Yakutlara ait “*Ayı Ata*”, Başkurlara ait “*Ayı Soy*” ve “*Ayıdan Doğan Oğul*” efsanelerinde ayının insan neslinden olduğu aktarılır. Bu üç efsanede de ayı zorla bir kızla evlenir ve ayı soyu bu evliliklerden çoğalır.

Ahıska Türklerine ait “*İki Gardaş*” efsanesinde ise ayı ders veren modeldedir. Bir ayı köye yakın bir merayı mesken tutar ve köylülerin mallarına, canlarına zarar verir. Bu duruma tahammül edemeyen köylüler ayıyı öldürmeye karar verirler. Bu kararı bir haberci ayıya iletir. Ayı köylünün mü yoksa iki kardeşin mi geldiğinin sorar. Köylünün geldiğini duyan ayı hiç istifini bozmadı. Buna şaşırarak haberciyeye de “Ben köylülerden birine zarar versem hepsi kaçır ve o ölenin arkasını aramazlar. Ama iki kardeş gelir de ben birine zarar verirsem o intikamını almadan durmaz. O yüzden rahatım” der.

Anadolu sahası efsanelerinde ayı motifi doğrudan hayvan motifi olarak değil genellikle bir dönüşüm unsuru olarak işlenmiştir. Cimriliği yüzünden ayıya dönüşen ağa motifinin yanında, zor bir durumdan kurtulmak için ayıya dönüşmeyi isteme motifine daha çok rastlanır. Özellikle et aşeren gelin, bulduğu leşten et yerken büyüklerine yakalandığında utancından ayıya dönüşmek ister.³⁸⁰

4.2.2.7 Kuşlarla İlgili Efsaneler

Türk dünyası efsanelerinde hayvanlarla ilgili motiflerin ağırlık noktasını oluşturan kuşlar, dönüşüm efsanelerinde daha çok yer bulmuşlardır. Utanmanın sonucu kuşa dönüşmeyi dileme, zor bir durumdan kurtulmak için bir kuşa dönüşmeyi dileme ya da bir cezalandırma unsuru olarak kuşa dönüşme motifleri çoğunluktadır. Ancak bu motif grubu Motif İndeks’e göre “*D. Sihar*” başlığı altında incelendiği için bu tür motifleri içeren efsanelerden çok azı konumuza dâhil edildi. Bunun yerine kuşların menşelerini açıklayan, onların davranışlarının ve görünüşlerinin oluşumunu açıklayan efsaneler ile tanrısal bir

³⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Jean-Paul Roux, *Orta Asya’da...*, ss.292-293.

³⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Adem Yıldız, “*Hayvanlarla İlgili Efsaneler*”, Yayınlanmamış YL Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 2002, ss. 112-114.

kutsallık atfedilen kuşların anlatıldığı efsaneleri konumuza dâhil ettik. Bu anlamda kuşlarla ilgili motifleri dört başlık altında değerlendirmek uygun olacaktır.

a) Kuşların tabiatıyla ilgili efsaneler:

Kuşların tabiatlarıyla ilgili motifleri içeren efsaneler üç kuş türü ağırlıklı olarak karşımıza çıkar: Guguk kuşu, karga ve saksağan. Guguk kuşunun yavrularını beslememesiyle alakalı pek çok efsane varyantı vardır. Bunlardan iki tanesini incelememize dâhil ettik. Kırgızlara ait “*Guguk Kuşu*” efsanesinde yaralı bir kahramana yardım etmek için yuvasındaki yavrularını unutan bir kuştan bahsedilir. Kendisinden yardım isteyen kişiye kanadında aş, gagasında su taşır ve bu olaydan sonra yumurtalarını kendi yuvasına değil başka kanatlıların yuvalarına bırakmaya başlar. Altay Türklerine ait “*Guguk Kuşu Neden Yavru Beslemez?*” efsanesinde ise Tanrı’nın emrine itaat etmeyen guguk kuşunun yavrularını besleyememe ile cezalandırıldığı anlatılır.

Karga ile motiflerde karganın uğursuz kabul edilmesi ön plana çıkar. Anadolu sahası efsanelerinde karganın ötüşünü duyan kimsenin başına kötü bir iş geleceği ya da kötü bir haber alacağı inancıyla ilgili efsaneler sık sık dile getirilir. Ayrıca karganın intikamcı bir hayvan olduğuna dair yaygın bir inanış da vardır. “*Selah Köyündeki Baykuşlar*” efsanesinde de görüldüğü üzere baykuşun ötüşünün de karga gibi uğursuzluk getireceği inancı da Anadolu’da yaygındır.

“*Karga İle Kartal*” adlı Uygur efsanesinde ise karganın leş yiyerek uzun yıllar yaşadığını öğrenen kartalın, kargayı rencide etmesi ve bu olaydan sonra kibirli karganın kartalı görünce kafasını kaldıramayıp ondan kaçması anlatılır.

Kırlangıcın kuyruğunun ikiye bölük olmasıyla ilgili de varyantlaşmış birçok efsane vardır. Bu efsanelerden Kırgızlara ait bir ve Özbeklere ait iki farklı efsane dikkat çeker. “*Kırlangıcın Kuyruğunun İkiye Bölünmesi Efsanesi*”nde Nuh tufanında yılan gemiyi batmaktan kurtarmasına karşılık Nuh Peygamberden dünyanın en tatlı yiyeceğini mükâfat olarak talep eder. Peygamber bunu öğrenmesi için sivrisineği görevlendirir. Sivrisineğin dünyanın en tatlı yiyeceğinin insan kanı olduğunu öğrenmesi neticesinde kırlangıç bu sırrı yilandan önce öğrenir ve sineğin dilini kopartarak Peygambere kendisi öğrenmiş gibi haber eder. Kırlangıcın bu hareketine öfkelenen yılan onu öldürmek isterken sadece kuyruğunu ısırabilir.

Özbeklere ait “*Arı ve Kırlangıç*” efsanesinde olay yine Nuh tufanı zamanında geçer, ancak bu efsanede sivrisineğin görevini arı üstlenmiştir. Özbeklere ait ikinci efsanede ise kırlangıcın insanların ateşini çalan Ehriman’dan ateşi geri almak için çabalaması anlatılır. Kırlangıç ateşin bir obada olduğunu görüp bacadan bir parça kor alır. Bunu son anda fark eden yılan kırlangıcı kuyruğundan ısırarak ikiye ayrılmasına sebep olur. Kırlangıçla ilgili efsanelerde olaylar değişse bile kuyruğunun yılan tarafından ısırılması motifi sabit kalmaktadır.

Saksağan kuşu eskiden gerçekleştirdiği hareketler neticesinde beddua olarak bugünkü tabiatına büründüğü anlatılır. Kırlangıçla ilgili efsanelerdeki gibi saksağanla ilgili efsanelerde de olaylar değişse bile saksağanın bedduaya uğraması motifi pek değişmez. Türkmenler saksağanın bir pirin saklandığı yeri düşmana haber vermesi sebebiyle bedduaya uğradığını ve ağzından doğurmaya mahkûm olduğunu anlatırlar. Altaylar ise saksağanın güzel bir kuş olmasına rağmen türlü pislikleri eşeleyen bir yapısının olduğunu söylerler. Hakaslar ise saksağanın Tanrı’nın bedduası sonucunda obasından dışarı çıkamayan bir kuş haline geldiğini anlatırlar.

b) Kuşların diğer canlılarla ilişkilerini açıklayan efsaneler:

Burada kuşların insanlarla ve diğer hayvanlarla olan ilişkilerini ayrı tutmak gerekir. Baykuşla şahinin, kartalla karganın, kurbağayla turnanın, doğanla diğer kuşların aralarında olan anlaşmazlıklar, ilkel insanın dikkatini çekmiş ve bunları mitik motiflerle açıklamışlardır. Bu tür efsaneler bu grupta değerlendirebileceğimiz efsanelerin ağırlık noktasını oluşturur. Diğer taraftan insanoğlunun yaşadığı olaylar neticesinde kuşlara bakışını değiştiren anlatılar da vardır. Bulgaristan’da anlatılan “*Keklik İle Bıldırcın*” efsanesinde düşmandan kaçan bir askerin yerini düşmana belli eden keklik ile bıldırcının, o güne kadar insanlar tarafından avlanılmazken, bu olay sonrasında avlanmaya başlandığı açıklanır.

Burdur’da anlatılan “*Düşman Keklik, Dost Karga*” efsanesinde benzer bir olay aktarılır. Buradaki fark düşmanın yerini ötüşüyle belli eden kekliğe karşı karganın “kavakta yok, kavakta yok” diyerek düşmanı uzaklaştırmaya çalışması anlatılır. İnsanlar bu olaydan sonra kargayı avlamayıp kekliği avlarlar.

Anadolu sahası efsanelerinde kekliğin düşmana haber taşıması motifinde en çok Hz. Ali’nin ismi geçer. Hatta kekliğin ayağındaki ve gagasındaki kırmızılığın Hz. Ali’nin

kanından bulaştığı ifade edilir.

c) Akıl veren konumundaki kuşlarla ilgili efsaneler:

Türk dünyası efsaneleri arasında, kuşların akıl danışılan varlıklar olarak aktarıldığı ve varyantlaşmış çok sayıda efsane vardır. Bu efsanelerde olayların benzer olmasına karşılık kuşun cinsi ve muhatabındaki akıl danışan kişinin unvanı değişiklik gösterir.

Anadolu sahası efsanelerinden olan Amasya’da derlenmiş “*Baykuş*” efsanesinde padişah karısının isteği üzerine bir saray yaptırmak ister ve bu sarayın nasıl olması gerektiğiyle ilgili bütün kuşlara akıl danışır. Bu kuşlardan en akıllıca cevabı baykuş verir. Bu olay Azerbaycan efsanelerinden “*Baykuş ve Tovuz Quşu*”nda Süleyman Peygamberle baykuş arasında geçer. “*Pis Kokulu Hüthüt Kuşu*” başlıklı Kırgız efsanesinde ise baykuşun yerini hüthüt kuşu alır. “*Kuşlar Padişahı*” başlıklı Karakalpak efsanesinde de baykuşla beraber isimsiz bir padişaktan söz edilir.

ç) Kutsallık atfedilen kuşlarla ilgili efsaneler:

Kuşların Türklerin sosyal ve dini hayatlarındaki yerini tayin eden kriter, kutsallık atfedilen kuşlarla ilgili olan inanışlardır. Önceki başlıklarda kuşların sahip oldukları özelliklerin ve diğer canlılarla olan ilişkilerinin belli olaylar çerçevesinde anlamlandırılmasını okuduk. Bu başlık altındaki efsaneler ise Türklerin eski inanç kültürlerinin etkisiyle değerlendirilen kuşlarla ilgilidir. Ancak buradaki ayrıntı bu kategorideki efsanelerin tamamının Saha Yakut Türklerine ait olmasıdır. Yakut efsanelerini genel olarak değerlendirmek gerekirse, bu efsanelerdeki konuların tarihi olaylar, önemli şahıslar ve dini inanışlar etrafında şekillendiği görülür. Hayvanlarla ilgili motifleri barındıran efsaneler de kuşların çoğunlukta olduğu ve bu kuşların da ilahlık düzeyinde kutsallıkla anlatıldığı dikkat çeker.

“*Horinlerin Atalarıyla İlgili Hikâyeler*” başlıklı efsanede atalarının kargaya taptıkları için başlarına sel felaketi geldiğini düşünen Horinler, atalarına küfredeler. Ayrıca bu felakette ateşsiz kalırlar. Bu sırada kav için ağzında çuval içinde çakmak tutan bir karga bunu Horinlere bırakır. Bu olaydan sonra Horinler karganın ilahları olduğunu söylerler. “*Kuzgun, Horinlerin İlahıdır*” efsanesinde ise kuzgunun, soğuk bir yerde tek başına doğum yapan kadına ateş götürüp ısınmasını sağladığı anlatılır. Horinlerin soyu bu oğlandan

çoğaldığı için kuzgunu ilahları olarak kabul ederler.

“İlah Aladoğan” efsanesinde ise Enginler’in ilah kabul ettikleri aladoğandan bahsedilir. Efsaneye göre açlıktan zor günler geçiren Enge isimli ihtiyar, av bulamadığı için karısından oğlu öldürüp pişirmesini ister. Babası evden çıktıktan sonra çocuğun önüne bir kuş bir parça geyik derisi bırakıp gitmiş. Bunu fark eden çocuk yakınlarda bir geyiğin ölü olduğunu düşünerek kuşu takip etmiş. Geyiği bulan çocuk annesine haber verir. Bu olay üstüne kadın kocasına aladoğanı ilahları sayıp sayamayacaklarını sorar. Adam ise onun sadece bir ilah değil, koruyucu bir ilah olduğu söyler. Çünkü inanca göre aladoğan işaret getirmeseydi Enginler’in nesli devam etmeyecektir. O günden beri Enginler aladoğan gördüklerinde saygıyla eğilirler, aladoğanlara zarar vermezler, zarar verenin de zarar göreceğine inanırlar. Aynı inanış Kangalaslarda kartal için geçerlidir. Kangalalar, kabile reislerini ölümden kurtaran kartalın kurtarıcı ilahları olduğuna inanırlar. Kim bir kartala zarar verirse o kişinin de büyük zararlar göreceğine inanılır.

İnsanların büyük kuşları –baykuş, keklik, şahini değil de doğan, kartal, kuzgun gibi cüsseli kuşları- kutsal sayıp tanrı kabul etmeleri ya da hayvan-ata/hayvan-ana kültüyle benimsemeleri de korkunun ve saygının ürünü olarak karşımıza çıkar. Öğleki bir kartal bir koyunu ya da tayı yakalayıp gökyüzüne taşıyabilir. Sahip olduğu pençeler insanın ona müdahale etmesini engelleyecek ürkütücülüktedir. Ayrıca özellikle kartalın diğer kuşlara nazaran göğün en yüksek rakımlarında uçabiliyor olması ve insanoğlunun hayvanlara karşı tek aciz kaldığı meziyet olan uçma özelliğinden dolayı kuşlar Türk boylarında daha farklı bir kutsallığa sahip olmuşlardır.

4.2.2.8 Diğer Hayvanlarla İlgili Motifler

Çalışmamıza dâhil olan ve metin tespiti yaparken okuduğumuz efsaneleri göz önünde bulundurduğumuzda, bazı hayvanlarla ilgili motiflerin sayıca az olduğunu gördük. Maymun, tilki, aslan, kaplan, tavşan, yarasa, kaplumbağa, balık, inek, kedi, öküz, eşek gibi hayvanlarla ilgili efsaneler onların özelliklerini açıklamaya yönelik efsanelerdir. Tilki kurnazlığıyla genellikle bir masal kahramanı olarak işlenir. Efsanelerdeki rolü de masallardakilerle aynı olup kişiye öğüt vermeyi amaçlar. Kedi munis haliyle insanoğlunun evdeki yoldaşdır. Yarasa bilgeliliğiyle ve doğrucu tavırlarıyla öne çıkar.

Diğer taraftan örneğin maymunun sıcak iklim hayvanı olması, coğrafi olarak

Türklerin yaşadığı topraklara uygun olmaması ve insanlarca tanınmıyor olması efsanelere konu edinilmemesini de beraberinde getirir. Aslan ve kaplan da güç sıfatı olarak kişilere yapılandırılmış olsa da gündelik hayatın olağan akışında bulunmayan hayvanlardır. Göçebe hayat tarzını benimsemiş yazın yaylaya çıkıp kışın düzlüğe inen bir topluluğun balıklarla ilgili efsanelerinin olmaması da sahip olduğu kültürünün bir parçasıdır.

Anadolu sahası efsanelerinde kartal, doğan, şahin gibi vahşi kuşlarla ilgili efsanelere rastlanılmamasının nedeni de bu tür kuşların insandan uzak, yüksek dağlar arasında yaşamaya elverişli olmalarından kaynaklandığını düşünebiliriz.

Az çok bahsi geçen hayvanların dışında Türklerin sosyal hayatlarında var olup efsanelerinde işlenmeyen iki hayvandan bahsetmek gerekir: “Koyun/koç ve tavuk/horoz”. Türk mitolojisinde yeraltını ve göğü simgeleyen kara koyun-ak koyun motifine okuduğumuz efsanelerde rastlamadık. Altay efsanelerinden “*Yeryüzünde Tufan Olduğunda*” efsanesinde “konuşan koyun” motifiyle bir kez karşılaştık. Anadolu sahasında ise koyun, menkıbevi olarak Hz. İbrahim’in oğlu Hz. İsmail’i kurban etmesi meselesine telmih yapılarak anlatır.

Türk dünyası efsanelerinde geçmeyip, On İki Hayvanlı Türk Takvimi’nde yer bulan bir diğer hayvan “tavuk”tur. Bunda da göçebe yaşam tarzını benimsemiş Türklerin tavuğu ilden ile götürmede sıkıntı yaşayacakları düşüncesiyle hayatlarına dâhil etmedikleri kanısındayız. On İki Hayvanlı Türk Takvimi’nde kendine yer bulan ancak efsanelerde rastlamadığımız bir diğer hayvan ise “domuz”dur. Domuzun da tavuk gibi bozkır hayvanı olmaması ve göçebe yaşam tarzına uygun olmaması sebebiyle hayatlarına dâhil etmedikleri düşünülür. Çin’e sınır komşusu olan Altay kavimlerinde domuz yetiştirilirken, İskitler bu hayvanı hiç bilmezler. Türklerin büyük çoğunluğunun İslamiyet’i kabul etmelerinden sonra da domuzu hoş karşılamadıkları bilinir. Bütün bu sebeplerden dolayı domuzun Türklerin efsanelerinde yaşamamasına rağmen hakaret unsuru olarak lehçelerinde kullanıldığı görülür.³⁸¹

Türklerin yaşadıkları coğrafyalarda karasal iklimin hâkim olması, geniş bozkırlarla ve yüksek dağlarla kaplı olması, onların inanç sistemlerini, kültürleri ve mitlerini doğrudan

³⁸¹ Jean-Paul Roux, *Orta Asya’da...*, ss.372-373.

etkilemiştir. Öyle ki Uygurlar Anadolu coğrafyasında yaşayan bir boy olsaydı, bugün inanışlarında kartallarla ilgili bilgiler olmayacaktı. Eğer ki maymunun yaşam şartları Anadolu coğrafyasıyla uyumlu olsaydı çakalın tilkinin yerini alabilirdi. Bütün bu varsayımlar bize göstermektedir ki Türklerin Orta Asya'da yaşamaları ve çoğalmaları nasıl ki tesadüf değilse mitlerindeki, kültürlerindeki ve inanç sistemlerindeki olguların oluşumu da öyle tesadüf eseri değildir.

4.3. Türk Dünyasındaki Hayvanlarla İlgili Efsanelerin Yapı, Konu ve İşlev Bakımından Değerlendirilmesi

Efsane türü; yapısı, konusu, işlevi, yaratım ve aktarım özellikleri bakımından, sözlü kültür ürünleri içinde ayrı bir yere sahiptir. Metin merkezli bir çalışma ortaya konulmak istenildiğinde, efsanelerin bu özelliklerinden, ancak yapı, işlev ve muhteva ile ilgili olanları değerlendirilebilir. Yaratım ve aktarım özelliklerinin ortaya konulabilmesi için icra merkezli bir inceleme yapılması gerekir. Metin merkezli bir çalışma yapmış olmamız hasebiyle bu bölümde, Türk dünyası efsaneleri arasından seçtiğimiz hayvanlarla ilgili efsanelerin yapı, konu ve işlev özelliklerini değerlendireceğiz.

4.3.1 Türk Dünyasındaki Hayvanlarla İlgili Efsanelerin Yapı Özellikleri

Efsane türünün masaldan ayrı bir tür olarak incelenmeye başlamasından itibaren, sürekli masal türü ile karşılaştırılmış, masalın sahip olduğu belli başlı yapı özelliklerine, örneğin masalın sahip olduğu kalıplaşmış ifadeler, anlatım üslubu, uzunluk kısalık durumu, birden fazla motif içermesi gibi özelliklere efsanenin de sahip olması gerektiği izlenimi oluşmuştur. Ancak efsane türü, ne masalda ne de destanda var olan sabit formellere ve yapıya sahip değildir ve bu sabitlikler için de uygun bir tür değildir. Çünkü efsane, anlatıcı ve dinleyici çevresine bağlı olarak her türlü konuşmanın içine girebilen ve içinde yer aldığı konuşmanın özelliklerine göre şekil alabilen bir türdür. Efsanelerin nesir anlatı olmaları dışında sabit bir şekilleri yoktur. Konuları aynı olmasına rağmen anlatım özelliklerinde çeşitlilik görülen eş metinler de bu tezi desteklemektedir.

Efsane masalla kıyaslandığında tek ortak nokta, anlatımında motiflere yer verilmiş olmasıdır. Diğer taraftan yapı olarak efsane masala göre daha kısadır ve genellikle tek veya

iki epizottan oluşurlar. Efsanelerin nesir anlatı olmaları dışındaki uzunluk-kısalıkları, tek motif ya da birkaç motif barındırmaları tamamen anlatıcının hünerine ve dinleyicinin tavrına göre şekillenir. Tatar Türklerinin efsanelerinden olan “*Yarasa Ne Yaparak Dünyayı Korumuş?*” efsanesi ile “*Yarasa ve Güneş*” efsanesi benzer konuları işlemelerine rağmen ilki yaklaşık iki buçuk sayfa iken diğeri altı satırlıktır. İlkinde karşılıklı diyaloglarla zenginleştirilmiş ve tahkiye unsurlarının çokça kullanıldığı görülürken ikincisi oldukça sade, karşılıklı birer cümlenin söylenmesiyle tamamlanmıştır. “*Yarasa Ne Yaparak Dünyayı Korumuş?*” efsanesi “*Bir gün Dünya, Yel ve Su bir yere toplanmışlar ve yakınmaya başlamışlar.*” cümlesiyle başlamaktadır ve bu giriş sayesinde anlatıcıya “bu gerçek bir hikâyedir ve yakın zamanda gerçekleşmiştir” izlenimi verilmektedir. Diğer taraftan “*Yarasa ve Güneş*” efsanesinin başlangıcında yer alan “*Allahütealâ güneşe mağripten maşrıka dolaşmasını emretmiş.*” cümlesi efsanenin uzak bir zamanda gerçekleştiği izlenimi oluşturmaktadır.

Efsanelerin yapı özellikleri bakımından uzunluk-kısalık durumuna ya da anlatım şekline göre değerlendirmenin pek sağlıklı olmadığını gösteren iki efsane daha vardır. Kırlangıcın kuyruğunun çatal olmasını açıklayan ve neredeyse her boyda anlatılmış olan efsaneler vardır. Kırgızlara ait “*Kırlangıcın Kuyruğunun İkiye Bölünmesi Efsanesi*” ile Özbeklere ait “*Kırlangıç*” efsanesinin ilkinde tahkiyeli, süslü cümleler kullanılmışken ikincisinde daha kısa ve net ifadeler yer almaktadır. Sonuç olarak her ikisinin de aynı konuyu ele aldıkları göz önünde bulundurulursa, anlatım özelliklerinin bir efsaneyi değerlendirmede kesin kıstas kabul edilemeyeceği görülür.

Efsaneler masallara nazaran daha sade bir anlatıma sahiptirler. Efsanelerin nadiren kazandığı sanatkârane üslup, daha sonraki devirlerde efsanenin yazıya geçirilmesiyle birlikte olmuştur. Diğer taraftan efsane masalla karşılaştırıldığında ayırt edici bir özellik olarak “başlangıç” ve “bitiş” formelleri gösterilir. Bizim Türk dünyası efsanelerinden seçtiğimiz hayvanlarla ilgili efsanelerde dikkatimizi çeken nokta, birçok efsanede başlangıç formeli olarak kullanılan ifadelerin varlığıdır. “*Eski çağlarda...*”, “*Eski zamanlarda...*”, “*Geçmiş zamanların birinde...*”, “*Rivayete göre...*”, “*Çok eskiden...*”, “*Eskiden...*” gibi girişlerin yanında efsanenin geçtiği kesin zamanı tayin eden, yer adlarını bildirerek inandırıcılığını artıran başlangıçlar da vardır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: “*Nedir Şah Meşad’ı işgal ettikten sonra...*” (Dört Başlı Akbalık), “*Tığın’ın büyük ordusu vardı. Bir gün o büyük bir müfrezeyle Vilyuy’a gitti.*” (Önder Tığın ve Onun Savaş Atları), “*Mejedey’in Doora-Hadın*

adındaki yerde inek çiftliğinin sağıcısı...”(Köpeğe Binen Kız), “Bii-Hem’in meşhur avcısı olan Maadı Mengiy-ool, Bii-Hem’in Oju-Bajı adlı yerine avlanmaya gidince...” (Saz Çalan Ayı), “Yaşanmış, olmuş bi şey bu. Yaşı şimdi 80-90 civarında olan bi amcamız anlattı.” (Hazineyi Gösteren Keklik).

Çalışmamıza malzeme olan efsane metinlerinin tek bir Türk boyuna ait olmaması, onları efsanenin genel geçer kurallarına göre değerlendirmeyi de zorunlu kılmıştır. Diğer bir deyişle hayvanlarla ilgili efsaneler, sabit bir şekle sahip olmayıp, “*kendine özgü bir üslubu, kalıplaşmış kuralları ve biçimleri olmayan, düz konuşma diliyle bildirilen*”³⁸² efsane türünün yapısal özelliklerini koruyan efsanelerdir. Ancak efsanenin en önemli unsuru olan inandırıcılık öğesini güçlü tutmak maksadıyla anlatıcının kullandığı bazı kalıp ifadelerle rastlanır.

4.3.2 Türk Dünyasındaki Hayvanlarla İlgili Efsanelerin Konu Özellikleri

Efsaneler kalıplaşmış yapı özelliklerine sahip olmamalarına rağmen ihtiva ettikleri konular, büyük önem arz etmektedir. Çünkü efsanenin dinleyici için başlıca faydası bilinmeyen açıklamasıdır. Efsanelerin açıkladıkları konuların tasnifi meselesini birinci bölümde ayrıntılı olarak ele almıştık. Bu tasniflerde öne çıkan iki durumdan ilki belli bir bölgenin efsanelerini konularına göre tasnif etme iken diğeri belli bir motif etrafında oluşmuş efsaneleri tasnif etme şeklindedir. Biz çalışmamızı en başından itibaren sadece “hayvan” motifiyle sınırlandırdık. Ancak hayvan motifinin geniş bir motif çeşitliliğini de beraberinde taşıması bizi ayrıntılı bir konu tasnifi yapmaktan alıkoymaktadır. Ele aldığımız metinlerin bir kısmının doğrudan hayvanlarla ilgili olmasının yanında bir kısmında hayvanların yardımcı unsur olarak yer alması, bizi genel bir tasnif yapmaya itmiştir.

Pertev Naili Boratav, efsaneleri konularına göre “*Yaratılış, oluşum ve dönüşüm konuları, tarihi konular, olağanüstü varlıklarla ilgili konular ve dinlik konular*” olmak üzere dört ana başlık altında toplayarak incelemiştir. Biz de Boratav’ın tasnifini temel alarak; incelediğimiz metinler ve hayvanlarla ilgili ortaya çıkan motifler çerçevesinde iki farklı tasnifin uygun olacağı kanaatine vardık. İlkinde her efsanenin genel konusu dikkate alınırken ikinci tasnifte sadece hayvanları –rollerine bakmaksızın türlerine göre- gruplandırdık:

³⁸² Pertev Naili Boratav, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 99.

Hayvanlarla İlgili Efsaneler-I:

1. Yaratılış, Oluşum ve Dönüşümle İlgili Efsaneler
 - 1.1. Hayvanların yaratılışı ile ilgili efsaneler
 - 1.2. Hayvanların ve özelliklerinin oluşumu ile ilgili efsaneler
 - 1.3. Boyların oluşumu ile ilgili efsaneler
 - 1.4. Hayvana dönüşüm ile ilgili efsaneler
 - 1.5. Taş kesilme ile ilgili efsaneler
2. Tarihi Efsaneler
 - 2.1. Millet, boy, kavim ve kabilelerle ilgili efsaneler
 - 2.2. Tarihî yerlerin adlandırılmasıyla ilgili efsaneler
3. Olağanüstü Varlık ve Olaylarla İlgili Efsaneler
 - 3.1. Mitolojik hayvanlar ile ilgili efsaneler
 - 3.2. Hazineler ile ilgili efsaneler
 - 3.3. Kötü ruhlarla ilgili efsaneler
 - 3.4. Olağanüstü evlilikler ve çocuklar ile ilgili efsaneler
 - 3.5. İnanışlarla ilgili efsaneler
4. Dini Efsaneler
 - 4.1. Peygamberlerle ilgili efsaneler
 - 4.2. Evliyalarla ilgili efsaneler
 - 4.3. Yatırlarla ilgili efsaneler

Hayvanlarla İlgili Efsaneler-II:

1. Evcil Hayvanlarla İlgili Efsaneler
 - 1.1. Büyükbaş hayvanlarla ilgili efsaneler
 - 1.2. Küçükbaş hayvanlarla ilgili efsaneler
2. Yabani Hayvanlarla İlgili Efsaneler
3. Kuşlarla İlgili Efsaneler
4. Mitolojik Hayvanlarla İlgili Efsaneler

Türk dünyasındaki hayvanlarla ilgili efsanelerde öne çıkan en belirgin konu hayvanların kendilerinin ya da özelliklerinin oluşumuna dairdir. Köpeğin, kaplumbağanın, yılanın, tavus kuşunun, guguk kuşu, kırlangıç ve kuyruksallayan kuşlarının bir zamanlar insan iken dua ya da beddua sonucu hayvana dönüştükleri anlatılır. Diğer taraftan kırlangıcın

kuyruğunun çatal olması, kedinin ve köpeğin toplumdaki yerlerinin belirlenmesi, eşeğin, yılanın ve maymunun değişen fiziki özellikleri de yine efsanelerde sıkça rastlanan konulardır.

Efsanelerde ele alınan ikinci konuyu, Türk boylarının çıkışlarına dair anlatılan hikâyeler oluşturur. Başkurtların, Uygurların, Kırgızların, Kıpçakların soylarının devamlılığında kurdun, ayının ve yılanın bir hayvan-ata/hayvan-ana kültüyle etkili olduğu görülür. Ayrıca hayvanların yaptıkları hareketlerle bir yerin ismini belirledikleri efsaneler de vardır. *Gürgan, At Kaya, Keçi Köprüsü, Ejdah Gayası, Koroğlunun Nal Daşı* efsaneleri yer isimlerinin oluşmasında etkili olmuş efsanelerdir.

Türk dünyasındaki hayvanlarla ilgili efsanelerde ele alınan üçüncü yaygın konu cezalandırmalar, yaşanan felaketlerin sebepleri ve beddua sonucu dönüşümlerle ilgili efsanelerdir. Bu efsanelerin toplumsal yapıyı ve düzeni korumanın yanında ekolojik dengeyi gözetmenin önemini göstermek maksadıyla sıkça konu edinildiği düşünülebilir. Örneğin hiç sebepsiz ördekleri öldüren adamın aynı sayıda yakınını ölü bulması, dağ keçilerini öldüren köylülerin çığ altında kalması, emzikli geyiği öldüren avcının kör olması gibi konular efsanelerin işlevlerini de bizlere göstermektedir.

Türk dünyasındaki hayvanlarla ilgili efsanelerde milletlerin, boyların ve kavimlerin ortaya çıkışlarıyla ve dini inanışlarıyla ilgili efsaneler de vardır. Yakut Türklerinin kartal, karga ve kuzguna dair oluşturdukları inançlar, Başkurtların ayıyla ilgili türeyiş inançlarını biz efsanelerden öğreniriz. Diğer taraftan nesillerin devam etmesinde hayvanla insanın, kuşla köpeğin evliliği neticesinde doğan türleri; hayvanların insanın zenginliğe erişmesindeki katkılarını; peygamberlerin ve evliyaların hayvanlarla ilişkilerini efsanelerin günümüze kadar taşıdığı konulardan bazılarıdır.

Son olarak incelediğimiz 132 efsane metnini seçerken okuduğumuz, ancak konuyu sınırlandırmak mecburiyetinde kaldığımız için çalışmamıza ekleyemediğimiz diğer hayvanlarla ilgili efsane metinlerini kısaca değerlendirmek yerinde olacaktır. Çalışmamıza alamadığımız efsanelerde, en çok karşılaştığımız konu insanın hayvana dönüşümüyle ilgilidir. Motif İndeks'te "*D. Sibir*" başlığı altında değerlendirilen bu dönüşüm efsanelerinde insanın kendi duasıyla ya da başka birinin bedduası sonucu bir hayvana dönüşmesi (şekil değiştirme) söz konusudur. Ailesine, boyuna, vatanına ihanet edenlerin baykuşa, yılan, köstebeğe dönüşümünün yanında, üvey annesinin eziyetlerine dayanamayıp ya da

kaybettikleri bir eşyayı bulamama korkusundan ötürü kuş olmak isteyen kişilerin efsanelerde sıkça işlendiği görülmektedir. Ayrıca sürüsüyle, yanındaki hayvanıyla taş olan kişilerin ortaya çıkan görüntüleri de yer adlarının oluşmasında oldukça etkili unsurlar olarak karşımıza çıkar.

4.3.3 Türk Dünyasındaki Hayvanlarla İlgili Efsanelerinin İşlev Özellikleri

Efsanelerin özellikleri sıralanırken dikkate alınan bir diğer husus, işlevdir. Sadece efsane türünün değil, bütün folklorik türlerin toplum içinde belli işlevleri vardır. Özellikle de kültürel devamlılığı sağlamakta önemli roller üstlenirler. Türk dünyasındaki hayvanlarla ilgili efsanelerin işlevlerini saptamaya çalışırken, efsanenin başlıca işlevlerini sıralayan Bilge Seyidoğlu'nun taslağından faydalanacağız.

Bilge Seyidoğlu, *Erzurum Efsaneleri* adlı eserinde, efsanelerin toplumsal işlevini dört maddede toplar:

1. Efsaneler, gelenek ve göreneklerin koruyucusudurlar.
2. Efsaneler topluma yön verir, onlara iyi olmayı, nelerin yapıp, nelerin yapılmayacağını telkin ederler.
3. Efsaneler, etrafında teşekkül ettikleri yerlere bir mana kazandırır, onlara başka bir gözle bakmamızı sağlarlar.
4. Koruyucu ve tedavi edici rolleri vardır. Mekânla ilgili efsanelerin hem oluştukları yerleri hem de onlara inananları koruyucu fonksiyonları vardır.³⁸³

Türk dünyasındaki hayvanlarla ilgili efsanelerin genelinde yaygın olan başlıca işlev öğüt vermedir. Bu işlevin yerine getirilmesi yasak ve kuralların ihlaliyle oluşabilecek tabiatüstü sonuçların anlatılmasıyla gerçekleştirilir. Kırgız Türklerinin efsanelerinden “*Köpek Efsanesi*”nde yıllarca kendisine hizmet eden köpeğini yaşlandığı için öldürmek isteyen adamın başına gelenler anlatılır. Köpeğini suya atmak isterken kendi düşen ve köpeği sayesinde kurtulan adam, bir canlının öldürülmesinin sonuçlarını göstermek ister gibidir. “*Ördeklerin Laneti*” efsanesinde elinde yiyecek ekmeği olduğu halde on tane ördeği öldüren adamın evine döndüğünde on yakını ölmüş olarak bulması da efsanelerin cezalandırarak öğüt verme işlevine bir örnektir.

Efsanelerin topluma yön verme işlevi ile onlara iyi olmayı, nelerin yapıp, nelerin yapılmayacağını telkin etmesine başlıca örnek Türkmen efsanelerinden “*Saksağan*”dır.

³⁸³ Bilge Seyidoğlu, *Erzurum Efsaneleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, 271-273.

Düşmana saklandığı yeri söyleyen saksığan kuşuna “ömrün gaklayarak geçsin, doğurduğunda ağzından doğurasın” diye beddua eden pirin bedduası kabul olur. “*Yılan Neden Sürünür?*” efsanesinde bütün canlıların kanını emmek isteyen yılanı Tanrı hoş görmez ve emeline ulaşamaması için ellerini ayaklarını yok eder. “*Baykuş(II)*” efsanesi ile “*Kuşlar Padişahı*” efsanesinde geçen karısının isteği üzerine bütün kuşların tüylerini yolmak isteyen padişah/peygamber, baykuşun yol göstermesi ile bundan vazgeçer ve gösteriş için canlılara zarar vermenin anlamsızlığını dile getirirler.

Efsanelerin etrafında teşekkül ettikleri yerlere bir mana kazandırması işlevi daha çok oraya ad kazandırma şeklinde karşımıza çıkar. Yılanın paralı olan hamamın kapısında nöbet tutması sonucu “*Yılanlı Hamam*” şeklinde adlandırılması; hiç uyuduğu görülmeyen kurdun bir tepede uyuması ve o tepeye “*Gürgan*” adının verilmesi; keçinin bulunmasına aracı olduğu hazine ile yapılan köprüye adının verilmesi, sütü kesilmesine rağmen çalınan bir ezgi ile sütün akmaya başlaması sonucu o ezgiye “deve sağdıran” denilmesi bu işlevin başlıca örneklerini oluştururlar.

İncelediğimiz efsanelerde hayvanların konuşurulması motifine sıkça başvurulduğu görülmüştür. Bu durumun, efsanelerin eğitim işlevini yerine getirirken ihtiyaç duyulan didaktik anlatımın bir gereği olarak ortaya çıktığını görüyoruz. Özellikle tarihî konuların genç nesillere aktarılmasında efsaneler önemli rol oynar. Diğer taraftan padişahların, beylerin nasıl olması ya da olmaması gerektiğini göstermek amacıyla anlatılan efsanelerde de, hayvanların konuşurulmasından sıkça yararlanılmıştır.

Türk dünyasındaki hayvanlarla ilgili efsanelerin geneline hâkim olan işlev “açıklayıcılık” işlevidir. Bazı efsaneler tabiatta dikkati çeken, farklı özelliklere sahip coğrafi mekânların, varlıkların oluşumları ya da sıradan insan için karmaşık gelen kurum, kural ve davranışların kökenini açıklamaktadır. Kekliğin avcılar tarafından sürekli avlanılmasına karşılık karganın neden avlanılmadığı; hüthüt kuşunun neden kötü koktuğu, serçenin neden sekerek yürüdüğü, guguk kuşunun neden yavrularını beslemediği, yarasanın gündüz uçamamasının sebebi, ilk çift sürme eyleminin nasıl ortaya çıktığı gibi daha birçok konunun açıklamasını efsanelerde bulmamız mümkündür.

Sonuç olarak Türk dünyasındaki hayvanlarla ilgili efsanelerin işlev bakımından özelliklerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Yasak ve kuralların ihlali sonucunda oluşabilecek tabiatüstü sonuçlar hakkında öğüt vermek.

- Kùltürlerin toplumsal yapısı, ahlaki kuralları konusunda ve milli kökeni hakkında yeni nesilleri bilgilendirmek.

- Olay, durum, varlıklar, sosyal kurumlar, davranışlar ve adetlerin köken ve nedenini açıklamak.

- Toplumların yasak ve kuralları ihlal ettiklerinde başlarına gelebilecek ceza ve felaketleri, korkutucu bir şekilde hayvanlar üzerinden örneklendirmek.

Hayvan gerek insanoğlunun sosyal ve kültürel hayatındaki rolüyle gerekse edebi anlatılarındaki fonksiyonlarıyla çok yönlü işleve sahiptir. Toplumların teknolojinin etkisiyle birbirinden koptuğu, iletişim araçlarının etkisiyle yanyana gelmeden işlerini yürüttüğü, kutlamaların, hal hatır sormaların kameralar aracılığıyla yapıldığı bir çağda hayvanlar insanların yalnızlıklarını paylaştıkları canlılar olarak önemlerini ve değerlerini her geçen gün katlamaktadırlar.

5. İNCELENEN EFSANE METİNLERİ

5.1 Efsane Metinlerine Ait Kaynak Listesi

ACAR, Hakan, “**Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**”, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta, 2013.

“Düşman Keklik, Dost Karga; Kedi”

ALPTÜRKER, İmran Gündüz, “**Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma: İnceleme-Metinler**”, Nevşehir Üniversitesi SBE, Nevşehir, 2013.

“At Kaya; Hazineyi Gösteren Keklik; Yılanın Bedduası”

ARIKOĞLU, Ekrem (Yay. Haz.), **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Hakas Edebiyatı**, C.25, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

“Doğan ve İnsan; Hakas Efsanesi (8.Efsane); Saksaganlar; Kurbağayla Turna”

ATNUR, Gülhan **Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2002.

Başkurt: *“Aydaki İki Canavar; Mösel’in Ortaya Çıkışı; Umırzaya (Kardelen); “Başkurt” Kelimesi Nereden Gelmiş; Ayı Soyu; Etimgen; Ayıdan Doğan Oğul; Ejderha ile Yuha”*

Tatar: *“Yeni Kazan Şehrinin Kurulması; Yarasa Ne Yaparak Dünyayı Korumuş?; Yarasa ve Güneş; Niçin Kedi Evde, Köpek Dışarıda Yaşıyor?; İnsan Ömrü Nasıl Meydana Gelmiş?”*

BALABAN, Tuğrul, “**Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratları (Derleme, İnceleme, Metin)**”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2013.

“Karga (I); Baykuş (II); Ejderha; Zeynel Abidin Hz.”

BAYDEMİR, Hüseyin **Özbek Efsaneleri**, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2011.

“Akbozat ve Kökbozat; Arı ve Kırlangıç; Balık; Kırlangıç; Gürgan”

DİYKANBAEVA, Aygerim, “**Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi SBE, İzmir, 2004.

“İki Geyik; Pis Kokulu Hüthüt Kuşu; Döötü Usta ve Doğan; Kırlangıcın Kuyruğunun İkiye Bölünmesi Efsanesi; Guguk Kuşu; Köpek Efsanesi; Balta Yutan (Karakuş); Yılan[Kırgız]”

DURANLI, Muvaffak **Yakut Efsaneleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2004.

“Önder Tığın ve Onun Savaş Atları; Horinlerin Atalarıyla İlgili Hikâyeler; Kangalasların İlahı Kartal; Kuzgun, Horinlerin İlahıdır; İlah Aladoğan; Ayı Ata”

ERGUN, Metin **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi**. C. 2. TDK Yayınları, Ankara, 1997.

Kazak: *Alacalı Geyik*

Kumuk: *Taşa Dönen Aymesedu*

EROL, Şerife Seher, **“Türkmen Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma: İnceleme-Metinler”**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2012.

“Dört Başlı Akbalık; Saksagan; İt Vefası; Yılanlar Niyetini Değiştirmez; Zehirli Kara Örümcek; Eski Düşman; Eflatun Hakkında Efsane”

ETYEMEZ, Ramazan **“Ahıska Türkleri Folkloru Üzerine Bir Araştırma (Kazakistan-Almatı Bölgesi)”**, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta, 2016.

“İki Gardaş; Kurdun Annelik Yaptığı Çocuk”

FEDAKÂR, Pınar Dönmez, **“Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)”**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008.

“Barak’ın Damı; Kuşlar Padişahı; İyt (Köpek); Kediler Neden Yalanır?; Tavşanın Dudağı Niye Yırtık?; Yiğit Olana Kuş da, İt de Silahtır; Deve Sağdıran”

GÖKŞEN, Cengiz **“Giresun Efsaneleri”**, Yayınlanmamış YL Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Trabzon, 1999.

“Elik Keçi Efsanesi-2; Ana Geyik Efsanesi-1”

MARA, Gülçim **“Azerbaycan’da Yer Adlarına Bağlı Efsaneler Üzerine Bir İnceleme”**, Yayınlanmamış YL Tezi, Balıkesir Üniversitesi SBE, Balıkesir, 2004.

“Koroğlunun Nal Daşı”

NEBİYEV Azad (Yay. Haz.), **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Azerbaycan Türk Edebiyatı**, C.1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

“Dünya Öküzü; Oğuz'un Övretiö; Oğuzun Od Tapması [Bulması]; Boz Öküz ve Deniz Xan; Baykuş ve Tovuz Quşu; Eshab-i Kehf; Ejdah Gayası”

NESİM Ali ve Şevket Öznur, **Kıbrıs Türk Kültürü ve Kıbrıs Efsaneleri**, Gökada Yayınları, Lefkoşa, 2012.

“Buvaffento Kalesi; Topak Taş Efsanesi”

OSPANALIYEVA, Bibigül, **“Kazakistan'ın Jambil Bölgesi Efsaneleri (İnceleme-Metinler)”**,Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2011.

“Kurt Kazan Tanrı Kazan; Kaplan Kapanmış”

ÖGER, Adem, **“Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)”**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008.

“Ashab-ı Kehf; Türkler; Uygurların Ortaya Çıkışı Hakkında; At Niçin Yatmaz?; İnek ile İnsan; Köpek İle İnsanın Dost Oluşu; Maymunun Poposu Niçin Kırmızı Olmuş?; Karga ile Kartal; Karganın Yavrusunu Eğitmesi Hakkında Rivayet”

ÖZDEMİR, Yahya **“Gazi Antep Efsaneleri İnceleme-Metin”**, Yayınlanmamış YL Tezi, Gaziantep Üniversitesi SBE, Gaziantep, 2003.

“Yılan(Anadolu)”

ÖZKAN, İbrahim, **“Bulgaristan Türkleri Halk Edebiyatı Üzerinde Bir Araştırma”**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008.

“Yılanın Yaratılması; Ağustos Böceğinin Ötüşü; Fırıncı Kaplumbağa, Eczacı Yılan; Keklik ile Bildircin; Kurt(Bulgaristan); Yılan(Bulgaristan)”

SANCAK, Nuriye **“Mardin Efsaneleri”**, Yayınlanmamış YL Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya, 2008.

“Selah Köyündeki Baykuşlar; Şeyhe Âşık Yılan”

SÜMBÜLLÜ, Yusuf Ziya, **Boşnak Halk Efsaneleri**, Fenomen Yayıncı., Erzurum, 2010.

“Yılan Neden Sürünür; Yılan Çocuk; Ördeklerin Laneti; Keçi Köprüsü; Cafer Bey'in Atı”

TEKİN, Hıdır “**Antalya Bölgesi Efsaneleri**”, Yayınlanmamış YL Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2003.

“*Boynuzlu Yılan*”

TURAL, Sadık (Yay. Haz.), **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi**, C.1, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2001.

Kıbrıs: *Bendaşino İlanı (Yılanı); Baykuşla Şahin Neden Birbirine Düşmandır?; Kedi- Köpek-Sıçan Neden Birbirine Düşmandırlar?*

Karaçay-Balkar: *Kurt İle İnsan*

Tuva: *Gök Kuşağına Çıkan Geyik; Köpeğe Binen Kız; Köpek Niçin Havlar; Maralın Buzağına Ögüdü; Saz Çalan Ayı; Tek Gözlü Geyik; Yılan Zehrinin Bulunuşu*”

TÜRKER, Ferah, “**Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2011.

“*Köpek; Saksakağan[Altay]; Guguk Kuşu Neden Yavru Beslemez?; Yeryüzünde Tufan Olduğunda; Cılan Sokkon; Kıpçak ile Sarı Zehirli Yılan*”

TÜRKTAŞ, Mevlüt Metin “**Denizli Efsaneleri**”, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi SBE, Denizli, 2012.

“*Denizli Efsanesi (146. Efsane); Denizli Efsanesi (208. Efsane)*”

YAKIN, Salih, “**Kütahya Efsaneleri**”, Çankırı Karatekin Üni. SBE, Çankırı, 2017.

“*Karganın Uğursuzluğu; Şehit Balıklar; Tılsımlı Sivrisinek*”

YILMAZ, Metin (Yay. Haz.), **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Çuvaş Edebiyatı**, C.26, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

“*Kurt(Çuvaş); Kuş Padişahı; Tavusçuk Kuşuyla Alakarga; Bal Arısı; Guguk, Kırlangıç, Kuyruksallayan; Çift Sürme; Yılan (Şilen)*”

YORGANCIOĞLU, Oğuz M. **Kıbrıs Folkloru**, Canbulat Basımevi, Magosa, 1980.

“*Anadolu Sahilinden Yüzüp Gelen Camızlar (2)*”

YÜKSEL, Gülşah, “**Kastamonu Efsaneleri**”, Bozok Üniversitesi SBE, Yozgat, 2011.

“*Yılanlı Hamamı*”

5.2 İncelenen Efsane Metinleri

1. AĞUSTOS BÖCEĞİNİN ÖTÜŞÜ³⁸⁴

Ağustos böcekleri kırlarda, ağaçlarda ötüyorlardı. Yöremizde ağustos böceğinin ötüşüyle ilgili bir hikâye anlatılıyordu. Ağustos böceği kışın aç kalmış, karıncadan tahıl istemiş. Karınca, “Vermem” deyince şöyle ötmeye başlamış: “İnce belli, koca kıçlı, tokmak başlı, çapa dişli, vermem dedi, dedi, dedi.” Zavallı o gün bu gündür hep o türküyü söylüyormuş.

2. AKBOZAT VE KÖKBOZAT³⁸⁵

Akbozat ve Kökbozat, Yedi Karakçı'nın yakınındaki yıldızlardır. Bu iki at, Demirkazık'a bağlı oldukları için onun etrafında dolanıp dururlar. Yedi Karakçı ise bu atları çalmak için uygun anı beklerlermiş. Karakçılar gece uyumaz, atları çalmak için planlarını yapıp çıkarlar ama her seferinde tan attığı için onların bu kötü niyetleri boşa çıkarmış. Yedi Karakçı, bu atları yakalayıp aldıkları gün kıyamet kopacak, gökyüzü parçalanacakmış. Fakat karakçılar, Akbozat ve Kökbozat'ı kovalayarak asla yetişemezlermiş.

3. ALACALI GEYİK³⁸⁶

Eskiden attığını gözünden vuran çok nişancı bir avcı varmış. Tanrı'nın verdiği nasibi kırdan toplayıp yer, av avlayıp gün geçirirmiş.

Günlerden bir gün parlayıp duran sarı bozkırda nehre dalıp gücü-kuvveti kalmayıp avlanıp gelirken, otlu belde yayılan yalnız alaca geyiği görür. Koku yaymamak için çukura girip dereyi geçer ve yamacı aşır bir okluk yere gelir. İyice baktığında yer eşeleyen keçiymiş. Av denilen gözün kurdu; avcı orada:

“Sende günah yok, bende azık yok”, deyip sadağını gerer.

“Kır hayvanı tabiatla dildeş” denilmez mi; bir tehlikenin döndüğünü sezen, anlayan alaca geyik şüphelenip başını kaldırıncaya kadar sadağını gerip duran ihtiyar avcıyı görür. Oktan hızlı olmadığını anlayan, kaçıp kurtulamayacağını bilen alaca geyik, gözü parlayıp avcıya

³⁸⁴ İbrahim Özkan, *Bulgaristan Türkleri Halk Edebiyatı Üzerinde Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, s.656.

³⁸⁵ Hüseyin Baydemir, *Özbek Efsaneleri*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2011, s.352.

³⁸⁶ Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi[Kazak]*, C. 2. TDK Yayınları, Ankara, 1997, ss.641-642.

bakar ve yalvarmağa başlar.

“Ey ihtiyar avcı, canımı bağışlamamı istiyorum. Daha henüz karnını kaldıramayan ikiz yavrum var. Şu korumasız körpeleri özledim, yüreğim istedi. Mememi emdirip geleceğim. Beni vurma. Eğer gönlümü alırsan, “Attığın ok yere düşmesin”, diye dua ederim. O zaman sen uçan kuşla yürüyen, kaçan hayvanın kurtulmadığı rızıklı, nasipli avcı olasın. Ölene kadar zorluk, kıtlık görmeyesin! Canımı bağışlamamı diliyorum. Beni vurma!” der.

Avcı bu sözü dinlemez. Gün boyunca boş yere dolaşp kırdavlanan avcı, bu geyiği kaçırsa, evine boş elle varır gibi olmuş da sadağını çekip fırlatmış.

Bunun üzerine mukaddes geyik, avcının gözünün önünde alaca taşa çevrilmiş.

Ondan sonra ihtiyar avcının işi rast gitmemiş. Bu hadiseyi okuyan dombıracı “Şubar Kiyik” diye “küy” çıkarmış.

4. ANA GEYİK EFSANESİ-1³⁸⁷

Köyde bir hanımın sekiz erkek çocuğu vardır. O dönemlerde geçim bilek gücü ile sağlandığı için herkes bu aileye imrenerek bakmaktadır.

Yaylaya gitme vakti gelince herkes gibi bunlar da hazırlıklara başlarlar ve yola çıkarlar. Ancak yolda en küçük çocuk hastalanır. Anne:

“Benim sekiz tane oğlum var, bunlardan biri olmasa ne olur.” diyerek çocuğunu yolun kenarında bulunan bir ağacın kovuğuna bırakır.

Yaylaya gelince, bu çocuklar bulaşıcı bir hastalığa yakalanır ve hepsi orada ölür. Üzüntülü anne daha fazla yaylada kalamayarak, zamanından önce tekrar evine dönmek ister. Yolda hasta çocuğunu bıraktığı yere gelince:

“Ben, buraya hasta çocuğumu bırakmıştım, acaba ne oldu?” diyerek, ağaca yaklaşır.

Kadın ağaç kovuğunun yanına yaklaşınca, oradan bir geyik çıkıp, hızla uzaklaşır. Anne, bir bakar ki hastalıktan ölmek üzere olan çocuğu iyileşmiş, serpilmiş, sağlıklı bir çocuk olmuş. Çocuğu hemen kovuktan alarak evine döner.

Geyiğin beslediği bu çocuktan “Yaylaoğulları” sülalesi meydana gelir. Rivayete göre bugün bu sülalenin geyik eti yemesi haramdır.

³⁸⁷ Cengiz Gökşen, **Giresun Efsaneleri**, Yayınlanmamış YL Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Trabzon, 1999, s.175.

5. ANADOLU SAHİLİNDEN YÜZÜP GELEN CAMIZLAR-2³⁸⁸

Eski ismiyle Gemikonağı, bugün Ksero köyünde bir çiftçi dan (mısır) ekermiş her yıl. Fakat her yıl tam olgunlaşma zamanı bilinmez hayvanlar tarafından yenir yalnız sapları kalırmış. Adam da inek sahibi komşulardan şüphelenir onlarla kavga edermiş. Ama gerek adamın gerekse komşuların hayret ettiği şey, basamakların denizden çıktığı ve tekrar denizde kaybolmasıymış. Bir yıl adam gece oturup beklemeye başlamış. Gece yansına doğru denizden gelen derin nefes almalar işitmiş. Bakmış ki öküze benzer uzun boynuzlu hayvanlar. Fakat çokluklarından korkmuş. Hemen mahalleyi ayağa kaldırmış. Onlar da gelince bir tanesini yakalayıp boynuzlarına bir tabela asmışlar. Üstüne da "Bu hayvanlara sahip olun, bir daha gelmesinler, yoksa hepsini yakalayıp bağlayacağız" diye o günden sonra bir daha gelmemişler.

6. ARI VE KIRLANGIÇ³⁸⁹

Çok eski zamanlarda tufan olmuş ve yeryüzünü su kaplamış. Allah-ü Teala, Nuh peygambere, büyük bir gemi yapmasını ve bütün hayvanlardan bir çift alarak nesillerinin devamını sağlamasını buyurmuş. Nuh peygamber, Allan'ın buyruğunu yerine getirmiş. Tufan sırasında gemi suda yüzerken sıçan geminin tahtasını kemirerek delmiş, gemi su almaya başlamış. Bunu gören yılan, vücuduyla deliğin ağzını tıkamış ve Nuh peygamber ile gemideki canlıları bir felaketten kurtarmış. Nuh peygamber, bu olaydan sonra yılanı huzuruna getirtmiş.

“Sen, bana ve gemideki bütün canlılara iyilik yaptın. Bizi boğulmaktan kurtardın. Onun için seni ödüllendirmek gerekir. Dile dilediğini” demiş. Yılan:

“İzin verin, dünyadaki en lezzetli canlının kanından içeyim” diye dilekte bulunmuş. Nuh peygamber, yılanın isteğini yerine getirmek için, arıya, gemideki bütün canlıları sokmasını ve hangisinin kanının daha tatlı olduğunu kendisine söylemesini buyurmuş. Arı, peygamberin emrini yerine getirmek için gemideki bütün canlıları teker teker sokarken kırlangıca rastlamış. “Hangisinin kanı daha tatlı” diye sormuş kırlangıç. “Dünyada insaninkinden daha tatlı kan yok” diye cevap vermiş arı. “Ne güzel şakır şakır konuşan dilin varmış. Dilini çıkar da bir göreyim” demiş kırlangıç. Arı dilini çıkarır çıkarmaz, kırlangıç

³⁸⁸ Oğuz M. Yorgancıoğlu, **Kıbrıs Folkloru**, Canbulat Basımevi, Magosa, 1980, ss. 86-87.

³⁸⁹ Hüseyin Baydemir, **Özbek Efsaneleri**, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2011, ss.358-359.

hemen dalıp koparıvermiş. Arı ile kırlangıç bu olaydan sonra peygamberin huzuruna çıkmışlar. Arı hangi canlının kanının daha tatlı olduğunu anlatmaya çalışmış. Peygamber, onun ne dediğini bir türlü anlayamıyormuş. Çünkü arı artık konuşmadığı için sadece vız vız diye sesler çıkarıyormuş. Peygamber, arının ne demek istediğini kırlangıca sormuş. Kırlangıç: “Arının söylediğine göre dünyada en tatlı kan kurbağaninkiymiş” demiş.

Arı ile kırlangıcı başından beri gözetleyen yılan, kırlangıcın bu tavrına çok kızmış. Hemen kırlangıca saldırmış, kuyruğunun orta yerini koparıvermiş.

Nuh peygamberin gemisindeki bu vakadan sonra arı konuşamaz olmuş ve vızlamaya başlamış. Kırlangıcın kuyruğu da çatal olarak kalıvermiş.

7. ASHAB-I KEHF³⁹⁰

Mısır şehrinde Firavun, kendini Allah olarak ilan etmiş. O, insanları kendine daha iyi inandırmak amacıyla, bir kedinin başına şamdan koyarak, ona şamdanı düşürmeden yürümeği öğretmiş. Firavun, bu hilesiyle insanları kandırmak isteyip, itibar sahibi dört insanı evine çağırarak kumar oynamaya başlamış. Kedi de bunların şamdan taşıyıcısı olmuş. Kumar, uzun süre devam etmiş; fakat kedi şamdanı başından hiç düşürmeden oturmuş.

Bu dört kişi, kedinin bu itaatinden şüphelenmiş. Onlar, ertesi gün Firavun’un kedisini sınamak için aralarında anlaşmışlar ve Firavun’un evine gelmişler. Kumar başlamış, kedi yine şamdanı başında tutarak oturmuş. Kumar iyice kızıştığında, bu dört kişiden biri kedinin önüne yavaşça bir fare koymuş. Fareyi gören kedi, şamdanı atarak fareyi kovalamaya başlamış. Firavun’un hilesi ortaya çıkmış.

İtibar sahibi dört kişi, gerçek Allah’ı aramak için uzun bir sefere çıkmış. Onlara arkalarından gelen bir de köpek katılmış. Hilesinin ortaya çıkmasına sinirlenen Firavun, askerlerine bu dört kişiyi bulup getirmelerini emretmiş. Firavun’un askerlerinin arkalarından kovalayıp geldiğini anlayan bu dört kişi, kendilerini ele vermelerinden endişe ederek köpeği kovmuşlar; fakat köpek onların ardından yürümeye devam etmiş. Onu dövmelerine rağmen, köpek geri dönmemiş. Bu dört kişi, sonunda köpeğin ön ayaklarını kesip atmış; fakat köpek arka ayaklarıyla onları takip etmeye devam etmiş. Bu sırada köpek dile gelip:

— Ey köleler, ben de sizin gibi gerçek Allah’ı aramak için arkanızdan dolaşıp

³⁹⁰ Adem Öger, *Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, s.510-511.

geliyorum. Sizler, sadece kendinizi korumak için benim ayaklarımı kestiniz. Fakat ben gerçek Allah'ı buluncaya kadar kesinlikle yolumdan geri dönmeyeceğim, yıkılıp kalsam da arkanızdan dolanıp gelirim, demiş. Onlar, bu durumdan çok etkilenerek, köpeği kucaklayıp yollarına devam etmişler. Bir süre gittikten sonra, bir mağara bulup gizlenmişler. Firavun'un askerleri bu mağaraya gireceği sırada, fırtına çıkmış ve onları mağaraya sokmamış. Onlar, fırtınanın durması için bir yıl beklemişler. Fırtına durmuş. Askerler mağaranın içine girmişler; fakat onları bulamamışlar. Mağaranın içinde bir mağara daha varmış. Fakat bu mağarayı örümcek ağları kapladığı için, askerler "Burada insan yoktur." diyerek geri dönmüşler.

Dört kişi, bu mağaranın içinde tam dört yüz yıl uyumuş. Onlar, uyandığında aradan dört yüz yıl geçtiğini bilmeden bir pazara gitmişler. Bunların ceplerindeki paralar, Dekyanus zamanının paraları olduğu için pazarda geçmemiş.

Pazardaki bir tüccar, bu paraları tanımış ve derhal padişaha haber vermiş. Padişahın askerleri onları kovalamış. Onlar, kaçarak daha önce saklandıkları mağaraya girmişler. Anlatılanlara bakılırsa, bu dört yiğit kişi, şimdi de bu mağaradaymış.

8. AT KAYA³⁹¹

Burada ata benzer bir taş var, yüksekte, topakça bir taş. Orayı ata benzetirler, At Kaya derler, buraya. Evlialardan birisi, bilhassa Mevlana diyorlar, aslanı sürerek Hacıbektaş'a gelmiş. Aslanı terbiye etmek, ona binmek ne kadar mahir bir şeyse Hacı Bektaş Veli "Senin bindiğin bir hayvandır, yürür gider." diyor. O da bu kayaya biniyor, at gibi kullanıyor onu; ata can veriyor yani.

9. AT NİÇİN YATMAZ?³⁹²

Eski zamanlarda maymun ile tilki çok yakın dostmuş. Tilki, maymuna yalan söyleyerek hile yapmış. Tilkinin hilekâr, kurnaz ve yalancı olduğunu anlayan maymun, öfkelenerek ondan intikam almayı düşünmüş.

Bir gün maymun, dağın eteğinde yatan bir at görmüş ve intikam almanın fırsatı şimdi geldi, diye düşünerek hemen tilkinin yanına gitmiş ve ona: "Tilki ağabey, et yer misin?"

³⁹¹ İmran Gündüz Alptürker, "Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma: İnceleme-Metinler", Nevşehir Üniversitesi SBE, Nevşehir, 2013, ss.122-123.

³⁹² Adem Öger, Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, s.549.

demiş. “Yemez olur muyum maymun kardeş, bugün et bulamayıp açlıktan öleceğim diye düşünüyordum. Çabuk ol, etin olduğu yere beni götür!” demiş tilki ve buna çok sevinmiş. “Öyleyse, bu dağın eteğinde bir at uyuyor, ben seni götüreyim, senin elinden her iş gelir. Sen sezdirmeden atın yanına varıp, öncelikle onun kuyruğunu kendi kuyruğuna bağla ve sonra da etini ye!” demiş.

Karnı çok acıkan tilki, maymunun yol göstermesiyle kendi kuyruğunu atın kuyruğuna bağlayıp, yemeye başlayayım deyince, at bunu sezerek yerinden kalkıp hızla kaçmış. Bunun üzerine tilki, dağa taşta çarpıp ölmüş. O günden sonra, at ayakta uyur olmuş.

10. AYDAKİ İKİ CANAVAR³⁹³

Eski zamanlarda, buralarda insan yokmuş. Dağda taşta yabani hayvanlar yürürmüş. Bir gün bir ihtiyar gelmiş. Geyikler ve diğer canlılar şaşırıp:

- Niçin geldin? diye sormuşlar.

İhtiyar:

- Fareyi kediler tutar, balığı turna balığı yutar, hayvanı hayvan kovalar, insanı insan yok eder. Sessiz yer arayıp geldim, demiş.

İhtiyar orada uzun yıllar yaşamış.

O, bir gün nehre inip yıkanmak istemiş. Sudan bir alabalık çıkmış.

- Ağabey beni bir turna balığı yutmak istiyor. Başımı alıp nereye gideyim? diye sormuş.

- Dağlı taşlı nehirlerle göç, soğuğa turna balığı gitmez, demiş ihtiyar.

Hepsi böyle yapmış.

Başka bir gün dağa çıkınca, bunun karşısına bir yaban horozu çıkmış.

- Ağabey nereye gideyim, kartal beni avlamak istiyor? demiş.

- Ormana kaç, kartal yalnızca dağda uçar, demiş ihtiyar.

Yaban horozu öyle yapmış. Ormana inip rahat rahat uyumuş. (Adam) başka bir gün çayırdaki gezerken, iki karacaya rastlamış.

- Ağabey arkamıza kurt düştü. Kurtar bizi, demiş bunlar, ihtiyar burada onlara öğüt

³⁹³ Gülhan Atnur, **Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması**[Başkurt], Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2002, ss.299-300.

vermiş:

-Sıra ile kaçınız, demiş.

-Birimiz koşarken diğerimiz durup beklesin, demişler.

-Öyleyse gelin, ben bağlayıp göndereyim sizi, demiş ihtiyar.

İhtiyar öyle yapmış. Karacaların ikisini bir araya getirip, sırt sırta yaslayıp birbirlerine bağlamış.

-Biriniz koşarken diğeriniz dinlenir. Yorulmaya başladığımızda ise birbirinizin sırtına yatıp gidersiniz, demiş.

Peşlerine düşen kurt bunları kovmuş; bunlar kurdun elinden kurtulmuşlar. Kurt kovmuş, bunlar sıra ile koşmuşlar. Gelip dağın başına çıkmışlar.

-Diğer dağa sıçra, demiş üstteki.

Koşarak gelen karaca, dağa sıçrayayım derken aya sıçramış. Onların arkasından gelen kurt da sıçramak isterken ayın yüzüne düşmüş.

Derler ki ayın yüzündeki iki canavar işte bundan kalmış. Onlar, binlerce yıldır birbirlerini kovalarlarmış. Fakat kovan hiç de yetişemezmiş. Niçin dersiniz; çünkü öndekinin sekiz ayağı varmış: Dördü koşarken dördü sırtında dinlenirmiş. Yorulmaya başladığında ise, diğerinin sırtında dinlenip tekrar koşarmış.

11. AYI ATA³⁹⁴

Eskiden Nom bölgesi Ürüney nasleğinde bir ailenin iki kızı vardı. O zamanlar insanlar kendi kızlarını yerlerdi. Onlar kızlardan birini yedikleri sırada diğer kız daha sonra kendisini de yiyeceklerini düşündü. Kız korktu ve ormana, kendisini kimsenin bulamayacağı bir yere kaçtı. Onu bir ayı yakaladı, inine götürdü ve onu karısı yaptı. Ayı kışın yiyecek yerine karısına yalması için pençesini uzatıyordu. Yazın ise karısını yakaladığı avlarla besliyordu. Bir gün bu kızın küçük kardeşi ablasının izlerini buldu ve onların bulunduğu ine girdi. Ayıyı öldürdü, kız kardeşini ise yanında götürdü. Kız kardeşinin vücudu kıllarla kaplıydı. Bu kızın vücudu kıllarla kaplı bir oğlu doğdu. O zamandan beri Ürüney nasleğinin insanları ayıya saygı gösterirler. Onun etini yemezler, ayı postu üzerinde yatmazlar.

³⁹⁴ Muvaffak Duranlı, **Yakut Efsaneleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2004, s.464.

12. AYI SOYU³⁹⁵

Bize ayı soyu çoktan gelmiş. O şöyle ortaya çıkmış: Bir avcı, ayının yavrusunu alıp eve gelmiş. Dönünce bu ayı yavrusunun insan gibi konuştuğunu görmüş. Bu tuhafına gitmiş, soruşturmuş. Eskiden o ayı yavrusu değil, insanın atasıymış. O büyüdükçe insanlara benzemeye başlamış. Kendisi çok gayretli ve güçlü imiş. Evlenmesi için ona denk kişi bulamamışlar. Ayı sabretmeye çalışıp yalnız yaşarmış. Tuk boyunda bir kız varmış. İki değirmen taşını iki koltuğunun altına koyup gezermiş. Ayı bahadır ile bunlar güç sınamaya karar vermişler. İkisinin de gücü birbirine denk çıkmış. Bunlar karı koca olarak yaşamışlar. Ayı soyu bunlardan dağılmış. O yalnızca bizim Böryen’de değil Üsergen’de de vardır. Pek yaygın bir soydur.

13. AYIDAN DOĞAN OĞUL³⁹⁶

Ninem anlatmıştı:

Eskiden bir kız yaşarmış. Bir gün onu bir ayı kaçırmış ve kendine eş yapmış. Kadın hamile kalmış. O zaman ayı onu sırtında köye götürmüş ve bırakıp gitmiş.

Bu kadının kısa bir süre sonra bir oğlu olmuş. İri yarı ve güçlü imiş. Çocuk büyüdüğünde o kadar güçlü imiş ki diğer çocuklarla oynayamazmış. Kâh kollarını kâh ayaklarını kırarmış.

Köylüler buna sabredememişler. İkisini de kovmuşlar.

Derler ki ayı insan neslindedir.

14. BAL ARISI³⁹⁷

Tanrı bir zamanlar yalnız yaşadığı için çok bitlenmiş. Sonra dayanamamış ve bitlerini temizleyerek ormana atmış. Bitler de ağacın kovuğuna girerek orada yaşamaya başlamışlar. Tanrı bitlere insanlara faydalı olun demiş. Tanrının bu emrinden sonra onlar arı olmuşlar. Tanrı öğütlediği için bu arılar hala insanlara bal yapıp veriyorlar.

³⁹⁵Gülhan Atnur, **Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması**[Başkurt], Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2002, s.425.

³⁹⁶ Gülhan Atnur, **Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması**[Başkurt], Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2002, s.552.

³⁹⁷ Metin Yılmaz (Yay. Haz.), **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Çuvaş Edebiyatı**, C.26, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s.103.

15. BALIK³⁹⁸

Çok eski zamanda inançsız birisi, Tanrı'ya kafa tutmak amacıyla eline yayını alıp gökyüzüne doğru fırlatmış. O sırada bir balık peyda olmuş ve vücudunu oka siper ederek Tanrı yolunda kurban olmuş. Balığın ay şeklindeki kulakları, okun yaraladığı yerlerdir.

16. BALTA YUTAN (KARAKUŞ)³⁹⁹

Eski zamanda Çomotoy adında bir kuşçu varmış. O, bütün kuşların dilini bilirmiş. Bir gün evinin yanındaki tepede otururken bir karakuş gelip, Çomotoy kuşçuya selam vermiş ve kuşçuya kendisinin çok dargın olduğunu söylemiş: “Ben bütün kuşların en büyüğü, en kuvvetlisi, en efendisiyim. Üstüne üstlük sakallıyım, tüylerim de budayinki [Kuşların piri] gibi benekli. Akbaba gibi leş arayıp pis kokulu et yemem. Dışime, boğazıma yumuşak geldiğinden kemik yerim. Sadece insanlara kırgın oluşumun sebebi beni hiç olmazsa kartalla bile aynı seviyede görmeyip iri akbaba demeleridir. Kendi ismim ile seslenseler daha iyi olur.” demiş.

Çomotoy patlayana kadar gülmüş ve: “Hadi, bunu yutuver, ben sana iyi bir isim vereyim.” demiş. Elindeki beyaz baltayı uzatmış ve sakallı karakuş “hap” diye yutuvermiş. O anda kuşçu: “Evet, gerçekten balta yutarmışsın.” demiş. Sakallı karakuş bundan itibaren “Balta Yutan” ismini almış ve kuşçunun verdiği isme razı olmuş.

17. BARAK'IN DAMI⁴⁰⁰

Eskiden, [şahin gibi eğitilmiş] yırtıcı kuşlarla avlanmayı çok seven Barak adlı bir yiğit varmış. Barak, kuşla birlikte ava çıktığında, eğittiği kuşun yabani eşi, av kuşunu yanına çağırırmış.

Bir gün karısı, Barak'a:

- Yiğit, bugün kuşu alıp gitme, der.

Barak:

- Niye, diye sorar.

³⁹⁸ Hüseyin Baydemir, **Özbek Efsaneleri**, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2011, s.365.

³⁹⁹ Aygerim Dıykanbayeva, **Kırgız Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2004, s. 360

⁴⁰⁰ Pınar Dönmez Fedakâr, **Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, ss.362-363

Karısı;

- Bugün kuşun iki yabancı kardeşi evin yakınına geldi. [Avlansın diye serbest kalan kuş, kardeşlerinin peşine takılıp gider.] Kuşu kaçırsın, der, fakat Barak, sözünü dinlemez ve kuşu alıp gider. Kuşu ava gönderdiğinde, kuş avla ilgilenmez, avın peşine değil de kendi istediği yöne gider. Barak, dalbayını [Av kuşlarını kola alıştırmak için kullanılan, av kuşunun içini boşaltıp tulum şeklinde dikilen deri Av kuşunu kola alıştırmakta kullanılan yöntemlerden biridir.] koluna alarak çağırırsa da, kuş dönmez ve uzakta bir yere konup öylece durur. Kuş, bir taraftan küçüklüğünden beri kendisini eğiten Barak'ı bırakıp gitmeye kıyamaz, diğer taraftan kardeşlerini bırakmayı göze alamaz. En sonunda kuş; “Bari Barak'ı öldürüp ondan kurtulayım!” diye düşünerek, hızla Barak'ın üstüne doğru uçar. Barak, kuşun niyetinin kötü olduğunu anlayarak, atının altına saklanır.

Evden çıkarken kuşun kötü niyetini anlayan Barak'ın karısı, arkalarından yola çıkar. Barak'ın yanına ulaştığında kuşun, Barak'ı öldürmek üzere olduğunu görür, ama yetişip kurtaramaz. Kadın, kocasına saldıran kuşun bir teleğini koparır;

- Ben yerde “Yiğidim!” diye ağlayayım; sen de gökte “Teleğim!” diye ağla, der. Sonunda Barak, kuşun tırnak darbeleriyle ölür.

“Barak'ın Damı” adlı yer, bugün Berşi Dağı'nın doğusundaki Jana Nehri denen yerdedir. Burayı gören insanlar, damında Barak'ın kuşunun tırnağının izinin bulunduğu söyler.

18. “BAŞKURT” KELİMESİ NEREDEN GELMİŞ⁴⁰¹

Çok eski zamanlarda bizim dedelerimiz, sürü sürü hayvan güdüp, avcılık yapıp, bir yerden başka bir yere göç ederek gezerlermiş. Bir gün onlar mal gütmek için yoruluncaya kadar yer arayıp göçmüşler. Pek çok yer geçtikten sonra bunlar bir kurt sürüsüne rast gelmişler. O sürüyü götüren kurtların reisi, sürüden ayrılmış. Göçmekte olan kervanın önüne düşmüş ve birlikte yola çıkmışlar. Bizim atalarımız kurdun arkasında giderken güzel çayırları, nehirleri, ormanları, meyveleri, yemişleri ve canlıları çok olan bir yere gelip çıkmışlar. Buradaki dağlar gökyüzüne ulaşmış göz kamaştırıp dururlarmış. Oraya ulaşınca önder kurt durmuş. Kabilenin ihtiyarları bir araya toplanıp “Biz bundan daha güzel bir yer

⁴⁰¹ Gülhan Atnur, **Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2002, s.408.

bulamayız, bunun gibi bir yer dünyada yok, burada yaşayalım.” demişler. Bu güzellikte ve zenginlikte dengi olmayan yerde çadır kurup, hayvan yetiştirip ve avcılık yaparak yaşamaya başlamışlar. O zamandan beri atalarımız kendilerini önder bir kurdun arkasından gelen kişiler, yani “Başkurtlar” diye çağırmışlar. Eskiden büriye kurt derlermiş. “Baş kurt, arkasından gelen halk” demek, “baş büri ardından gelenler” anlamındadır. “Başkurt” kelimesi işte bundan ortaya çıkmış.

19. BAYKUŞ (II)⁴⁰²

Padişah (karısının isteğiyle) kuş tüyünden saray yaptırmak ister. Bütün kuşlar toplanır ama baykuş oraya gitmez. Padişah tekrar baykuşu çağırır. “Bütün kuşlar geldi, sen niye gelmedin?” der. Baykuş, padişaha sorar: “Bu dünyada kadın mı çok, erkek mi çok?” der. O da “Erkek çok.” der. Baykuş, “Hayır bilemedin.” der. “Sen karının sözüne gidip de kuşlardan saray yaptırdığın için senin gibi kadın sözüne gidenlerden kadın çoktur.” der. Ve ondan sonra şunu söyler padişah: “Sen bundan sonra hazır yiyeceksin ve senin günde ayağına üç tane serçe kuşu gelecek, bunun bir tanesini yiyeceksin iki tanesini bırakacaksın.” der.

Derebağ’da kendirimiz vardı. Ordan kendir getiriyorduk eşekle. O kayalar var, Arif’in çocuğunun evinin yakın yerinde bir kaya var. Onun doruğunda bir baykuş. Üç tane serçe kuşu. Baykuşun üzerinde böyle cıvıl cıvıl cıvıl ettiler. Önüne dikeldiler. Birisi uçtu gitti. Ben de durdum böyle seyrediyorum. Çok yakınım. Birini boğazından yemeye başladı. Biri de öyle duruyordu. Kısmeti ayağına gidiyor. Bunu da gözümle gördüm.

20. BAYKUŞLA ŞAHİN NEDEN BİRBİRİNE DÜŞMANDIR?⁴⁰³

Bir zamanlar şahin baykuşun büyük kafasını görmüş ve onu ölücü bir şey zannetmiş. Bir müddet besleyip durmuş. Arada büyük bir kasırga, tufan olmuş. Kuşlar bir araya gelmiş tufanın etrafa yaptığı büyük hasardan bahsediyorlarmış ki baykuş lafa karışmış:

- Geçen tufanda da aynı zararlar olmuştu, demiş. Şahin baykuşun yaşına şaşmış, ölücü bir şey olmadığını anlamış ve ilk fırsatta yok etmeğe karar vermiş. Bir gün baykuş bir kayanın üzerinde otururken onu öldürmeğe teşebbüs etmiş. Ama baykuş tam zamanında işi

⁴⁰² Tuğrul Balaban, “Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratları (Derleme, İnceleme, Metin)”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2013, s.517-518

⁴⁰³ Sadık Tural (Yay. Haz.), **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi[Kıbrıs]**, C.1, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2001, s.92.

anladığı için şahini ayıplamış.

- Bak bunu sana yakıştıramadım doğrusu. Şimdi yapmak istediğini hangi kuş olsa yapar. Sen uç, yüksel, ordan dal ve beni parçala. Şahin çaresiz kabul emiş. Tabii baykuş da onun hareketlerini takip etmiş. Tam hızını aldığını farkedenden baykuş, hafif bir sıçrama ile üzerinde olduğu kayanın altına kaymış. Şahin hızını alamadığı için kayaya vurup patlamış. Baykuş o zaman saklandığı yerden çıkıp,

- Sen bu akılla çok bile yaşadın, demiş. Demiş ama şahinlerin öç almasından korktuğu için gündüzleri ortaya çıkamaz olmuş.

21. BAYQUŞ VE TOVUZ QUŞU⁴⁰⁴

Süleyman Peyğember Tovuz adlı bir qıza âşiq olmuşdu. Ne qeder edirdi, Tovuz ona getmirdi. Âxırda Süleyman Tovuz'u zorla almaq fikrine düşdü. Tovuz bunu anlayıb dedi:

- Quş dimdiyinden bir ev dikersen, ayağı deryadan nem çeker, başı buluddan sene gelerem. Meni toy edib evine apararsan. Süleyman Peyğember bu serte razı oldu. Bu fikre geldi ki, dünyada olan bütün quşları toplansın, öldürsün, dimdiklerinden imaret tikdirsin. Buna haqqı çatırdı, çünkü hamisinin padişahı idi. Beli, quşların hamısını topladılar. Süleyman Peyğember baxıb gördü ki, tekçe yapalaq[baykuş] yoxdur. Vezirvekili gönderdi ki, onu da getirsinler. Yapalaq vezir vekile dedi:

- Men axmaq padşahın yanına getmirem. Özüm de bey quşam. Dönüb Süleymana xeber verdiler:

- Deyir men axmaq padişahın çağrısına getmirem, özüm de bey quşam. Süleyman hirslenib özü getdi. Yapalaq ona dedi:

- Bir saatlıq üçün padişahlığı mene ver gelim, yoxsa gelmeyeceyem. Özümü de quşların beyi et. Süleyman razı oldu. Bayquş onunla geldi. Süleyman bir saatlıq üçün padişahlığı ona verdi. Özünü de quşlara bey etdi. Bayquş taxta çıxıb dedi:

- Ay şah, bir qıza göre bütün quşları öldürüb neslini kesmek mi olar? Men quş dimdiyinden sana Tovuz dediği imareti dikerem. Bayquş emretti, her quş dimdiğinin ucundan bir az kesib bir yere topladı, büyük bir dağ yarandı. Süleyman peyğember Tovuz

⁴⁰⁴ Azad Nebiyev (Yay. Haz.), **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Azerbaycan Türk Edebiyatı**, C.1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s.302.

dediği binadan da güzel bir ev tikdi. Bayquşa da dedi:

- Sen ele beye lâyük quşsan, senin adını "Bay-quş" qoyuram, özüme vezir qebul gedirem. Bu zamandan onun adı Bayquş qaldı. Beli, Süleyman Peyğember qırş gün qırş gece toy etdi, Tovuz'u tikdirdiyi eve getirdi. Her gün tovuz bezenirdi, düzenirdi, öz güzelliği ile fexr edirdi.

- Tanrım, göresen dünyada benim kimi de güzel var mı? Seyirdi, başını çevirib ayağına baxanda utanırdı. Çünkü ayaqları çirkin idi. O hemişe ayaqlarını Süleyman Peyğember'den gizledirdi. Günlerin bir günü Süleyman Peyğember ona dedi:

- Bilmirem ne üçün ayaqlarını menden gizledirsən?. Menim yanımda soyunmursan. Tovuz söz tapabilmedi, dedi:

- Düz deyirsən. Tovuz o biri odaya getdi, bezendi, düzendi.

- İlâhi, göresen dünyada benim kimi güzel var mı? dedi. Ayaqlarına bir de baxdı, utandı, bu ayagla Süleyman Peyğember'in yanına getmek istemedi. Üzünü göye tutub yalvardı:

- Allah, meni quş et. Allah onun yalvarışını eşitdi. Onu quş etdi.

Tovuz quşu uçub qapıdan çıxdı. Süleyman Peyğember dediyi söze peşiman oldu. İndi Tovuz quşu qanad çalır, pervazlanır, öz güzelliği ile fexr edir, ama ayağına baxanda utanır.

22. BENDAŞİNO İLANI (YILANI)⁴⁰⁵

Bir zamanlar bir yılan varıdı. Bu yılan beş başlıydı. O bölgede yaşayan herkese zararı dokunacak kadar büyüdü. Ejderha oldu. Elinden ne uçan kurtulurdu ne kaçan. Çünkü gözlerinde büyü gibi bir guvvet varıdı. Avcıların attığı gurşunların bile yolunu değıştirirdi. Bütün köylüleri birleştikleri halde ona bir şey yapamamışlar. En sonunda düşünüp taşınmışlar ne yapabilirler diye. Ve şu karara varmışlar: Beş dane tulum bulacaklar. Bu tulumlara şarap dolduracaklar. Tulumları da öyle yan yana koyacaklar ki beş baş aynı anda içebilsin. İçip sarhoş olunca da onu öldürsünler. Öyle de yapmışlar. Etrafta su olmayan bir yere tulumları yerleşdirmişler. Günün sıcak bir saatinde avlanıp karnını doyurduktan sonra susamış. Yakınlardaki şarap kokusunu alınca da oraya yönelmiş. Beş tulumu birden her bir başını

⁴⁰⁵ Sadık Tural (Yay.Haz.), **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi[Kıbrıs]**, C.1, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2001, s.95.

daldırıp içmeye başlamış. Kana kana hepsini içince ne yaptığını bilmez olmuş. O miknatis gücü de etkisini kaybetmiş. Bunun üzerine bir çoban tüfeğini alıp üzerine yönelmiş. Her atışta bir başını vuruyormuş. Yılan can acısıyla geleni görmüş. Avcı ona son ateşi açarken o da avcuyu sokmuş. İkisi de son nefeslerini vermişler. Halk böylece bir beladan kurtulmuş. Yılanın yaşadığı dereye bu olayı ebediyen hatırlansın diye Bendaşino Deresi denmiş. Etrafına zarar verenlere, doyumsuz insanlara da “yılandır beş başlı” sıfatını yakıştırmışlar. O gün bugündür bu tiplere “beş başlı yılan” denir olmuş.

23. BOYNUZLU YILAN⁴⁰⁶

Emes Yaylası Finikelilerin çıktığı bir yayladır. Demre'nin arka tarafında ovalık bir yerdir. Orda antik bir kent var. Halk buna “Kepez Manastırı” der. Koruma altında değil. Yaşlı bir kadın o yaylada rastladığı bir yılanı anlatır: “Bizim bu yaylada ormanın içinde boynuzlu bir yılan yaşıyor. Bu yılan vaktiyle yavrusunu kaybetmiş; ya öldürülmüş yavrusu yahut da bir şekilde kayıp olmuş. Öylesine etkili bir yılan ki eğer onu yolundan gitmekte olduğu yolundan döndürürseniz; o gün, o gece başınıza mutlaka bir kötülük gelecek demektir. O yılanın gidişine hiçbir şekilde engel olmamak lazım. Gördüğünüz zaman çekileceksiniz. O yoluna devam edecek. Ona katiyen taş atmayınız. Mutlak surette bu taş size kötülük olarak o gece size dönecektir. Birisi taş attı o gece kör oldu; biri taş attı, o gece dili tutuldu; filan şekilde belasını buldu. Bu yılanı asla kimse öldüremedi. O çocuğunu buluncaya kadar yoluna devam edecek. Kayıp olan çocuğunu arıyor. Aman yavrum, o yoluna çıkarsa; Besmele çek onu yoluna bırak.”

24. BOZ ÖKÜZ VE DENİZ XAN⁴⁰⁷

Küpe giren karı dünyanı gezib Boz öküz yanına geldi. Baş eydi. Boz öküz dedi:

- Küpegiren qarı, hara gettin, ne gördün, ne eşitdin? Dünyada ne var ne yox? Xanlarım, xatunlarım dünyanı nece idare ediler? Küpegiren qarı dedi:

- Ya Boz öküz, yene sene Deniz Xan'dan gileye gelmişem. Deniz Xan'ın başı Nahide Xatun'la öylesine qarışmış ki, Oğuz uşaqları deryada qerq olur. Derya onları udur. Nahide Xatun oğuz uşağının can quşunu geri vermir. Oğuz uşaqları gö-zellik payını, qeder payını,

⁴⁰⁶ Hıdır Tekin, *Antalya Bölgesi Efsaneleri*, Yayınlanmamış YL Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2003, s.51.

⁴⁰⁷ Azad Nebiyev (Yay. Haz.), *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Azerbaycan Türk Edebiyatı*, C.1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s.300.

baxt payını düz paylamır. Bu xatunu qandallayıb[kelepçeleyip] Fit dağına atmaq gerekir. Boz öküz susdu... Qızdı. Küp qarısı dedi:

- Ya Boz öküz, istersen, gedib Deniz Xan'la Nahide Xâtun'u özüm qandallayıb huzuruna getirerem. Boz öküz dedi:

- Qarı, onları men huzuruma çağıraram. Sen get dünyanı gez, eşitdiyini, gördüğünü mene söyle. Bir de Oğuz'a el qaldırma, rûzisine el uzatma. Küpegiren qarı dedi:

- Boz öküz. Göy Xan'la Maya Xatun yer üzüne böhtan yayır. Özlerine haq verirlər. Boz öküz, onların fitvasına inanmayın... Boz öküz dedi:

- Yer üzünde böhtan yayanı dilinden asdıraram. Sen get, gez, dolan, eşittiyini mene söyle! Günahkârlar cezasız qalmaz! Küpegiren qarı dünyanı gezmeye getdi. Boz öküz Deniz Xan'la Nahide Xatun'u huzuruna çağırdı. Deniz Xan ve Nahide Xatun baş eydiler, Boz öküz dedi:

- Deniz Xan, Oğuz uşağının qesdine mi durmusan? Neslimi yer üzünden kesmek mi isteyirsən? Oğuz oğlu sana hansı yamanlıq edib ki, deryaların dibi oğuzun uşağı ile doludur? Deniz Xan dedi:

- Ya Boz öküz! Tufana, yele düşüb deryada qerq olan Oğuz uşaqlarını men deryadan çıxarıram. Nefes verirem. Canını uçurana Nahide Xatun can verir. Oğuz oğluna men qardaşam, sirdaşam, hemişe onun keşiyindeyem[gözetleyicisiyim]. Bildiyim, gördüğüm yerde Oğuz uşağını deryalardan çıxarmışam. Boz öküz Nahide Xatun'a dedi:

- Nahide Xatun, Oğuz'a can payını, bext payını, gözelliq payını sen vermelişen. Niye Oğuz böyle kiçikdir. Ömrü qısa, bexti uğursuzdur? Sen ne üçün öz himayeni Oğuzdan esirgeyirsən? Nahide Xatun dedi:

- Ya Boz öküz! Oğuz yer üzünde en uzun ömürlü insandır. Oğuz en uca[yüce] boyludur. Oğuzun bext payı da her kesden çoxdur. Boz öküz dedi:

- Oğuzun himaye etmek hamımızın borcudur. Deniz Xan dedi:

- Ya boz öküz! Küpegiren qarı dünyaya fitne, qezeb toxumu sepir, onun budunu dağlamak, yaralarını yağlamak lâzımdır. Boz öküz dedi:

- Gedin Oğuzu himaye edin. Günahkârlar cezasız qalmaz. Rahat olun!

25. BUVAFFENTO KALESİ⁴⁰⁸

Değirmenlik yolu üzerinden dağları aşarak Gine'ye ulaşmak istersek sol yanımızda dağın zirvesinde Buvaффento Kalesi bulunmaktadır. 1300 metre yükseklikteki bu kale adını İtalyanca “Rüzgâra Boyun Eğmeyen” deyiminden almaktadır. St. Hilarion kalesiyle aynı amaçla ve aynı dönemde yapılmasına karşın Arap tehditleri geçtikten sonra önemini yitirmiş ve bakım görmediğinden büyük ölçüde yıkılmıştır.

Kaleyle ilgili olarak günümüze kadar ulaşan Kraliçenin efsanesi şöyledir:

Anlatılanlara göre adanın Templer şövalyeleri yönetiminde bulunduğu dönemde bir kraliçe ve ya prenses cüzzam-leprosy hastalığına yakalanmış ve böylece kendi kendisini kaleye hapsederek yalnız yaşamaya başlamıştır. Kendisi gibi cüzzama yakalanmış olan köpeğinden başka hiçbir yoldaşı yokmuş.

Köpeği her gün bir iki saatliğine kaleden ayrılarak dağın güney cephesindeki tepelerin arasında kayboluyor ve tekrara geri geliyormuş. Prensес köpeğinin günden güne iyileştiğini görünce şakına dönmüş ve onu takip etmeye karar vermiş. Gördükleri onu şaşkına çevirmiş. Köpek tepenin arasındaki pınarda yıkanıyor, su içiyor ve tekrar geri geliyormuş. Kendisi de pınarın suyundan içmiş her gün muntazam olarak yıkanmış ve en sonunda sağlığına kavuşmuş. Bunun üzerine suyun çıktığı yere küçük bir kilise yaptırmış adı *St. John Chrysostomos* olan bu kilise uzun yıllar çobanlık yapan papazlar tarafından kullanılmıştır.

26. CAFER BEY'İN ATI⁴⁰⁹

Bosna'nın Bovna Şehri'nde uzun zaman önce Cafer Bey adında varlıklı bir adam yaşamış. Günlerden bir gün Cafer Bey düğün-dernek yapıp gerdek odasına çekildiği zaman bir anda kapısı çalınmış. Gelen kişi: “Cafer Bey kalk, kâfirler Hilovno'ya saldırıyor” demiş. Cafer Bey de hemen giyinip kuşanıp yola çıkmış. Hilovno'ya doğru yol alırken düşman tarafından yakalanan Cafer Bey 17 yıl sürecek bir zindan yaşamına başlamış. 17 yıl sonra, tutuklu bulunduğu şehrin sultanı, Cafer Bey'in yanına gelerek ona bazı şartları olduğunu, eğer bu şartları kabul ederse kendisini serbest bırakacağını söylemiş. Cafer Bey de onun tüm

⁴⁰⁸ Ali Nesim ve Şevket Öznur, **Kıbrıs Türk Kültürü ve Kıbrıs Efsaneleri**, Gökada Yayınları, Lefkoşa, 2012, ss.170-171.

⁴⁰⁹ Yusuf Ziya Sümbüllü, **Boşnak Halk Efsaneleri**, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2010, ss.118-119.

şartlarını kabul ederek, çok uzunca bir ara ardından özgürlüğüne kavuşmuş.

Cafer Bey özgürlüğüne kavuşur kavuşmaz Dovna'ya doğru yola çıkmış. Şehrine ulaştığı zaman birilerinin düğününe rast gelmiş. Cafer Bey, bu düğünün kime ait olduğunu sorduğunda bu düğünü doğumundan bile haberinin olmadığı oğlunun düğünü olduğunu öğrenmiş. Kendisi de kimliğini belli etmeden oğluna hediyesini takarak Kangoru bölgesinde bulunan Kopçik Han'a sıradan bir yolcu gibi gitmiş. Hancı Cafer Bey'i karşılamış, bir süre yeme içmeden sonra Cafer Bey istirahate çekilmiş. Tam uyuyacakken odanın duvarına asılı bulunan bir tambura gözü ilişmiş ki bu tambur kendi tamburuymuş. 17 yıldır kimsenin dokunmadığı bu tamburu hancıdan izin isteyerek biraz çalmak istemiş. Hancı izin verince Cafer Bey içli içli şarkı söylemeye başlamış. Hanın ahırına kadar ulaşan Cafer Bey'in sesini duyan Cafer Bey'in atı sahibini tanıyarak kişnemeye ve yeri eşelemeye başlamış. Bu durumdan çok etkilenen Cafer Bey şöyle bir şarkı daha söylemiş: "Benim eşimin beni tanımamasına şaşırmadım, çünkü onunla sadece bir gece kaldım. Ben bir oğlumun olduğunu bilmiyordum. Oğlum büyümüş de düğünü oluyor, şimdi öğrendim. Hatta benim annem bile beni tanımadı. Ama benim yaşlı atım beni tanıdı işte." Bu şarkıyı duyan herkes, bu yolcunun yıllardır ortadan kaybolan Cafer Bey olduğunu anlamış. Bu duruma çok sevinerek, baba oğulun düğününü bir arada yapmışlar.

27. CILAN SOKKON⁴¹⁰

Artubaş'ta turistik tesislerin yanında çok kuyular, çukurlar var. O yerin adı Cılan Sokkon (Yılan Vurdu)dur. Onun dışında Artubaş Dağı'nın güney yamacında bir yarık [kazılmış yer] vardır. O yarığın adı ise "Cılan Çıkkın" (Yılan Çıkan) ya da "Cılannın Colı" (Yılanın Yolu) olarak adlandırılır. Peki, bu nasıl büyük bir yilandır diye soracak olursan anlatması şöyledir:

İlk başlarda şimdiki Artubaş'ta insanlar yaşamıyordu, burada aileler yoktur. Bir iki aile, ev olsa da onlar yukarı dağın güney yamacının üstünde eski Artubaş'ta yaşıyordu. Şimdiki göl kıyısındaki yeni Artubaş'ta tek bir aile bile yoktur. Eskiden insanların yaşadıkları yerler Altın Göl'ün sol yanındaki uzak taygalardır: Kıştaru, Ak Sas Ovoo vd.

Bir gün, İgaç adlı insanların yaşadığı vadiden aşağıya doğru çok büyük, sanki eşya taşınmış gibi izlere rastlanır. İnsanlar o yerdeki izleri görünce şaşırıp "Bu ne olabilir?" diye

⁴¹⁰ Ferah Türker, *Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2011, s.515-517

düşünürler. Bu izi takip edelim, deyip insanlar izleri takip ederler, o izler Altın Göl'e kadar gider.

“Acaba gölün o yanına geçer mi?” diye bakarlar; gerçekten de o uzun izler Altın Göl'ü geçip dağın güney yamacına doğru, eski Artubaş'a doğru, yukarı çıkar. Dağın güney yamacına doğru çıkan iz, yarık şeklindedir. İnsanlar izleri takip etmeye devam ederler. Bir de bakarlar ki yukarıda çok büyük bir yılan vardır. Takip ettikleri izin o yılanın izi olduğunu anlarlar. O yılanın uzunluğu otuz kulaç, genişliği ise bir eşya kadardır. O altın başlı, boz bir yilandır.

İnsanlar korkarlar. O insanların arasındaki Cılan Sös adlı biri şöyle söyler: “O zaman ben yılanı yalnız yaklaşıyım, yatarsa beni yutsun!” Cılan Sös adlı kişi yılanı önden yavaşça yaklaşır. Yılan, başını kaldırır. Onlar bir süre bakışır. Sonra yılan, başını sallayarak selamlar ve yaprağın üzerine ağzından ak köpük çıkarır. Yılan, başını yine sallar. Cılan Sös adlı kişiye, yılan önden yavaşça yaklaşır. O kişi bunu anlar... Yılan: “Altın Göl'ün o İgaç tarafına geçip, sal yap. O salla o taraftaki taygalarda yaşayan insanları gölden geçir” der. “Yalnız bu sözü sen bir kişiye dahi söyleme.” diye ilave eder.

Bunun üzerine Cılan Sös, Altın Göl'ün sol yanına geçip sal yapar. Büyük bir sal yapıp taygada yaşayan insanları salla Altın Göl'den geçirir. İnsanlar şaşırırlar:

“Cılan Sös, sana bu öğüdü kim verdi?”. Cılan Sös, “Bunu söyleyemem. Bu benim saklamam gereken bir sır.” der. Bunun üzerine meraklanan insanlar, Cılan Sös'e içki içirip sorarlar. Cılan Sös sarhoş olduğu sırada insanlara anlatır: “Bana bu öğüdü, altın başlı, boz yılan söyledi.”

Cılan Sös'ün insanlardan saklaması gereken sırrı açıkladığını altın başlı, boz yılan bilir. Boz yılan, Cılan Sös'ü yanına çağırıp sorar: “Sen benim sana söylediğim gizli öğüdü insanlara neden söyledin?”. O kişi “İnsanlar bana içki içirdi. Ben sarhoş olunca beni konuşturup öğrendiler...” diye cevap verir. Altın başlı, boz yılan “Bu nasıl bir içecek? Sen o içkiyi bana getir. Ben içip göreyim.” der. Cılan Sös, içkiden biraz getirip yılanı verir. O içkiyi içince o yılan üç gün sarhoş olur, kalkayım dese tekrar yığılıp kalır. Altın başlı, boz yılanın başını yere vurması ile birçok çukurlar, büzüşmeler oluşur. Ondan beri o yer çok çukurlu, kuyulu bir yer olur, o yeri Cılan Sokkon diye adlandırır. Yılanın sürüdüğü yerleri, yarık olan yerleri, “Cılan Çıkkan” diye adlandırır.

28. ÇİFT SÜRME⁴¹¹

Eskiden dünya yaratıldığında insanlar ekin ekmeyi bilmiyorlarmış. Nasıl çift sürüleceği konusunda fikir edinmek için bütün dünyadaki insanlar toplanmış ve hiçbiri bir şey söyleyememiş.

Bir de yeryüzündeki canlıları toplamışlar. Ayı ve kirpi yokmuş. O canlılar da bilememişler çift sürmeyi.

Oraya kirpiyi çağırmışlar. Kirpi gelmiş ve pürsup yatmış. İnsanlar kirpiye gülmüşler:

- O mu çift sürmeyi bilecek, onun yüzü gözü de, eli ayağı da yok diye.

Kirpi kendisiyle dalga geçtikleri için orayı terk etmiş. Giderken mırıldana mırıldana gitmiş.

- Bana gülüyorlar kendileri çift sürmeyi bilmiyorlar: Çift sürmek için altı at gerek, sapanı ağaçtan yapmak lazım, demirden sapan demiri, pulluğunu yapmak gerek, sonra tırnığa demir dişler çakarak, ekini ekince tırmıklamak lazım diyerek gidiyormuş.

Nasıl çift sürmek lazım, nasıl tırmıklayarak ekin ekmek lazım diye konuştuğunu bir kişi işitmiş. O kişi halka söylemiş ve çift sürmeyi öğrenmişler.

Çuvaş halkı dünya yaratıldığında en önce atı bulmuş. Sonra bu at Çuvaş'ı çift sürülecek yere götürmüş, tarlayı göstermiş.

Dünya su aldıktan sonra yeryüzünde yiyecek hiçbir şey kalmamış. Bir süre sonra çeşitli ot tohumları bitmiş. İnsan açlıktan ölmek için, o otların tohumlarını toplayarak sivri uçlu değnekle yere dikmeyi düşünmüş, bu tohumlardan belki yiyecek çıkar diye. Böylece kendisine gereklileri seçip almış, sonra. Toprağı da daha sonra sivri değnek gibi şeyle sürmeye başlamış.

29. DENİZLİ EFSANESİ (146. Efsane)⁴¹²

Kefe Yaylası'ndaki Koca Çal Dağı'nın burnunda Yokuşdibi denen yerde zikzaklı bir yol vardır. Onun biraz alt tarafında bir kayada at nalına benzer bir oyuk bulunmaktadır. Bu

⁴¹¹ Metin Yılmaz (Yay. Haz.), **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Çuvaş Edebiyatı**, C.26, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s.110.

⁴¹² Mevlüt Metin Türkteş, “**Denizli Efsaneleri**”, Doktora Tezi, Pamukkale Ün. SBE, Denizli, 2012, s.284

at nalı ile ilgili Şu efsane anlatılmaktadır:

Bir gün Hz. Ali kible yani güney istikametinden gelip düşmanları üzerine atıyla beraber uçarak giderken atı buraya basmış ve tekrar fırlayarak Asar'ın oradan atlayıp öbür tarafa yani kuzey tarafa geçmiş. İŞte bu iz onun atının ayağından kalan izmiŐ.

30. DENİZLİ EFSANESİ (208. Efsane)⁴¹³

Kırlangıç kuşları uarlarken düz bir Şekilde değil de daima zikzaklar çizerek uçarlar. Onların neden böyle utuklarına dair Şu efsane anlatılmaktadır:

Kırlangıca sormuşlar ‘‘Niye uçarken eğri büğrü uuyorsun, neden dümdüz umuyorsun’’ diye. O da: ‘‘Aah ah, siz benim bir günde ne kadar bela ile karşılaştığımı bir bilseniz. Bu belaların kiminin altından, kiminin üstünden, kiminin yanından geçiyorum. Onun için eğri büğrü uçuyorum.’’ demiş.

31. DEVE SAĐDIRAN⁴¹⁴

Karakalpakların tamamının göçebe olarak yaşadıkları devirde, bir kız, yavrusu ölmüş bir deveyi sağmaya çalıŐmaktadır. Oysa yavrusu ölen hayvanın sütü kesilir. Çaresizlik içinde deveyi sağmaya çalışan kızın acınacak halini bir bahŐı görür. Kızın karşısına geçip oturan bahŐı, dutar ile bir nağme almaya başlar. BahŐı bu nağmeyi almayı başladığında, [olağanüstü bir Şekilde] devenin sütü gelmeye başlar. Bugün adı sanı unutulana bu bahşının söylediği nağmeye ‘‘Deve Sağdıran Nağmesi’’ denir ve [bu nağmenin olağanüstü etkileri olduğuna inanılır.]

32. DOĞAN VE İNSAN⁴¹⁵

Bir gün bir avcı ormana gidip, am ağacının dalında doğanı görmüş. Biri doğanı yaralamıŐmıŐ.

- Kim seni yaraladı? diye sormuş avcı.
- İnsan! Cıvcivlerini kaçırdığım için. Bundan sonra cıvcivlerine dokunmayacağım.

⁴¹³ Mevlüt Metin TrkaŐ, ‘‘Denizli Efsaneleri’’, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi SBE, Denizli, 2012, s.315.

⁴¹⁴ Pınar Dönmez Fedakâr, **Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, ss.441.

⁴¹⁵ Ekrem Arıkoğlu (Yay. Haz.), **BaŐlangıncından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Hakas Edebiyatı**, C.25, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s.125.

Beni kendine al.

Avcı çam ağacına yaklaşıncı, doğan keskin tırnaklarıyla onun elbisesine konmuş. Avcı gülmüş:

- Hey, ne yapıyorsun! Ben seni Ayğah diye çağıracağım.

Uzun süre tedavi etmiş, korumuş avcı yaralı kuşu. Doğan uçup gökyüzüne çıktığında çok mutlu olmuş.

Bir gün Ayğah şöyle demiş:

-İnsanoğlu, bırak beni. Ben özgür yaşamak istiyorum.

Avcı ne desin. Pencereyi sonuna kadar açıp, sitem ederek konuşuyor:

- Ben seni düşünüyorum, Ayğah! Haydi, ne yapacaksın, uç gökyüzüne.

Avcı pencereyi yeniden kapatmamış. Ayğah'ın geri döneceğini düşünmüş. Bir gün dışarıda tavuklar kaçışmışlar. Bakmış ki gökyüzünde doğan uçuyor. Avcı ona seslenmiş:

- Ayğah, niçin inmiyorsun? Ben seni unutmadım.

- Yok, diyor, Ayğah, ben senin civcivlerinin hepsini kaçıracağım.

- Ben, fakat. Senin canını kurtardım. Yaranı iyileştirdim, besledim seni.

- Aklın olsaydı bilirdin, ben açgözlü bir kuşum.

- Ben açgözlüleri öldürüyorum! – deyip, avcı ateş edip doğanı düşürmüş.

Halk arasında boşuna: “Doymuş köpek sahibine ürür, alışan kurt dağ yukarı gider.” – dememişler.

33. DÖRT BAŞLI AKBALIK⁴¹⁶

Nedir Şah Meşad'ı işgal ettikten sonra gelecekte yapması gereken işler ve Afganlarla yapacağı savaşlar hakkında halkın arasında istişare eder. Ardaşir Babekan gibi her gece rüya görür. Bir gece rüyasında bir ördek ile dört boynuzlu akbalık görür. Ördeği vurup alır, yanındaki adamlar ne kadar uğraşsalar da o dört boynuzlu akbalığı tutamazlar. Sonunda Nedir, onu kolayca yakalar. Ertesi gün rüyasını rüya tabircilerine anlattığında onlar:

⁴¹⁶ Şerife Seher Erol, **Türkmen Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2012, s.639.

-“Sen padişah olacaksın.” derler. Mürze Mihti Han, dört boynuzlu akbalığı dört yurt diye tabir etmiştir. Bu yurtlar İran, Hindistan, Horezm ve Tahran’dan ibarettir. Bu yerleri ise Nedir sonradan işgal etmiştir.

34. DÖÖTÜ USTA VE DOĞAN⁴¹⁷

Bir zamanlar elinden her iş gelen Döötü adında bir kuyumcu ustası yaşarmış. O elini kızarmış kor ateşe soksa da eli yanmazmış. Demiri hamur gibi yoğurup, çeşitli eşyalar yaparmış: Altın ve gümüştten oyma-çizme eşyalar da yapabilirmiş. Kahramanlara zırh, teçhizat, halka altından değerli eşyalar yaparmış. Şehrin etrafına sur kurmuş, rüzgâra yel değirmeni, suya su değirmeni yapmış. Binlerce çırak onun hünerini öğrenmiş.

Bir gün Döötü usta değirmeni çalıştırmak istediğinde, değirmenin üstünde bir doğanın durduğunu fark etmiş. Doğan Döötü’ye selam vermiş, kendisinin niçin değirmende bulunduğunu söylemiş: “Sizinle yarışmak istedim. Eğer ben değirmenin taşına vurup taşı yarabilir, değirmenin çalışmasını engellersem bana altın pençe yapabilir misiniz?” demiş.

Döötü usta: “Bırak, boşuna uğraşma. Eğer değirmenin taşını yaramazsan rezil olursun!” demiş. Ama doğan onu dinlememiş. Bunun üzerine göğe havalanıp, dimdik yumularak değirmenin taşına vurup onu yardıktan sonra tekrar göğe yükselmiş. Döötü usta doğan tekrar gelinceye kadar taşa kazık çakıp suyu tekrar yürütmeyi başarmış.

Doğan tekrar geldiğinde bir de ne görsün! Değirmen eskisi gibi çalışmaktaymış. Kendi gözüne kendi de inanmayıp, uzun bir müddet bakakalmış. Doğan, ustanın çözüm yolunu anladığı zaman darılmış ve ağlayıvermiş. Bundan sonra doğanın gözünden yaş hiç eksik olmamış. Gözyaşını bu zamana kadar silememiş olan doğan, içindeki öfkeyi atmak için diğer kuşlara düşman olmuş ve karşısına çıkan her kuşu öldürmüştü.

35. DÜNYA ÖKÜZÜ⁴¹⁸

Deyirler dünya Boz öküzün buynuzunda dayanmışdı. Her defe yatıp duranda, otlamağa gedende, su içinde yer titreyir, dağlar denize, denizler dağlara çevrilir, dünya toz dumana bürünürmüş. Bir gün Boz öküz su içende ağaçdan düzeldilen adama benzer yekeper bir mügevvanı neheng qoz ağacına söylenmiş gördü. Öküz fikirleşdi ki, ne yaxşı oldu, üfürüb

⁴¹⁷ Aygerim Dıykanbayeva, **Kırgız Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2004, s. 319

⁴¹⁸ Azad Nebiyev (Yay. Haz.), **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Azerbaycan Türk Edebiyatı**, C.1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 297.

bu mügevvaya can vererem... O da suyumu, otumu her gün qarşıma getirer. Böyle de etdi, mügevvaya can geldi. Boz öküz dedi:

- Bax, seni dünyaya men getirdim. Bunun üçün ömrün boyu mene qulluq etmelisen.

Düş qarşıma gedek. Adam dedi:

- Yox, düz danışmırsan. Mene canı sen vermisen, amma meni düzelden, ağzımı, burnumu, saçımı, qolumu, ayağımı, uzun boyumu yaradan o qoz ağacıdır. Öküz bir az fikirleşib dedi:

- Yaxşı, gel bu zehmeti de yere vurmayaq. Seni yaradanın şerefine adını Oğuz qoyaq. Amma gerek benim yanımda yaşayasan. Axşam sabah yemeyimi veresen. O gün dünyanın ilk adamı Oğuz, Boz öküzün yanında qaldı.

36. DÜŞMAN KEKLİK, DOST KARGA⁴¹⁹

Eski zamanların birinde savaş olmuş. Türk askerinin bir tanesi düşman askerinden gizlenmek için kavak ağacına çıkmış. Bu olaya sadece iki varlık şahit olmuş birisi keklük diğeri de kargaymış. Bakmışlar ki düşman askeri geliyor. Karga kötü ama güçlü sesiyle “kavakta yok kavakta yok” diye ötmeye başlamış. Keklik kargaya inat, “Türk kavakta, Türk kavakta” diye ötmüş. Düşman askeri son duyduğu sesle Türk askerini kavak ağacında fark etmiş ve öldürmüş. İşte o günden beri Türkler keklük vururlar ama kargaya dokunmazlar. O günden bu güne keklük düşman, karga dost olmuş.

37. EFLATUN HAKKINDA EFSANE⁴²⁰

Eflatun (Platon) akıllı bir adamdır. O bir gün kendisine bir cennet yaptırmıştır. O cennete ayağını bastığı anda Allah, Azrail’e “git canını al” diye buyurmuştur.

Bu konuşmaları Eflatun, Azrail gelmeden önce duymuş ve otuz dokuz tane “Eflatun” yapmıştır. Cennete gelen Azrail’in kafası karışmış ve geri gitmiştir. Tanrı ona:

“Korkma ben sana yardım ederim” demiş ve sineği yaratmıştır. Sonra da yarattığı sineği cennete göndermiştir.

Sinek, gerçek Eflatun’un yüzüne gelip konuştuğunda Eflatun onu kovmuştur. Çünkü

⁴¹⁹ Hakan Acar, **Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta, 2013, s.158.

⁴²⁰ Şerife Seher Erol, **Türkmen Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2012, s.385-386.

Eflatun Tanrı'nın sineği yaratacağını düşünmemiştir. Böylece Azrail Eflatun'un canını almıştır.

38. EJDERHA⁴²¹

Amasya'nın Tersakan bölgesinde Göllü Bağları mevkiinde gerçekleşmiştir. Vaktiyle bir ejderha Amasya'ya musallat olmuş ve Tersakan çayının üzerine oturmuş. Günler geçiyor, aylar geçiyor devamlı su içiyor ve yetiştirilen bütün ürünleri yiyor. Köylü bundan çok rahatsız, halk bundan çok rahatsız çünkü bütün mahsuller kuruyor. Tersakan'dan akan su bahçelere iletilemediği için bütün mahsuller kuruyor ve Amasya uzun süre kıtlık çekiyor. Şehrin büyük ileri gelenleri toplanıyor ejderhayı nasıl kovarız diye. Şöyle bir yöntem buluyorlar: On tane deve kervanının üzerine büyük çuvallarla tuz yüklüyorlar. Bu tuz yüklü kervanı ejderhanın önüne sürüyorlar, besili develer ve semiz inekler seçiliyor bunun için, ejderha bunları yedikçe tuzdan dolayı hararetleniyor ha bire Tersakan'dan su içmeye başlıyor. İçtikçe içtikçe, tuzu yedikçe hararetleniyor ve belli bir süre sonra çatlıyor. Böylece halk bu olaydan kurtuluyor.

39. EJDAHA GAYASI⁴²²

Revayete göre, Ejdaha kayasının dalı büyük mağaradır. Gedim zamanlarda bir pehlevan bu mağaraya gedib bir ejdaha öldürmüştür. Güya kayadan damla damla ahan da su deyil ejdahanın yağıdır.

Gayanın etrafından da güya bir gil tapılır ki, adına padi-zehar deyirler. Gedim insanlardan kim ejdahanın yağından zeharlenirmişse, padi-zehardan yeyib sağalmış. Padi-zehari de pehlevan tökmüştür ki, herkes ejdahanın yağından zeharlenirse yeyib yaxşı olsun. Bu gya indi de "Ejdaha Gayası" adlanır.

40. EJDERHA İLE YUHA⁴²³

Ejderha insanları yutan azgın mı azgın bir yilandır. O insanı ve hayvanı nefesiyle çekip yer. Kötü ve kansız olduğu için Allah ona öfkelenir. Çok fazla kudurmaya başlarsa bir melek gönderir. Kara kasırğa yağmurları yağarken bu melek ejderhayı gelip alıp, onu demir

⁴²¹ Tuğrul Balaban, "Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratları (Derleme, İnceleme, Metin)", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2013, s.535

⁴²² Gülçim Mara, "Azerbaycan'da Yer Adlarına Bağlı Efsaneler Üzerine Bir İnceleme", Yayınlanmamış YL Tezi, Balıkesir Üniversitesi SBE, Balıkesir, 2004, s.123.

⁴²³ Gülhan Atnur, "Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması[Başkurt]", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2002, s.561.

urganlarla bağlayıp, Kaf dağının arkasına götürür.

Yuha yılan ise ejderhanın çok ihtiyarlayıp azgınlaşmış olanıdır. Kendi gücü kuvveti bitmeye başlayınca yakındaki canlıyı allayıp, pullayıp, çekip, yaltaklanıp, hile yapıp yakınlaşır ve yutar. Yuha çeşitli kılıklara girebilir.

Ejderha da yuha da sazlık, kuyuluk ve bataklık yerlerde, göl kenarlarında ve nehir başlarında yuvalanıp yaşarlar.

41. ELİK KEÇİ EFSANESİ-2⁴²⁴

Aşağıboynuyoğun Köyü, Gelivera Çayı'nın dik yamaçlarına kurulmuş bir köydür. Bu köyün sırtını yasladığı dağlarda sürmeli gözlü, çatal boynuzlu elik keçiler yaşar. Bu keçilerin erenlerin malı olduğuna ve onlara zarar verenlere beddua, koruyanlara da dua ettiklerine inanılır.

Yıllar önce şiddetli bir kış olur. Geceli gündüzlü yağan kar, evlerin saçaklarına kadar çıkar. Yolun sokağın izi kalmaz her taraf bembeyaz olur. Böyle bir günde dağlarda aç kalan yedi-sekiz elik keçi gelip köydeki çobanlardan birinin ağılına girer.

Sabahleyin koyunlarını yemlemeye gelen çoban, elik keçileri görünce sevincinden ne yapacağını şaşırır. Hemen komşulara haber verir. Bütün köylü elik keçileri kesip etini paylaşmaya karar verirler. Tüm köylü bir araya toplanıp elik keçileri yakalayıp hepsini keserler. Akşam olunca eti kazana koyarlar. Tam bu sırada dağdan kopan büyük bir çığ köyün üstüne gelip, hepsini alıp götürür. Orada bulunanlardan hiç kurtulan olmaz.

Burada, erenlerin elik keçileri kesenler için beddua ettiğine ve onların dualarının kabul olmasından dolayı da bu insanların bu şekilde cezalandırıldıklarına inanılır.

42. ESHAB-İ KEHF ⁴²⁵

Geçmişlerde Dağyanus adlı birisi Ölen Seher'de çoban imiş, başqalarına koyun otarırmış. Günlerin bir günü onun qulağma bir milçek[sinek] qonur. Dağyanus milçeyi qovur. Milçek gedib bir oyuğa düşür. Dağyanus oyuğu qazır ki, milçeyi tapıb öldürsün. Görür ki, oyuqda bir yastı daş var. Bu daşın üstünde yazılmış:

⁴²⁴ Cengiz Gökşen, **Giresun Efsaneleri**, Yayınlanmamış YL Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Trabzon, 1999, s.168.

⁴²⁵ Azad Nebiyev (Yay. Haz.), Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Azerbaycan Türk Edebiyatı, C.1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s.304.

- Bu daşın altında xezine var. Herkes daşı qaldırıb xezineye girerse öler. Dağyanus qorxusundan daşı qaldırmır. Ölen Seher'e gidib Molla Ehmedeli adlı birisine deyir:

- Filan yerde bir yastı daş var, altı xezinedi. Gedek daşı qaldır, xezinenin yarısı senin olsun. Menim qolum ağrıyır, qaldırabilirem. Molla Ehmedeli sevine sevine onun arxasınca düşür, oyuğa gedir. Daşın üstünü oxuyur, görür ki, doğrudan da daşın altında xezine var. Amma yazılıb ki, kim bu daşı qaldırsa öler. Dağyanus çox bic[kurnaz] çoban idi. Ona dedi:

- Eşi[yahu], her yazılana inanmaq olmaz. Daşı qaldır, xezineye sahib ol. Molla Ehmedeli evvel qorxur, dünya mal şirin olar. Qolların çirmalayıb[sıvayıp] daşı qaldırır. Ne görür: bura böyük bir xezinedi, içi lelcevahir ve qızılla doludur. Dağyanus da onunla birlikde xezineye girir. Görür ki, bir qılınç var, üstünde yazılı: "Daşı qaldırıb xezineye ilk gireni bu qılınçla öldürsen, xezineye sahib olabilersen." Dağyanus tez kılınçı götürüb Molla Ehmedeli'ni öldürer. Gece iken xezineni yığır, varlı adam olur. Az zaman içerisinde Naxçıvan'da padişahlığı öz eline geçirir, zalim bir padişah olur. Dağyanus her yere e'lan edir:

- Allah men özümem, sizin tanıdığınız Allah'ı tanımıram. Dağyanus şahın zulmü erse dayanır. Günlerin bir günü Dağyanus'un qulağına yine bir milçek girir. Şah ne qeder çalışır milçeyi çucarabilmir. Vezire, vekile deyir:

- Başıma döyün, milçek çıxsın. Vezir ona deyir:

- Şah, senin ki, bir milçeye gücün çatmır qulağından çıxarasan, niye özünü Allah adlandırmışsan? Dağyanusun açığı tutur, hamsinin boynunu vurmaq emrini verir. Vezirlerden Temirxan, Müslüm, bir de birisi qaçırırlar. Bunların qarşısına bir çoban çıxır. Çoban onlardan xeber alır:

- Hara gedirsiniz? Ona deyirler:

- Zalim Dağyanus'un zulmünden baş götürüb qaçırıq. Çoban deyir:

- Men de o padşahın zulmünden cana gelmişem. Sizinle qaçaçağam, ona xidmet etmek istemirem. Çobanın Kıtımır adlı bir iti de varmış. İt de bunların arxasınca gelir. Ne qeder eyleyirler, it onlardan el çekmir. Vurub bir ayağını, iki ayağını, sonra da üç ayağını qırırlar, yine de onlardan el çekmir. Dağa çatanda görürler ki, itin ayaqları sapsağdı. Onu qovmaq isteyende it dile gelib deyir:

- Neye meni qovursuz? Men de Dağyanus Şah'ın zulmünden qaçırım. Gedib bir mağraya çıkarlar. Gece olduğundan bu mağarada qalmalı olurlar. Here başını bir daşın üstüne

qoyub yuxuya gedir. Bir vaxt yuxudan oyanırlar. Birbirlerine deyirler:

- Qalxın, günorta olmuşdur. Gr ne qeder yatmış, aclıq bizi elden salmış. Temirxan'ı başqa dona salıb gnderirler ki, seherden çrek alıb getirsin. Temirxan sehere gedir. Baxır ki, heç bu gördüyü sehere benzemir. Her şeyin yeri de deyişmişdir. Gezib bir çrex ana tapır. Çrek alıb pulunu vermek isteyende çrekçi onun yaxasından tutub deyir:

- Bele çıxır ki, sen xezine tapmısan. Seni padşahın yanına aparacağam. Çrekçi onun yaxasından el çekmir. Seskye adamlar gelir. Temirxan'ı padşahın yanına aparırlar. Temirxan bütün olub biteni padşaha syleyir. Padşah deyir:

- Sen evinizi tanıyırsan mı? Temirxan deyir:

- Elbette, tanıyıram.

Temirxan bunlarla gedir, z evlerine çıxır. Bu evde bir ixtiyar qoca olurmuş. Ondan kim olduğunu xeber alırlar. O cavab verir:

-Menim babamın cediti babasının adı Temirxan olmuştur. Hesablayırlar ki, Eshabi-kehf adamları mağarada üç yüz elli il yatmışlar. Herkes bu işe teeccb edir. Padşah, vezir, vekil, adamlar Temirxan'ın başına toplaşıb yola dşrlər ki, gedib onları debdebe ile sehere getirsinler. Mağaranın yanına çatanda Temirxan deyir:

- Siz burada dayanın, men gedib yoldaşlarıma xeber verim, yoxsa qorxarlar. Temirxan gedib bütün olub bitenleri yoldaşlarına xeber verir. Evi yıxılmışlar xariqedir, üç yüz elli il yatmış. İndi ayrı zamandı, her şey deyişib. Bunu eşidende hamsi Allah'a yavarırlar:

- İlahi, bizi ebedilik yuxuya apar! Ağızlarının sözü qurtaran kimi iki qaya gelib ağız ağıza qavuşur, adamlar ieride qalırlar. O günden bu dağ Eshabi-kehf adlanır.

43. ESKİ DŞMAN⁴²⁶

Zamanın çetin fermanıyla çöl tilkisi gçten-kuvvetten düşer. Dişi dklp tırnaksız kalır. Ty dklp gözü görmez olur. Alığından çöl tilkisinin karnı sırtına yapışır. Yakınında kırmızı horozlar gözünün önünde ibiğini dikip rahat rahat geziyorlar. Kumrulara ne diyeceksin? Şimdi onlar da tilkiden korkmaz olmuşlar. Hey yaşlı tilki gününe kar yağmış. Haline it ağlar.

⁴²⁶ Şerife Seher Erol, **Türkmen Efsaneleri zerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2012, s.382-383.

O, sıçan inlerinin ağzında yan yatıyormuş. Şimdi ona sadece kilolu sıçan lazım. Eskiden jilet gibi keskin olan dişlerin, harmanların akbuğdayını yiyen kırmızı horozları didikleyerek yediği günlerde, onun kör, kilolu sıçanlara midesi bulanırdı. Onları avlayan canlıları da sevmezdi, “midelerinin aldığına bak” diye gülerdi. İşte böyle kara günler onun kaderinde de varmış. Dur kendi ayağıyla geldi. Ah olmadı. Kuru, yaşlı kemiklerinin sesi duyuldu sadece. Yağlı sıçan onu uğraştırıp, inine girip gitti.

Tilkinin yırtıcı umudu öldü. O muratsız bir şekilde kalktı da leş aramaya çıktı. O orada kendisi gibi yaşlı, tüyünü bırak kirpiklerine kadar dökülmüş, çirkin bir mahlûka rastladı. Bu yaşlı bir çakaldı.

Yaşlı tilki ve yaşlı çakal, işte inleyip çölde yatan iki tane beyinsiz aç. Onlar etsiz bir kemik için kavga etmeye başladılar. O anda kemiğe ağız vurmak için dişin lazım olduğu akıllarına gelmiyordu. Yoksa dünya kemik olsa da onlara bir hayrı yoktu. Sadece eski alışkanlıklarına göre çatışıyorlardı. Diş yok, tırnak yok savaşamazlardı. Burada sadece yaşlanmayı bilmeyen gönül çatışyordu. İşte onlar geri çekildiler.

Bulanık gören gözleriyle birbirlerine baktılar. Leşin kokusu ikisine de aynı geliyordu. Kafalarına kurnazlık geldi. Sonra koklaştılar. Tilki:

-“Kardeş kardeşe saldırırsa nasıl olur?” dedi. Çakal:

-“Kardeş kardeşe hile yapabilir mi?” dedi. İki beraber:

-“Gidelim” dediler. Çakal uzak yaylalara gidip ilan etti:

-“Yaşlı tilki niyetini değiştirmiş. Şimdi beş vaktini hiç kaçırmıyor. Hacca da gidecek. Kimin isteği varsa onun peşine düşsün.”

Yaşlı tilkinin hilesi tuttu. Onun peşinden gidenler oldu. Lafın kisası tilki kuşun, kumrunun önüne düşüp hacca gitmiş. Başkan tilki, sıranın sonunda gelense çakalmış. Devletsiz olan uzak yola baş olur. Bu kaygılı manzara Süleyman Peygamber’e ulaşır. Zamanında yetişip her şeye inanan kuşları tilkinin pençesinden kurtarır. Sonra şöyle der:

-“İnançlı olmanın da bir sınırı var. İyi bilin; eski düşman hiçbir zaman dost olmaz.”

44. EŞEK BOYNUZUNDAN NASIL AYRI KALMIŞ⁴²⁷

Eskiden eşeğin de tıpkı ineğinki gibi sert ve büyük boynuzu varmış. O, bu bir çift boynuzuna güvenerek her yerde zorbalık yaparmış. Eziyet üstüne eziyet edip, acizlere gün yüzü göstermemiş

Kibirlenerek karşılaştığını süser, yaklaşanı teper ve ısırır. Eşeğin konu komşusu ve dostları onun bu zorbalığına dayanamayıp hayvanların padişahına durumu anlatmışlar. Padişah eşeği çağırıp:

—Hey utanmaz! Başındaki bu boynuz sana kendini düşmandan korusun, diye verilmiş. Şimdi ondan yararlanarak kendi dostlarına, konu komşuna ve acizlere gün yüzü göstermez oldun, demiş ve sinirlenerek onun iki boynuzunu söküp atmış. Eşek, boynuzundan sonsuza kadar ayrılmış.

O günden sonra eşek, sıradan hayvanlardan da korkar olmuş. “Allah’ım bildiği için eşeğe boynuz vermemiş.” şeklindeki söz bundan kalmış.

45. ETİMGEN⁴²⁸

Eskiden bir kadının çocukları yaşamamış. Ona çocuğunun yaşamasını istiyorsan köpek sütünden emdir, demişler.

Çok mu vakit geçmiş bilinmez, ama bu kadının yine çocuğu olmuş. Eniklemiş bir köpek bulup yavrusunu emdirmiş. O çocuk yaşamış.

Köyün ismi ondan kalmış. Şimdi orayı Epselem köyü diye adlandırır. Bazen de Belekey köyü derler. Ama doğrusu, eski ismi Etemgen (köpek emen) dir.

46. FIRINCI KAPLUMBAĞA, ECZACI YILAN⁴²⁹

Bölgemizde, hususen Koşukavak köylerinde kaplumbağanın bir adı da “pata” şeklindedir, kertenkelenin adı ise, “mancırak”tır. Kertenkelenin yeşil renkli olanına “yeşilbaş” denir. Yöremizde kaplumbağa, yılan ve kertenkeleye dair masal (?) anlatılır.

⁴²⁷ Adem Öger, *Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, s.691-692.

⁴²⁸ Gülhan Atnur, *Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması*[Başkurt], Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2002, s.447.

⁴²⁹ İbrahim Özkan, *Bulgaristan Türkleri Halk Edebiyatı Üzerinde Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, s.656-657.

Kaplumbağa vaktiyle fırıncı imiş. Fırında pişirip sattığı ekmeklerin eksik olduğunu gören müşteriler, onu bu huyundan vazgeçmesi için üç kez uyarırlar, fakat o buna aldırılmaz. Aldırmayınca müşteriler toplanıp, fırıncıya ağır bir ceza verirler. Onu, üstünde hamuru fırına hazırladığı yassı ağaca yatırmışlar, hamur teknesini üstüne koyup; ön, arka ayaklarını ve başını dışarı çıkaracak delik bırakarak, birbirine güzelce yapıştırmışlar ve “Bundan böyle adın kaplumbağa olsun. Hilelerinin cezası olarak kıyamete kadar böyle dolaşacaksın” demişler. Kaplumbağa, kendisine böylesine ağır bir ceza veren insanlara kızgınmış. Gezip dolaştığı yerlerde kendisine taraftar arayıp duruyormuş. Arayan, belasını da bulur Mevla’sını da derler ya, kaplumbağa da bula bula yılanı bulmuş. Yılan dediğim de vaktiyle eczaneciymiş. İlaçları çok pahalı sattığı için o da üç kere uyarılmış. Tedbir almayınca müşterileri onu da, kimi ayaklarından, kimi başından tutup bir güzel uzatmışlar ve “Artık adın yılan. Kıyamete kadar sürünüp gezeceksin” demişler. Yılan da insanlara bu yüzden öfkeliymiş. Yılan, eczanesinden sadece zehri almayı başarmış. Bu gün bile zehri ile insanı öldürmeyi sürdürmektedir. İnsanlara haksız yere öfkeli olan bu iki yaratık anlaşmışlar: Kaplumbağa araba görevi yapacak, yılan da urgan vazifesi bitirecek, ikisi ormandan kuru odun toplayıp insanların evlerini kundaklayacaklarmış. Anlaşmışlar ve işe başlamışlar. Bu iki hilecinin gene bir kötülük peşinde olduklarını anlayan mancırak (kertenkele) onları gizlice izlemiş, getirdikleri kuru odunları tutuşturup evleri ateşe vermek istedikleri sırada, mancırak, ağzıyla getirdiği suyla ateşi söndürürmüş. O gün bu gündür kertenkele, kaplumbağa ile yılanın yakmak istedikleri ateşi söndürmekle meşgulmüş. Bu yüzden yılan, mancırakların azılı düşmanıdır.

47. GÖK KUŞAĞINA ÇIKAN GEYİK⁴³⁰

Bii-Hem’de, Sın-Tayga’nın Orta Kök-Butka yerine bir avcı ava gitmiş. Dağın üzerinden bir bölük bulut çıkıp gelerek, yağmur atıştırmış ve gök kuşağı oluşmuş. Gök kuşağının bir ucu avcının ourduğu yerin önünde, Karangı-Oyuk denen yerin göçüğündeymiş. Oradan farklı bir güzelliği olan, on sekiz çatal boynuzlu geyik çıkıp gelmiş. Geyiğin farklı bir güzelliği bakırla kaplanmış gibi, boynuzları altın gibi parlıyormuş. Geyik açıklığa çıkarak biraz dolaştıktan sonra, başını yukarı kaldırarak gök kuşağının üstüne çıkmış. Gök kuşağının ortasındaki renkten yürüyüp çıkarak görünmez olmuş.

⁴³⁰ Sadık Tural (Yay. Haz.), **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi[Tuva]**, C.1, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2001, s.643.

Avcı o geyiği gördükten sonra, geyiği avlamayarak evine dönüp gelmiş. Ondan sonra o avcı silahını geyiğe doğrultmamış.

48. GUGUK, KIRLANGIÇ, KUYRUKSALLAYAN⁴³¹

İki kız birlikte suya girmişler. Sudan çıktıklarında kızlardan birinin elbiselerinin üstünde yılan yatıyormuş.

- Bana kocaya varırsan elbiselerini veririm demiş yılan.

Kız uzun süre karşı çıkmış ve sonunda:

- Varayım öyleyse demiş.

Sonra yılan düğünün ne zaman olacağını belirtmiş. Yılanın düğün için geleceği gün kız evde oturmuş. Bu konuda anne ve babasına hiçbir şey söylememiş. Sonra bu kızların yanına çeşitli yılan sürüleri gelmiş. Kızın annesi kapıları kilitlemiş. Yılanlar pencerelerden, kapılardan sarkmışlar. Bunun üzerine kız yılanların niçin geldiğini anlatmış. O gün yılan kızı alıp gitmiş.

Ondan sonra yılanla kızın iki çocukları olmuş. Çocukların biri kız, diğeri oğlanmış. Bir gün kız çocuklarını alarak ailesinin yanına gitmiş. Annesi her şeyi sorup öğrenmiş.

- Sen su altına nasıl iniyorsun? diye sorunca kızı:

- Hıvetür, çık! diye bağırdınca yılan çıkıp beni alarak giriyor demiş. Ondan sonra kızın annesi kıza hiçbir şey söylemeden suyun yanına gitmiş ve:

- Hıvetür, çık! diye bağırmış. Yılan suyun kenarına çıkınca onun kafasını koparmış. Kız çocuklarıyla evine dönmek için suyun kenarına gelmiş ve üç defa:

- Hıvetür, çık! diye bağırmış. Yılan çıkmamış. Kız suyun kıpkırmızı olduğunu görmüş. Suyun üstünde yılanın başı gözükiyormuş. Kız ağlayarak çocuklarına:

- Ah yavrularım, hayatımızı mahvettiler diyerek ağlamaya başlamış.

Sonra oğluna sen kuyruksallayan ol; kızına: sen kırlangıç ol, ben de guguk kuşu olacağım demiş ve üçü de kuş olmuşlar.

⁴³¹ Metin Yılmaz (Yay. Haz.), **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Çuvaş Edebiyatı**, C.26, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s.101.

49. GUGUK KUŞU⁴³²

Çok eski zamanlarda Kırgızların Er Tabıldı adlı bir kahramanı varmış. Bu, savaş sırasında ayağından yaralanıp Nann'daki kara dağlarda tedavi görmüş. Bir gün, yakınında bir guguk kuşu görmüş. Ona demiş ki; “Kanağına aş, ağzına da su koyup bana getirir misin?” O da denileni yapmış. Bu arada kendi yuvasındaki yavrularını unutmuş. O günden sonra guguk kuşu, kendi yumurtalarını yuvasına bırakmayıp başka kanatlıların yuvasına bırakır olmuş.

50. GUGUK KUŞU NEDEN YAVRU BESLEMEZ?⁴³³

Eskiden bütün canlılar yaratılırken çok büyük bir bayram olur. O bayrama guguk kuşu gelmez, işleniyordur; yuva yapıyordur, ertesi gün yumurtlayacaktır.

Bunun üzerine Tanrı onu çağırıp sorar:

— Neden sen dün, ben büyük bayram yaptığımda gelmedin?

— Yuva yaptığım için gelemedim.

Bunun üzerine Tanrı ona tükürür:

— Mademki sen benim bayramıma gelmedin, bundan sonra sen hiçbir zaman yavrunu kendin besleme!

51. GÜRGAN⁴³⁴

Hoca Hızır'ın bir gürgü (kurdu) varmış. Şehir ve köyleri daima bu kurduyla birlikte dolaşmış. Bir gün Hoca Hızır bir tepenin yanında dinleniyormuş. Hoca Hızır uyuduğunda kurt nöbet tutarmış. Hoca Hızır, bu kurdun uyuduğunu hiçbir zaman görmemiş. Hoca Hızır, tepenin yanında dinlenirken uykuya dalmış. Uyanınca bakmış ki kurt da uyuyor. Ondan sonra buraya Gürgan demişler. Hoca Hızır, asasını buraya saplamış. O asadan alıç ağacı peyda olmuş. Günümüzde bile bu tepe bellidir ve orada köy mescidi bulunmaktadır. Köy ise Gürgan adıyla bilinmektedir.

⁴³² Aygerim Dıykanbayeva, **Kırgız Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2004, s. 320

⁴³³ Ferah Türker, **Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2011, s.481.

⁴³⁴ Hüseyin Baydemir, **Özbek Efsaneleri**, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2011, s.385.

52. HAKAS EFSANESİ (8.EFSANE)⁴³⁵

Eskiden Mun-Ara diye bilinen bir kabile varmış. Bu kabile, diğerlerine göre daha büyükmüş. Bu kabileye mensup birisi yılanı ikiye bölmüş. Yılanın baş kısmı kaçır, yılanların hanına gitmiş. Yılanların hanı ona, “Adam seni öldürecekse, tamamıyla öldürmeliydi.” demiş. O zaman yılanların hanı, ordusuyla yola çıkmış. Ordunun başında kesilen yılan varmış. Onlar önce, Abakan kıyılarına gelmişler. Halkın yaşadığı yere geldiklerinde birisinin nehri geçmek istediğini görmüşler. Yılanların hanı ona, “Bizi öbür yakaya geçirir misin? Korkma, seni sokmayacağız.” Adam, yılanları üç dört kayığa doldurup karşı tarafa geçirmiş. Yılanların hanı, “Şimdi sen evine git ve evinin etrafına kül dök. Köle bakarak senin evini buluruz.” demiş. Adam gidince evinin etrafına kül dökmüş. Yılanların hanı kesilen yılanla sormuş: “Seni kesen adamın çadır evini biliyor musun?” yılan adamın evinin hangisi olduğunu bilememiş. O zaman yılanların hanı, “Bizi nehirden geçiren adamın dışında herkesi öldürün!” diye emretmiş. Bunun üzerine yılanlar oradaki insanları sokmaya başlamışlar. O zaman insanlar, ak ağaç kabuğundan yapılan evlerde oturuyorlarmış. Yılanlar, ok gibi fırlayarak, evleri delip geçerek insanları sokmuşlar. Onları nehrin karşı yakasına geçiren adamın dışındaki herkes ölmüş. Eskiden büyük bir kabile olan bu adamın nesli yılanların saldırılarından sonra böylece azalmış. Şimdi onlar, Kartınlerin karşısındaki Ak Yar’da, yani Abakan’ın sağ tarafında oturmaktadırlar.

53. HAZİNEYİ GÖSTEREN KEKLİK⁴³⁶

Yaşanmış, olmuş bi şey bu. Yaşı şimdi 80-90 civarında olan bi amcamız anlattı. Ava gider gelirim, gider gelirken hazinelere de bakarım, diyor. Birkaç kazı falan yaptık; ama bir şey bulamadım; ama hep bu hevesle günümü geçiriyorum, diyor. Birkaç bulanlar da olmuş. Karşısının karşısının ok atımının 100 metre ilerisinde hazine var, diye de söylenir oralarda.

Rüyamda tüfeği aldım, ava gittim; İpekyolu güzergâhının oralarda av alanları var, Derinkuyu’nun ilerisinde bir taş gördüm, taşın üstünde bir keklük peyda oldu; tam keklığe hedef aldım, vuracağım, keklük aşağı indi. Hemen koştum baktım ki, bir delik var, keklük oraya girdi. Bir uyandım rüya... Sabah ezanı okunuyor, hemen koştum, vardım o taşı buldum, keklük o taşın üstünde duruyor. Nişan aldım, o deliğe girdi. Hemen vardım o deliği

⁴³⁵ Ekrem Arıkoğlu (Yay. Haz.), **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Hakas Edebiyatı**, C.25, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s.128.

⁴³⁶ İmran Gündüz Alptürker, “Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma: İnceleme-Metinler”, Nevşehir Üniversitesi SBE, Nevşehir, 2013, s.168.

açtım, geniş bi yer buldum, kazdım bi baktım hazine, diye anlatırdı.

54. HORİNLERİN ATALARIYLA İLGİLİ HİKÂYESLER⁴³⁷

Eskiden Horinler sayısız zenginliğe sahiptiler, pek çok büyük baş hayvanları vardı. Bir gün Horinlerin çoğunu ve onların hayvanını götüren büyük bir sel oldu. Sel sırasında bir yaşlı kadın dokuz danayı eski büyük ot yığınınca çıkardı, orada canlı kaldılar. Bu danalardan sonra hayvanlar yeniden çoğaldı. Horinler bir zamanlar atalarının kargaya taptıklarını söyleyerek küfrederler. Sel sırasında Horinler ateşsiz kalmışlardı. Bu sırada kav için çuval içinde ağzında çakmak tutarak bir karga uçu ve bunu Horinlere bıraktı. Bu yüzden derler ki karga Horinlerin ilahıdır. Daha sonra bölgemizdeki pek çok kişi Horinlerin kırk dört şamandan geldiğini söylüyorlar.

55. İYT (KÖPEK)⁴³⁸

Köpek, eskiden bir hocanın oğluymuş. Babasının kulağına ezan okuyarak koyduğu asıl adı “Sak”tır [Dikkatli.]Sak’ın öz annesi ölünce babası, daha önceden büyücülük yapmış olan güzel ve genç bir kadınla evlenir.

Üvey annesi, Sak’a sık sık kızar, ikisinin yıldızı barışmadığı için ve de kendinin doğurmadığı bu çocuğu hiç sevmez. Yeri geldiğinde onu eve sokmaz, daha yaşlı küçük olan çocuğa ağır işler yaptırıp, yerine getirmesi zor görevler verir. Böyle davranarak çocuğu insanlara rezil edip, gözlerine kötü göstermek ister, fakat Sak, verilen görevleri aksatmadan yerine getirir. Üvey annesi, Sak’ı geceleyin koyunlara bakması için ağıla göndererek, çocuğu uykusundan eder. Ağılın çevresinde anasından ayrılan küçük kuzulara koruyuculuk ve bakıcılık yaptırır. Gündüz oyundan, gece uykudan ayrı kalarak yorulan Sak, yine böyle bir günde baktığı kuzulardan birini yırtıcı bir kuşa kaptırır. Kuzuların telef olması Sak’ı sıkıntıya sokar. Karısının sözüyle oğlunun çok suçu olduğunu zanneden hoca, bu küçük suçtan dolayı onu kırk kamçı vurdurarak cezalandırır ve tekrar cezalandırma işini karısına bırakır. Üvey anne, çocuğu dövmekle yetinmez. Kendisine karşı çıkan Sak’ın yüzüne üç defa kül atarak, onu bilinmeyen bir yaratığı çevirip, sonsuza kadar hayvan olarak kalması için büyü yapar. Hoca ise, oğlunun, köpeğe dönüşmesinin sebebini anlayarak, yaptıklarına pişman olur; “Ah,

⁴³⁷ Muvaffak Duranlı, **Yakut Efsaneleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2004, s.391.

⁴³⁸ Pınar Dönmez Fedakâr, **Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008,

vah!” demek yerine “Ay, iy, it!” diyerek üzüntüsünü ifade eder. Bunu duyan halk, Sak’ın babasının söylediği bu sözden dolayı, bu yaratığa “İt” demiştir.

Hilekâr karısının tersliklerine ve dayağına katlanan köpeğe, babası da eziyet eder. “İt oldu!”, “İt azabı verdi!” sözleri de buradan kalmıştır. Köpek, bütün zorluklara dayanır “Köpek gibi” sözü de bu anlama gelir. O sırada insanlar, koyunun yanı sıra yabani hayvanları evcilleştirip, büyük ve küçükbaş hayvan sürülerini oluşturmaktadır. Köpek de, eskiden bir insan olduğu için, insanların bakıp büyümesine çabuk alışarak, insanların koruyucusu olur. Köpeğin halk tarafından sevilmesi, üvey annenin hoşuna gitmez ve kocasını kandırarak, köpeği ıssız bozkıra götürüp bırakmasını sağlar. “Köpek vefa, kadın cefa” sözü de bu olay üzerine söylenmiştir.

Köpek, iyi kötü büyüdüğü yerden ayrıldıktan sonra, köydeki sürülere hırsızlar ve yabani hayvanlar dadanır ve bu nedenle halkın huzuru bozulur.

İnsanoğlundan ayrılan köpek, işsiz bir halde gezerken ormandaki diğer hayvanlarla karşılaşır, onlarla dost olur. Bir gün hayvanlar bir araya gelerek, kendi aralarında konuşurlar. Amaçları dünyadaki en akıllı, en güçlü, her işin püf noktasını, adabını, usulünü bilen hayvanı tespit etmektir.

Kalabalığın içinde söze başlayan hayvanlar kralı aslanın danışmanı kaplan;

- Bu dünyada en akıllı, en becerikli kimdir, diye sorar. “Nasıl yapıp da hayvanlar kralına yaranmaya çalışsam” diye düşünen hayvanlar, birbiri ardına söz alıp, aslana yaranmak için onun yüceliğini, akıllılığını dile getirip, dalkavukça sözler söylerler.

Toplanmış olan hayvanların ortasına gelen tilki, kuyruğunu sallayarak;

- O, Tanrı’nın herkesten farklı olarak yarattığı, hepimizin lideri, herkesin sevdiği bu âlemde sizin kadar hâmi, akıllı bilge, gönlü zengin, güçlü ve becerikli üstat bir taht sahibi daha yoktur. Sizi ezelden beri hayvanların krallığına layık gördüğümüz için, bu payeyi de size teklif ediyoruz. Siz; adaletiniz, yüce gönüllülüğünüz ve bilgeliğinizle bize örnek oldunuz. Daima bizim koruyucumuz olun, diyerek aslana dalkavukluk eder ve onun bütün dünyadaki en iyi yönetici olduğunu söyler.

Onun ardından söz alan dalkavuklar da tilkinin “dolup taşarak” söylediği sözleri onaylar ve aslanın faziletlerini sayıp, onun önemini anlatarak hayvanlar kralını överler.

Yalnız bu gösterişli meclisten uzak duran zavallı köpek, kendini uzak tutup, fark

edilmeden, sessiz sedasız bir kenarda yatar.

Köpeğin yalnız başına durmasından ve giderek hararetli bir tartışmaya dönüşen meseleye ilgisiz kalmasına kızan aslan;

-Hey Nokay[Çobanların köpeği çağırış şekli]! Sen niye herkes gibi fikrini söylemiyorsun? Yoksa onların düşüncelerine katılmıyor musun? der.

Köpek;

- Evet, onların söylediklerine tam olarak katılmıyorum! Çünkü ben bu dünyada yaşayan varlıkların en akıllısının, kendi gücüyle hepimizi idare edebilme becerisine sahip olan insanoğlu olduğunu düşünüyorum, diyerek lafı dolandırmadan, açıkça fikrini söyler.

Köpeğin açık sözlülüğü ve hayvanlar kralının isteğini yerine getirmemesi nedeniyle aslan, onu ormandan kovması için kaplana emir verir.

Bunun üzerine hayvanlarla arası bozulan köpek, insanların arasında döner ve daima insanlara bağlı kalır.

Eskiden, Tanrı'nın kudretiyle hüma kuşuyla köpeğe nikâh düşer ve köpek cinslerinin hepsi ikisinden türer. Rüzgâr gibi hızlı, kartal gibi akıllı hüma tazıları da buradan türer. Atmaca ise, hüma kuşu ve köpeğin kuşlar arasında devam eden soyundandır. Köpeğin büyüdüğü eski memleketindeki halk [oraya] "İteli", [kendisine ise] "İtelli" der, ayrıca "Sak Yurdu" adını da verir.

İteli halkının lideri, memleketin sırtı yere gelmeyen yedi pehlivanını suçlu duruma düşürüp, hainlik ederek onları yurttan kovar. Hepsi de birer avcı ve kahraman olan bu yiğitlere, yol boyunca bir çoban köpeği eşlik eder. Yolculuğun sonunda uzaktaki dağlara varan kabile, dik yamaçların arasındaki bir mağaraya yerleşir ve burada üç yüz yıl yaşar.

Pehlivanların yardımcısı olarak yaşayan köpek, onlar için tavşan avlayıp, kuş yakalar.

Yiğitleri düşmandan koruyup, açlıktan ölmekten kurtaran köpeğe karşı insanoğlunun sevgisi biraz artar ve [bu nedenle insanlar] "Köpek yedi hazineden biridir" sözünü evlatlarına vasiyet eder. Köpeğin "On İki Hayvanlı Takvim"e dâhil edilmesi de bu sevginin delilidir. Çobanların, "Sak Kulak" diye çağırılan köpeklerin daha dikkatli olduğuna inanmaları ve onlara kendi taslarından su içirerek hürmet etmelerinin de sebebi budur.

Köpeğin uluması endişe ve kötü haber işareti sayılır. Eğer, bir insan köpek tarafından ısırılırsa, başına istenmeyen olayların geleceğine inanılır.

Eğer, iki âşığın arasından bir köpek geçerse, köpek “muhabbet elçisi” olarak kabul edilir. Demir tasmalı köpeğin vücudunun sihirli sırları olduğuna ve bu özelliklerinden dolayı ahirette tekrar insan şekline döneceğine inanılır. Bazı yerlerde çobanların, köpeği kefene sararak gömmesinin sebebi de budur.

56. İKİ GARDAŞ⁴³⁹

Geçmişte, köy kenarındaki meşedi ayı mesken sanır. Köy ehalesine çoh eziyyet verir. Nahırçılar, çobanlar ayıdan gorhtuglarından nahırı ve sürünü meşeye yakın aparabilmirler(güdemiyorlar). Gorhudan ne köy ehalesi ne de ki köye kedib-kelenler meşe yolundan kedib-kele bilmirler. Bir kün köy ehalesi bele bir gerara kelirler ki, hammımız bir yerde meşeye kedek, ayını öldürek. Yahud heç olmasa ayı bizi körer, gaçar, keder. Biz de gorhusuz yaşayarıg. Seherisi kün, köy ehalesi kiçikden böyüye geder. Birlikde toplarır. Kimi yaba, kimi dirken, kimi balta, kimi çomag... Ellerine ne keldi kötürür. Meşeye, ayını öldürmeye kedirler.

O terefden ayıya heber verirler ki:

- Ne yatıbsan? Seni öldürmeye kelirler!

Onu eşiden ayı, heberçiden soruşur:

- Kelenler iki gardaşdır, yohsa çohlu köy ehalesidir?

Heberçi deyir:

- Ne iki gardaşdır, köy ehalesi sene hucum elemeye kelir.

Bunu eşiden ayı gorhmur, narahat olmur. Heberçi teeccüblenir, deyir ki:

- Niye gaçmırsan, seni öldürmeye kelirler?

Ayı heberçiye küle küle cavab verir:

-Eğer iki gardaş üstüme kelse, men elbette ki gorharım, narahat olabilerdim. Ona göre ki eğer ben gardaşın birini ya öldürsem ya da ki yaralسام, o biri gardaş menden gardaşının gıssasını ala bilerdi. Eğer meni öldürmeye el gelirse, men onlara sarı hücum edecem, onlar bir-birinin arhasını tutmayacaglar. Heresi öz canı uçun gorhudan gaçacag.

⁴³⁹ Ramazan Etyemez, **Ahıska Türkleri Folkloru Üzerine Bir Araştırma (Kazakistan-Almatı Bölgesi)**, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta, 2016, ss.129-130.

Ancak iki gardaş heç baht ele etmez.

Bele de deyirler ki:

Gardaşın gardaşa canı yanar.
Heç vaht bir birini incitmez.
Hemişe bir birine mehriban olar.
Gardaş gardaşın ganını yerde gomaz.

57. İLAH ALADOĞAN⁴⁴⁰

Eskiden Enge adında bir ihtiyar, karısı ve oğluyula birlikte yaşıyormuş, çocukken yayla oynayan bu oğlan ergenlik yaşına ulaşmış. Yaşlı adamın hiçbir şeyi yokmuş, o avcılıkla geçiniyormuş. Günün birinde büyük bir açlık olmuş. Av başarısızmış, onların açlıktan ölme zamanı yaklaşmış. Bir gün yaşlı adam karısına şöyle demiş:

“Oğlanı öldür ve akşama pişir, benim dönüp dönmeyeceğim belli olmaz!”. Yaşlı kadın oğluna acımış ve onu öldürmemiş. Akşamleyin dönen yaşlı adam karısının çocuğu öldürmediğini anlamış. Ertesi gün giderken şöyle demiş:

“Artık onu pişir, yemeği hazırla, ben gidiyorum!” ve gitmiş. O gün çocuk toprak evde otururken baca deliğinden bir kuş eve girmiş. Çocuk ağaç yayıyla bu kuşa ok atmış. Kuş bir deri parçası savurmuş ve uçup gitmiş. Deri parçası çocuğun önüne düşmüş. Çocuk bu deri parçasını almış ve ona dikkatle bakmış, bu bir geyik derisiymiş. Çocuk kuşu takip etmiş. Çocuk kuşun uçtuğu yere gitmiş. Kuş onu bir geyiğin yattığı bataklığa götürmüş. Çocuk eve dönmüş ve olan biteni yaşlı annesine anlatmış. Anne oğluyula gitmiş ve gerçekten de ölü bir geyiğin bataklıkta yattığını görmüş. Yaşlı kadın geyiğin bağırsaklarını getirmiş ve onları pişirmiş. Çocuk bunları yemiş, bahçeye çıkıp oynamaya başlamış. Aniden babası gelmiş. Çocuğu canlı görünce kızıp bağırılmış. Korkan çocuk eve girivermiş, babası ona ok atmış. Ok evin duvarına saplanmış. Yaşlı kadın eve girince kocasının çocuğu öldüreceğini düşünmüş. O zaman pişirdiği bağırsakları tencereden almış ve “Dur, sakinleş, bizim yiyeceğimiz var!” diyerek kocasını karşılamaya çıkmış. Onlar geyiğin bulunduğu yere gidip onun gövdesini kesmeye başladıklarında yakındaki bir melez ağacına kuş konmuş, bu bir aladoğanmış. Yaşlı kadın kocasına sormuş:

“O bizim canlarımızı kurtardığı için biz onu ayı (ilah) sayabilir miyiz?”. “Biz ona

⁴⁴⁰ Muvaffak Duranlı, **Yakut Efsaneleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2004, s.463-464.

ayını demeyelim, onlar sadece ilahdır, o bizim tatlı canımızı koruyup kurtardığı için onu koruyucu ilah sayalım!” demiş yaşlı adam. Onlar aladoğanın karşısında diz çöküp duaya başlamışlar, onlar dualarını bitirince kuş uçup gitmiş. Bu çocuktan bütün Engin naslegi oluşmuş. Eğer onlar geyiği bulmamış, aladoğan bu geyiği bulmada onlara yardım etmemiş olsaymış o zaman onlar bu çocuğu yiyecekmiş. Eğer bunlar olmasaydı şimdi iki Engin nasleginin de insanları olmazdı. İşte o zamandan beri Enginler aladoğanı kendi ilahları sayar. Eğer Enginli gelinler yolda aladoğanla karşılaşılır ve üzerlerinde tangalay adlı giysileri yoksa o zaman ondan saklanırlar. Erkeklerde ağaca tünemiş aladoğana küfredemezler, yüksek sesle konuşmazlar, sadece alçak sesle konuşurlar, onun adını anmazlar, öldürmezler. Eğer onu bir şekilde öldürür veya zarar verirlerse o zaman o oç alır, insan kör olur, onun eli ve ayağı kırılır, çocukları ve akrabaları ölür. Eğer aladoğan melez ağacına tünemişse o zaman ona dua edilir ve ona rica için yaklaşılr.

58. İNEK İLE İNSAN⁴⁴¹

Dünya inşa edilip, insanlar yaratıldığı zaman inek, Allahuteala'nın insanlar ile ilişki kurmasını sağlayan elçi ve haberci imiş. Bir gün Allahuteala ineği çağırıp:

—Sen yeryüzüne inip insanlara söyle, insanlar günde üç defa yüzünü yıkasın, bir defa yemek yesin, demiş. İnek yeryüzüne inip insanlara:

—Ben sizlere Allah'ın fermanını getirdim, Allahuteala sizin için, günde üç defa yemek yesin, bir defa yüzünü yıkasın dedi, demiş. İnsanlar:

—Biz Allah'ın fermanına uyarız, dediğini yaparız! demişler. İnek göğe çıkıp Allah'a, fermanı ulaştırdığını bildirmiş. Allah, her şeyi bilip gördüğü için, ineğin fermanı yanlış ulaştırdığını anlayıp ineğe sormuş:

—Nasıl ulaştırdın?

—Sizin söylediğiniz gibi, insanlara günde üç kez yüzünüzü yıkayın, bir kez yemek yiyin dedim, demiş.

—Yazık, sen benim fermanımı yanlış ulaştırdın, aziz kullarıma vebal yükledin. Kullarımın günde üç defa yemek yemesi için, çok fazla çalışmaları gerekir; fakat kullarım bu çalışmayı kendi güçleriyle yapamazlar. Onlara, yardımcı gerekir. Sen gökten yeryüzüne

⁴⁴¹ Adem Öger, *Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, s.553.

inip, kullarıma yardımcı ol! demiş ve ineği yeryüzüne indirmiş. İnek o günden itibaren insanlara yardımcı olarak çalışmaya başlamış. Böyle iyi bir yardımcıya kavuşan insanlar, ineği saban koşmada, tarlayı tesviye etmede, arabayı çekmede ve yayık yaymada kullanmışlar. Çalışırken güçlerinin yetmediği her işe, inek yardım etmiş. İnek böyle ağır işleri yaparken, boynu kızarıp şişmiş ve yara olmuş, asla çare bulunamamış. Bunun üzerine Allahuteala'ya yalvarmışlar. Durumu anlattıktan sonra, Allahuetala ineğin boynuna sarması için bir havlu göndermiş. Bu havlu ineğin boynuna yapışıp iki ucu ve püskülleri boynunda kalmış. İneğin boynunda sarkıp duran deri, Allahuteala'nın verdiği o havlunun ucu imiş.

59. İNSAN ÖMRÜ NASIL MEYDANA GELMİŞ?⁴⁴²

Çok eski zamanlarda insanlar ve hayvanlar birlikte yaşamaya başladıklarında hepsi bir araya gelerek bir kurultay oluşturmuşlar. Kime ne kadar ömür vereceklerini görüşmüşler. İnsana yirmi yaş vermişler, “Hiç kaygı çekmeden yaşamak için.” demişler. Ata kırk yaş vermişler. At “Bana kırk yaş gerekmez, yirmisi yeter. Ben insanların elinde yaşarım.” diye söylemiş. Bundan dolayı atın yirmi yaşını insana vermişler, kırk yaşına ulaşmış.

Sonra köpeği getirmişler ve ona yirmi yaş vermişler. Köpek ise, “Bana onu yeter, ben her vakit soğukta yaşıyorum,” demiş. İnsan köpekten on yaş daha alıp elli yaşına ulaşmış.

Maymunu getirmişler. “Sana da yirmi yaş”, demişler. Maymun karşı çıkmış, “Ben her vakit zorluk içinde yaşarım, onu yeter”, demiş.

İnsana yine on yaş eklemişler. Şimdi altmış yaşına ulaşmış. Sonra kediyi getirmişler, “Sana yirmi yaş”, demişler. Kedi, “Bana onu yeter. Ben verdiklerinde yerim, vermediklerinde yemem. İnsanların elinde yaşarım”, demiş.

İnsana on yaş daha ilave etmişler, o yetmiş yaşına ulaşmış. Bu verilen ömre göre insanlar ve hayvanlar yaşayagelmişler.

İnsanoğlu ömrünü yirmi yaşına kadar rahat ve huzurlu geçirir. Yirmi yaşından sonra at ömrüne girer: Geçimini sağlar, atın yükünü çeker ve çok çalışır. Kırk yaşından sonra köpek ömrüne girer: Çocukları büyümüş olur, o çocuklarına hükmünü “ürüp” oturur. Elli yaşından sonra maymun ömrüne girer, maymuna benzemeye başlar: Gözleri kısık ve öfkeli

⁴⁴² Gülhan Atnur, **Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması [Tatar]**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2002, s.738

bakar, ie batar, omuzlan çıkar ve beli bükülmeye başlar. Altmış yaşından sonra kedi ömrüne girer: Her vakit yumuşak Şeyleri, sıcağı ve uykuyu sever. Böylelikle insan yetmiş yaşına ulaşır. İnsan mr işte böyle meydana gelmiş.

60. İT VEFASI⁴⁴³

Süleyman Peygamber, “Gel şunun da oturuşunu bir göreyim” diyerek kirpiyi getirmeye atı gönderir. Ama kirpi davete aldırış etmez. Sonra Süleyman Peygamber bunun peşinden köpeği gönderir. Gönderdiği gibi kirpi bu kez çabucak gelir.

-Kirpi bey bu niye böyle oldu? diye Süleyman Peygamber sorar.

-Padişahım, at bir ikiyüzlü felaket, neyle beslersen besle, yuları kimin elindeyse onun kölesi olur. Onun için at ile yoldaş olmayı kendime yakıştıramadım” der ve:

-Ama köpek kendini bytene daha vefalıdır, sözünden dönmez, iki yüzlülük etmez. mr boyunca sahibini ortada bırakmaz. Kimsenin görmeyeceği yere çekilir, orada da yem yediği tarafa başını koyarak can verir. Bir sebeple sahibi kaçmak, göçmek zorunda kalırsa da sahibinin yurdunu bekleyip ömrünü geçirir. İşte padişahım bunun için az önce it koşturarak gelince ben de onun peşinden koşturarak geliverdim.” diye ekler.

61. KANGALASLARIN İLAHI KARTAL⁴⁴⁴

Çok eskiden Kangalasların atası savaştan katı. Yolda onun bütün yiyeceği tükendi, o da açlıktan ölmeye yatmıştı. İşte bu sırada gökyüzünde kazlar belirdi. Birden beklenmedik bir Şekilde bir kartal geldi ve bu adam için bir kaz öldürdü. Adam kazı aldı, yedi, gücünü topladı ve kendi yiyeceğini elde edebilecek duruma geldi. Bu yüzden kartal açlıktan ölmek üzere olan Kangalasların kabile reisinin kurtarıcı ilahı sayılmaktadır. Daha eskiden ben çocukken kartalı gören yaşlı kadınlar Şöyle derlerdi:

“Efendi kartal uçuyor, o bizim ilahımız”. Yaşlı insanlar kartalın onlar için nasıl ilah olduğunu işte böyle hatırlamaktadırlar. Çok çok önce zengin olan komşularımından birine bir gri kartal gelmiş ve yakaladığı bir tayı yemeye başlamış. O zaman ev sahibi kartalın sırtını kazıkla kırıp onu öldürmüş. Daha sonra şu sözleri söyleyerek kartalı eve getirmiş:

⁴⁴³ şerife Seher Erol, **Türkmen Efsaneleri zerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2012, s.679.

⁴⁴⁴ Muvaffak Duranlı, **Yakut Efsaneleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2004, ss.460-461.

“Ben seni benim tayımı yediğin için yiyeceğim!” ve ailesiyle birlikte bütün kartalı yemiş. Çok geçmeden de bu adam hastalanmış ve bir şamanın dua etmesini istemiş. Tören sırasında şaman Hara Suorun’u içine yerleştirmiş, o hastanın ricasını yerine getirmemiş ve şöyle demiş:

“Dokuz kuşak boyunca senin nesillerini cezalandıracağım, göğüs kafesinde hastalıklar bulacağım, senin ana soyunu yok edeceğim, bütün baba soyunu koparacağım!”. Bu olaydan sonra ana soyundan pek çok kişi veremden ölmüş. Onlardan sadece dilsiz bir adam canlı kalmıştır. Bu boyun kartalın intikamı yüzünden böyle yok olduğunu söylerler. Kartal diğer boylardaki (mesela Horin boyu) insanları da takip edermiş. Eğer bir kişi istemeden de olsa bir kartalı öldürürse onu elleri üzerinde tutmak ve ormana götürmek zorundaymış. Orada birbirine yakın yerde büyümüş dokuz melez ağacı bulmak, onların çevresinde dolaşip onlardan birinin yakınına bir çukur kazmak zorundaymış. Daha sonra her iki eliyle melez ağacını kavrayıp bu çukur üzerinde kartalın tüylerini temizlemek zorundaymış. Bundan sonra kartalın pençe ve kanatlarını eklemelerinden kesecek, onun gagasını koparacak ve kartalı bu çukura gömecekmiş. Kartalı gömdükten sonra adam geriye dönüp gidecekmiş. Ertesi yıl bu dokuz melez ağacı kururmuş. Bu kartal melez ağaçlarından intikam almış demektir. Bazen kartalı şöyle de gömerler: bir melez ağacını kavrayıp otururken kartalın başına kil bir kap koyarlar, daha sonra onu çukura koyarlar ve üst tarafa bir taş oturturlar. Gömü sırasında şunları söylerler: “Yakut halkı yüz yıllarca yaşasın, geri dönme, taş gibi suda yuvarlan!”. Eğer böyle yaparlarsa kartal öç almazmış.

62. KAPLAN KAPANMIŞ⁴⁴⁵

Eskiden Talas halkına Eskendir Zulkarnayın savaş açar. Kalabalık olarak gelen düşmana vatanseverler kahramanlıklarını gösterir. Dağ, tepe, ırmak her şey siper olur. Eskendir Zulkarnayın yardımcılara danıştığında onlar: “Bu halkın dağında iki kırmızı kaplan var, onları yakalarsak başka kimse bize bir şey yapamaz. Halkın koruyucuları işte o kaplanlar” diye fikir verir. Böylece Eskendir Zulkarnayın askerlerine iki kırmızı kaplanı yakalamalarını emreder. Düşman askerleri gündüz demeden gece demeden kaplanları ararlar. Sonunda iki kaplanı Karadağ’ın kuytu yerinde bulur. Dağla çevrelenmiş bu kuytu yerin tek bir girişi ve çıkışı varmış. Düşman kaplanların çıkışını taşlarla kapatır. Kaplanları

⁴⁴⁵ Bibigül Ospanaliyeva, **Kazakistan’ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2011, s.357.

dağın içinde kapatıp yakalamak isterler. Fakat düşmanın bu çabası hiç bir işe yaramaz. İki kaplan bir görünüp bir kaybolup düşmanı çok yorar. İki kaplanı yakalamak halkı savaşta yenmekten daha da zor olur. Halkı almak mümkün olmadığını anlayınca Eskendir Zulkarnayın ülkesine geri döner. Bu yeri daha sonra “Kaplan Kapanmış” olarak adlandırılır. O kaplanlar hâlâ yaşıyorlarmış. Talas’a gelip suya girerlermiş. Fakat insanlara gözükmezmiş dedikleri efsane halk arasında hâlâ söylenmektedir.

63. KARGA (I) ⁴⁴⁶

Bir insan ölmüş. Cenâb-ı Hak kargaya “Git de ölen adamın başında ‘gak gak’ diye bağır. Kırk gün yat, kırk gündün sonra kalk de.” demiş. O da gitmiş “Gak gak, kırk gündün sonra sarı su ol da ak.” demiş. Öyle deyince Cenâb-ı Mevla kargaya “Sular ağustos ayında gözüne kan görünsün.” demiş. Bu sebeple karga ağustos ayında sular gözüne kan görüldüğü için su içemez. Susuzluktan gak gak gezer, boğazının yolu kurur. Bu yüzden kargayı hiç iyi saymazlar.

64. KARGANIN UĞURSUZLUĞU ⁴⁴⁷

Kargayla ilgili olarak anlatılan ve onun uğursuz bir hayvan oluşundan bahsedilen olay şu şekildedir:

Kadının biri, katıldığı mevlit sonrasında evine dönmek üzere yola çıkar. Dönüş yolunda önüne ala bir karga çıkar ve kadına bakarak üç defa öter. Kadın bir anlam veremez, yoluna devam eder. Kadın eve ulaştığında çok sevdiği bir yakınının ölüm haberini alır. Bu ölüm haberini aslında karga öterek vermiştir.

65. KARGA İLE KARTAL ⁴⁴⁸

Eskiden, kuşların bir kısmı bir yerde toplanarak meclis oluşturmuşlar. Mecliste, uzun yaşama konusunda konuşmuşlar ve uzun yaşayamamalarının sebebini tartışmışlar. Uzun yaşamanın sırrını arayıp, sonraki yıl düzenlenecek mecliste bu konuda herkesin kendi fikrini belirtmesine ve karşılaşılan meseleleri ortaya koymaya karar vermişler.

⁴⁴⁶ Tuğrul Balaban, “**Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratları (Derleme, İnceleme, Metin)**”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2013, s 514

⁴⁴⁷ Salih Yakın, **Kütahya Efsaneleri**, Yayınlanmamış YL Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE, Çankırı, 2017, s.136.

⁴⁴⁸ Adem Öger, **Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, s.579-580.

Bu meclise karga ile kartal da katılmış. Toplantıdan sonra, kartal göğün derinliklerinde geniş daireler çizerek uçmuş, yeryüzünü izlemiş ve bir gün karga ile karşılaşmış:

—Sen, kuşlar içinde uzun yaşayan kuşu biliyor musun? diye sormuş kartal, kargaya.

Karga:

—Birçok kuş gördüm, hiçbirisi benden uzun yaşamıyor, demiş.

—Sen ne kadar süre yaşıyorsun? demiş kartal.

—Yaklaşık yüz yıl. Kartal bunu dinleyip, başka kuşların durumunu öğrenmek amacıyla uçup gitmiş. Toplantı vakti yaklaşmış.

Kartal, bir gün uçarak gezerken uzakta bir grup kuş görmüş. Uçarak varıp bakmış, bir grup karga bozkıra atılmış eşek ölüsünü toplanıp yiyor. Kartal bunu görünce, çok tiksiniş ve uçup gitmiş. Kuşların toplantı vakti nihayet gelmiş. Kuşlar, aralarında uzun yaşamının sırları konusundaki fikirlerini söylemeye başlamış. Az önceki karga övünerek:

—Kuşlar içinde benim kadar uzun yaşayan yok, demiş. Bunu duyan kartal, herkese:

“Karga gerçekten uzun yaşıyor; fakat o eşek ölüsü yiyerek yüz yıl yaşıyor. Böyle yaşamaktansa, helâl şeyleri yiyerek bir yıl yaşamak daha iyi değil mi?” demiş. Bütün kuşlar kartalın sözünü onaylamış. Kibirli karga ise yerin dibine geçmiş ve hiçbir şey diyememiş. Karganın kartalı gördüğünde başını kaldıramamasının ve ondan kaçıp gitmesinin sebebi buymuş.

66. KARGANIN YAVRUSUNU EĞİTMESİ HAKKINDA RİVAYET⁴⁴⁹

Anlatılanlara göre karga, yavrusuna: “Yavrum, insanlar sana atmak için taş veya çamur almak üzere yere eğildiğinde hemen uç git” diye nasihat vermiş. Karga yavrusu ise annesine: “Anne, merak etme. İnsanlar bana atmak için taş veya çalma almayı düşündüğünde uçar giderim.” demiş.

67. KEÇİ KÖPRÜSÜ⁴⁵⁰

Milyacka nehri üzerinde inşa edilmiş onlarca köprüden birinin adı da “Keçi

⁴⁴⁹ Adem Öger, *Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, s.580

⁴⁵⁰ Yusuf Ziya Sümbüllü, *Boşnak Halk Efsaneleri*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2010, s.201.

Köprüsü”dür.

Anlatıya göre; anne ve babasını çok küçük yaşta kaybeden bir çocuk varmış. Çocuğun kimsesiz kalmasına gönülleri razı olmayan ve kendi çocukları da olmayan komşu ailelerden biri bu çocuğu evlatlık edinmiş. Gün geçmiş, ay geçmiş, yıl geçmiş ve bu çocuk bir delikanlı olmuş. Kendisini bu yaşa getiren insanlara minnet borcunu ödemek adına onların her türlü bakımlarını yapmaya ve ihtiyaçlarını görmeye başlamış. Bu ailenin birkaç tane keçisi de varmış. Delikanlı keçileri zaman zaman otlatmaya götürürmüş. Günlerden bir gün delikanlı keçilerden birinin ısrarla bir yeri eşelediğini görmüş. Keçinin yanına yaklaşan delikanlı orada hayli fazla miktarda altın olduğunu görmüş. Altınları ailesine teslim eden delikanlı bulduğu bu hazine sayesinde hem İstanbul'a giderek eğitimini tamamlamış hem de üvey anne babası için muhteşem bir ev yaptırmış. Altınları bulmasına vesile olan keçiyi hatırlamak adına da altınları bulduğu Milyacka Nehri üzerine bir köprü yaptırmış ki bugün o köprü “Keçi Köprüsü” olarak adlandırılan köprüdür.

68. KEDİ⁴⁵¹

İnsanoğlunun en yakınındaki evcil hayvanlardan biri kedidir. Özellikle Müslüman yaşayışında köpekle karşılaştırılırsa, köpek evin dışının, kedi ise içinin koruyucusudur. Kedinin özellikle Müslümanlar tarafından sevilmesinin önemli bir nedeni de peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) ile yaşadığına inanılan ve dilden dile anlatılagelen bir efsanedir.

Peygamberimiz (SAV) namaz kılarken bir yılan peygamberimize doğru yaklaşmış ona kötülük edecekmiş. Bunu gören kedi bir anda yılanın üstüne atlayarak onu etkisiz hale getirmiş ve peygamberimize zarar vermesini engellemiş. Hz. Peygamber de kedinin bu davranışından dolayı onu kucağına almış ve başını okşarken “bundan sonra sırtın yere gelmesin demiş.” Kedilerin kulaklarının arasında izler bulunmaktadır. Bu izler peygamberimizin parmak izleridir. Ayrıca kediler nereden düşerlerse düşsünler ya da hangi yükseklikten atılırsa atılınsınlar dört ayağının üstüne düşerler. Bunun sebebi de peygamberimizin duasıdır.

⁴⁵¹ Hakan Acar, **Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta, 2013, s.167.

69. KEDİ-KÖPEK-SIÇAN NEDEN BİRBİRİNE DÜŞMANDIRLAR?⁴⁵²

Bir zamanlar köpek her nasılsa dünya koçanını (tapusu) eline geçirmiş. Fakat fazla meşgul olduğu için kediyeye gitmiş:

- Al bunu demiş, sakla da bana lazım olunca gelir alırım. Kedi de alıp emniyetli bir yer saydığı sandık içine saklamış. Gel zaman git zaman koçanlar lazım olmuş ve köpek soluğu kedinin evinde almış.

- Arkadaş, demiş, o emaneti rica edecektim. Kedi ve köpek beraberce koçanların saklı olduğu sandığa gitmişler. Açıp baktıklarında bir de ne görsünler. Sıçan hepsini kemirmemiş mi? Köpek bir hiddetlenmiş ki sormayın. Ve koçanları iyi korumadığı için kedinin peşine düşmüş. O gün bu gündür birbirlerini her görüşte koçan işini hatırlatır, birbirlerini cezalandırmak için birbirlerinin peşine düşerlermiş.

70. KEDİLER NEDEN YALANIR?⁴⁵³

Eskiden bir kedi, güneşin altında uzanmış yatarken, bir serçe (torgay), kedinin yakında gezinmeye başlar. Kedi, serçeyi görür ve avlamaya hazırlanır. Kediyeye görmeyen serçe, bir taneyi yemeğe çalışırken yavaş yavaş kediyeye yaklaştırmaya başlar.

Kedi, yakınına gelen serçeyi yakalar, ancak tam yiyeceği sırada serçe;

- Ben tertemiz bir kuşum. Senin eline düştüm, sen beni hemen yiyebilirsin, ama önce elini yüzünü yıkayıp, temizlensen nasıl olur, der.

Bu istek, kediyeye makul gelir ve temizlenmek için serçeyi bıraktığı anda serçe uçup gider.

Serçeyi kaçıran kedi; “Bundan sonra bir şey yerken temizlenmem!” diye kendi kendine söz verir.

Bu olaydan sonra kediler yemek yedikten sonra yalanarak temizlenir olmuş.

⁴⁵² Sadık Tural (Yay. Haz.), **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi**[Kıbrıs], C.1, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2001, s.92.

⁴⁵³ Pınar Dönmez Fedakâr, **Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, ss.398-399.

71. KEKLİK İLE BILDIRCIN⁴⁵⁴

Yöremizde keklikle bildircına dair şöyle bir masal anlatılırdı: Vaktiyle, dürüstlüğü, hayırseverliği ve alçak gönüllülüğü ile anılmış, yaşlı bir adam, günlerden bir gün, hilecilerle namus düşmanlarının hışmına uğrar, üstüne korkunç iftiralar atılır. Adam, dolayındaki suların bulandığını görmekte gecikmez. Suların durulacağına emindir, ancak o zamana kadar bir yerlerde saklanması gerektiğinin de farkındadır. Adam çareyi ormana kaçıp saklanmakta bulur. Adamın kaçtığını gören düşmanları peşine düşerler. Zavallı, ormanda bulduğu kart bir kavak ağacının kovuğuna saklanır. Peşince gelenler onu ormanda iğne arar gibi ararlar, ararlar... Bulamayınca geri dönmeye karar verdikleri sırada, bir kekliğin, “Gaakta guukta ... Gaakta guukta ...” diye ötmeye başladığını işitirler ve şaşakalırlar. Çünkü o ana kadar keklik denen bu güzel kuşun öttüğü işitilmiş şey değilmiş. Adamlar kekliği dinlerlerken, az öteden bildircının, “Viç viçin ... Viç viçin ...” şeklinde ötüşünü de işitmezler mi? Bildircının da bu biçim ötüşü yeni bir şeymiş. Kavaktaki kovukta saklı adamın düşmanları keklikle bildircını bir süre dinledikten sonra bir şeyler demek istedikleri sonucuna varırlar. Acaba “Gaakta guukta” “Kavakta kovukta” demek değil mi? Acaba “Viç viçin” “Üç biçin” demek değil mi? Ve yakınlarda kavak aramaya başlarlar. Bulurlar da. Ötesi belli: Saklı adamı kavaktaki kovukta bulup üçe biçerek katlederler. Bildircın öyle demişti ya! Aradan çok zaman geçmeden, öldürülen adamın suçsuz olduğu anlaşılır. İnsanlar, onu, keklikle bildircının ele verdiğini de işitmişlerdir. O zamana kadar güzelliklerinden ötürü avlanılmayan keklikle bildircın, ceza olarak amansızca avlanılmaya başlanır. Keşke bütün müzevirleri böyle cezalayabilmek mümkün olsaydı!

72. KIPÇAK İLE SARI ZEHİRLİ YILAN⁴⁵⁵

Kıpçaklarla ilgili olan bir başka şey ise şöyle... Sapsarı, zehirli bir yılan vardır. O sarı zehirli yılan her zaman insanlara kötülük eder. Bir avcının köpeğini sokar, bir yoksulun tek atını sokar, başka bir yoksulun birçok çocuğuna bakan eşini sokar... İşte öyle bir yilandır. O yılanı herkes görmez. Sadece böyle kötü bir yılanın olduğu söylenir.

Sonra bir yoksulun eşi ölünce tek buzağısı kalır. “Şimdi bu buzağım büyür, çocuklarım için inek olur.” diye düşünürken o yılan gelip buzağısını sokmaya yeltenir. O

⁴⁵⁴ İbrahim Özkan, **Bulgaristan Türkleri Halk Edebiyatı Üzerinde Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, s.657-658.

⁴⁵⁵ Ferah Türker, **Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2011, ss.475-477.

yoksul gelip onu taşla ezerek öldürmeye kalkar. Şöyle der: “Tükürmek lazım sana! Senin gibi halka böyle kötülükler etmiş olsam şimdiye kadar öldürdüm.” deyince “Sen bir iyilik ettin mi insanlara? Bütün yoksulları ağlattın, gözyaşlarıyla beslendin, hiç iyilik etmedin!”. “Tüküreyim senin gibi kötüye! Senin böyle sürünüp gidişin de kötü zehrin de kötü, insanlara yaptığın bir iyilik de yok!”

Öyle söyleyince o yılan küfredip şöyle der: “Dur hele, ben senin ev halkını göreyim, çoluk çocuğunu göreyim, benim gibi olmasınlar!”. Öyle söyleyip o yılan gider. Sonra bir gün o yılan sürünerek gelirken o kişinin iki yaşındaki yavrusunun oynadığını görür. Bunun üzerine yılan kuyruğunu, parlayan kıymetlisini şöyle bir sallar! Çocuk onu tutmaya kalkmasın mı? Yavaş yavaş uzaklaşarak o çocuğu alıp götürür. Vardıklarında o çocuğun karnını doyurur. Karnı doyan çocuk uyuyunca ona zehrini yavaşça verir. Çocuk ölmez, sadece o sarı zehirli yılan gibi... Zehirlenen çocuk sararır! Görünüşü, saçı hep sarı olur. Öylece o çocuk çok çirkinleşir. Tabii zehir vücuduna girince huyu da değişir. Bir zaman sonra yılan yaşlanıp ölür. O yılanın oğlu büyür. O da yılan gibi etrafındaki insanlara iyilik yapmaz; atlarını, koyunlarını kaçırap yer... Öyle kötü niyetli bir oğlan olur. Zamanla oğlanın evlenme yaşı gelir. Kime gidip dünürcü olsa “Senin baban sarı zehirli yılan, benim ineğimi sokmuştu, benim av köpeğimi sokmuştu...” deyip ona kızını vermez. Öyle oldukça... Ne yapsın eş yok, çare yok... Mancı Todoşların kızını kaçırap (Mancı Todoşlar, kağanlarına karşı savaşan, “kalcu[Kudurmuş, kudurgan, kızgın] Mancı Todoş” diye adlandırılan Todoşlardır). Onun kızını alıp evlenir... O Mancı Todoş’un kızı çok dinçtir, sıradan biri değildir. Kindar Mancı Todoş’un kızı diye boşuna adlandırılmamış tabii ki! O yılanın oğluna rahat vermez, sürekli onunla dövüşür. Zavallı hamile kaldıktan sonra nereye gitsin? O Kıpçak’ın eziyetine dayanamayıp kaçar. Kaçarken o oğlan onu dağ geçidine, dağın zirvesine çıkararak... O gelinin boynunu keser. (Şimdi o dağın adını hatırlayamıyorum, Acıy adların hepsini söylemişti ama...)

Ondan sonra ikincisinde hırsız Soyonlar derler. Çok sinirli insanlardır. Gece gezen insanlardır, derler, gündüz gezen değil. Bir şeyini nasıl çalsam derler... Soyonların kızını kaçırap, beraber yaşarlar. Bu kız da onunla tartışıp durur, zavallı hamile kalır. Çare yok, o Kıpçak’tan kaçar. Kıpçak, gölün yanında onu yakalayıp boğar. (O ilk eşini boğduğunda o kız hamiledir. Gördüğümüz gibi Kıpçak kendi kızına bile acımaz, öldürür!). Ondan sonra o önce eşini, sonra da çocuğunu boğar. Eşsiz kalınca ona tekrar bir eş aramak lazım gelir. Tekrar halka kötülük yapıp, insanlardan her türlü şeyi çalıp öylece yaşayıp giderken bir gün

kulübesinde oturur. Ev de yok, ağacın dibinde oturur. Öyle otururken ona doğru dişi bir kurt gelir. Dişi kurdun kolu kapana kısılmıştır... O kurdu kapandan kurtarır. Kurdun yarası iyileşinceye kadar o kurdu besler. Kurdu beslerken şöyle der: “İnsanlara gidip kötülük yap, koyun, at yakala!”. Öylece onu iyileştirip, diriltip gönderir. Kurt akşam bir koyun yakalayıp getirir. Ondan sonra ikisi birlikte yaşarlar. O kurt, on beş oğlan doğurur. On beş oğluna, o, Kıpçak adını verir. Moğol kadının göbek bağına kestiğine “Mongol Kıpçak” diye ad verir, Tumat kadının göbek bağına kestiğine “Tumat Kıpçak” diye ad verir, Kazak kadının göbek bağına kestiğine “Kazak Kıpçak” diye ad verir. Orada Sarısı var, Ak Kıpçak var, Kara Kıpçak var, Targası, Calçısı, Pars Kıpçak‘ı var... Takası, Taadi Kıpçak‘ı var, çeşit çeşit Kıpçak var!

Bu şekilde, Kıpçak halkı yeryüzüne dağılır. Öyle kurt gibi öfkeli, yılan gibi sarı benizli, sarı saçlı, kızıl gözlü halk olur. O ovada, kulübede. Öyle yaşayarak ovada yaşayan halk olup kalır... Öyle anlatılır.

73. KIRLANGICIN KUYRUĞUNUN İKİYE BÖLÜNMESİ EFSANESİ⁴⁵⁶

Uzun yıllar önce suyun dünyayı kapladığı zamanlarda Nuh peygamber her bir hayvandan bir cinsi gemisine alıp engin denizlere açılmış. O sırada fare geminin tabanını kemirip delmiş ve gemi su almaya başlamış. Her şey su altında kalmaya başladığında yılan, su giren deliği bedeni ile kapatmış. Nuh peygamber bu yardımından dolayı yılanı:

“Dünyadaki bütün lezzetlerden nasibini al!” diye dua etmiş ve dünyadaki en tatlı şeyin ne olduğunu öğrenmesi için sivrisineği göndermiş. Dünyayı gezen sivrisinek insan kanının en tatlı kan olduğunu öğrenip geri dönerken önüne kırlangıç çıkmış ve onu aldatarak her şeyi öğrenmiş.

Sivrisineğin dilini koparıp onun yerine Nuh peygambere gelerek kurbağanın kanının tatlı olduğunu söylemiş. Yılan kırlangıca çok kızmış ve ona kuyruğuyla öyle bir vurmuş ki kırlangıcın kuyruğu ikiye bölünmüş. Nuh peygamber kurbağayı yılanı yiyecek olarak ayırdığından yılan hep kurbağa yermiş.

74. KIRLANGIÇ⁴⁵⁷

Ehriman ateşi çalmış. Ateşsiz kalan insanlar çok zor hayat sürüyorlarmış. Bunu

⁴⁵⁶ Aygerim Dıykanbayeva, **Kırgız Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2004, s. 320

⁴⁵⁷ Hüseyin Baydemir, **Özbek Efsaneleri**, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2011, s.396.

öğrenen kırlangıç, insanlara yardım etmeye karar vermiş. Uçarak gitmiş. Bir de bakmış ki kara çadırın bacasının içinde kırmızı korlar parıldıyor. Ocağın etrafını heybetli bir yılan çevirmiş haldeymiş. Kırlangıç bacadan dalarak içeri girmiş. Korlardan ağzına alarak tekrar havalanmış ki tam o sırada yılan atılarak kuşu yakalamaya çalışmış. Tam yetişememiş ve kuyruğunun ortasından ısırıp koparmış. Kırlangıcın kuyruğu o yüzden iki çatalmış. Ateşi halka ulaştırmış. Böylece kırlangıç, insanoğlunun sevdiği kuşlardan biri haline gelmiş.

75. KOROĞLUNUN NAL DAŞI⁴⁵⁸

Laçın rayonunda, Cağazur kend yakınlığında derin bir dere var. Nal daşı derenin o tayındadı.

Devilene göre, Koroğlu düşmenle tekbetek vuruşur. Sonra da aradan çıhmağı karara alır. Ne're çekib Gıratı çapır, at guş kimi uçub derenin o tayına düşür. Gıratın ayağının biri sal daşın üst berk deyir ve daşa nalının derin izi düşür.

Hemin daşa “Nal daşı” “Koroğlunun nal daşı” deyirler.

76. KÖPEĞE BİNEN KIZ⁴⁵⁹

Mejedey'in Doora-Hadın adındaki yerde inek çiftliğinin sağıcısı Oyun, bir oğlan ile tanışmış. Uzun süre geçince o oğlan kızın yanına gelmemeye başlamış. Haberi gelmiş ki, oğlan kuzey ovada bir malcının kızını alarak onlara iç güveyi olmuş. Mejegey'in Doora-Hadın ile Şool arası çok uzakmış. Oraya sağıcı kız gidemezmiş, işinden de vakit yokmuş. Serbest olduğu zamanlar ise geceymiş. Arkadaşının Şool'da iç güveyi olduğunu gözleriyle gördükten sonra inanmak istiyormuş.

Bir akşam, akşam sağımından sonra, kendi de iyi bilmediği Şool'da obasına doğru yaya olarak yola çıkmış. Mejegey'in suyunu geçip, Arıg-Üzüü adlı yere geldiğinde yol üstünde büyük kızıl köpek duruyormuş. Boğa kadar köpekmiş. Kız koşup geçmek istemiş, o geçirmemiş. Köpek iyice yaklaşmış. Çok yavaşlamış. Sıvazlamaya da aldırış etmeden, kuyruğunu sallıyormuş. Kızın korkusu biraz geçince, köpeğin üzerine binmiş. Kendisi de anlamamış. Köpek uçar gibi koşmaya başlamış. Bir bakmış ki Şool'da bir malcının evinin

⁴⁵⁸ Gülçim Mara, **Azerbaycan'da Yer Adlarına Bağlı Efsaneler Üzerine Bir İnceleme**, Yayınlanmamış YL Tezi, Balıkesir Üniversitesi SBE, Balıkesir, 2004, s.107.

⁴⁵⁹ Sadık Tural (Yay. Haz.), **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi [Tuva]**, C.1, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2001, s.619-621.

kenarında inivermiş. Evin köpekleri havlamamış malları ürkmemiş, ortalık sakinmiş.

Sevgilisi olan oğlanın bir kız ile birlikte yattığını görünce, oğlanı da kızı da tokatlamış. Evin dışına çıkıp gelmiş ki kendisini getiren köpek dışarıda duruyormuş. Ona binerek, geri dönmüş Doorra-Hadın'a geldiğinde tan atıp yeryüzü ağarmış. Sağıcılar henüz yataklarından kalkmışlar. O kız kaç kez köpeğe binerek, bahsedilen eve gitmiş. Daha sonra o kız Kam özelliği kazanmış. Ona Şulbus köpek yardım etmiş derler.

77. KÖPEK⁴⁶⁰

Altay halkı köpek besler. Köpek şöyle der:

“Çoluk çocuğu çok olsa ne olur! Elini kolunu yalar, yemeğini alır yerim, çocuklarını yalarım!” Onun için bizim halk köpeği her ne olursa olsun besler. İnsanlar kediye ise hiçbir zaman yedikleri kaptan vermezler, kötü, pis deyip tiksindirler. Ama insanlar köpeği severler. Köpeğin dili ilaç, derler. Köpekten hiçbir şeyi sakınmazlar. Ne zaman büyük bir yara olsa özellikle köpeğe yalattırlar o yarayı. Sonra o yara iyileşir.

78. KÖPEK EFSANESİ⁴⁶¹

Atalarımızdan kalan “Sahibine saygı göstermek istersen, köpeğine kemik ver” diye bir atasözü vardır. Yine bunun gibi “Köpek berekettir” diye bir deyim daha vardır.

Çok eskiden bir avcının iyi bir köpeği varmış. O deve üstünde giden çok güçlü yiğitleri yıkıp, kurt ile dövüşen iyi bir köpekmiş. Sonraları yaşlanıp işe yaramaz olmuş. Bir gün avcı; ‘Hiçbir işe yaramazsa, bahçeyi korumazsa, bedava yerse öldürmek daha iyidir’, diyerek boynuna taş bağlayıp, suya atmak istemiş. Köpeği sürükleyeyim derken kendisinin de ayağı kaymış ve köpeğin arkasından suya düşmüş. Köpeğin sahibi yüzmeyi bilmiyormuş. Hemencecik suya batıp gözden kaybolmuş. Aradan üç dört saat geçmiş. Adam kendine geldiğinde tarlada yatıyormuş. Yanında da yaşlı köpeği beklemekteymiş. Köpek suya batıp kaybolan sahibini sudan çıkarmış. O zaman sahibi kendi kendine utanıp köpeği evine getirerek yemek vermiş ve köpeğine iyi bakmış. Daha sonra köpek eceliyle ölmüş. Sahibinin köpeğini gömdüğü anlatılır.

⁴⁶⁰ Ferah Türker, *Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2011, s.480.

⁴⁶¹ Aygerim Dıykanbayeva, *Kırgız Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2004, s. 326

79. KÖPEK İLE İNSANIN DOST OLUŞU⁴⁶²

Çok eskiden köpek de yabanî hayvan olarak yaşamış. Köpek daima kendine bir dost bulmayı düşünürmüş. O araştırmış ve sonunda kurdun dünyada eşsiz bir bahadır olduğunu öğrenmiş ve onunla dost olmak istemiş. O, zaten böyle korkusuz bir bahadır ile dost olma arzusundaymış. Bir gün kurdu bulmuş ve onunla dost olmuş. Akşam olduğunda köpek, kurdun yuvasında yatmış. Geceleyin köpek ses duyunca ürküp havlamaya başlamış. O anda kurt:

—Hey köpek kardeş, gecede sessiz yatmak yerine niçin havlıyorsun? İnsanlar duyarsa bizi vurup öldürürler, demiş. Köpek içinden, sen de ama korkak biriymişsin, diye geçirmiş ve şafak söker sökmez kurdun yanından ayrılmış.

Köpek yürüyerek bir yere geldiğinde, büyük bir ayı ile karşılaşmış. Köpek kendisinin dost aradığını söylemiş, ayı da yalnızlıktan bıktığını ve onunla dost olmak istediğini bildirmiş. Etrafa göz attıktan sonra, köpeği kendi yuvasına götürmüştü. Akşam olmuş. Köpek ile ayı birlikte gecelemiş. Gece yarısı olduğunda, köpek her zamanki gibi sesli sesli havlamış. Ayı da, kurt gibi bu durumdan rahatsız olduğunu bildirmiş. Köpek, iri yapılı, heybetli görünse de bu da bir korkak imiş, diye içinden geçirmiş ve ayının yanından da ayrılıp yine yola düşmüş.

Köpek bir gün kaplana rastlamış. Köpek, kaplanla birlikte dağı taşı şöyle bir dolaşmış. Köpek dağda, ormanda yaşayan hayvanların hepsinin kaplanı görür görmez kaçarak gözden kaybolduğunu görmüş.

Köpek, kaplanın gerçekten eşsiz bir bahadır olduğuna kanaat getirip, onunla dost olmak istemiş. Akşam olduğunda köpek, kaplanın yuvasına gidip yatmış. Gece yarısı olduğunda köpek, azıcık bir ses duysa hemen havlamaya başlamış. Kaplan başını kaldırıp:

- Köpek kardeş, yanında benim gibi bir padişah varken, öyle her sestten ürküp niçin bağıryorsun? Geceleyin böyle olur olmaz havlarsan, bizi izleyen avcılar yattığımız yeri bulup bizi öldürüp atmazlar mı? demiş.

Köpek, en cesur hayvan olarak gördüğü kaplanı bile korkutanın, insan denen mahlûk olduğunu, dünyada en güçlü varlığın insan olduğunu anlayıp, kaplana da soğuk bakarak

⁴⁶² Adem Öger, *Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, s.556-557.

insanı aramaya çıkmış.

Köpek, sonunda tarlada çalışan bir insanla karşılaşır, maceralarını ona anlatmış. İnsan, onun başını okşayıp, avlusundaki hayvan ağılının yanından ona bir yer vermiş. Önüne kemik ve ekmek parçaları koyarak, onu misafir etmiş. Köpek karnını doyurunca rahatça uyumuş.

Gece yarısı olduğunda, avlunun etrafındaki şıpır şıpır eden sesleri duyan köpek, birden yüksek bir şekilde havlamış. Köpeğin havlamasından ürkerek uyanan insan, eline tokmağı alarak bağırarak ve başkalarını da uyandırmış. Böylece onlar, yakınlarına kadar gelen beladan kurtulmuş. Bundan dolayı insan, köpeğin başını okşayıp, ona tekrar biraz yemek ve ekmek vererek:

- Aferin hayvan, ben de uzun zamandır senin gibi bir bekçiye muhtaçtım. Geceleri istediğin kadar havla, ben hiç rahatsız olmam. Seninle ömür boyu dost olurum, demiş.

O günden sonra insanlar, köpeği dost olarak görmüşler.

80. KÖPEK NİÇİN HAVLAR⁴⁶³

Tanrı bütün canlıları yaratırken kendi aralarında konuşup sözlerini anlayan canlılar olarak sadece insanları ve köpekleri yaratmış.

Tanrı, insanların diğer canlılara göre en yakın arkadaşı, her yere mutlaka beraber gittiği, halinden en iyi anlayan köpeği yaratmıştır. Fakat köpeğin konuşkanlığı insandan fazla imiş, duyduğu en ufak şeyleri bile anlatırmış. İnsana da rahat huzur vermemeye başlamış. Bununla beraber kimden ne duyarsa, ne görürse gelip hepsini sahibine anlatıyormuş. Bu yüzden insanlar arasında kavgalar çıkıyormuş. Köpeğinin yaptıklarından insan da rahatsız olmaya başlamış.

Kişi düşünüp taşınıp Tanrısına giderek durumu anlatmış.

- Bu köpeğin konuşkanlığından insanlarda huzur rahat kalmadı. Köpek insanlar arasında dedikodu üreterek kavga çıkarıyor, acaba köpeği ne yapmak gerek, diye konuşmuş.

Tanrı insanın anlattıklarını dinleyerek düşünmüş. İnsanı köpek rahatsız etmemeli. Aksine insanı tehlikeden kurtarıp, gelecek tehlikeleri en önce bildirmeli diyerek köpeği insan

⁴⁶³ Sadık Tural (Yay. Haz.), **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi[Tuva]**, C.1, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2001, s.641.

gibi konuşmayan, onların arasında laf taşımayan bir hale sokmuş, konuşma özelliğini alarak sadece havlamasını bırakmış.

81. KURBAĞAYLA TURNA⁴⁶⁴

Kurbağa bir yere gitmiş, yorulmuş oturuyormuş. “Nerede sağlamlaşıp, ne bulup yiyeceğim?” deyip oturuyormuş. Böyle acıkıp otururken, turnanın et yediğini görmüş. Turna soruyor:

- Nasıl yenildin, kurbağacık, niçin böyle yorulup, bitap düştün?
- Beli kopuk karınca tarafından kandırıldım, böyle acı çekiyorum.
- Nasıl böyle oldu? diye soruyor turna.

Kurbağa konuşuyor- Karınca göle düşmüş, sonra bana sordu: “Beni buradan geri çıkarırsan, sana çok kıymetli hediye vereceğim.”-dedi. Ben de gidip sudan çekip çıkardım. Çıkardıktan sonra karınca “Hadi gidelim, benim yurduma, orda hediyeni vereceğim.”-dedi. “Peki öyleyse, gidelim dedim. Gittik. Şimdi onun yurdundayız. Halkı da ne kadar çokmuş.

- Peki hediyen nerde?
- İşte, diyor kurbağa, etimi tümüyle yedirdim, sadece kuru ayağımla, kemiğim kaldı.

Turna gülererek: “Güzel hediye” diyor. Kurbağa gözlerini yumuşatıp, turnayı kızdırmayacak şekilde sordu:

- Sen, turna kardeş, beni bir kere doyursan güzel olurdu.
- Peki, gel sen de ye, demiş turna.

Kurbağa oturup yemiş. Turna bakmış ki kurbağa kendisinden çok yiyor: “Ağzı büyük şeytanı yiyeyim de kendim acıkmayayım.”

Yemeği yedikten sonra kurbağa demiş ki:

-Şimdi ben sana senin hiçbir zaman yemediğin yemeği yedireceğim. Hadi birlikte gidelim.

-Peki, haydi gidelim demiş turna.

İkisi birlikte yürümüşler. Su başına gelmişler. Kurbağa demiş ki:

-Baksana turna, bizim arkamızdan gelen ne?

⁴⁶⁴ Ekrem Arıkoğlu (Yay. Haz.), **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Hakas Edebiyatı**, C.25, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s.130.

Turna bakmış ki bir şey yok. Dönüp baktığında, kurbağa da yokmuş, suya seğirmiş.

Turna kızıp, beddua etmiş kurbağaya: “Senin yiyeceğin et olmasın”. O zamandan beri turna kurbağaya kızmıştır. Kurbağa korkar turnadan. Onu görünce saklanır. Turna kurbağayı görünce yer. Kurbağa kuru yere de gitmez, karıncalardan korkar.

82. KURDUN ANNELİK YAPTIĞI ÇOCUK⁴⁶⁵

Kaçakçılık, sınırda yaşayanların bildiği bir terimdir. Sınırdakiler her an tetikte durmalıdır. Ani baskın, saldırı, savaş haberi geldiğinde ilk iş ayak bağı olacakların güvenli yerlere çok süratli şekilde tahliyesini yapmaktır. Haber alınır alınmaz herkese durum bildirilir. Eli silah tutanlar mücadele için belirlenen yere koşarken kadınlar, yaşlılar ve çocuklar güvenli yerlere götürülür.

Bu kaçışta, bir çocuğunun elinden tutmuş ikisi de kucağında kaçmakta olan kadın, kaçkınların en arkasına kalmıştır. Düşmanın nefesi ensesindedir. Ormanlık bir yerden kaçtıkları bu anda kadın daha kundaktaki dört aylık çocuğunu bir ağacın kovuğuna bırakıp Allaha emanet edip kaçmaya devam eder. Aklından geçen uyumakta olan çocuğunu birkaç saat sonra dönüp almaktır. Fakat düşmanın kovalaması daha içerilere kadar ve daha uzun sürer. Kadın geriye ancak dört gün sonra döner. Döner fakat bıraktığı ağacın kovuğunda çocuk yoktur. Kadın her yeri arar fakat bulamaz. Kadının acısının hesabı yoktur. Aradan altı ay geçmiş. Kadın deli gibi dolaşmaktayken bir gün çoban müjdeli haber getirir. Çocuğun sağ olduğunu bir kurdun onu emzirdiğini ona sahiplendiğini, onu yanında taşıdığını söyler.

Ertesi gün köylüler aramaya çıkar ve kurdun annelik yaptığı, emzirdiği, koruduğu çocuğu kurttan alırlar.

83. KURT(Bulgaristan)⁴⁶⁶

Gelecekteki girişimlerde bir başarı simgesidir. Hıdırelleze doğru ateş üstünden atlayıp sıçramalardan sonra, bir yığın köz bir saman küfesiyle örtülür; sabahleyin güneşin doğuşundan önce ailenin en erken kalkan bireyi tarafından açılır. Kül üstündeki şekillere bakılır. Kurt izine benzer şekiller görülürse, bunun anlamı, bu kimseyi büyük bir mutluluğun beklediğidir. Söylencelere göre, güçlü kuvvetli Ali sayesinde kurtulan bir kavimden

⁴⁶⁵ Ramazan Etyemez, **Ahıska Türkleri Folkloru Üzerine Bir Araştırma (Kazakistan-Almatı Bölgesi)**, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta, 2016, s.138.

⁴⁶⁶ İbrahim Özkan, **Bulgaristan Türkleri Halk Edebiyatı Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, s.660.

yalnızca dokuz kişi kalmış. Ali, tek eliyle koca bir dağı ve “Hazer deryası”nı tutup çevirebilmiş. Bu dokuz kişi 400 yıl boyunca orada yaşamış, kalabalık bir kavim olmuş; ama geçit vermez tepelerle çevrili olan bu vadiden çıkamamışlar. O zaman Ali bir bozkurt göndermiş, kavmin sürülerine saldıran bu kurt bir koyun çalmış. Kavmin önderi, kurt izlerini sürerek yola koyulmuş, bir kaya yarığı bulmuş, demir bir mızrakla bunu genişletmiş. Bu delikten çıkan halk, dağın tepesine tırmanmış. Kurtuluş kavmin önünde, yollar önlerinde açık... Bu ilk gündür: Hıdırellez. Yılın başlangıcı sayılır.

84. KURT(Çuvaş)⁴⁶⁷

Tanrı kurdu ayda bir kere yiyerek karnını doyuracak şekilde yaratmış. Onun bazı aylarda insan yakalayıp yemesi lazımmış. Bazı aylarda ise yüksek dağın tepesine oturup ağzını rüzgâra karşı germesi gerekirmiş.

Bir keresinde kurdun karnı çok acıkmış. Tanrıya giderek:

- Ben ne yiyeyim? Demiş.

Tanrı ona:

- İnsan yakalayıp ye demiş.

Kurt insan gelmesini beklemek için ırmağın başına çıkıp oturmuş. Bir ihtiyar yolda değneğe dayanarak geliyormuş. Kurt ona:

- Sen insan mısın? demiş.

İhtiyar:

- Yok ben ihtiyarım demiş.

Kurt adamı yiyememiş. Yolda bir çocuk geliyormuş.

Kurt çocuğa:

- Sen insan mısın? demiş.

Çocuk:

- Yok ben insan değilim çocuğum demiş.

⁴⁶⁷ Metin Yılmaz (Yay.Haz.), Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Çuvaş Edebiyatı, C.26, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s.98.

Kurt tekrar beklemeye koyulmuş. Yoldan küçük bir insan geçiyormuş. Kurt ona:

- Sen insan mısın? demiş.

Küçük insan:

- Yok ben küçük insanım demiş.

Küçük insan eve gidince abilerine durumu anlatmış. Abileri topuzları alarak kurdun yanına gitmişler. Biri ırmağa gizlenmiş diğeri kurdun karşısına çıkmış. Kurt:

- Sen insan mısın? diye sormuş. O da ben insanım diye cevap vermiş. Kurt da:

Benim seni yemem lazım demiş. Adam:

- Önce ölçünüp bakalım senin karnına sığacak mıyım? demiş. Ölçünmek için kurdu ırmağın kenarına götürmüş. Orada diğerkardeşi de çıkmış ve kurdu vurup öldürmüşler.

85. KURT İLE İNSAN⁴⁶⁸

Kurt ile insan dostluğu eski zamanlarda bozulmuştur. Sonra kurdu Apsatı (av tanrısı) Tanrıdan dileyip hayvanları korumak için almıştır.

Fakat, bir keresinde kurt tilkiye aldanmış ve Apsatı'nın hayvanlarını yemiş. Apsatı da kurdu kovmuş. O zamandan başlayarak bugüne kadar kurt insanların da hayvanlarının da düşmanı olmuştur.

Fakat kurdun insanlara bugün de faydası vardır: Kurtlar olmasa, dünyanın üstünde şeytanlar hüküm süreceklerdi. Şeytanların doğumlarını Apsatı ve kurt görebiliyor. Şeytan doğurmaya başlayınca, kurt hemen geliyor ve yavrularını alıp kaçarak yiyor. Apsatı da şeytanların insanlara zarar getirmesine engel oluyor: Görünce hemen kovuyor. Kurt postu veya derisi bulunan eve şeytan girmiyor. Eskiden, şeytan dokunmaması için, beşiklere kurt derisi, kurt dişi veya kurdun kafatasını asmışlar.

86. KURT KAZAN TANRI KAZAN⁴⁶⁹

Eskiden Talas topraklarında birkaç yıl kuraklık olur. Yazın yağmur, kışın kar yağmaz, halk içecek bir damla suya ihtiyaç duyar. Suya ihtiyacı olan halk ne yapacaklarını

⁴⁶⁸ Sadık Tural (Yay. Haz.), **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi[Karaçay-Balkar]**, C.1, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2001, s.131.

⁴⁶⁹ Bibigül Ospanaliyeva, **Kazakistan'ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2011, s.355.

nereye gideceklerini bilemeyip zorlanırlar. O zaman bir kurt halkın önüne çıkıp yol gösterir. Halk, bu kurdun durduğu yerden pınar gözü bulunur ümidiyle peşinden giderler. Kurt susayan halkı alıp bir yerde toprağı kazmaya başlar. Onun kazdığı yerden su çıkar. Halk suyu kana kana içerler, çok sevinirler, böylece hayatta kalırlar. Bu yer o günden itibaren Böri Kazan olarak adlandırılır.

Aradan bir müddet geçince Böri Kazan'ın suyu çekilir. Halk, Allah'a yalvararak su ister. Allah halkın ağlayan sesini duyar. Allah tarafından halka su vermeyle ilgili meleklerle emir gelir. Halk gene bir yerin kazılı suyla dolu olduğunu görür. Su tatlı olur. Halk, Allah'ın dileklerini gerçekleştirdiklerini hisseder. Bu yeri de "Tanrı Kazan" olarak adlandırır. Buranın suyu bugüne kadar çekilmemektedir.

87. KUŞ PADİŞAHI⁴⁷⁰

Ak İdil'in en baş tarafında bir bataklık vardır. O bataklığın ortasında bir kovuk var. O kovukta kuş padişahı yaşıyor.

Kuş padişahı bir bağıınca bütün kuşlar toplanıyor ve kuş savaşı başlıyor. O çarpışmada yağmur gibi kuş ölüleri yere düşüyor. Bir daha bağıınca savaş duruyor. Kuşlar geldikleri yere dönüyorlar.

Kuş padişahı yeni ayda yenileniyor. Eski ayda eskiyor.

88. KUŞLAR PADİŞAHI⁴⁷¹

Eskiden kuşların bir padişahı varmış. Bir gün padişah kendisine kuş tüyünden ev yaptırmak ister. Kuşların hepsini huzuruna çağırır. Davete uyup gelen kuşların ayağına bukağı taktırır. Bütün kuşlar gelir, ama baykuş gelmez. Padişah, pek çok haberci gönderip baykuşu çağırır, ama baykuş yine de evinden çıkmaz. En sonunda aladoğan gönderir. Aladoğan uçup gelir. Baykuş aladoğanın geldiğini bilmeden evinin önünde pervasız otururken sırtından yakalayarak, kuşlar padişahının huzuruna getirir.

Kuşlar padişahı:

-Üç gündür çağırıyorum, neden gelmiyorsun, diye baykuşa sorar.

⁴⁷⁰ Metin Yılmaz (Yay. Haz.), **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Çuvaş Edebiyatı**, C.26, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s.102.

⁴⁷¹ Pınar Dönmez Fedakâr, **Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, ss.386-387.

Baykuş:

-Efendim, ben derin düşüncelere dalmıştım. Ondan gelemedim, diye cevap verir.

Kuşlar padişahı:

- Ne düşünüyordun, diye sorar.

- Efendim, siz kuş tüyünden ev yaptırmak istiyormuşsunuz. Sadece tüyden ev olur mu? O evin “keregesi” nerede, “şanarağı” nerede, “uvığı” nerede? Bunları düşünüyordum, der. Kuşların padişahı “şanarak”sız, “kerege”siz ve “uvık”sız ev olmayacağını anlayarak, kuşları serbest bırakır.

Fakat padişah baykuşun gelmesini beklerken bir yandan kuşların tüylerini yolmaya başlamıştır. Baykuş geldiğinde, yarasanın bütün tüyleri yolunmuştur. Baykuş sayesinde yolunmaktan kurtulan kuşlar bukağılarını çıkarıp kaçarken, karga ile serçe aceleden bukağıyı çıkaramaz ve ayakları bağlı olduğu halde zıplayarak kaçarlar.

Bu nedenle yarasa tüysüz kalır, karga ve serçe ise sekerek yürür.

89. KUZGUN, HORİNLERİN İLAHIDIR⁴⁷²

Horinlerin ilahı kuzgundur. Onun Ala Suorun'un oğlu olduğunu söylerler. O çok açgözlüymüş, gördüğü her şeyi yermiş, bu yüzden onu cezalandırmışlar. Onu bu günkü yeryüzüne indirmişler. Eskiden sonbaharda, kışa doğru kuzgun hiç kimsenin yaşamadığı bir yerde aniden doğum yaptıktan sonra donmak üzere olan kadına bir çakmak getirmiş. Çakmağın yardımıyla kadın ateş yakmış, ısınmış ve evine ulaşmış. Bu kadından Horinlerin atası olan oğlan doğmuş, bu oğlandan Horinler oluşmuş. Horinler derler ki:

“Bizim dedemiz görünmez'i bilir, görünmez'i görür!”. Onlar ateşi beslerken kuzguna da yiyecek verirler. Ona “İlahımız, dedemiz!” derler. Onlara göre, kuzgun iyi hayvana, şanlı boya başlangıç verecek insanın doğacağını önceden görmüş, bu yüzden de çakmağı alıp yeryüzüne inmiş.

90. MARALIN BUZAĞISINA ÖĞÜDÜ⁴⁷³

Çok eskiden Tanrı Dağları'nda Şivittig Nehri'nde buzağılı bir maral yaşıyormuş.

⁴⁷² Muvaffak Duranlı, **Yakut Efsaneleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2004, ss. 462-463.

⁴⁷³ Sadık Tural (Yay. Haz.), **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi[Tuva]**, C.1, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2001, s.643.

Rahat, huzur içinde otlanıp, sulanıp hür bir hayat yaşarmış. Oranın doğup büyüyen avlarına kısa kara elbiseli bir avcı dadanmış, gelip hayvanları rahatsız ediyormuş.

Maral, yatağında buzağısı ile uyurken, otlamak için bir açıklığa çıktığında, ona rastlayan avcı maralı yaralamış. Kanlı halini, öleceğini yavrusuna göstermemek için, koşup gelerek:

-Benim senin gidemeyeceğin çok uzak yere gitmem gerekli. Burada kalarak geyik ağabeylerinle birlikte yaşarsın oğlum. Beni hiç düşünmeyeceksin, eğil buraya beni dinle. Ağabeylerinin önünden gitme, boynuzlarıyla seni yaralarlar. Ağabeylerinin arkasından gitme, ayaklarıyla seni teperler. Kıyıda gitmezsin. Onlardan ayrılmadan, kendini korursun. Geyik ağabeylerinden ayrılmadan, iki ayaklılardan kaçıp dikkatli olursun, diye tembihlediği sırada, maralın yarasından kızıl kan dökülürmüş.

Maralın buzağısı kalkarak:

- Bu kızıl nedir? Anneciğim? diye sormuş.

Maral ayakta:

-Şivittig_Hem'in kızıl suyuna bulandım oğlum. Şivittig-Hem'in rengidir, sen çabuk ağabeylerinle git, ben de gideyim diyerek, maral öleceği yeri aramaya çıkmış.

91. MAYMUNUN POPOSU NİÇİN KIRMIZI OLMUŞ?⁴⁷⁴

Eskiden bir maymun varmış. O çok yaramazmış. Sabahtan akşama kadar durmadan zıplarmış. Ağaçtan ağaca tırmanır ve bağırırmış. Meyveleri boşu boşuna koparırmış. Gördüğü ufak ve zayıf hayvanlara taş atarak rahatsızlık verirmiş. Başkalarının nasihatlerine hiç kulak asmazmış. Cahillik edip, kendi bildiğini yaparmış. Bir gün maymun, bir çam ağacına çıkıp onun dallarını kopararak yaramazlık yapıyormuş. Ormancı dede gelip:

—Hey maymun, oradan in, çamın sakızı popuna yapışırsa sorun olur, diye tembih etmiş.

—Senin neyine? Böyle dediğin için daha da yukarı oturayım, akşam olunca çam ağacından düşmem! demiş maymun arsızlık edip. Maymuna söz anlatamayan dede çekip gitmiş. Gece yarısı maymun gitmek isteyip yerinden kalkmaya çalışmış; fakat kalkamamış.

⁴⁷⁴ Adem Öger, *Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, s.569.

“Yahu bu ne iştir?” demiş ve tekrar yerinden kalkmaya çalışmış. Poposu çam sakızına yapışıp kaldığı için kalkamamış. Sonunda ayağını bir başka dala verip, bir daha kalkmaya çalışmış ve poposundaki kılların hepsi sakıza yapışıp kalmış. O günden beri onun poposu kıpkırmızı kalmış.

92. MÖSEL’İN ORTAYA ÇIKIŞI⁴⁷⁵

Möselin başlangıcı sıçan yılıdır. Niçin dersiniz? Çünkü yeni yılı ilk önce sıçan görmüş. Yeryüzü önce öküz üzerinde, öküz ise büyük balık üzerinde durur. Öküz ile balık bahse tutuşurlar. Balık:

-Bize yeni yıl geliyor, onu ilk önce ben göreceğim, demiş.

-Yok senin üstünde ben duruyorum. Böyle olunca yeni yılı en ilk ben görürüm, demiş öküz.

Öküz ile balık kendi aralarında bahse tutuşmuşken, sıçan çabucak sürünerek öküzün boynuzuna binip, önceden bağırmaya başlamış:

-Yok yere bahse tutuşmayın! Görmüyor musunuz en yukarıda ben duruyorum? Güneş çıktığında, yılın geldiğini ilk ben göreceğim.

Möselin başlangıcı sıçan yılı diye işte bunun için söylerler. Kalan yılların ismi, hayvanların güneşi görme sıralarına göre dizilmiştir. Sıçan yılından sonra sığır (öküz) yılı, sonra pars, tavşan, ejderha, yılan, at, koyun, maymun, tavuk, köpek ve domuz yılları. On iki yıl geçince, mösel yine bu sıraya göre tekrarlanırmış.

93. NİÇİN KEDİ EVDE, KÖPEK DIŞARIDA YAŞIYOR?⁴⁷⁶

Eski zamanlarda bir evde tek başına yaşayan bir ihtiyar varmış. Onun evinde köpek ile kediden başka kimsesi yokmuş. Bu yüzden ihtiyarın canı çok sıkılmış ve ihtiyar kendisine arkadaş aramak için çıkıp gitmiş. Çok yürümeden yolda bir pireye rastlamış. Pire, ihtiyardan kendisini arkadaşlığa kabul etmesini istemiş. İhtiyar kabul etmiş. Onlar giderken bir cevize rastlamışlar. İhtiyar cevizi de arkadaş olarak almış. Daha sonra iğne ile tokmağa rastlamış, ihtiyar onları da yanma almış, birlikte eve gitmişler.

⁴⁷⁵ Gülhan Atnur, **Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması**[Başkurt], Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2002, s.308.

⁴⁷⁶ Gülhan Atnur, **Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması** [Tatar], Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2002, s.729

Dönmüşler dönmesine, ama ihtiyarın bu arkadaşları rahatsızlık vericiymişler. Cevizi koyup bakar; nereye koysa oradan yuvarlanır, hiç dik durmazmış. O yuvarlanınca kim bilir nereden gelen kedi sıçrayıp üzerine atlanmış. Tokmağı sever, sevip nereye koysa oraya düşermiş. O yıkılıp düşünce “hav” diyerek köpek zıplayıp çıkarmış. İğne de rahat durmayıp kola başa batarmış. Pireden bahseden bile yok, sıçrar da sıçarmış. Şimdi kayboldu der demez, gelir seni dişlermiş. Onu elde avuçta tutmak hiç mümkün olmamış.

Gece olmuş. İhtiyar arkadaşlarıyla sürekli uğraşsa da bir türlü onları susturamamış. Yorgunluktan bitmiş de cevizi döşemedeki budağa, tokmağı ise okşayıp rafa koymuş. Koymuş da cevize şöyle söylemiş:

-İşte sana gece uyumak için yer. Eğer sen buradan bir tarafa hareket edecek olursan, tıp edip tokmak düşer ve başını yarar. Pireyi eve gönderdim, yoruluncaya kadar sıçrayıp durur. İğneyi kaybetmemek için başımın yanındaki kütüğe sapladım. Ben şimdi uyuyacağım, siz de sessizce yatınız.

Böylece ihtiyar ateşi söndürüp yatmış. Yumularak tatlı bir uykuya dalmış. Ansızın pire onu ısırılmış. İhtiyar birdenbire uyanıverince başını kaldıracak olmuş. O zaman yanındaki kütüğe saplamış olduğu iğne onun gözüne batmasın mı! İhtiyar “Abov!” deyip gözünü tutarak yerinden sıçrayıp döşemeye inince budak deliğinde duran cevize basmış. Ayağının ağrısına dayanamayarak “Uf!” deyip döşemeye yığılmış. O da yetmemiş, raftaki tokmak tıp edip onun başına düşürmüş. İhtiyar nefes alamayıp başı yarılarak ölmüş.

Bu rahatsızlık verici arkadaşlar ilk gece ihtiyarın ölümüne sebep olunca, köpek ile kedi sahiplerine acıyıp uzun süre ağlamışlar. Ağlamışlar da bir araya gelip kapının altını tırnaklarıyla kazıp bu ihtiyarı oraya gömmüşler. Bu iş bitince, hemen ihtiyarın kalan malını bölüşmeye tutuşmuşlar. Onun geride kalan bütün malı şu yaşadığı ev ile bir parça ekmekmiş. Nasıl bölmeli? Kedi sıcağı sever. Yaramaz kedinin evden gidesi gelmez. Köpek açgözlü, onun da ekmeği veresi gelmez.

Kedi,

-Tamam öyleyse, ekmek parçasını sen al, gidip dışarıda yaşa. Ben evde kalayım. Yiyecek için burada sıçan falan olursa avlayıp yerim, demiş.

Köpek sadece yemek içmek için yaşadığından dolayı razı olmuş. Bir parça ekmeği almış, evden çıkıp gitmiş. Güya, onun için kedi evde, köpek ise dışarıda yaşayan hayvanlar olarak kalmışlar.

94. OĞUZ'UN OD TAPMASI [BULMASI]⁴⁷⁷

Oğuz nesli Yer Xan Ana Xatun'la çox isti[sıcak] ölkeler gezdi. Çox yerden keçdi. Bir gün gelib bir qayanın üstünde geceleme oldu. Qayanın üstü hem yumaşaq, hem de isti idi. Belece yatıb yuxuya getdiler. Sabah gözlerini açanda gördüler böyük bir quşun qanadları üstündedirler. Her yan ele soyuyub ki, adamın dişi dişine deyir. Quş da qanadını yelledib onları yere atdı. Dedi:

- Adım da Yer Xan qoymusan. Seni dalımda gezdirmeden belim qırdı. Barı get özüne bir çare ol.

- Ey quş, kimsen, insaf et, yardımını esirgeme. Ana Xatun böyle soyuğa dayanabilmez. Bize bir çare et. Quş dedi:

- Men Göy Xan'a Boz öküzün verdiyi quşam...

Yer Xan dedi: "Men Göy Xan'ın qardaşyam."

Quş dedi:

- Bilirem. Ele ona göre sizi yolda belimden yere atmadım. İndi qulaq as, Dağ Xan'dan min illik bir palıd[meşe] iste. Yer Xan dedi:

- Nece isteyem? Heç Dağ Xan'ın yerini bilirem ki?..

Quş dedi:

- Sen yalnız isteyini söyle. Dağ Xan onu yerine yetirer.

Yer Xan dedi:

- Ey Dağ Xan mene min illik palıd gönder. Hemen Yer Xan'ın qarşısında min illik palıd yere serildi. Quş dedi:

- İndi dile ki, Qodu Xan nefesi ile onu alovlandırın. Yer Xan bunu istedi. Bir de gördü ki, palıd alovlandı, her teref bir isti oldu ki, gel göresen. Quş dedi:

- Bax beyle. Yer Xan, bura senin ilk meskenin olacaq. Qardaşın Qodu Xan hemişe başımın üstünde, Dağ Xan bax, görünen bu Qaf dağında. Deniz Xan da burada, yanındadır. Hansını çağırırsan harayırına yetesidir. Hansından ne isteyirsen de, utanma, derdini de,

⁴⁷⁷Azad Nebiyev (Yay. Haz.), **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Azerbaycan Türk Edebiyatı**, C.1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s.299.

qardaşların yardımını esirgemezler.

Quş daha sonra dedi:

- Bax indi Yel Xan'la Dağ Xan'a de, buradaki odu sönmeye qoymasınlar. Palıd qurtaranda Dağ Xan palıd getirsin. Od qaralanda Yel Xan odu közertsin. Yer Xan otlardan qazan düzeltdi. Odu tapmaqlarına sevindiler. Ana Xatun yarmayı aş bişirdi. Yediler, içdiler. Odun kenarında Yer Xan dağına tikdi. Yer Xan Ana Xatun'la yatdı.

95. OĞUZ'UN ÖVRETİ⁴⁷⁸

Oğuzun sedaqetinden Boz öküz çox razı idi. Dünya xeyli gözelleşmişdi. Yer üzündeki denizler yer üzünü bezemişdi. Barlı[ürünlü] bağlar artmışdı. Ancaq yer üzünde çatmayan bir insan idi. Oğuz bunun derdini çox çekirdi. Boz öküz Oğuzun üreyinden geçeni bilirdi. Sedaqetli Oğuzla yaxşılıq etmək isteyirdi. Çünkü Oğuz serin çayları Boz öküzün qarşısından axıtmış, yaşıl otların yaxşısını Boz öküzün qarşısına qoymuşdu.

Bir axşam Boz öküz Oğuz'a dedi:

-Sabah gedersen seni altından tapdığım o qozun yanına. Deyersen sene bir övret düzeltsin. Düzeltdirib gellersen buraya, canım da men vererem. Oğuz ağacın yanına gedib isteyini söyledi. Qoz ağacı dedi:

-Doqquz ay, doqquz gündən tez olmaz. Yazda gelib övredini apararsan.

Yaz geldi. Oğuz övredini getirmek üçün hemin qozun yanına geldi. Gördü ki, övredini qoza söykenib onu gözleyir. Eyilib qozun budağından öpdü. Övredini çiyinine götürüb Boz öküzün yanına döndü. Boz öküz dedi:

- Yaxşı, sabah durub görsen ki, övredine can vermişem. Oğuz sabah durub gördü ki, Boz öküz övredine can verib, yüyürüb geldi, Boz öküzün üzündən öpdü. Boz öküz dedi:

- Oğuz daha tek qalmadı. Oğuz dünyanı yaraşığa getirecek. O qoz qızının adını Fatı qoydum. Oğuz övredini de çağırdı ki, Boz öküzün üzündən öpsün. Oğuz övredini de gelib boz öküzün üzündən öpdü. Boz öküz dedi:

- Ey can verdiyim o qoz qızı Fatı ana! Oğuzla övred ol, Oğuzla ana ol! O gündən Fatı Oğuzla övred oldu, Oğuzla ana oldu.

⁴⁷⁸ Azad Nebiyev (Yay. Haz.), **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Azerbaycan Türk Edebiyatı**, C.1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s.297.

96. ÖNDER TIGIN VE ONUN SAVAŞ ATLARI⁴⁷⁹

Tığın'ın büyük ordusu vardı. Bir gün o büyük bir müfrezeyle Vilyuy'a gitti. Oraya giderken üst havzalara ulaştı ve geri döndü, çünkü nehirde bir buz kütlesi yüzüyordu. Halkı aramaya, savaşmaya gitti. Sonra müfrezesiyle uzaklara yöneldi; çan sesini duyunca onu bir bahadır sesi olarak düşünüp geri döndü. Onun zırlı iki savaş atı vardı. Kendisinin bindiği kır donluydu ve adı abıtay-Aragas'dı. Yaşlı Tığın savaşa hazırlandığında at bunu yedi gün önce sezer Çoçur-Muraan dağına çıkıp hazırlanırdı (koşu için antrenman yaparak bir şey yemezdi). Anlattıklarına göre bu ata İlbis- Kıs'ın ruhu girmişti ve atı savaşa hazırlardı. Oğlu Çallaayı'nın bindiği diğer ata Hara-Uol derlerdi. Her yıl yeşil sır (mine) görüldüğünde Tığın ıslah düzenler, otlar sarardığında ise savaşa çıkardı. Doğa yeşillendiğinde kan dökmeyi günah sayarak kendini tutardı. O bir yerlerde ünlü bir adamın doğduğunu ve yaşadığını duyduğunda hemen oraya gider ve onu öldürürdü.

97. ÖRDEKLERİN LANETİ⁴⁸⁰

Mostar'da, Tuzla'da, Zenitza' da, Srebrenitsa'da vb pek çok yerde ördeklerin nehir veya küçük su akıntıları üzerinde yaşadığı ve hiç kimsenin bu ördeklere dokunmadığı görülmektedir. İhtiyaç olmamasına rağmen keyif için hayvanların öldürülmesi, halk nazarında uygun bir davranış olarak görülmemekte, bu anlamda yaptırım niteliği taşıyan anlatılar ağızdan ağıza dolaşarak ilgili hayvanlarla ilgili olarak zamanla bir kısım tabuların ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Tabuların yerine getirilmemesi karşısında yasağı ihlal eden kişi için metafizik nitelikte olumsuz gelişmelerin ise çok geçmeden şahsa ulaşacağına inanılmaktadır. Tabiatın korunması ve insan-hayvan ilişkilerinin düzenlenmesi gayesine hizmet eden bu türden anlatılardan birisi de Boşnaklar arasında görülmektedir.

Anlatıya göre bir adam kışın en soğuk zamanlarında işine gitmek amacıyla kestirme olduğu için tamamen buzla kaplı "Madras Gölü" üzerinden geçmeyi uygun bulmuş ve yanına bir tüfek ile biraz yiyecek alarak bu yoldan yürümeye başlamış. Adam Madras Gölü üzerinde giderken gölün ortasında bazı kara noktalar görmüş. Bu noktalara yaklaşıncaya bunların on ördek olduğunu görmüş. Soğuk nedeniyle ayakları kar içerisinde donan ördekler uçmayı denemelerine rağmen bir türlü havalanamıyorlarmış. Bu adam yanında yiyecek ve

⁴⁷⁹ Muvaffak Duranlı, **Yakut Efsaneleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2004, s.462.

⁴⁸⁰ Yusuf Ziya Sümbüllü, **Boşnak Halk Efsaneleri**, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2010, s.73.

içeceği olmasına rağmen bir değil iki değil tam on ördeği de oracıkta öldürmüş. Bu ördekleri de yanına alan adam işe ulaştınca arkadaşları ile birlikte akşam yemeği olarak bu ördeklerden birkaçını rakı ile birlikte yemiştir. Bu olayın üzerinden iki gün geçmeden bu adamın aile fertlerinden on kişi ortada hiç sebep yokken evlerinde ölü olarak bulunmuş. Adam başına gelen bu felaketin nedenini anlamış anlamasına ama iş işten çoktan geçmiş.

98. PİS KOKULU HÜTHÜT KUŞU⁴⁸¹

Süleyman peygamber bütün dünyayı, yeryüzünün sularını, gökte uçan kuşu, bütün canlıları idare edermiş. Gün gelmiş öleceğini anlayınca kendi şöhretinin kaybolmaması için bir iz bırakmayı düşünmüş. Fakat nasıl bir şey bırakacağına karar verememiş. Zeki hanımının fikrini sormak için kendi vezirini göndermiş. Karısı veziri dinleyip:

-Gelecekte kendisinin ardından bir miras bırakmak için taştan, kumdan, balçıkta, ağaçtan anıt kurdurmak yakışmaz, çünkü bunları herkes yapabilir. Bu yüzden kanatlı kuşların kemiğinden kendine göre güzel bir minare diktirmesi gerek. Çünkü, Süleyman'dan sonra dünyayı hiç kimse bu şekilde yönetemez. Kuşlar, yerdeki canlılar, kurtlar varlıklarını devam ettirecekler, insanlar ise padişahlarla yönetilecekler, demiştir.

Bu fikri padişah doğru bulmuş ve bütün kuşlara haber göndermiş. Kuşlar birleşip geldiği zaman hepsini toplamış ama kuşlardan Sasık üpüp (kötü kokulu hüthüt kuşu) yokmuş. Padişah Sasık üpüp kuşunu bulması için doğan kuşunu görevlendirmiş. Doğan kuşu Sasık üpüpü getirmeyince bu görevi kartala vermiş. Kartal sasık üpüpü bulmuş ve Süleyman Peygamber kuşu sorguya çekmiş. Kuş Süleyman Peygamberin sorularına akıllıca cevap verip cezadan kurtulmuş.

Onun bu hazır cevaplılığından, akıllılığından hoşlanan Peygamber ona tacını giydirmiş ve üstüne işlemeli yeleşini örtmüştür. Ödüllendirilen hüthüt kuşunu diğer kuşlar kutlamak isterken üstüne yüklenmişler. Hüthüt tam öleceği sırada güçlülükle kurtulup tekrar Süleyman Peygamberin yanına kaçmış ve “Beni bunlardan kurtarıver” diye ricada bulunmuş. O zaman Peygamber ona kötü koku vermiş. Hüthüt kuşunun tüylerinin güzel olması fakat kötü kokması buradan kalmıştır derler.

Süleyman Peygamber, işini iyi yapmadığı için doğanın boynundaki çingırağı alıp,

⁴⁸¹ Aygerim Dıykanbayeva, **Kırgız Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2004, s. 318

gırtlığına kara damga basarak cezalandırmış ve yaptığı işi başarıyla yerine getirdiği için kartalı da mükâfatlandırıp “güçlü ol” diye hayır dua etmiş. Böylece bu kuşlar hiç değişmeden o günkü halleri ile bu güne kadar gelmişlerdir.

99. SAKSAĞAN(Türkmen)⁴⁸²

Pirlerin biri (bazı varyantlarda Süleyman Peygamber) düşmandan kaçarken “beni sakla” diye bir ağaca rica eder. Ağaç bağını açar, piri içine alır. Bunlara şahit olan saksığan pirin nerede saklandığını düşmana haber verir. Pir o zaman saksığana “ömrün gaklayarak geçsin, doğurduğunda ağzından doğurasın” diye beddua eder. Pirin bedduası kabul olur.

100. SAKSAĞAN[Altay] ⁴⁸³

Tavus kuşu, saksığanı kendine eş yapar. Sorunsuzca beraber yaşarlar. Onu süsü, altını ve bir de kuyruğu için alır. Saksığan çok süslüdür. Sonra bir keresinde tavus kuşu avlanmaya gidip de döndüğünde bir de bakar ki eşi insan pisliğini gagasıyla eşeliyor.

Hayır, böyle bir kadın bana lazım değil, deyip onu kovar.

101. SAKSAĞANLAR⁴⁸⁴

Evvel zamanda yeryüzündeki bütün kuşların en akıllısı ve hanı saksığan kuşu imiş.

Bir defa saksığan yeryüzündeki bütün kuşları müşavereye toplamış. Onların arasında şöyle bir karar alınmış. Her ne kadar güzel kuş gelirse, ona güzel denmeyecek, her ne kadar kötü kuş gelirse ona da kötü diyerek kimse gülmeyecek.

Bütün kuşlar toplanmış. Saksığan bakmış ki sadece tepeli doğan yok, ondan başka herkes gelmiş.

Tepeli doğanı çağırmaya kırlangıcı göndermişler. Kırlangıç çabucak uçarak, çağırmış tepeli doğanı. Şimdi düşünüp duruyorlar. Düşünüp dururken bakmışlar ki tepeli doğan geliyor. Oraya konuyor, buraya konuyor fareleri yiyerek geliyor.

Saksığan onu görünce gülmesini tutmuş tutmuş sonunda tutamayarak, kakhahayla

⁴⁸² Şerife Seher Erol, **Türkmen Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2012, s.678.

⁴⁸³ Ferah Türker, **Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2011, s.481.

⁴⁸⁴ Ekrem Arıkoğlu (Yay. Haz.), **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Hakas Edebiyatı**, C.25, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s.130.

gülmüş. Saksığan kendi koyduğu kanunu kendisi ihlal etmiş.

Kuşlar tanrıya saksığanı şikâyet etmişler. Tanrı dinledikten sonra, saksığanı oba içinden çıkmayan ala saksığan ol diyerek hüküm vermiş. Bu yüzden saksığan obadan dışarı çıkmaz.

102. SAZ ÇALAN AYI⁴⁸⁵

Bii-Hem'in meşhur avcısı olan Maadı Mengiy-ool, Bii-Hem'in Oju-Bajı adlı yerine avlanmaya gidince, bir gözetleme yerine avlara bakmak için çıkmış. Ormanın kenarındaki düzlükte, melez ağacının yanında ayı görmüş. Ayı melez ağacının dalından tutarak, elini bırakıp çatırdatıyormuş. Ağacı dolanıp yeniden geliyormuş.

Bu nasıl bir ayı diyerek, avcı gizlice yaklaşmış. İyice baktığında, yıldırım düşen melez ağacının yarılan dallarını ayı çekip çekip bırakıyormuş. Bırakınca da dallardan müzik sesi çıkıyormuş. Ayı böylece dallardan çıkan sesleri dinliyormuş. Avcı uzun zaman onu seyretmiş.

“Ormanın yöneticisi böyle saz çalıyor.” diye avcı yavaşça gitmiş. Ayı ormanda müziğini çalıp duruyormuş.

103. SELAH KÖYÜNDEKİ BAYKUŞLAR⁴⁸⁶

Mardin merkeze bağlı olan Selah Köyü baykuşlarıyla meşhurmüş. Bu köyde bundan 70- 80 yıl öncesine kadar binlerce baykuş barınıyormuş. Bölgede ağır hastası olan ve bir türlü iyileşemeyen hastaları bu köye getirirlermiş. Sabaha doğru hastayı evin damına çıkarıp oraya oturturlarmış.

Gün doğana kadar hastaya yakın olan baykuşlar ulumazlarsa o hasta iyileşirmiş. Uluyan baykuş olursa o hastanın iyileşmeyeceği ve en yakın zamanda öleceğine delaletmiş. Daha sonra köy halkı uğursuz sayılan bu uluyan baykuşları yakınlarının başına bir şey gelecek diye korkularından baykuşları teker teker öldürmüşler. Bugün bu köyde hiçbir baykuş barınmazmış.

⁴⁸⁵ Sadık Tural (Yay. Haz.), **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi[Tuva]**, C.1, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2001, s.647.

⁴⁸⁶ Nuriye Sancak, **Mardin Efsaneleri**, Yayınlanmamış YL Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya, 2008, Ss. 98-99.

104. ŞEHİT BALIKLAR⁴⁸⁷

Tavşanlı ilçesinde Balıklı Havuzu’nda bulunan balıklarla ilgili olarak anlatılan olay şu şekildedir:

Balıklı Havuzu’nda bulunan balıkların şehit olduğuna inanmayan bir sarhoş adam varmış. Bunu etrafındaki halka da söylemiş ama kimse itimat etmezmiş bu adama. Bunun üzerine sarhoş adam, haklılığını ispatlamak için balıkları bir tava içerisinde pişirmeye kalkar ama balıklar tavada pişmez. Daha sonra balıkları çöpe atacak olur ama bu sefer de evde yangın çıkar. Yangında sarhoş adam ölür, balıklar ise çoktan havuza geri dönmüşlerdir.

105. ŞEYHE ÂŞIK YILAN⁴⁸⁸

Mardinli olan Şeyh Abdullah’a bir yılan âşık olmuş. Şeyh Abdullah’ın beş karısı olmuş şimdiye kadar, ama bunların hiçbirisinden de çocuğu olmamış; çünkü yılan onu o kadar çok seviyor ve kıskanıyormuş ki hiçbir karısından çocuğunun olmasına müsaade etmiyormuş. Şeyh Abdullah’a âşık olan yılan onu tek başına gördüğünde ona sarılırmış. Bu böyle yıllarca sürüp gitmiş. Bir gün Şeyh Abdullah tek başına olmasına rağmen yılan hiç yanına gelmez olmuş. Daha sonra yılanın öldüğünü anlamış ve bu duruma çok sevinmiş. Ardından Şeyh Abdullah iki kadınla evlenmiş ve bu kadınlardan çocukları olmuş.

106. TAŞA DÖNEN AYMESEDU⁴⁸⁹

Evvel zaman içinde “Çohagent” denilen yerde çok yiğit, çok koçak bir genç varmış. Bu oğlanın adı Ali imiş. Halk, onun ormana ava gidince büyük büyük hayvanları boynuzlarından ikiye ayırdığını, parçaladığını söylemiş.

Ali’nin Aysemedu adında güzel bir karısı varmış. Ali, ormanda avlanarak günlerini geçirir; karısı da evde ev işlerini yaparak vaktini geçirir, bu şekilde mutlu bir halde yaşarlarmış.

Ağıza alınacak kadar çok malı olmasa da, güçlülüğünden dolayı halk, Ali’ye “Soltan” adını vermiş. Alisoltan’ın ok batmayan bir elbisesi de varmış.

⁴⁸⁷ Salih Yakın, **Kütahya Efsaneleri**, Yayınlanmamış YL Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE, Çankırı, 2017, s.140.

⁴⁸⁸ Nuriye Sancak, **Mardin Efsaneleri**, Yayınlanmamış YL Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya, 2008, s.100

⁴⁸⁹ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi** [Karaçay-Balkar], C. 2. TDK Yayınları, Ankara, 1997, ss. 851-852.

Alisoltan, günlerden bir gün, ormana ava gitmiş. Giderken karşısına büyük bir domuz çıkmış. Ali, kulaklarından tutup domuzu parçalayacağı sırada elinden kaçırmış. Domuz kaçarken Ali'yi yaralamış. Ali'nin göğsünde büyük bir yara açmış. Çok ağır yaralanmasına rağmen Ali, öldürmeden bırakmam, deyip domuzun peşine düşmüş ve köpeğinin yardımıyla domuzu parçalayıp öldürmüştü.

Ali domuzu öldürdükten sonra akşam üzeri köpeği ile birlikte eve dönmüş. Onun göğsündeki derin yarayı gören Aysemedu:

“Hey sana ne oldu; seni al kanlara kim boyadı; seni bu hallere kim düşürdü?”, diye feryat, figan etmiş. Fakat, neler yapıp söylemişse de Ali'yi konuşturamamış. Ali, şöyle düşünüyormuş:

“Kadın kişinin yumurtası eteğinde olur, ayağa kalkınca hemen dökülür. Er kişinin kadın kişiye sırrını açması iyi olmaz”.

Aysemedu ise O'nun yarasını iyileştirmek için türlü çeşit otlar, yapraklar toplayıp getirmiş. Onlardan çeşit çeşit ilaçlar hazırlamış, fakat neler yapmışsa da Ali'nin yarası iyileşmemiş. Bu yüzden Aysemedu, çok üzgünmüş, çok kahrılıymış.

Günlerden bir gün, O'nun bu halini gören Ali'nin köpeği Aysemedu'nun yanına gelip:

“Derdin çok mu fazla, çok mu ağır; başını niye eydin?”, diye sormuş.

“Derdim, tasam ne olsun. Ali'nin yarası yüreğimi rahat bırakmıyor. Kendisi de ne olduğunu söylemiyor”, demiş Aysemedu.

Köpek de:

“Aysemedum, eğer Ali'ye söylemezsen sana O'nun sırrını söylerim. Ali'yi kara domuz yaraladı”, demiş. Bunun üzerine kadın şaşırıp kalmış; ne yapacağını şaşırılmış.

Alisoltan'ın yarası günden güne kötüleşmeye, ağırlaşmaya başlamış. Aysemedu, O'nu alıp suyun yanına götürmüştü. Eline su alıp yarasını yıkamış. Su tuzluymuş ve Ali'nin yarasını çok acıtmış. Neler yapılmışsa da Ali'nin yarası bir türlü iyileşmemiş, bir türlü deva bulmamış. Alisoltan'ın göğsünü irin kaplamış ve çok geçmeden Alisoltan ölmüş. Halk, O'nun arkasından şöyle ağlamış:

Doğdun sen, Ali Batır, atanın han evinde,

Dağlar-taşlar büyüttü seni kolunda, ayasında.

Yıkadı seni şifalı, kutsal yağmurlar.

107. TAVŞANIN DUDAĞI NİYE YIRTIK?⁴⁹⁰

Bir gün tavşan kendi kendine; “Bu dünyada, benden bahtsız, benden korkak bir hayvan var mı acaba?” diye düşünerek üzülür. Daha sonra; “Ben her şeyden korkarım. Yürürken, kendi gölgemi görünce bile ödüm patlar. Bütün hayvanlar benden daha güçlü ve cesur.” diye hayıflanır. “Kendi kendime kaç zamandır bunları düşündüğümü nerden bilsinler? Bu kadar korkak olacağıma, kendimi suya atıp ölsem daha iyi!” diyerek etrafını kolaçan ettikten sonra [kendini öldürmek üzere] denize doğru yola çıkar. Yolda kendi ölümünü düşünerek üzülürken, karşısına kuyruğunu sallamakta olan bir tilki çıkar.

Tilki, kuyruğunu bir kere daha sallayıp, tavşana bakarak;

- Ey tavşan kardeş, nereye gidiyorsun, der.

Tavşan;

- Tilki ağabey, benim nereye gittiğimi öğrenip ne yapacaksın? Ben Allah'ın lanetlediği bir hayvanım. Benden korkağını hiçbir yerden bulamazsın. [Ben de kendimi öldürmeye karar verdim.] Bunun için kendimi suya atmaya gidiyorum, diye cevap verir ve yoluna devam eder. Tilki, arkasından kahkahalarla güler. Onun gülüşü, etrafta uzun süre yankılanır. Tavşan, bu gülüşün korkunç bir şeye ait olduğunu sanıp, kaçmayı düşünürken tilkiye bakıp donakalır.

Tilki kahkahalarını zorla bastırarak;

- Hey, eşek beyinli tavşanım hey! Bu dünyadan nasıl vazgeçip de kendini öldüreceksin? Bu dünyada senden daha korkak olanlar da var, der.

Çok uzun zaman sonra kendine gelen tavşan, tilkinin sözlerine inanıp kendisinin çok cahil olduğunu düşünür.

Tilki;

-Ey tavşan kardeşim, ben sana asıl korkağın kim olduğunu göstereceğim. Sonra da sen ölüm meselesini aklından çıkarırsın, der.

Tavşana gereken de akıl değil mi? O böbürlenirken kendisinin kandırıldığını anlamaz.

Böylece tilki ve tavşan dünyanın en korkak hayvanını aramak için beraber yola çıkar.

⁴⁹⁰ Pınar Dönmez Fedakâr, **Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, ss.406-407.

İki kafadar, bir süre gittikten sonra dinlenmek için büyük bir derenin kıyısında oturur. Bu sırada yanlarına birçok koyun ve keçi gelir.

Tilki;

-Tavşan kardeşim, şimdi asıl korkağı göreceksin, der.

Tilki, tavşana arkasından gelmesini söyleyerek, koyunlara doğru ilerler. Büyük bir çalının altına oturan tilki, koyunlar yaklaşınca avazı çıktığı kadar bağırır. Sesin geldiği yeri anlayamayan koyunlar korkup kaçarlar. Onların bu halini gören tilki gülmeye başlar. Tavşan da katıla katıla güler. O kadar çok güler ki, gülmekten dudaklarının yırtıldığını bile anlamaz.

Bundan sonra tavşanın dudağı [sonsuz kadar] yırtık kalır.

108. TAVUŞÇUK KUŞUYLA ALAKARGA⁴⁹¹

Bir tavuşçuk kuşu kuyu kazmaya başlamış. Kazdığı kuyu bitince de yıkanıp temizlenerek uçup uzaklara gitmiş.

Alakarga giderek yalandan karıştırıp suyu bulandırmış. O anda tavuşçuk kendi kazdığı kuyuya su içmeye gitmiş. Fakat alakarga kuyudan ona su içirmemiş.

Uzun süre tartışmışlar. Tavuşçuk alakarga bana kendi kazdığım kuyudan su içirmiyor diye Tanrı'ya şikâyete gitmiş. Tanrı kuyunun yanına gidip bakmış ki alakarga orada kafasına kadar çamura batmış. Bunu görünce Tanrı çukuru Alakarganın kazdığını düşünmüş. Tavuşçuk tertemizmiş. Bu yüzden Tanrı tavuşçuğa yağmur yağana kadar su vermemiş.

109. TEK GÖZLÜ GEYİK⁴⁹²

Eskiden oyunların Çambaa avcı adlı kişisi Tandı-Uula'da Çedi-Höl adlı tayganın küçük göllerinde, geyik boynuzu çıkacak zaman avlanmaya gitmiş. Tuzluğa geyikler boynuzları parlayarak geldiklerinde, hiç düşünmeden ateş etmiş. Sabahleyin vurduğu geyiğin yanına gitmiş. Şaşkınlığından korkuvermiş. Geyiğin alnının tam ortasında tek göz varmış.

Daha sonra, uzun süre geçmeden avcı Çamba'nın gözleri kör olmuş.

⁴⁹¹ Metin Yılmaz (Yay. Haz.), **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Çuvaş Edebiyatı**, C.26, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s.103

⁴⁹² Sadık Tural (Yay. Haz.), **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi[Tuva]**, C.1, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2001, s.643.

110. TILSIMLI SİVRİSİNEK⁴⁹³

Çavdarhisar ilçesinde Bizans döneminden kalma hazineleri bulmaya çalışanların akıbetiyle ilgili anlatılan olay şu şekildedir:

Çavdarhisar'da Bizans'tan kalma hazineleri arayan iki adam derinliği 30 metreyi bulan bir kuyuya iner. Kuyuya indiklerinde hazineyi bulurlar. Adamlardan bir tanesi altınları heybesine doldurmaya başlar. Bu sırada bir sivrisinek ortaya çıkar ve adamın ağzından, burnundan girer. Adam bir anda oracıkta ölür. Bunu gören diğer adam kaçır, kurtulur. Adamı öldüren sineğin tılsımlı olduğu kabul edildiğinden, bir daha o kuyuya inen olmaz.

111. TOPAK TAŞ EFSANESİ⁴⁹⁴

Girnelilerin *Toprak Taş* ya da diğer adıyla *Yumurta Taşı* dedikleri bu kocaman taş ortasından ikiye bölünmüş kocaman bir yumurtayı çağrıştırır. Gireneli Türkler bu konudaki efsaneyi şöylece naklederler:

Ciklos, Aslında Zümrüt-ü Anka kuşunun yuvası idi Bu kuşun eşi ölmüş ve dişisi son yumurtasını sıkı koruma altına almış imiş. Varıp bir şey olur diye üzerinden kalkmadan kuluçkada günlerce oturmuş Ama gel gör ki karnı da çok acıkmış. Kendi kendine “Bu böyle süremez, yavrum yumurtadan çıkana kadar ben açlıktan ölürüm. Beş dakikacıkta bir şey olmaz. Kalkıp bir şeyler yakalayıp yemeliyim.” diyerek yuvadan ayrılmış.

Ne var ki yavrusu yumurtadan çıkmak üzereymiş. Yavru kıpırdayınca yumurtanın dengesi bozulup aşağıya yuvarlanmış. Hazırda bekleyen kargalar yavruyu yemişler. Başka yavrusu da olmadığından efsanelere ve masallara konu olan ünlü Zümrüt-ü Anka kuşunun nesli de böylece yok olmuş. Kargalar çektikleri ziyafeti unutmadığından o günden beridir hep o kayanın üzerinde dolanıp duruyorlarmış.

112. TÜRKLER⁴⁹⁵

Türklerin ecdadı Aşına isimli kabileymiş. Onlar, komşuları tarafından yok

⁴⁹³ Salih Yakın, **Kütahya Efsaneleri**, Yayınlanmamış YL Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE, Çankırı, 2017, s.141.

⁴⁹⁴ Ali Nesim ve Şevket Öznur, **Kıbrıs Türk Kültürü ve Kıbrıs Efsaneleri**, Gökada Yayınları, Lefkoşa, 2012, ss.174-176.

⁴⁹⁵ Adem Öger, **Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, s.527.

edilmişler; sadece ayakları kesilen bir erkek çocuğu sağ kalmış. O, dişi bir kurdun onu beslemesi sayesinde büyümüş. Daha sonra kurt, bu çocuktan hamile kalmış. Erkek çocuk, zorlukla karşılaşınca kurt, İdikut Devleti'nin kuzeyindeki dağa kaçarak orada on erkek çocuk doğurmuş. Onların her birinin ayrı ismi varmış ve Aşınaşir bunlardan biriymiş. Onların evlatları zamanla çoğalmış ve birkaç asır geçtikten sonra, onlar dağdaki mağaralardan çıkıp Curcanlara tabi olmuşlar ve Altın Dağ'ın güney tarafına yerleşmişler.

113. UMIRZAYA (KARDELEN)⁴⁹⁶

Bu olay çok eski zamanda olmuş. Etrafını büyük büyük dağların, yeşil ormanların sardığı bir yerde, Digenek adlı kötü bir han yaşamış. İşçilerini sabah güneşin doğuşundan, akşamın karanlığına kadar başlarını kaldırtmadan, bellerini doğrultmadan çalıştırmış. Kendi ise bütün ömrünü keyif ve sefa içinde geçirmiş. Bir gün komşu han ona konuk olsa, ertesi gün, o, ona gidermiş.

İlkbaharın güneşli günlerinin birinde üç çocuk dünyaya gelmiş. Birincisi Digenek Hanın oğlu, ikincisi komşu hanın kızı, üçüncüsü Digenek Hanın ırgatının kızıymış.

Digenek hızlı atlarını eyerleyip komşu hana gitmiş. Bunlar, beşik kertme âdeti gereğince, çocukları büyüdüğü zaman düğün yapıp dünür olmaya karar vermişler.

Yıllar geçmiş. Hanın oğlu Karay da ırgatının kızı Umırzaya da büyümüşler. Babasıyla annesinin yaşlandığını gören ciğerli kız Umırzaya, onları dinlendirmek istemiş. Onların yerine kendisi işe gitmiş. Yay gibi kara kaşlı, kara Frenk üzümü gibi kara gözlü, kara saçlı bu kıza, Hanın oğlu Karay bir görüşte âşık olmuş. Umırzaya da yiğidi çok sevmiş.

Umırzaya bulûğa erip, boyu posu uzadığı zaman, babası ile annesi ölmüş. Kızın tek ümidi Hanın oğlu Karay imiş.

Kız ile yiğit, gizli gizli dağ başında buluşmaya başlamışlar. Bu haber Hana yetiştirilmiş. İlk önce o buna inanmamış. Nasıl olur da han neslinden bir hanın oğlu, bir hizmetçi kızı sever! Yine de işi hızlandırmak için komşu hana dünürcü göndermiş.

Karay babasının bu işini sezmiş, gürültü patırtı ile düğün başlayınca Umırzaya'yı alıp kaçmış.

⁴⁹⁶ Gülhan Atnur, **Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması**[Başkurt], Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2002, ss.310-312.

Digenek Han bir gece oğlunun yanına gelmiş ki kimse yok. Han sarayına gitmiş ki gürültü, patırtı, bağırış çağırış... Aramışlar, aramışlar, Umırzaya da Karay da yok. Han bütün vezirlerini ve askerlerini yanma çağırıp:

-Hemen o utanmazları bulup getirin! diye emretmiş.

Üç gün üç gece aramışlar, bulamamışlar; takatleri bitince askerler geri dönmüşler.

Sabrı tükenen Han yola çıkmış... Altı gün altı gece aramış. Yedinci gün tan ağarırken bir dağın eteğinde gücünü toplamak için oturmuş. O zaman bunun yanma bir karga gelip konmuş “Kar, kar!” diye ötmüş.

-Niye ötüyorsun? diye sormuş Han.

-Sen onlara kargış et, babanın kargışı tutar onları, demiş.

-Ne deyip kargışlayayım?

-Kar da kar, donup kal, diye kargışla oğlunu, demiş karga.

Han o sözleri söylemeye başlar başlamaz oğlu Karay dolu olup donup kalmış, derler.

-Daha da kargışlayayım mı? diye sormuş Han.

-Kar da kar, kar ardından sen de var, diye kargışla. Kar ardından var da düşüp ağlayarak kal, diye söyle demiş karga.

Önceki gibi Han bu sözleri de söylemiş. Umırzaya kederle dikilen bir çiçeğe dönmüş.

Bu çiçeği kardelen (Umırzaya) ismini koymuşlar. Bu yüzden o yaz günü değil kar eriyip bitmeden çıkarmış. Sevdiği Karay’ı görmek için, onun karın arkasından geldiğini söylerler.

114. UYGURLARIN ORTAYA ÇIKIŞI HAKKINDA⁴⁹⁷

Yüksek arabalılar, eski Kızıl Türklerin neslindenmiş. Hun hükümdarının karısı, iki kız doğurmuş. Bu kızlar çok güzelmiş. Bu yurttaki insanlar, o kızlara peri dermiş. Hun hükümdarı: “Bu kızlarımın insanlarla evlenmesi nasıl mümkün olur? Onlar Tanrı ile evlenecek.” demiş. Bunun üzerine hükümdar, Hun memleketinin kuzeyinde insan ayağı değmeyen bir yere yüksek bir kale yaptırmış ve kızlarını bu kaleye yerleştirerek: “Kızları,

⁴⁹⁷ Adem Öger, *Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, s.528.

Tanrının kendisinin gelip almasını istiyorum.” demiş.

Aradan üç yıl geçince kızların annesi, kızlarını görmek istemiş. Hükümdar: “Onları göremezsin. Onların bu dünya ile alâkası kesildi.” demiş. Bir yıl geçtikten sonra, yaşlı bir kurt ortaya çıkıp, gece gündüz kalenin etrafında ulumaya başlamış. Kurt, kale duvarının dibini eşerek bir yuva yapmış. Günler geçmiş, kurt oradan hiç ayrılmamış. Günlerin birinde küçük kız, ablasına: “Babam beni bu kaleye yerleştirirken Tanrı ile evlenmemi istedi. Bugüne kadar kurt ortaya çıktı. O ilâhî bir mahlûk yani meleğin ta kendisi!” demiş ve kaleden çıkarak kurtla birlikte olmak istemiş. Küçük kızın sözlerini dinleyen ablası endişelenerek: “O bir hayvan, onunla birlikte olurum demek, anne babamıza hakaret etmek olur!” demiş. Küçük kız ablasının sözüne kulak asmayarak kaleden ayrılıp, kurda eş olmuş. Ondan çocuk dünyaya gelmiş. Onların evlâtları çoğalmış ve bir devlet meydana getirmiş.

115. YARASA NE YAPARAK DÜNYAYI KORUMUŞ?⁴⁹⁸

Bir gün Dünya, Yel ve Su bir yere toplanmışlar ve yakınmaya başlamışlar. Hepsi kendi dertlerini söylemiş. Bundan sonra Güneş’e dilekçe göndermişler.

-Ey büyük padişah, diye yazmış Dünya, pek çok yıldan beri sürekli dönüp duruyorum. Şimdi ben yaşlandım. Gençlik vakitlerim geçti. Artık dinlenmek istiyorum. Sen benim dönüşümü durdurumama, yalnız başıma yatmama izin ver, demiş. Yel de Güneş’e “Ben şimdiye kadar yeryüzünün bir başından diğer başına her vakit gezip durduğum için yoruldum. Ben de dinlenmek istiyorum. Bütün bunların üstüne, birçok insan beni ya evlerinin damlarını uçurduğum için ya da denizde fırtına kopardığım için ayıpladılar. Sen bana dinlenip tek başıma yaşamam için imkân ver.” diye yazmış. Su da her vakit akıp durmasından yakınıp, yalnız yaşamak için izin istemiş. Güneş düşünüp durmuş da şöyle söylemiş:

-Ben bunu yalnız başıma yapamam. Filan gün, filan saatte çift meşe ağaçlı çayırdaki yeryüzündeki bütün canlıları toplantıya çağırırız. Eğer onlar izin verirse, ben izin veririm, demiş. Yel, yeryüzünde esip canlıların hepsine haber vermiş. Belirtilen gün gelivermiş. Güneş pek kibirlenerek gelip kendi yerine oturmuş ve dinlemeye hazırlanmış. Bütün canlıların gelmesi bitince toplantıya başlamışlar. Hepsi Dünya’ya, Yel’e ve Su’ya acımışlar.

⁴⁹⁸ Gülhan Atnur, **Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması [Tatar]**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2002, s.709-710.

Onlara yalnız yaşamaları için izin vermişler.

Sivrisinek yerinden sıçrayıp kalkmış ve vızıldamaya başlamış:

-Yel'in durmasının zamanı çoktan geldi. Bazen beni ikişer gün otların altından çıkarmıyordu. Çıksam, hemen kim bilir nerelere uçurup alıp götürerek helâk eder. Dursun, demiş.

Suyu kokuşmuş ve bitmiş olan baraj gölünden başını çıkararak taban balığı bağırıvermiş:

-Suyun da durma vaktidir. Çünkü bizim için sakın çamur dibi pek rahat, demiş. Böylelikle Dünya, Yel ve Su "Artık dursun." diye bir kararı kabul etmişler. Toplantı bitecekken Güneş,

-Hepiniz geldiniz mi? diye sormuş.

-Hepimiz de hepimiz de, diye bağırmış ak baykuş. Yalnız benim komşum yarasa gelmedi. Çünkü o yaşlandı, tamamıyla da kör. Onun için gelmedi, demiş.

Güneş yarasa alıp gelmesi için kartalı göndermiş. Kartal yarasa alıp hemen getirmiş.

-Niçin önceden gelmedin? demiş Güneş.

-Ben şimdi çok yaşlandım. Size gerekliliğim de o kadardır, demiş yarasa.

-Dünya, Yel ve Su hakkında ne söylersin? Durmalarını emreder misin? diye sormuşlar.

-Yok, demiş yarasa, onların hiçbiri de durmamalıdır.

Dünya, Yel ve Su bir ağızdan bağırıvermişler:

-Niçin biz durmamalıyız?

-Şunun için, demiş yarasa. Eğer bizim Dünyamız durursa, dünyada canlı kalmaz. Çünkü Dünya'nın bir yanında ebediyen kış ve gece, diğer yanında ebediyen sıcak ve gündüz olurdu. Meyvelerin bir yanı olgunlaşır, diğer yanı olgunlaşmazdı.

-Doğru, diye bağırmış hayvanların hepsi.

Yarasa devam etmiş:

-Eğer Yel esmemeye başlarsa, bütün yeryüzünde kuraklık olup, bir tek dal bitki filizlenip çıkamaz. Çünkü Yel olmayınca bulut da gelmez, yağmur da yağmazdı. Ondan

sonra yerden çıkan kötü kokuların hiçbiri başka bir yere gitmez ve hava temizlenmezdi. Böyle olunca yaşamak da mümkün olmazdı, demiş.

-Doğru, diye bağırmış sivrisinek bile.

-Peki benim durmam mümkün mü? diye sormuş Su.

-Yok, o mümkün değil. Eğer sen akmamaya başlarsan dinlenir ve kirlenirsin. Üstelik vakit geçtikçe kendi kendine kuruyup bitersin. Sende yaşayan bütün canlılar ölür. Böylece insanlar su bulamayınca kuruyup helâk olur. Su olmayınca ağaçlar ve otlar da kurur.

-Doğru, diye bağırmış genç köknar ile yaşlı kayın hepsinden daha yüksek bir sesle.

Bundan sonra hepsi “Dünya ebediyen dönüp durmalı; Yel ebediyen esmeli; Su ebediyen akmalı.” diye karar vermişler. Dünya, Yel ve Su yarasaya çok öfkelenmişler.

-Ben senin boğazına ağılı ok olup saplanırım, demiş Su.

-Gündüz çıkarsan ben seni sallayıp yere çarparım, demiş Yel.

-Eğer gündüz çıkarsan ben seni pişirerek öldürürüm, demiş Güneş.

O zamandan beri yarasa her zaman çiy suyu içer, Yel yokken, geceleyin çıkıp gezer, yere inmeden ağaç başında yaşarmış.

116. YARASA VE GÜNEŞ⁴⁹⁹

Allahütealâ güneşe mağripten maşrıka dolaşmasını emretmiş. Güneş erinerek yerinden kımıldamış, dünyanın bir ucundan diğer ucuna dolaşmaya gücü yetmesin, diye ümit etmiş. O sırada yarasa ona şöyle söylemiş:

-Acele et! Eğer bir yerde biraz duracak olursan bütün bitkileri yakarsın. O arada başka bir yerde bitkiler de çürüyüp biter. Allah sana bunun için yeryüzünün bir ucundan diğer ucuna dolaşmanı emretti.

Güneş öfkelenmiş ve yarasaya,

-Gündüz benim gözüme görünecek olma. Yoksa kanatlarını yakarım! demiş.

⁴⁹⁹ Gülhan Atnur, **Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması [Tatar]**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2002, s.716.

117. YENİ KAZAN ŞEHRİNİN KURULMASI⁵⁰⁰

Eski çağlarda Kazan ahalisinden birinin Yılan dağı üzerindeki ormanda arı kovanları varmış. Bu adam yazın güzel günlerde çoluk çocuğuyla o kovanların bulunduğu yere gidip huzura kavuşmuş. Kovanların olduğu yeri bu adam ve çocukları çok seviyorlarmış.

Kovanların olduğu yer düz ve uzun boylu çamların arasında olduğu için, oradaki huzur hepsinin hoşuna gidermiş. Yazın orada meyve de çok olurmuş.

Bu adamın bir kızı varmış. Bu kız güzellikte şan kazanacak kadar güzel bir kızmış. O kızın güzelliğini büyükten küçüğe herkes bilirmiş. Bir gün bu kızı evlendirmişler.

Bu kız gelin olup gidince, Kazan nehrine su almaya inmiş. Su kıyısında, su almak için sert bir merdiven ve elverişli bir yer bulamamış. Bu genç gelin Kazan nehrinden eziyetle su alıp, yine aynı zahmetle dik yardan yukarı çıkmış.

Nehirde merdiven olmaması, su almanın zorluğu ve yarı dikliği genç gelinin hoşuna gitmemiş. Yakınmaya başlamış; epeyce şikâyet etmiş. Böyle dik yarı su kıyısına şehir kuran şahsa çok öfkelenmiş.

Genç gelinin bu yakınması ve şehri kurana öfkelenmesi, o sırada Eski Kazan'da han olan Galimbik'e haber verilmiş. Galimbik genç gelini yanına çağırarak şehri kuran kişiye niçin öfkelenmişini sormuş.

Genç gelin, cesur ve akıllı bir kadın olduğu ve Galimbik'ten de korkmadığı için konuştuğu her şeyi ona da söyleyivermiş.

-Hanım, sultanım, ben size öfkelenmedim. Ben kimsenin adını anmadan şehrin uygunsuz yerde kurulduğunu söyledim. Sizin ömrünüz uzun olsun, her vakit düşmanlarınıza üstün gelin. Size anlatırsam benim söylediklerim sizin de hoşunuza gider. Eğer hamile kadınlar su alarak böyle dik bir yardan tırmansalar o çocukların halleri ne olur? Ben işte onlara acıyarak konuştum.

Galimbik bu genç gelinin sözlerini beğenmiş. O, bu gelinin sözlerinin hepsini yerinde bulmuş. Şehrin nereye kurulmasının uygun olduğu konusunda öğüt istemiş.

Genç gelin, şehri kurmak için babasının kovanlarının bulunduğu Yılan dağın

⁵⁰⁰ Gülhan Atnur, **Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması**[Tatar], Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2002, s.647

çevresini uygun görmüş. Orada babasının kovanlarının olduğunu da söylemiş.

Galimbik genç gelinin sözlerini beğenmiş. Ona şehri Yılan dağı civarına taşıtmanın mümkün olduğunu, ancak orada pek çok yılan olduğu için halkın yaşamasının zor olacağını anlatmış. Genç gelin bunun çaresini de göstermiş.

O, Galimbik'e güzün havalar soğuyup yılanlar yer altına inince oraya çokça saman, çubuk ve odun yığdırıp, ilkbaharda havalar ılınp yılanlar yer altından çıkarak saman çevresine toplanınca da onları ateşe vermesini istemiş.

Galimbik genç gelinin bu öğüdünü çok beğenmiş. Çünkü Galimbik şehrin eski yerini pek beğenmezmiş. Ama onu taşıtmak için uygun yer bulamıyormuş. İşte o zaman genç gelinin bu öğüdünü işitince şehri taşımaya karar vermiş.

Galimbik Kazan şehrini eski yerinden taşıtmak için ulu kişilerden ikisini, oğlunu ve yüz askerini yeni şehrin yerine bakmaları için göndermiş.

Bunlar şehrin günümüzdeki yerini kontrol ederek beğenip geri dönmüşler. Lâkin burası da pek çok yılan olan Yılan dağı gibi yaşamaya elverişli değilmiş. Bu yılanları bitirmek için genç gelinin öğüdüne göre iş yapmışlar. Güzden oraya çokça saman, çubuk ve odun yığıp bırakmışlar. Kış geçip, ilkbahar gelmiş; havalar ılınmaya başlayınca yılanlar yer altından çıkarak o samanın altına toplanmışlar. Yılanların tamamı yer altından çıkıp samanın altına yığılmışlar. Şehri kuranlar rüzgârlı ve kuru havalı bir gün, bir bahadırı iyi bir ata bindirerek saman yığınını ateşe vermesi için oraya göndermişler.

Bahadır atla gidip yığılan saman ve çubukları ateşe vermiş. Büyük saman yığını, çubuk ve odunlar yanıp kül olmuş. Oradaki yılanlar yanmışlar. Ama iki başlı büyük bir yılan ateşten kaçıp kurtularak sağ kalmış.

O ejderha, ateşi yakan bahadırın üzerine atılıp onu öldürmek istemiş. Bahadır iyi atıyla ejderhadan kaçmış. İki başlı ejderha geride kalmayarak onu kovalayıp gitmiş. Bahadır Kazan şehrinden elli kilometre uzağa gittiğinde atı yorulduğu için, ejderha bir çukur yanında ona yetişmiş ve onu altı parçaya ayırmış. Ama bahadır hemen teslim olmamış imiş. O, ağılı süngüsünü ejderhaya birkaç defa saplayıvermiş. Ejderha o ağılu cerahattan ölmüş. İşte bu çukur Çürili denilen köyden daha dıştaymış ve Altı Kutar diye adlandırılmış.

Bundan sonra şehrin kurulacağı yer yılanlardan tamamıyla temizlenmiş ve oraya şimdiki Kazan şehri kurulmuş.

O çağlarda ilginç âdetler de varmış. Eğer insanlar şehir kuracak iseler, bu yeni kurulacak şehrin hatırası olması için büyük bir iş yaparlarmış. O zamanın âdetine göre, bu şehrin temelini atarken de böyle bir iş yapmak gerekliymiş.

Galimbik, oğlu ile iki yaşlı kişi arasında kura çekilmesini ve kura kime çıkarsa bu kişiyi, yeni kurulan şehrin hatırası olması için, temele gömmelerini emretmiş.

Kura Galimbik'in oğluna çıkmış. İş uygunsuzlaşmış, onu yere gömmek çok ağır olmuş. Yaşlı kişiler buna razı olmamışlar ve hile düşünmüşler ve hile bulmuşlar. İlk temelin altına bir köpeği gömmüşler. Sonra Galimbik şehri kurarken hatıra olması için ne yaptıklarını sorunca, olan durumu söyleyivermişler. Temele köpeğin gömüldüğünü işitince, Galimbik düşünceye dalmış. Köpeğin gömülmesinin endişe verici bir durum olduğunu hatırlamış. O zaman yanında bulunan ulu zatlara bunun endişe verici bir durum olduğunu söylemiş.

Galimbik şehrin ne zaman olursa olsun köpekler elinde kalacağından çok korkmuş ve büyük âlimleri toplamış. “Bu şehrin geleceği ne olur?” diye sormuş. Âlimler, Galimbik'in bu sorusuna türlü cevaplar vermişler. Onlar daha sonra büyük bir âlimin fikrine katılıp köpeğin gömülmesinin endişe verici bir hâl olmadığını, düşmanların hemen güçsüzleşmesine işaret olabileceğini, şehzadenin hayatta kalmasının bu şehirde aralıklarla olsa dahi, padişahlığın pek uzun zaman kadar aynı nesilde kalacağını gösteren kutsal bir işaret olduğunu söylemişler. Bundan sonra Galimbik Bulgar şehrindeki Halife mescidini ibadet yapılacak hale getireceğine dair adak adanmış. Galimbik'in duası sebebiyle Kazan şehrinde Müslümanlar yaşayagelmişler ve kıyamete kadar da yaşayacaklar, derler.

118. YERYÜZÜNDE TUFAN OLDUĞUNDA⁵⁰¹

Eski zamanlarda Altay'da, dağların yeşillendiği zamanlarda, suyun yarılıp aktığı zamanlarda, tufan olur. O zaman birçok canlı yok olur. O canlılardan güç bela yıla girebilen on iki canlı kalır.

Güzel görümlü Altay'a kecim yaymaya imkân yoktur, ipek görümlü Sümer'e teğelti sermeye yer yoktur. Çünkü yeryüzü, yabani geyiğin, dilenci köpeklerin, şeytan yılanların kemikleriyle örtülüdür.

⁵⁰¹ Ferah Türker, *Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2011, ss.494-498.

Şekil değiştiren canlıları Tanrı toplayarak şöyle emreder: “Dört bölük olun. Tek yere gitmek olmaz. Yarınız yaratıcı olur, yarınız ise düşman olur.”

Ejderha oturarak yaratıcıya şunları söyler:

“Tavuk yerde yaşasın, ben on iki yılın başında dönüp geleyim. Altay’a bu şekilde yardım edeyim. Ben gökyüzüne gidiyorum. Yeryüzünde, her yerde ölenlerin kemikleri var. Yaşamak için tiksindirici, ayrıca pis de. Yeryüzünde ölmeden ben nasıl yaşarım!” Ejderha öylece gökyüzüne doğru uçup gider.

O zamanlar yılan güzeldir. Her görene ızdırap verir. Kanatlı, pullu, boynuzlu, kuyrukludur. Bunların yanında şarkı söylese sesi de güzeldir.

Yılan şöyle der:

“Tamam, ben yeryüzünde yaşarım. Güzel yer kendisini temizliyor, eski kemikler çürüyüp kalmıyor. Ölü yerden ot da yetişmiyor, gidilen yerden yabani ot da yetişmiyor. Kış olduğunda uyumak için iyi, yaz olduğunda oynamak için iyi. Ölen kişinin kemiklerinden [eti kalmayan kemiklerinden] de korkmuyorum, kişinin öldüğü yerden de kaçmıyorum. Temiz yerde yatayım desem ağaca çıkıp uyurum, acıkmadan tok olarak gezdiğimde taşa çıkar kalırım. Yüksekçe çıkarak bey olabilir miyim, gökyüzüne çıkarak çaylak olabilir miyim?”

Söylenen sözü yaratıcı anlayıp, yeryüzünde yaşaması yönünde kararını verir.

Maymun şöyle söyler:

“Tak edip gelse, benim geldiğimi bilirler. “Ben olurum” diye söylesem, benim döndüğümü bilirler. On bir yıl sonra tekrar geri gelirim. Bir yıla yardım ederek tekrar gökyüzüne giderim.”

Gökyüzüne gitmek için onay alıp yukarıya doğru gider.

İnek şöyle söyler:

“Yeni çıkan otu yemek için taygası iyi olabilir, su birikintisinden içip yaşamak için Altay’ı iyi olabilir. Kış geldiğinde boynuzum tamamen donmadığı sürece, yiyeceği de dert etmem. Yaz geldiğinde içim sızlasa da geviş getirip yatarım. Yeryüzünde yaşarım ben.”

İnek böylece söyleyince yaratıcı [onun yeryüzünde kalması yönünde] kararını verir.

Pars şöyle söyler:

“Çoluk çocuğu oynatacak temiz yer göremiyorum. Denize gittiğinde orası büyük

hayvanların kemikleriyle dolu, taygaya gittiğinde bütün canlıların kemikleri var. Ben insan görünümlü olayım, küreğimi alıp denizde de yüzerim, kamçımı alıp taygaya da giderim. Gökyüzüne gidiyorum.”

Pars böyle söyleyerek gökyüzüne doğru gider.

At şöyle söyler:

“Ben Altay‘ın yüksek dağlarına gideyim. Eski kemik kuruyup toprak oluyor. Ana Altay güzelleşip dağ oluyor. Yalnız da olsa yaşamak için ova daha iyi tabii ki. Dağına çıksa tayga daha iyi olabilir. Altay‘a ben cins at olup avlanmaya giderim, acıktığımda [güçsüzleştiğimde] otlarım. Hızlıca dönüp dolaşmak için yer daha iyi olabilir.”

Öylece at yeryüzünde yaşamak için kararını verir.

Bu sırada yaratıcı sorar:

“Sizler için hiçbir zaman ölmeden yaşamak mı iyi yoksa ölümlü olmak mı iyi?”

Köpek, attan önce cevap verir:

“Yaşlanarak yaşamaktansa ölmek daha iyi belki de. Ölmeden nasıl yaşanır! Kendisi ölse çocuğu kalır. Çocuğu ölse onun çocuğu kalır diye mezara koymadan gökyüzü tahrip edilmemeli. Yeryüzünde avlanılmamalı. Tamam, ben yerde yaşayayım.”

Köpek, böyle söyleyip yeryüzünde koşmaya başlar.

Yaratıcı bakar ki yeryüzüne at, inek, köpek, yılan gidiyor. Yaratıcı sorar:

“Yarınız ölmeden yaşar mısınız, yoksa hepiniz ölümlü mü olursunuz?”

Sıçan şöyle söyler:

“Kahretsin! Ölüm olacaksa hepsinin ölmesi gerekir.”

Yaratıcı sorar:

“Sen kime “Kahretsin” diyorsun! Kırk günden geriye dört gün kaldı. Salı koruyun diye söylediğimde, ölecek olsak hepimiz ölelim diyerek salın altını deldin. Sen sıçan, canlıların hepsini neredeyse suda boğuyordun!”

Sıçan koşarak şöyle söyler:

“Ben yeryüzü denizken, salı kemirerek yaşarken, neden gökyüzüne doğru gitmek isteyeyim!”

Öylece sıçan, nereye gittiğini söylemeden koşarak toprağa doğru girer. Yaratıcı kızdığı için kalan canlılara soru da sormaz.

“Bundan sonra hepiniz gidin”, der.

On iki canlı farklı farklı yerlere doğru dağılırlar. Onların her birinin takvime girmesinde, bir özelliği etkili olur.

Ülker yıldızı, kışın altı ay boyunca gökyüzünden görünür. Görünmediği zamanlarda yerde olduğu bilinir, şekil değiştirir.

Yazın ejderha da yeryüzünde olur, kışın şekil değiştirerek gökyüzünde yaşar.

Kalan canlıları insan evinde eliyle beslediğinden dolayı onlar insanın yanında yaşarlar.

İnsanın en yakın arkadaşı köpek olur. Korkak kişiye güveneceğine, iyi köpeğe güven!

İnsanın ikinci arkadaşı at olur.

İnsan atı beslerken o şöyle söyler:

“Düşmediğinde büyük değneğin olayım, düştüğünde yelemi altına şilte edeyim. Elim ayağım bağlanmadıktan sonra gücüm yettiğince yardım edeyim. İyi yaşarsan, istediğin her yere götüreyim.”

Öylece at insanın ikinci arkadaşı olur.

İnsan ineği beslerken o şöyle söyler:

“Göç ettiğinde ocaktaki külünü dağıtırım, oynarım. Ölürsen, kemiğini geniş getireyim. Düşersen boynuzumu sereyim. Sağlıklı yaşasan sütümü içip yaşa. Çoğalsam çoluk çocuğumu kesip yiyerek yaşa.”

İnsanın üçüncü arkadaşı böylece inek olur.

İnsan koyunu beslerken o şöyle söyler:

“Çoluk çocuğum büyüse yiyeceğin olayım. Tüyümü toplayıp biriktir. Düşersen kuyruğumu altına sereyim. İyi akrabaların geldiğinde bir pişirimlik et olayım. Uzak yolculuğa çıkacak olsan yolda yiyeceğin azığın olayım.”

İnsan köpeği beslerken o şöyle der:

“İçtiğinden içerek yaşayayım. Düşman gelse görüp haber vereyim. Gücüm yettiğince düşmanınla boğuşup sana yardım edeyim. Kapını tüfeğe gerek olmadan koruyayım. Vurduğun kıymetli avını gidip yakalayıp getireyim. Büyüttüğün çocuklarını koynuma alıp ısıtıp sizinle yaşayayım.”

Böylece köpek, insan ile birlikte yeryüzünde kalır.

İnsan kuşu beslerken o şöyle der:

“Kanadımın gücü yettiğince sana yardım edeyim. Yiyeceğin biterse Tanrı’dan isteyeyim. Erken gideceğin bir yerin olsa seni uyandırırım. Elçiye ulaştırılacak haberin olsa, mektup götüreyim.”

Yeryüzünde yaşayacak olan canlıları, insan beslemez. İnsana dost olmalarından dolayı canlılar oldukça çoğalır.

119. YILAN(ANADOLU)⁵⁰²

Yılan cennetin kapıcısı imiş. Şeytanın sözüne uyarak onu içeri sokmasına önce Havva’nın sonra Âdem’in buğday yemesine sonra cennetten kovulmasına sebep olduğu için Âdem (ayakların kırıla, yüzün yüzün sürünesin), diye beddua ettiğinden deve ayaklarına benzeyen ayakları kaybolmuş. Bunun için yılanın ayaklarını gören cennetlikmiş.

Yılan buna kızarak “Bende rastladığım Âdemoğullarını sokarım” demiş. Allah’ta o zaman “bende senin soktuklarını cennetlik ederim” diye cevap vermiş. Yılan “bende suları ağılar, onları bu yoldan zehirlerim” demiş. Bundan ötürü Allah eşeklere sudan geçerken işemelerini emretmiş. Eşeğin sidiği sudaki ağıya panzehirmiş. İşte katır ve eşeğin sudan geçerken işemeleri bundan ötürü imiş.

120. YILAN(BULGARİSTAN)⁵⁰³

Alevilerin inanışlarına göre yılan, insan lafından anlayan tek hayvandır. Bir söylencede anlatıldığına göre; Lokman hekim üç kişiyle birlikte çeşitli hastalıklara çare aramak üzere bir mağaraya kapandığında, kocaman bir yılan yaklaşır mağara yolunu

⁵⁰² Yahya Özdemir, **Gazi Antep Efsaneleri İnceleme-Metin**, Yayınlanmamış YL Tezi, Gaziantep Üniversitesi SBE, Gaziantep, 2003, s.143.

⁵⁰³ İbrahim Özkan, **Bulgaristan Türkleri Halk Edebiyatı Üzerinde Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, s.660.

kapatmış. Ölümsüzlüğün çaresini bulana değin, onları oracıkta tam dört yıl sürekli bekleyip korumuş. Ancak, bu iş Tanrı'yı öfkelen-dirmiş, reçete kitabını bir sel alıp götürmüş. Yalnız yılan bütün ilaçları anımsayabilmiş, insana ise bir arpa tarlasında bulunan bu kitaptan dört sayfa kalmış. Tufan sırasında yılanın “Nuh’un gemisi”ne girmesi yasaklanmış, bundan amaç, ölümsüzlük ilacının da tümüyle yok olmasıymış. Ancak, yılan eşeğin kuyruğuna dolanıp gizlice gemiye binebilmiş.

121. YILAN(KIRGIZ)⁵⁰⁴

Geçmiş zamanların birinde üç yetim kardeş varmış. Bu kardeşler her gün ormandan odun toplarlarmış. Bir gün ormandayken sağanak şeklinde yağmur yağmış. Çocuklar büyük bir ağacın kavuğuna gizlenmişler. Küçük kardeş birden ağacın dibinde bal dolu bir yuva bulmuş. Buna çok sevinen kardeşler, her gün küçük kardeşlerini oraya göndermiş, bal getirtmişler. Bal bittikten sonra ağabeyleri evlerine gidip küçük kardeşlerini orada bırakmışlar. Karanlıkta yalnız başına kalan çocuk tek gözlü bir örümcek görmüş. O, çocuğa yılanların sarayını göstermiş. Oradaki yılanların hanı Şamerendi imiş. O, çocuğu kendine kan kardeşi yapıp öldürmemiş.

Evine gelince çocuk, ağabeylerinin zengin ve açgözlü olduklarını görmüş. Onlar ise küçük kardeşlerinin tenini görüp onunla alay etmişler. Nedense onun derisi yılan derisi gibi olmuş.

O sırada köydeki molla çok hasta imiş. O, hastalığının tek devasının yalnızca Şamerendi adındaki yılanda olduğunu, bu yılanı da ancak derisi yılan gibi olan birisinin bulabileceğini söylemiş. Çok geçmeden böyle birini bulmuşlar. Bu kişi, üç yetim kardeşten biri olan bizim küçük kardeşmiş. Çocuk Şamerendi'ye gidip mollanın dediklerini anlatmış. Şamerendi ise çocuğa bir iyilik daha yapayım diye: “İlk olarak beni öldürüp başımı kaynat ve mollaya götür. Kalan kısımları ise kendin ye” şeklinde öğüt vermiş. Çocuk onun söylediklerini yapmış.

Molla, sonunda ölmüş. Çocuğun derisi ise genç, bebeğin derisi gibi yenilenmiş. Bu olaydan sonra yılanların ilaç ve tedavi edici özelliği anlaşılıp ortaya çıkmıştır.

⁵⁰⁴ Aygerim Dıykanbayeva, **Kırgız Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2004, s. 392

122. YILAN (ŞİLEN)⁵⁰⁵

Evin çevresinde yılan yaşarmış. O yılan evi korurmuş. Ev sahipleri evden ayrılınca, o yılan çoluk çocuğu ve hayvanları korurmuş. O yılan ev sahipleri evin çevresinden ayrılan kadar evin içinde yaşarmış.

Yangın çıkıp ev yanarsa, yılan o evden uzaklaşmış. Ev sahipleri evi terk edip başka yere göç etse de o yılan evden ayrılmazmış.

Bir kocakarı varmış. O yılanı görmüş ve beyaz eşarp koymuş. Yılan beyaz eşarbin üstüne boynuzuyla çıkmış. O boynuzu neyin üzerine atarsa o çoğalıyormuş ve bitmiyormuş.

123. YILAN ÇOCUK⁵⁰⁶

Bir kadın uzunca bir süredir evli olmasına rağmen, bir türlü çocuğu olmuyormuş. Bu durumdan büyük üzüntü duyan kadın tam umudunu kesmişken beklenmedik şekilde hamile kalmış. Doğum vakti yaklaşınca yalnız kalmamak için bu kadın komşularından yardım istemiş. Doğum gerçekleşince de kimse gördüklerine inanamamış. Çünkü kadın çocuk yerine bir yılan doğurmuş. Küçük yılan doğar doğmaz hemen evin pencere camını kırarak oradan uzaklaşmış. Ertesi gün kadın keder içerisinde evde otururken bu yılan çıkagelmiş. Yılan annesinden helallik istemiş. Bu durum karşısında donup kalan kadın ne diyeceğini bilemeyince yılan onun dizinden ısırarak yine kaçıp gitmiş. Bu kadının güngörmüş gün geçirmiş komşularından biri ona: “Keşke ona biraz süt emdirip hakkını helal etseydin. Böyle yaparsan seni artık rahatsız etmez” demiş. Kadın da “Yine gelirse öyle yapayım” demiş. Ertesi gün bu yılan yine gelmiş. Bu kez kadın onu emdirerek hakkını helal ettiğini söylemiş. Bu hal üzerine yılan bir daha oralarda gözükmemiş.

124. YILAN NEDEN SÜRÜNÜR⁵⁰⁷

Anlatıya göre, Tufan zamanında, Hz. Nuh o bölgenin en yüksek tepesinde yaptığı gemiye her çeşit hayvan ve tohumdan alarak onları tufandan kurtarmış ve dünya hayatının devamını sağlamıştır. Yalnız yolculuk esnasında gemiye alınmış olan fareler, gemiyi

⁵⁰⁵ Metin Yılmaz (Yay. Haz.), **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Çuvaş Edebiyatı**, C.26, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s.122.

⁵⁰⁶ Yusuf Ziya Sümbüllü, **Boşnak Halk Efsaneleri**, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2010, s.87.

⁵⁰⁷ Yusuf Ziya Sümbüllü, **Boşnak Halk Efsaneleri**, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2010, s.186.

kemirince gemi su almaya başlamış. Bu durum karşısında yılan hemen kıvrılarak bu deliği kapatmış ve geminin batmasını engellemiş. Yılanın bu hareketi karşısında Allah ona ne dilediğini sormuş. O da: “İçerisinde insanların da bulunduğu tüm canlıların kanını emmek ve en tatlısına bulduktan sonra onunla beslenmek istediğini” söylemiş. Bu istek Allah tarafından hoş karşılanmamış ve: “Olmaz öyle bir şey sen bu emeline ulaşama, elin ve ayağın olmasın, insanlardan uzakta sürünerek yaşa” demiş. Yılanın o güne kadar ayakları varmış ama o günden sonra dağda bayırda insanlardan uzakta sürünerek yaşamaya başlamış.

125. YILAN ZEHRİNİN BULUNUŞU⁵⁰⁸

Tanrı zehir yaparken, zehri saklamadan dışarı çıkarmış. Tanrının evinde onun yardımcıları kalmış.

O sırada yılan içeri girip, yardımcıları Tanrı zannedip, sitem ederek:

-Her ne ile karşılaşsak bizi, yılanları eziyor; et yiyen hayvanlara kolay yem oluyoruz, korunacak bir silahımız yok, bize korunacak bir şeyden ihsan etseniz, diye dilemişler.

Yardımcılar bakmışlar ki, yılanın tabanı dayanağı da yok, sadece sürünerek gidebilen zavallı hayvanlarmış. Yardımcılar yılanın bu haline acıyarak, Tanrı'nın yaptığı zehiri yılanın başından kuyruğuna kadar sürmüşler ve göndermişler.

Tanrı dışarıda bakmış ki bir şey onun evinden fişirdayarak, ateş gözleri parlayıp gidiyor.

Tanrı yardımcılarından:

-Evden bir şey fişirdayarak, ateş gözleri parlayarak gidiyordu, nedir o? diye sormuş.

Yardımcılar ayakta:

-Buraya yılanlar geldi, ayağı tabanı yok sürünüyorlardı, karşılaştıkları hiçbir canlıyla mücadele edemiyorlardı, et yiyen hayvanlara kolay yem oluyorlar. Korunacak bir şeyimiz yok, zavallı hayvanlarınız dediler. Biz de onlara acıyarak zehirden sürüp gönderdik.

Tanrı oturarak:

⁵⁰⁸ Sadık Tural (Yay. Haz.), **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi[Tuva]**, C.1, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2001, s.655.

-Ne yaptınız, yılanları çabuk bulup getirin. Onun geçtiği her yerden yangın çıkar, kâinat yanar, çabuk onu getirin, diye emir vermiş.

Yardımcılar yılanı tutarak getirmişler.

Tanrı, o yılanın başından kuyruğuna kadar derisini sıyrarak bırakmış. Yine de o yılanın ağzında, dilinde zehir artığı kalmış. O zamandan beri yılanlar zehirleriyle kendilerini korurlarmış.

126. YILANIN BEDDUASI⁵⁰⁹

Kızılırmak'ın yakınlarında bir yılan yuvası varmış, bu yılan arada yavrularıyla beraber Kızılırmak'a su içmeye gidermiş. Yavruları biraz daha büyüyünce su içmeye tek gitmeye başlamışlar. Anneleri olmadan Kızılırmak'a gittikleri bir gün yakınlarda oturan ve yılanları sevmeyen bir kadın, yavru yılanları su içerken öldürür. Yılan yavrularını yuvada göremeyince Kızılırmak'a gider yavrularının cansız bedenlerini bulur. İşte o günden sonra bu yılan Kızılırmak'a girerek "Siz benden yavrularımı aldınız, ben de her yıl sizden birilerini alacağım." demiş. İşte o gün bugündür Kızılırmak'ta her sene birileri boğularak ölür.

127. YILANIN YARATILMASI⁵¹⁰

Yılanların, ölmüş insanların kurtlarından yaratıldığına inanılmaktadır. Yılanlar, 22 Martta, geleneksel "kırklar" bayramında dışarı çıkar. O günün arife gecesi Tanrı tüm hayvanları canlandırır; yeraltında bulunanlar dışarı çıkmaya başlar. Yılanların sahibi (efendisi) Şahmeran'dır. Bir insanı ya da bir hayvanı sokan yılan günahkâr sayılır, güzün öteki yılanlarla birlikte yeraltına gidemez. Böyle yılanlar yeryüzünde kalır, çünkü yeraltına inerlerse, orada kendilerini çok kötü kaderin beklediğinden korkarlar. Güzün böyle yılanlar görülürse, öldürülmez; çünkü onu öldüren, günahlarını da üzerine alır.

128. YILANLAR NİYETİNİ DEĞİŞTİRMEZ⁵¹¹

Bir zamanlar bir adamla bir yılan birbiriyle dost olmuşlar. Adam hiçbir zaman yılanın yolunu kesmemiş. Yılan ise ona define bulup vermiş. Böylece günler, aylar geçmiş.

⁵⁰⁹ İmran Gündüz Alptürker, "Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma: İnceleme-Metinler", Nevşehir Üniversitesi SBE, Nevşehir, 2013, s.171

⁵¹⁰ İbrahim Özkan, **Bulgaristan Türkleri Halk Edebiyatı Üzerinde Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, s.656.

⁵¹¹ Şerife Seher Erol, **Türkmen Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2012, s.680.

Günlerin birinde yılanın karakteri değişmeye başlamış. Adamın malına göz dikmiş. Yine bir keresinde sulu kuyuya ihanet etmiş. Araları bozulmaya başlamış. Yüreklerinde kin beslemişler. İki omuzlarından kum savurup aralarındaki yolu kapatmışlar. Burada yılan yılanlığını yapıp adamın üstüne atlamış. Adamı sokmak istemiş. Adam da tedbirliymiş. Kılıcını çekip yılanın kuyruğunu kesmiş. Yaptığına pişman olan yılan kendini güç bela otun arasına atmış ve kurtulmuş. Sonra ise namerdin yolunu seçmiş.

Eski komşusunu takip etmeye başlamış. En sonunda komşusunun yeni yürümeye başlayan çocuğunu sokmuş. Aradan yıllar geçmiş. Nehirler ters akmış. Adam yilandan kaçmış. Yılan ejderha olup keçi sesi çıkarmaya başlamış. Yollar gene onu adamın üstüne getirmiş.

-“Geçen geçti bilelim” diyerek ejderha dilini yalayarak konuşmuş. Adam onu ciddiye almadan çok rahat bir şekilde:

-“Gel kardeş bu konuşmayı bırakalım. Bundan sonra sen kuyruklu olamazsın, ben de oğullu. Yanmış yüreklere yeniden ateş basmalıyım” demiş.

-“Bu kadar yaşayıp insandan adil canlı görmedim” demiş yılan. Sonra yılan bir süre susmuş. Bir süre sonra:

-“Bir de baksana ben eski yılan değilim” demiş. Adam acı bir tebessüm etmiş ve:

-“Tenini değiştirdin ama kara yüreğini ne yapacaksın?” diye sormuş.

-“Komşu, niyetini değiştirene inanılır” demiş yılan. Adam ise:

-“Yılanlar niyetini değiştirmez!” diye yanıtlamış.

129. YILANLI HAMAMI⁵¹²

Kastamonu ilimizin Akkaya merkez bucağına bağlı Sipahi köyü ile Taşköprü ilçesine bağlı Kese köyünün arasında şifalı suları ile tanınan kaplıcalar vardır; adına Yabanabad Kaplıcaları denilir. Halk ise bu kaplıcalara Yılanlı Hamam adını vermiştir. Bu adın verilisinin şöyle bir hikâyesi vardır: Vaktiyle bu kaplıcaların yerinde küçük bir kaynak varmış. Bir gün, ilerideki tepenin altında bulunan yatır mezarlarının yanından uyuz bir kurt gelir. Bu kurdun vücudunda bir tek tel kalmamış. Kurt kaynağa yaslanır, sağa sola dönmeye

⁵¹² Gülşah Yüksel, **Kastamonu Efsaneleri**, Yayınlanmamış YL Tezi, Bozok Üniversitesi SBE, Yozgat, 2011, s.191.

başlar. Daha sonra birkaç kurt daha bu işe devam eder. Zamanla kaynağın yerinde bir göl meydana gelir. Diğer taraftan da kurtlar yavaş yavaş iyileşiyor, tüyleri bitmeye başlıyor. Bir gün geliyor ki kurtların ipek gibi tüyleri oluyor. Artık kurtlar buraya gelmez oluyorlar. Bu kurtların buraya geldiklerini Sipahi köyünden kel bir kız görür. Bu kel kız da kurtlar gibi günlerce bu suda yuvarlanır, başını yıkar. Onun da ipek gibi saçları çıkar. Bu hadiseler işitilince eski kaynağın yerine bir hamam yaparlar. Çevre köylerin halkı gelip yıkanır, gelenlerden hiçbir ücret alınmaz. Fakat bir zaman sonra burasının paralı olmasını isterler ve bazılarından para alırlar. Bir sabah gelirler ki kapıda büyük bir yılan, kimseyi içeri almıyor.

Derhal para almaktan vazgeçerler, yılan da bir daha gelmez olur.

130. YİĞİT OLANA KUŞ DA, İT DE SİLAHTIR⁵¹³

Bir gün Han, Ernazar Alaköz'le sohbet ederken;

- Er olan yiğidin silahı ne olur, diye sorar.

Ernazar;

- Er olan yiğide it de, kuş da silah olur, diye cevap verir.

Han, bunun nasıl olacağını bir görelim, diye düşünür ve görevlilere; “Bugün şehirdeki hiç kimse kapıdan dışarı adım atmasın! Dışarı çıkanların sonu ölümdür, malları da hanlığa kalır.” diye emir verir. Han'ın emri bu, yerine getirilmez mi? Kimse dışarı çıkmadığı için şehrin sokakları kısa sürede ıssızlaşır.

Han, cellâtlara kalenin kapısını kapattırır, karanlık yerde bağlı duran azgın bir devenin serbest bırakılmasını emreder ve sadece Ernazar'ın dışarı çıkmasına izni verir.

Kapatıldığı yerde hiç ışık görmediği için çok saldırgan olan deve, etrafta hareket eden, saldıracak kimseyi bulamaz. O sırada saraydan çıkan Ernazar'ı görür.

Devenin saldırgan bir şekilde kendisine doğru geldiğini gören Ernazar, çevresine bakınır, fakat etrafta hiçbir silah yoktur. Deve, Ernazar'a doğru yaklaşmaya devam eder. O sırada, yanından bir köpeğin geçtiğini gören Ernazar, köpeğin arka ayaklarından tutarak devenin başına vurur. Köpek paramparça olur, devenin ise boynu kırılır ve orada ölür. Ernazar, hiçbir şeyden habersizmiş gibi yoluna devam eder.

⁵¹³ Pınar Dönmez Fedakâr, **Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, ss.436-437.

Vezirleriyle birlikte olanları izleyen Han, “Er olan yiğide, kuş da, it de silahtır” sözünün manasını anlar.

131. ZEHİRLİ KARA ÖRÜMCEK⁵¹⁴

Yaşlanıp kuvvetten düşen tüylü kara örümcek sürüne sürüne gitmekteymiş. İşte bunun önünü yağmur suyuyla oluşan bir göl kesmiş. Ne yapmalı? Yüzerek geçemeyecek, dolaşp geçmeye de gücü yok. Ne yapacağını bilemeden endişelenip dururken ona bir kaplumbağa rastlamış. Kara örümcek yalvarmaya başlamış:

-“İmdat kardeş, derdime çare ol, sudan sağ salim geçirdikten sonra isteğini benden al” demiş. Kaplumbağa:

-“İyilik yapıp bir beklentiye girmem” diye cevap vermiş. Kaplumbağa ustanın körüğü gibi kırışmış boynunu uzatmış ve:

-“Ama sana inanabilir miyiz kardeş? Bir anda beni sokup benim çocuklarımı yetim bırakırsın” demiş.

-“Allah’tan kork” diyerek örümcek kaplumbağaya kendini acındırmaya çalışmış ve:

-“Haberin olsun ben dokunmayana dokunmam, bir de iyiliğe ihanet etmek ayıptır” demiş. Kaplumbağa buna hemen inanıvermiş. Sudan yüzerek geçip karaya ulaştıklarında örümcek bunu sokmuş. Ölürken kaplumbağa yavaşça fısıldayarak:

-“Namertmişsin, kavmine lanet olsun” diye beddua etmiş. Örümcek:

-“Kusura bakma kardeş, benim huyum böyle” demiş. O zamandan sonra örümcek hiçbir şey olmamış gibi kendi yoluna devam etmiş.

132. ZEYNEL ABİDİN HZ.⁵¹⁵

Buranın dip sahibi Zeynel Abidin diye bir mübarek. Yolun aşağısında ve yukarısında yatır var. Bir yerde ailesi, diğer yerde kendisi yatıyo. Zeynel Abidin bu mübarek Allah dostuymuş. Geyiklerle (Elik) çift koşarmış. Onların sütünü sağarmış. Bu mübareğin köpekleri varmış. Köpeklerine Amasya valisinin ismini koymuş. Valiye demişler ki “Elik Tekke köyünde bir adam var, köpeklere senin ismini vermiş.” Vali, “Çağırın bakalım onu.

⁵¹⁴ Şerife Seher Erol, **Türkmen Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2012, s.681.

⁵¹⁵ Tuğrul Balaban, **“Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratları (Derleme, İnceleme, Metin)”**, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2013, s.544.

Benim ismimi köpeğe nasıl verir?” demiş.

Jandarma köye gelmiş. Evliya onlara “Evladım siz gidin ben gelirim. Size kavuşurum.” demiş. Jandarmalar Amasya’ya döndüğünde bakarlar ki mübarek orada, paşanın yanında. (Eliktekte’nin Amasya’ya uzaklığı 36 km. olup sarp bir dağ köyüdür.) Paşa “Neden köpeklerine benim ismimi verdin?” demiş. Zeynel Abidin “Benim köpeklerim helali haramı ayırır. Haram yemez. Siz helali haramı ayırmadan yersiniz.” demiş. Çok hiddetlenen vali “Münasebetsiz benimle nasıl bu şekilde konuşursun” demiş. Evliya “Ben öyle biliyom öyle konuşuyom.” demiş. “Tamam, o zaman getir köpeklerini.” demiş Paşa. Evliya, “O halde bana iki parça et getirin. Birazını bir yerden çalın getirin birazını da rızayla isteyin verin bakalım nasıl ayırıyomuş görelim.” der.

Evliya dışarı çıkıyo, bağırıyo biraz sonra köpekler Eliktekte’den geliyo. Birazı helal birazı haram olan etleri getirip köpeklerin önüne koyuyolar. Köpekler kokluyolar ve haramları yemiyolar, helallerden bir iki alıp geri çekiliyolar. Evliya, “Hadi oğlum işinize.” diyo. Köpekler oradan kayboluyolar. Vali “Kusura bakma, ben seni buraya kadar yordum. Böyle demediler seni bana, yanlış anlattılar.” diyerek Zeynel Abidin hazretlerini gönderiyo.

Elik tekke ismi nereden geliyo. Burada Zeynel Abidin burayı yazmışlar. Amasya’dan tarihten almışlar yazıyı. Zeynel Abidin bu mübarek Allah dostuymuş. Geyik koşarmış. Yani elik, onlara çift sürermiş. Onlardan sağarmış sütü. Bir hayli zaman yaşamış bu mübarek yatırları burada. Ondan sonra bizim köyün bir bölümü gelmiş. Bu mübarek Allah dostu, koşarmış geyik elik, bunların sütünden faydalanırmış. Bi hayli müddet yaşadıktan sonra, tabi mezarı orada işte, aşağıda. Yukarda yatırları.

SONUÇ

Tarihin en eski medeniyetlerinden biri olan Türkler 8000 yıllık köklü bir geçmişe sahiptirler. Adriyatik denizi kıyılarından Çin Seddi'ne kadar uzanan geniş bir coğrafyada yıllarca hüküm sürmüş olan Türk boyları, bugün gelinen noktada birbirlerine yabancılaştırılmaya çalışılmakta, soyda, dilde, dinde birlik ülküsünden koparılmaktadırlar. 1990 yılı sonrasında Türk Cumhuriyetlerinin birer birer bağımsızlıklarını kazanmaları neticesinde kültürel olarak ve eğitim noktasında hareketlenmeler başlamış, Türkiye Cumhuriyeti yeni bir Türk ruhu oluşturmak maksadıyla girişimlerde bulunmuştur. Türkî Cumhuriyetlerin edebi metinlerinin Türkiye Türkçesine aktarılmasının sağlanması, lehçelerinin ders olarak okutulması, öğrenci-akademisyen değişimleriyle bilgi alışverişine katkı sağlanması gibi eylemler ortak kültürel motiflerin gün yüzüne çıkarılmasında ve tanıtılmasında oldukça önemlidir. Biz de bu eylemlere “*Türk Dünyası Efsanelerinde Hayvanlarla İlgili Motifler*” başlıklı tezimizle katkıda bulunmaya çalıştık.

Türk adı geçen zaman diliminde “güçlü, kuvvetli; savaşçı, edepli, akıllı; mert, cesur, göçebe, köylü” gibi manalar kazanmış, bugün gelinen noktada Türk=Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak kabul edilmiştir. Her ne kadar Orta Asya'da yaşayan diğer Türk boylarıyla kardeşlik bağlarımızı güçlü tutuyor olsak da Kazak, Kırgız, Tatar, Türkmen, Boşnak gibi adlandırmalar belli çizgileri olan bir birlikteliğin önüne geçmektedir. Bu sebeple “Türk dünyası” kavramı kapsayıcı bir tabir olarak dilimizde yerini almış, yaptığımız araştırmaların genelini ifade etmek için sıkça kullanılagelmiştir. Biz de bu sebeple çalışmamızı Türk dünyası kavramı etrafında şekillendirdik.

Kısaca “asılsız, hayal mahsulü hikâye, söylence” şeklinde tanımlanan efsane, diğer anlatı türlerinden en çok masalla karıştırılan ve karşılaştırılan bir türdür. Masaldan ayrılan bir tür olarak görülüp okunması da bu karışıklığın sebeplerindedir. Son yıllarda derlenen efsaneler, türü diğer türlerden oldukça farklı bir noktaya taşımış; toplumların kültürel zenginliğinin aynası olmuştur.

Çalışmamızın odak noktasını oluşturan hayvanların, Türklerin hayatındaki önemi ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Türklerin uzun yıllar göçebe bir yaşam biçimi benimsemiş

olmaları, hayvanlara bağı bir hayatı da beraberinde getirmiştir. Çünkü Türklerin yaptıkları göçlerin ana etkeni hayvanlarının ihtiyaç duyduğu su kaynakları ile otlanacak meralarıdır. Yiyeceğini, giyimini, geçimini hayvanlar etrafında şekillendiren Türkler, inanışlarında da hayvanları oldukça yüceltmişlerdir. Türklerde totemik inançlar yok denecek kadar az iken kurttan, geyikten, kartaldan türeyiş inanışları hala bazı Türk boylarında tazeliğini korur. Günümüzün modern insanını bile etkileyen hayvan inanışları vardır ve bizlerin günlük yaşamını bazen eğlenceli bazen de kötü şekilde yönlendirebilmektedirler. Baykuşun ötüşünü felaket haberiyle bağdaştıran insan, başına kuş pislemesini şansa yorar. Köpeğin sürekli havlamasına kötü bir olay olacağı anlamı verilirken, parçalanmış ailelerin birçoğu kendisine yoldaş olarak köpeği ya da kediyi seçer. On İki Hayvanlı Türk Takvimi yerini Çin Takvimi'ne bırakarak Türk boylarının evlilik, iş kurma, çocuk doğurma gibi önemli meselelerinde destek aldığı bir olgu haline gelir. Bu ve buna benzer pek çok inanış çalışmamız kapsamında değerlendirilmiştir.

Türkler hayatlarında önemli olan varlıkları nesnelere de görmeyi isteyen bir medeniyettir. Bu sebeple tarihin eski çağlarından beri Türk boyları kendileri için önemli olan hayvanları kaya gravürlerine, bayraklarına, damgalarına kazımışlardır. Bu hayvanlardan öne çıkan ilk resim dağ keçilerine ve geyiklere aittir. Daha sonraları tek veya çift başlı kartal motifi ile kurt motifi yaygın bir biçimde kullanılmıştır. At, Türkün en yakın dostu iken, kurt önderi olmuştur ve bu iki hayvan özellikle Türk destanlarında çokça ifade edilmiştir.

Çalışmamızın ana eksenini oluşturan Türk dünyası efsanelerindeki hayvan motifleri, üçüncü bölümde ele alınmıştır. Türk dünyasındaki efsanelerle ilgili çalışmalardan seçtiğimiz 132 efsanenin motif yapısı *Motif Index of Folk Literature* eserindeki “B.Hayvanlar” başlığına göre çıkartılmış, 156 motif alt başlığı bu eserden alınırken, 103 motif alt başlığı ise katalogda yer almayan ancak Türk dünyasına mahsus motiflerden oluşturulmuştur. 259 motif alt başlığının içindeki toplam motif sayısı ise yaklaşık olarak 410’dur.

Bu motifler arasında en sık karşılaşılan motif türü “B200-B299.İnsan davranışları gösteren hayvanlar” ana başlığı altındaki “B210.Konuşan hayvanlar” alt başlığına aittir. Bu grupta en çok konuşturulan hayvan on efsanedeki anlatımlarıyla “yılan”dır. İkinci sırada ise dokuz efsanede konuşan “köpek” gelir. Hayvanları dört ayaklılar ve kuşlar olarak ikiye ayırdığımızda dört ayaklılar grubundaki evcil ve vahşi hayvanlar, kuş grubuna göre daha çok konuşturulmuştur. Maymun, tilki, at, geyik, kedi en az üçer efsanede konuşturulan

hayvanlardır. “B211.3. Konuşan kuş” motifi altında en çok “karga”nın konuşurulduğunu görmekteyiz. İkinci sırada ise akıl veren modelindeki “baykuş”tur.

Türk dünyası efsanelerinde en çok karşılaştığımız ikinci motif grubu yardımcı hayvanlara aittir. “B300-B599. Dost hayvanlar” ana başlığı altındaki “B400-B499. Yardımcı hayvanların türleri” ile “B500-B599. Yardımcı hayvanların hizmetleri” motiflerinde hayvanların kendi olağan niteliklerine aykırı eylemler göstererek insanlara yardımcı oldukları görülmektedir. Türklerin ilk doğuş efsanesinde de başrol oynayan “kurt” bu grupta en çok bahsi geçen hayvan olarak birinci sıradadır. Kurdu rehber olup boyları müreffeh mekânlara ulaştırması; terk edilen çocukları emzirmesi motifleri kurda atfedilen kutsiyeti de göstermektedir. Yardımcı hayvanlar kategorisinde “köpek” ve “at” ile ilgili motifler ikinci sırada değerlendirilmektedir. Köpek, efsanelerde “yardımcı sadık hayvan” motifindedir. At, kahramanla birlikte savaşan, onu tehlikelerden kurtaran, uçarak uzak diyarlara kısa sürede onu taşıyan bir roledir. Her ikisinin de Türklerin sosyal hayatıyla örtüştüğü görülürken, konuşan, uçan, emziren halleri nedeniyle motif bazında ele alınmışlardır.

Hayvanlarla ilgili efsane motiflerini genel olarak değerlendirdiğimizde hakkında en çok motif bulunan hayvanın “yılan” olduğu görülür. Yılanın tek başına işlendiği efsanelerin sayıca çok olmasının yanında yirmiden fazla efsaneye de konu edilmiş olması dikkati çeker. Bu efsanelerde yılanın bir taraftan korkulan ve nefret edilen bir varlık olarak yer alması, diğer taraftan hastalıklara ilaç olan bir varlık olarak anlatılması iki tezat motif olarak karşımıza çıkar. Yılan, Hz. Âdem ile Havva’yı kandırarak cennetteki yasak meyveyi yemelerine neden olmuş ve bu sebeple insanın ilk düşmanı haline gelmiştir. Cennetten kovulan Hz. Âdem ve Havva ile beraber yılan da kovulmuştur ve dünyada cefa çekmesi emredilirken o da bu cezanın karşılığında insanlara kötülük edeceği yemininde bulunmuştur. Yılanların deri değiştirmesi nedeniyle yeniden doğuşun ve yenilenmenin simgesi olarak görülmesi de efsanelerde kendisinden medet umulan şifa kaynağı olarak işlenmesine katkı sağlamıştır.

İncelenen metinlerde, efsanenin “olay, durum, varlıklar, sosyal kurumlar, davranışlar ve âdetlerin köken ve nedenini açıklamak” işlevini yerine getirirken de çeşitli hayvan motiflerinin ortaya çıktığı görülmektedir. İnsan ömrü nasıl oluşmuş, kedi-köpek-sıçan neden birbirine düşmandır, köpek ile insan nasıl dost olmuştur, kurt neden herkese saldırır, gibi soruların cevaplarını “B275. Hayvan cezalandırılır.” motifi altında bulmaktayız. Ayrıca hata

yapan hayvanın cezalandırılması neticesinde oluşan yeni hayatı, yeni görünüşü de “B700-B799. *Hayvanların olağandışı özellikleri*” başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Türk dünyası efsanelerinde dikkatimizi çeken bir diğer husus, “B100-B199. *Büyülü Hayvanlar*” başlığı altında değerlendirdiğimiz, hayvanların olumlunun ya da olumsuzun işareti kabul edilmesi meselesidir. Halk inanışlarında sıkça karşılaşılan bu duruma efsane metinlerinde az da olsa yer verildiği görülür. Ancak bu işaretler iyiye ya da kötüye yorulan işaretler olarak genel geçer kurallara adapte edilebilecek işaretler değildir. Örneğin kurdun zamansız olarak insanların karşısına çıkıp onları bir yere taşıması, hiç uyumadığı halde bir yerin güvenli olduğunu belli etmek için uyuyakalması olumlu işaretler olarak yorumlanır. Kuşların normal ötüşleri haricinde çıkarttıkları sesler de insanı araştırma yapmaya sevk eder. Baykuşun ötüşünün ölümü haber vermesinin yanında akıl danışılan bir varlık olarak kabul edilmesi; karganın Anadolu efsanelerinin bir kısmında uğursuz bir kısmında iyiliksever hayvan olarak anlatılması, hayvanların bölgeden bölgeye bile göreceli olarak yorumlandığını göstermektedir.

Türk dünyası efsanelerinin hayvanlarla ilgili motiflerini değerlendirirken şu mukayeseyi de göz önünde bulundurmak gerekir. Tespit ettiğimiz hayvanlarla ilgili motiflerin 156 başlığı Motif İndeks'ten alınmıştır. Bunun yanında 103 adet motif alt başlığı (T) başlıklı olarak tarafımızca eklenmiştir. *Motif Index of Folk Literature* eseri genel kaidelerle oluşturulmuş ve bütün halkların masal ve efsane motiflerini kapsamasına dikkat edilmiştir. Eserin neşredildiği tarihlerde tespit edilememiş olan motifler olacağı inancıyla, bazı başlıklarda geniş yer bırakılmıştır. Bizim (T) başlığıyla eklediğimiz motif alt başlıklarında ağırlıklı olarak yer alan motifler “B211.3. *Konuşan kuş*” başlığı altındaki eklemelerdir. Konuşan baykuş, doğan, keklik, kartal, turna bunlardan birkaçıdır. Ayrıca “B147. *Hayvanlar kehanet verir.*” motifi ile “B291. *Haberci olan hayvan.*” motifi altında hayvanların işaret olarak yorumlanabilen hareketlerine yer verilmiştir. Son olarak “B811. *Kutsal hayvanlar.*” başlığı altında da sadece Türk efsanelerinde rastlanılan ve kutsal kabul edilen hayvanlar sıralanmıştır. Geyik, keçi, ördek, balık bunlardan birkaçıdır.

İncelediğimiz Türk dünyası efsaneleri metinlerinde tespit ettiğimiz hayvan motifleri arasında 48 farklı türde hayvan tespit edilmiştir. Bunların birazı sadece bir kez tespit edilmişken, bazıları motiflerin geneline hâkim olmuştur. Bu da bize göstermektedir ki Türk efsanelerinde yaygın olarak işlenen hayvanlar, Türklerin sosyal, kültürel ve dinsel

hayatlarında da oldukça etkili olan hayvanlardır. Bu kapsamda hakkında en çok motif tespit edilen ve Türklerin gündelik yaşantılarıyla örtüşen bilgilere sahip hayvanlar sırasıyla şöyledir: Yılan, köpek, kurt, geyik, at, ayı, kartal, karga, baykuş, guguk kuşu. Bu hayvanlar ilişkili oldukları boyların coğrafi koşullarına uyum sağlayarak onlarla birlikte yaşayabilmiş hayvanlardır. Oysaki tavuk, koyun, domuz, balık gibi bazı hayvanların gerek iklim özellikleri, gerek yetiştirilmesi göçebe yaşam tarzına uygun olmaması, gerekse inanç sistemleri açısından efsanelere konu edilmediği görülür.

Türk dünyasındaki hayvanlarla ilgili efsanelerin yapı bakımından özelliklerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Efsaneler, masal veya destanlar gibi sabit bir şekle sahip olmayıp sade bir anlatımla günlük konuşma dilindedir. Kısa efsanelerin yanında birkaç sayfalık efsaneler de dikkati çeker. Bazılarında başlangıç formellerine yer verilmiştir.

Hayvanların Türk dünyasındaki yeri sadece maddi değildir. Hayvanlar insanlara öğüt vermek, bilinmeyeni açıklamak, tehlikeli sonuçları göstermek gibi işlevleri de metinler aracılığıyla yüklenirler. Bu kapsamda hayvanlarla ilgili efsanelerin “yasak ve kuralların ihlali sonucunda oluşabilecek tabiatüstü sonuçlar hakkında öğüt vermek”, “kültürlerin toplumsal yapısı, ahlakî kuralları konusunda ve milli kökeni hakkında yeni nesilleri eğitmek”, “olay, durum, varlıklar, sosyal kurumlar, davranışlar ve adetlerin köken ve nedenini açıklamak”, “toplumların yasak ve kuralları ihlal ettiğinde başına gelebilecekleri, ceza ve felaketleri korkutucu şekilde hayvanlar üzerinden örneklendirmek” gibi işlevlerinin olduğu tespit edilmiştir.

Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk boylarının yarattıkları sözlü kültür ürünleri arasında güçlü benzerlikler olduğu, incelediğimiz efsanelerden de anlaşılmaktadır. Yılanın korkunun sembolü olarak bütün boylarda işlenmiş olması, köpeğin sadık bir dost olarak birçok Türk boyunun efsanesinde anlatılması tesadüf değildir. Türk boylarının sözlü kültür ürünlerinin bütünü üzerine kapsamlı bir çalışma yapmak zaman açısından oldukça meşakkatlidir. Bu sebeple biz ortak geçmişe sahip Türk boylarının benzer yanlarını, sadece hayvan motifi çerçevesinde ortaya koymaya çalıştık. Tezimizin bundan sonraki çalışmalar için kaynak olması ve Türk boylarının efsanelerinin diğer motifler açısından da incelenmesi en büyük temennimizdir.

KAYNAKLAR

1. Kitaplar

AKURGAL, Ekrem, **Anadolu Kültür Tarihi**, TÜBİTAK, Ankara, 1998.

AKURGAL, Ekrem, **Anadolu Uygarlıkları**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2014.

ALPTEKİN, Ali Berat, **Efsane ve Motifleri Üzerine**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014.

ARTUN, Erman, **Türk Halkbilimi**, Karahan Kitabevi, Adana, 2015

AYVERDİ, İsmet, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, , “Efsane”, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2008.

BAŞBUĞ, Hayri, **Aşiretlerimizde At Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1986.

BAYKARA, Tuncer, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.

BAYKARA, Tuncer, **Türk Adının Anlamı**, Atatürk Kültür Merkezi Yayımı, Ankara, 1998.

BAYKARA, Tuncer, **Türk Kültür Tarihine Bakışlar**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

BAYKARA, Tuncer, **Türk, Türklük ve Türkler**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

BEĞENÇ, Cahit, **Anadolu Mitolojisi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1974.

BORATAV, Pertev Naili, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969.

BORATAV, Pertev Naili, **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, Adam Yayınları, İstanbul, 1988.

CANDAR, Avni Ali, **Türklüğün Kökleri ve Yayılışı**, Necmi İstiklal Matbaası, İstanbul, 1934.

CERAM, C.W., **Tanrıların Vatanı Anadolu**, Esat Mermi Erendor (Çev.), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.

ÇAKMAK, Haydar ve Mehmet Seyfettin Erol (Ed.), **Türkiye Türk Cumhuriyetleri İlişkileri**, Barış Kitabevi, Ankara, 2013.

ÇOBANOĞLU, Özkul, **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.

ÇOBANOĞLU, Özkul, **Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.

ÇORUHLU, Yaşar, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2000.

ÇORUHLU, Yaşar, **Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi**, Seyran Yayınları, İstanbul, 1995.

DÉGH, Linda, **Legend and Belief: Dialectics of a Folklore Genre (Efsane ve İnanç: Folklor Türlerinin Diyalektiği)**, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 2001.

DEVLET, Nadir, “*Çağdaş Türk Devletleri ve Toplulukları*”, **Türk Tarihi ve Kültürü**, Cemil Öztürk (Ed.), Pegem Yayıncılık, Ankara, 2007.

DEVLET, Nadir, **Çağdaş Türk Dünyası**, Marmara Üniversitesi Yayınları, İst., 1989.

DİKER, Selahi, **Anadolu’da On Bin Yıl-Türk Dili’nin Beş Bin Yılı**, Töre Yayınları, İzmir, 2000.

DİKİCİ Mehmet, **Anadolu’da Türkler – Anadolu’ya Türk Göçleri**, Burak Yayınevi, İstanbul, 1998.

DÜNDAR, Selahettin, ÇETİNKAYA, Haydar, **Terekemeler (Karapapak Türkleri) El Kitabı**, DüNDAR Eğitim Yayınları, Ankara, 2004.

EKİCİ, Metin, “Kuramlar ve Yöntemler”, **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, M. Öcal Oğuz (Ed.), Grafiker Yayınları, Ankara, 2015.

ELÇİN, Şükrü, **Halk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.

ELİADE, Mircea, **Mitlerin Özellikleri**, Sema Rifat (Çev.), Om Yayınevi, İstanbul, 2001.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.

ERGUN, Metin, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi**. C. 1. TDK Yayınları, Ankara, 1997.

- ERSOYLU, Halil, **Türk Kültüründe Kuşlar**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015.
- ERZİNCAN, Emre, **İt Baraklar/Korkunç Bir Efsane Mi Yoksa Tarihi Bir Gerçek mi?**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018.
- ESİN, Emel, “Türk Sanatında At”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- ESİN, Emel, **Orta Asya’dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004.
- ESİN, Emel, **Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2006.
- GEORGACAS, J. Demetrius, **The Names for the Asia Minor Peninsula: and Register of Surviving Anatolian Pre-Turkish Placenames**. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1971.
- GÖKALP, Ziya, **Türk Töresi**, Hikmet Dizdaroğlu (Hızl.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976.
- GÖMEÇ, Saadettin, “Başkurtların Tarihi, Başkurt Destanları ve Bunların Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, **Tarihten Bugüne Başkurtlar**, A. Melek Özyetgin, vd, (Yay. Haz.), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008.
- GÖMEÇ, Saadettin, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.
- GÜLENSOY, Tuncer, **Orhun’dan Anadolu’ya Türk Damgaları – Damgalar, İmler, Enler-**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1989.
- GÜNAY, Umay Türkeş, **Türklerin Tarihi – Geçmişten Geleceğe-**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.
- GÜNAY, Umay, “Masal”, **Türk Dünyası El Kitabı**, C.3, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992.
- GÜR, Selçuk, **İlk İnsandan Selçuklu’ya Anadolu Uygarlıkları ve Antik Şehirler**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2010.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, **Dünya İnançları Sözlüğü: Dinler, Mezhepler, Tarikatlar, Efsaneler**, “Efsane”, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- HAYYÂM, Ömer, **Nevrûznâme**, (Neşr. Müctebâ Mînovî), Tahran 1312.

JİRMUNSKİY, V. M., **Türk Kahramanlık Destanları: I-II Bölüm**, Mehmet İsmail ve Hülya Arslan Erol(Çev.), TDK Yayınları, Ankara, 2011.

KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1986.

KALAFAT, Yaşar, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnanışları III-IV**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005.

KALAFAT, Yaşar, **Türk Halk İrfanında Kurt**, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2007.

Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lügati't-Türk**, Besim Atalay (Çev.), Ankara, 1985-86.

KIZILOĞLU, Müjdat, **“Tortum ve Köylerinde Derlenen Memoratlar Üzerine Bir Araştırma”**, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2013.

KÖROĞLU, Kemalettin, **Eski Anadolu Tarihi**, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 2011.

KÖSOĞLU, Nevzat, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1991.

NASKALİ, Emine Gürsoy (Ed.), **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık**, Türkiye Jokey Kulübü, İstanbul, 1995.

OĞUZ, M. Öcal (Ed.), **“Destan”**, **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2015.

ORKUN, Hüseyin Namık, **Türk Sözüünün Aşlı**, TDK Yayınları, Ankara, 2011.

ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2001.

ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi 1**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi, C.2**, TTK Yayınları, Ankara, 1995.

ÖNEY, Gönül, **“Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal”**, Malazgirt Armağanı, TTK Yayınları, Ankara, 1993.

ÖRNEK, Sedat Veyis, **100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988.

ÖZEY, Ramazan, **Türk Dünyası Coğrafyası -Ülkeler, İnsanlar ve Sorunlar-** Aktif Yayınları, İstanbul, 2006.

ÖZTUNA, Yılmaz, **Cumhuriyet Dönemi Öncesinde Türkler**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2004.

ÖZTÜRK, Necdet ve SATAN, Ali (Ed.), **Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

PROPP, Vladimir, **Masalın Biçimbilimi-Olağanüstü Masalların Yapısı**, Mehmet Rifat-Sema Rifat (Çev.), Om Yayınevi, İstanbul, 2001.

RAMSAY, William M., **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, Mihri Pektaş (Çev.), 1960.

ROUX, Jean-Paul, **Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar**, Aykut Kazancıgül ve Lale Arslan (Çev.), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 1996.

ROUX, Jean-Paul, **Türklerin Tarihi -Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 yıl-, Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan Özcan (Çev.)** Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2010.

SAKAOĞLU, Saim, **101 Türk Efsanesi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1980.

SAKAOĞLU, Saim, **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tıp Kataloğu**. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980.

SAKAOĞLU, Saim, **Efsane Araştırmaları**, Kömen Yayınevi, Konya, 2009.

SALMAN, Hüseyin, **Türk Tarihi ve Kültürü**, Cemil Öztürk (Ed.), Pegem Yayıncılık, Ankara, 2007.

SARAY, Mehmet, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.

SARI, Nil, **Tıp Tarihi ve Tıp Etiği**, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007.

SAZAK, Gözde, **Türk Sembolleri-Hun Dönemi Motif ve Sembollerinin Sanata ve Hayata Yansıması**, İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014.

SEVİN, Veli, **Anadolu Arkeolojisi**, Der Yayınevi, İst. 2003.

SEVİN, Veli, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

SEYİDOĞLU, Bilge "Kültürel Bir Sembol: Yılan", **Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı**, y.e.y., Ankara, 1988.

SEYİDOĞLU, Bilge, “Efsane”, **Türk Dünyası El Kitabı**, C.3, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992.

SEYİDOĞLU, Bilge, **Erzurum Efsaneleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.

ŞİMŞEK, Esmâ, **Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması**, C.1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

TAŞAĞIL, Ahmet ve NASKALİ, Emine Gürsoy (Ed.), **Türk Dünyası Kültür Atlası: Türk Devlet ve Topulukları**, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, 5.cilt.

TEKİN, Oğuz, **Eski Anadolu ve Trakya Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12.- MS 4. yüzyıllar arası)**, İletişim Yayınları, İst. 2007.

TEMELKURAN, Tevfik, “Türklerin Kullandıkları Takvim Çeşitleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

TOGAN, Zeki Velidî, **Türklüğün Mukadderatı Üzerine**, Tuncer Baykara(Yay. Haz.), Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1977.

TUNA, Osman Nedim, **Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi İle Türk Dilinin Yaşı Meselesi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

TURAN, Osman, **On İki Hayvanlı Türk Takvimi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004.

TÜRKTAŞ, M. Metin, **Denizli Efsaneleri**, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli, 2013.

URAZ, Murat, **Türk Mitolojisi**, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul, 1994.

ÜNAL, Ahmet, **Hititler Devrinde Anadolu I-II-III**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005.

YAKAR, Jak, **Anadolu'nun Etnoarkeolojisi**, Selen Hırçın Riegel (Çev.), Homer Kitabevi, İstanbul, 2007.

YARDIMCI, Mehmet, **Destanlar**, Ürün Yayınları, Ankara, 2002.

YILMAZ, Salih, **Karakalpak Türkleri ve Karakalpakistan Tarihi (1873-2003)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2008.

2. Tezler

AKSOY, Numan Durak, “**Türk Yararılış ve Türeyiş Destanları ve Dini Motifler**”, Yayınlanmamış YL Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 1993.

ATAY, Erdal, **Kütahya İli Türbe ve Yatırları Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi SBE, 2013.

AYDOĞAN, Emine, “**Anadolu Sahası Türk Halk Hikâyelerinde Mitolojik Unsurlar**”, Yayınlanmamış YL Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara, 2006.

BAKIRCI, Nedim, “**Türk Dünyası Coğrafyasında Tespit Edilmiş Hayvan Masalları Üzerine Bir İnceleme**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üni. SBE, Konya, 2004.

ÇAĞLAYAN, Deniz, “**Türk Masallarında Hayvan Motifleri**”, Yayınlanmamış YL Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara, 2006.

ÇIBLAK, Nilgün, “**İçel Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, Yayınlanmamış YL Tezi, Çukurova Üniversitesi SBE, Adana, 1995.

ÇINAR, Ali Abbas, “**Kazak ve Türkiye Türklerinde At Kültürü ve Atın Rolü**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara, 1996.

DİYKANBAEVA, Aygerim, “**Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2004.

DOĞAN, Orhan, “**Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde At**”, Yayınlanmamış YL Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara, 2006.

DURANLI, Muvaffak, “**Yakut Efsaneleri**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2004.

EKİNEKER, Orhan, “**Türklerde Hayvan Kültü ve Bilmecelere Yansıması**”, Yayınlanmamış YL Tezi, Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır, 1996.

EMİROĞLU, Seyit, “**Konya Efsaneleri (İnceleme-Metin)**”, Yayınlanmamış YL Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 1993.

ERDEM, Özge Kırca, “**Kırgız Destanlarında Hayvan Motifi**”, Yayınlanmamış YL Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara, 2015.

ERGÖZ, Ramazan, “**Anadolu Efsanelerinde Yasaklar ve Cezalar**”, Ardahan Üniversitesi SBE, Ardahan, 2014.

EROL, Mehmet, “**Taşeli Platosu Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**”, Yayınlanmamış YL Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 1996.

EROL, Şerife Seher, “**Türkmen Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma: İnceleme-Metinler**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2012.

GÜNDÜZ ALPTÜRKER, İmran, “**Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**”, Yayınlanmamış YL Tezi, Nevşehir Üniversitesi SBE, 2013.

KABA, Ali, “**Altay, Tuva, Hakas ve Şor Destanlarında At Motifi Üzerine Bir İnceleme**”, Yayınlanmamış YL Tezi, Ahi Evran Üniversitesi SBE, Kırşehir, 2011.

KARA, Ruhi, “**Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**”, Yayınlanmamış YL Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 1991.

KARACA, Murat, “**Türk Efsaneleriyle İlgili Kitapların Açıklamalı Bibliyografisi (1928-2011)**”, Yayınlanmamış YL Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2014.

KARADAVUT, Zekeriya, “**Yozgat Efsaneleri (İnceleme- Metin)**”, Yayınlanmamış YL Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 1992.

KAYA, Burcu, “**Kazak Hayvan Masalları Üzerine Bir İnceleme**”, Yayınlanmamış YL Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara, 2013.

KILIÇ, Hatice Çiğdem, “**Türk Kültüründe İnanç ve İnanışlar**”, Yayınlanmamış YL Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya, 2003.

MOLLAİBRAHİMOĞLU, Çiğdem, “**Anadolu Halk Kültüründe Hayvanlar Etrafında Oluşan İnanç ve Pratikler**”, Yayınlanmamış YL Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Trabzon, 2008.

NARŞAP, Mazhar, “**Destan ve Efsanelere Göre Bozkır Kavimlerinde Kültürel Hayat**”, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara, 2017.

OCHİROVA, Bairma, “**Türk ve Buryat Efsanelerinde Dağ Kültü**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2013.

OLGUNSOY, Berna, “**Balıkesir Yöresinden Derlenmiş Bitki ve Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma**”, Balıkesir Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış YL Tezi, 2007.

ORAL, Şerife, “**Kayseri Yöresi Efsaneleri: İnceleme- Metinler**”, Erciyes Üniversitesi

SBE, Kayseri, 2016.

ÖGER, Adem, “**Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2008, s.106

SARPKAYA, Ahmet, “**Tarım ve Hayvancılık Etrafında Gelişen Folklor Pratikleri Osmaniye Örneği**”, Yayınlanmamış YL Tezi, Gaziantep Üniversitesi SBE, Gaziantep, 2011.

TEL, Gülşen, “**Bozkır Kavimlerinde Zaman ve Takvim (Başlangıçtan Uygur Dönemi Sonun Kadar)**”, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara, 2008.

TEZCAN, Mehmet, “**Eski Türklerde Damga**”, Basılmamış YL Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 1990.

TÜRKER, Ferah, “**Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2011.

YAĞBASAN, Kudret Yıldırım, “**Malatya Efsaneleri (Metinler-İnceleme)**”, Yayınlanmamış YL Tezi, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya, 1991.

YILDIZ, Şerife Nilgün, “**Türk Halk Anlatılarında Hayvan Motifleri**”, Yayınlanmamış YL Tezi, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ, 2011.

3. Makale ve Bildiri

ALPASLAN, İsmet, “Saim Sakaoğlu ile Efsane Üzerine Bir Konuşma”, **Milli Folklor**, S.13, s.34

ASLAN, Ferhat, “Halk bilimsel Bir Terim Olarak Efsane Üzerine Bazı Dikkatler”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 5, S.23, s.81-90.

ATMUTAK, Altan, “Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi I - Memeli Hayvanlar”, **İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi**, S.28, ss.411-427.

ATMUTAK, Altan, “Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi II - Sürüngenler, Balıklar, Kanatlılar ve Mitolojik Hayvanlar”, **İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi**, S.30, ss.143-157.

AYNAKULOVA, Gülnisa, “Gregoryen Kıpçaklar ve Oniki Hayvanlı Türk Takvimi Üzerine”, **Milli Folklor**, S.74, ss.21-28.

BAYRAKTAR, Zülfikar, “Keramet Sahibi Şahıslarla İlgili Burdur Efsanelerinin Diğer Türk Efsaneleriyle Benzerlikleri”, **I. Teke Yöresi Sempozyumu**, Burdur, 04-03-2015.

BİLİCİ, Kenan, “Anadolu Taş Tezyinatında Hayvan Üslubu”, **Sanat Tarihi Dergisi**, C.2, S.2, s 22-23.

BİRAY, Nergis, “12 Hayvanlı Türk Takvimi -Zamana ve İnsana Hükmetmek-”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Hüseyin Ayan Özel Sayısı, S.39,s.672.

BOGENBAYEV, Nurbolat ve CALMIRZA, Aydın, “Eski Türk Dünya Görüşündeki “Kut” ve “Karga” Kavramları”, **Milli Folklor**, S.103, ss.69-79.

BOYRAZ, Şeref, “12 Hayvanlı Türk Takvim ve Kehanet”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.3, S.14

BUCH, Wilfried, “Masal ve Efsane Üzerine”, Ali Osman Öztürk (Çev.), **Milli Folklor**, S.13.

ÇAĞATAY, Neşet, “Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.22, S.1, 1978, ss.105-138.

ÇATALBAŞ, Resul, “Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi”, **Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi**, C.3, S.12, ss.49-60.

ÇETİN, Ebru, “Tüketim Toplumunda Evcil Hayvanların Sahiplenilmesi: Sosyolojik Bir Analiz”, **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, C.20 S.2, ss.96-97.

ÇETİNDAG, Yusuf, “Türk Kültüründe Hayvan ve Bitki Motifinin Seyri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C.4, ss.172-173.

ÇINAR, Ali Abbas, “Türk Destanlarında Alp Tipi At”, **Milli Folklor**, S. 56, s.154.

ÇORUHLU, Yaşar, “İslamiyet’in Kabulünden sonraki Asya Türk Sanatında Hayvan Üslubunun İzleri”, **Doğu Türkistan'ın Sesi**, C.7, S.126, s.11-15.

ÇORUHLU, Yaşar, “Türk Sanatında Görülen Devlet Simgeleri”, **Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi**, S.4, s.236.

DÉGH, Linda, “Günümüz Bağlamında Efsane Üzerine Teorik Bir Düşünme ve Efsanenin Tanımı”, **Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2**, Selcan Gürçayır (Çev.), Gülin Ögüt Eker (Hzl.) Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2005, ss342-353.

DÉGH, Linda, “Halk Anlatısı”, **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1**, Zerrin Karagülle (Çev.), Gülin Ögüt Eker (Hzl.), Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2005.

DELİCE, Tuna Beşen, “Türkmen Kültüründe At”, **International Journal of Science Culture and Sport**, C.3, S.4, s.537.

DEMİRCİ, Ümit Özgür, “Tarihi Lehçelerde Yılan”, **Turkish Studies**, C.9,S.5, ss. 679-687.

Dış Türkler Özel sayısı”, **Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S.70.

DOĞAN, Levent, “Türk Kültüründe Hayvanlar ve Hayvan İsimleri”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S.12, ss.615-659.

DOĞANAY, Hayati, “Türk Dünyasının Siyasi Sınırları”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.3, ss.23-56.

DUMAN, Mustafa, “Türkiye’de 2000-2012 Yılları Arasında Halk Bilimi Alanında Hazırlanan Doktora Tezleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Milli Folklor**, S.99, ss.159-174.

DURMUŞ, İlhami, “Türklerin Kullandığı Armalar”, **Milli Folklor**, S.21, s.41.

EKİCİ, Metin, “Halk Bilimi Çalışmalarında Metin (Text), Doku (Texture), Sosyal Çevre ve Şartlar (Konteks) İlişkisinin Önemi”, **Milli Folklor**, S.39, ss.30-31.

GÖDE, Halil Altay, “Tarihi Yeniden Kurma Kuramı: Veli Baba Üzerine Anlatılan Efsaneler”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.30, ss.115-127.

GÖKSU, Erkan, “Çift Başlı Kartal ve Selçuklular”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (USAD)**, S.5, s.124’ten alıntı.

HONKO, Lauri, “Miti Tanımlama Problemi”, Nezir Temür (Çev.), **Milli Folklor**, S.59 s.101.

İSMAİL, Zeyneş, “Kazak Türklerinde 12 Hayvanlı Takvim”, **Türksoy Dergisi**, C.2, S.9, ss.15-17.

JOHANSON, Lars, “Türk Dünyası’nın Sınırları: Türk Topluluklarının Gelişmesinde Bağlayıcı ve Ayırıcı Unsurlar”, Nurettin Demir(Çev.), **Türkbilig**, S.2, ss.168-177.

KAMAN, Sevda Gülakan, “Baykuş Kelimesi ve Baykuşla İlgili İnançlar Üzerine”, **Turkish Studies**, C.10, S.8, ss.1137-1154.

KARA, Mehmet, “Asya Topluluklarında Ortak Bir Kültür Ögesi: On iki Hayvanlı

Takvim”, **Second International Conference of the Asian Philosophical Association**, 2006, Kore, ss.329-340.

KARADAVUT Zekeriya ve Ünsal Yılmaz Yeşildal, “Anadolu-Türk Folklorunda Geyik”, **Milli Folklor**, S.76, ss.102-112.

KARADOĞAN, Ahmet, “Türk Şahıs Adlarında Hayvan Kültü”, **Milli Folklor**, S.57, ss.112-113.

KARASOY, Yakup, “Destan Kavramı”, **Milli Folklor**, S.10, ss.40-41.

KARUNOVSKAYA, Lidiya Eduardovna, “Altay ve Teleütlerde 12 Hayvanlı Takvim”, Emine Atmaca(Çev.), **Turkish Studies**, C.5, S.4, s.802.

KAYA, İdris Güven, “İsmail Bin Abdullah’ın Oniki Hayvanlı Türk Takvimi”, **Turkish Studies**, C.7 S.2, s.16’den alıntı.

KOCA, Salim, “Diyâr-ı Rûm”un (Roma Ülkesi=Anadolu) “Türkiye” Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.23, ss.1-53.

KUMRU, Coşkun, “Eski Türk Kültüründe Kartal Simgesi”, **I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri**, y.e.y., Ankara, 2017, s.402.

LUTHİ Max, “Masalın Efsane, Menkıbe, Mit, Fabl ve Fıkra Gibi Türlerden Farkı”, Sevengül Sönmez (Çev.), **Milli Folklor**, S.25, s.66-68.

ÖZBAŞ, Mustafa, “Kurtarıcı Kargadan Burnu Pislikten Çıkmayan Kargaya: Türk Halk Anlatılarında Karganın Dönüşümü”, **Milli Folklor**, S.88, ss. 57-65.

ÖZKAN, Selim Hilmi, “Gündoğmuş (Antalya) ve Köylerinde Anlatılan Geyik Efsanesi ve Bu Efsane Üzerine Bir Değerlendirme”, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, C.3, ss.47-54.

ÖZKARTAL, Mehmet, “Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabı’ndan Örnekler)”, **Milli Folklor**, S. 94, ss.69-70.

PENTİKÄINEN, Juha, “Efsanenin Yapısı ve Fonksiyonu.” İsmail Görkem (Çev.), **Milli Folklor**, S.25, s.46-58.

R. BASCOM, William, “Folklorun Biçimleri: Nesir Anlatılar”, R. Nur Aktaş vd.(Çev.), **Milli Folklor**, S.59, ss.76-95.

SEVER, Mustafa, “Türk Edebiyatında Etiyolojik (Neden-Sonuç Açıklayıcı) Hayvan Masalları”, **Milli Folklor**, S. 21, s.45-47.

SEVER, Mustafa, “Türk Mitolojisinde Kuşlar”, **Milli Folklor**, S.42, s.83-88.

SİNMEZ, Çağrı Çağlar ve Gökhan Aslım, “İç Anadolu Bölgesindeki Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme”, **Bilig Dergisi**, S.81, ss.208-214.

SOYSAL, Mahmut Enes, “Tarihsel Süreçte Bayrak ve Sancaklarımız”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.42, ss.209-239.

ŞİMŞEK, Esmâ, “Giresun ve Çevresinde Anlatılmakta Olan Ana Geyik Efsanesinde Mitolojik Unsurlar”, **Milli Folklor**, S.26, s.20.

TANSÜ, Yunus Emre ve GÜVENÇ, Baran, “Eski Türk Mitolojisinde Hayvan Motifleri Üzerine Düşünceler”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.218, ss.-1-16.

TAVKUL, Ufuk, “Kültürel Etkileşim Açısından Oniki Hayvanlı Türk Takviminin Yayılışı”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.4, S.1,ss.25-45.

TEKAY, Sabri, “Takvimin Evrimi”, **Bilim ve Teknik Dergisi**, Ocak 1994, ss.6-12.

TURGUNBAYER, Çaşteğin, “Türk Dünyası Destanlarında Ortak Motifler Üzerine”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S.24,ss.93-102.

TÜRKMEN, Fikret, “Türk Kültüründe Tarihi Gelişim İçinde Hayvan ve Bitkilerin “Ölçü Birimi” Olarak Kullanılması Hakkında”, **Milli Folklor**, S.95, s.96-102.

YİĞİT, Ali, vd, “Bayraklarda Kullanılan Hayvan Figürleri Üzerine Bir İnceleme”, **Vet Hekim Der Dergisi**, S.82, s.51-58.

4. Sözlükler

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, “Efsane”, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004.

LEACH, Maria ve FRIED, Jerome(Ed.), **Funk&WagnallsStandard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend**, Funk&Wagnalls, New York, 1972.

Le Robert Dictionnaire Pratique de la Langue Française, “Légend”, Club France Loisirs, Paris, 2002.

THOMPSON, Stith, “Motif”, **Funk&Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend**, Maria Leach ve Jerome Fried (Ed.), Funk&Wagnalls, New York, 1972.

5. Elektronik Kaynaklar

<http://www.turkdunyasivakfi.org.tr/hakkimizda> E.T.: 08/02/2018

<http://www.yee.org.tr/> E.T.: 08/02/2018

<http://tkhv.org.tr/> E.T.: 08/02/2018

<http://turan.org.tr/turk-dunyasi-arastirmalari-vakfi/> E.T.: 08/02/2018

<http://www.tdbb.org.tr/?lang=tr> E.T.: 08/02/2018

<https://www.turksoy.org/tr/turksoy/about> E.T.: 08/02/2018

http://www.6dtr.com/TARİH/haritalar/17-mo_2_anadolu.jpg E.T.: 14/02/18

http://www.6dtr.com/TARİH/haritalar/3-MO-II_binyilda_Anadolu.jpg E.T.: 14/02/18

http://www.6dtr.com/TARİH/haritalar/32-10_11_yy_anadolu.jpg E.T.: 19/02/2018

http://www.6dtr.com/TARİH/haritalar/40-anadolu_beylikleri.jpg E.T.: 19/02/2018

<http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649> E.T.: 23/02/2018

<http://www.biyoloji.egitim.yyu.edu.tr/mahmutedrim/te1994.pdf> E.T.: 08/03/2018

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b001ffddcf0f9.93123189 E.T. 05-05-2018.

http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/Turgay_Kabak_Silifke.pdf, E.T. 01/06/2018.

<https://onturk.org/2011/04/24/12-hayvanli-turk-takvimine-gore-karakter-ozellikleri/>
E.T.: 02/06/2018.

http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/mehmet_kara_on_iki_hayvanli_takvim.pdf E.T.: 02/06/2018.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1900/19962.pdf> E.T.: 05-06-2018.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1900/19962.pdf> E.T.: 05-06-2018.

https://www.hvkk.tsk.tr/Havac%C4%B1l%C4%B1k_K%C3%B6k%C5%9Fesi/Belge/Birlik_Amblemleri , <https://www.egm.gov.tr/Sayfalar/Logolaryeni.aspx> E.T.: 08/06/2018.

FLORİOTİ, H.Hande Duymuş, “Eski Kùltùrlerde Kùpeęin Algılanışı: “Eski Mezopotamya Örneği”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1900/19962.pdf> E.T. 05/06/2018.

YAZAR, Sevtap, “Destan, Halk Hikâyesi ve Masal Arasındaki İlişkiler ve Bu Unsurların Destanlara Yansıması”, <http://web.deu.edu.tr/~ilyas/edebiyat/destan.htm>, s.s.y. E.T. 12/06/2018.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Neslihan Huri YİĞİT

Doğum Yeri ve Tarihi : Afyonkarahisar 1985

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği (2009)

Yüksek Lisans Öğrenimi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği ABD (2011)

Doktora : Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (2018)

Bildiği Yabancı Diller : Fransızca, İngilizce.

Tarih : 03/09/2018